

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LXII

2014

ČÍSLO 2

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2014

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

SCHRIFTLITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

LXII – 2 – 2014

Recenzovaný časopis – Peer-reviewed journal – Rezensierte Zeitschrift

Hlavný redaktor

Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady

Matej Ruttkay

Redakčná rada

Václav Furmánek, Luděk Galuška, Milan Hanuliak, Joachim Henning, Ivan Cheben,
Pavel Kouřil, Elena Miroššayová, Michał Parczewski, Ján Rajtár, Alexander Ruttkay,
Claudia Theune-Vogt, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka

Miriama Nemergutová

Počítačové spracovanie

Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV, 2014

Dátum vydania: december 2014

ISSN 1335-0102

IČO 00 166 723

Bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv nesmie byť žiadna časť tejto publikácie reprodukována alebo rozširovaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky vrátane fotokópií, nahrávania, prípadne iným použitím informačného systému vrátane webových stránok.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádza dva razy do roka
Evidenčné číslo MK SR 3404/09

Rozširuje / Distribution
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
e-mail: nraukniz@savba.sk

Tlač VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Antonín Přichystal – Petr Škrdla

Kde ležel hlavní zdroj obsidiánu v pravěku střední Evropy? 215

Where was situated the principal source of obsidian in prehistory of Central Europe? 225

Martin Furholt – Jozef Bátora – Ivan Cheben – Helmut Kroll –
Knut Rassmann – Peter Tóth

Vráble-Veľké Lehemby: eine Siedlungsgruppe der Linearkeramik in der Südwestslowakei

Vorbericht über die Untersuchungen der Jahre 2010 und 2012 und Deutungsansätze 227

Vráble-Veľké Lehemby: koncentrácia sídlisk kultúry s lineárnou keramikou na juhozápadnom Slovensku

Predbežná správa z archeologických výskumov v rokoch 2010 a 2012 265

Klaudia Daňová – Kristián Elschek

Pohrebisko nitrianskej kultúry v Zohore 267

Gräberfeld der Nitra-Kultur in Zohor 290

Alena Šefčáková

Antropologická analýza pohrebiska nitrianskej kultúry zo Zohora, okr. Malacky 293

Anthropologische Analyse des Gräberfeldes der Nitra-Kultur von Zohor 313

Rastislav Rusnák

Vývoj mestskej domovej parcely na príklade Mäsiarskej 57/A v Košiciach 315

Entwicklung der städtischen Hausparzelle am Beispiel von Mäsiarska 57/A in Košice 392

JubileáŽivotné jubileum prof. PhDr. Jozefa Vladára, DrSc. (*Jozef Bátora*) ..... 399Životné jubileum PhDr. Zoji Benkovsky-Pivovarovovej (*Rudolf Kujovský*) ..... 402**Recenzie**Miroslav Dobeš: Měď v eneolitických Čechách (*Jozef Bátora*) ..... 409Sebastian Müller: Smolenice-Molpír, Sereď und Ratkovce. Studien zu Siedlungen der frühen Eisenzeit
in der Südwestslowakei (*Petra Kmeťová*) ..... 410**Skratky – Abkürzungen – Abbreviations** 415

KDE LEŽEL HLAVNÍ ZDROJ OBSIDIÁNU V PRAVĚKU STŘEDNÍ EVROPY?

ANTONÍN PŘICHYSTAL – PETR ŠKRDLA

Where was Situated the Principal Source of Obsidian in Prehistory of Central Europe? Carpathian obsidian represented one of the most important raw materials in prehistoric times of Central Europe. According to the distribution maps, the Slovakian source (Carpathian 1) played the decisive role not only in Slovakia but in the whole Central Europe as well. The provenance of this obsidian was supposed near the village Viničky at the southern margin of the Zemplínske vrchy Mts. But the natural obsidian from the surroundings of Viničky (no sculpture, polyhedral shape, almost non-translucent glassy mass, dimensions of pieces usually up to 3–4 cm) has absolutely different properties comparing the appearance of prevalent part of obsidian artefacts (conspicuous sculpture on relics of original surface, a good translucence, common dimensions of pieces above 6 cm and more). We found the occurrence of such shortly transported and sculptured natural obsidians in lenses of probably deluviofluvial gravels in air-borne sands situated in central to NE parts of the Zemplínske vrchy Mts., i. e. in the surroundings of Brehov. In recent time these deluviofluvial or fluvial rocks with obsidian are probably partly covered by younger flood loams or air-borne sands. Our finding shows the mentioned area with about 6 km² could be the principal source supporting by obsidian Central and SE Europe from the Middle Palaeolithic.

Key words: Slovakia, Zemplínske vrchy, source of obsidian.

ÚVOD

Sopečné sklo obsidián reprezentuje nápadnou surovinu štípaných artefaktů ve střední Evropě, takže jej lze již makroskopicky odlišit od dominujících silicitů. Díky dobré geologické znalosti střední Evropy bylo zřejmé už koncem 19. století, že jeho zdroj neexistuje v českých zemích ani v Polsku, Rakousku či Německu, ale že pochází ze slovenských nebo maďarských Karpat. Tam jeho výskyty poměrně podrobně zaznamenal již koncem 18. století bratislavský rodák a amatérský mineralog *J. E. von Fichtel* (1791). Ve své práci „*Mineralogische Bemerkungen den Kapathen I und II*“ popisuje obsidián z území dnešního Slovenska od obce Rankovce u Herľan, jak na to upozornil Š. *Janšák* (1935, 2). *J. E. von Fichtel* znal i obsidiánové artefakty (jádra), o kterých si však myslel, že se jedná o přirozené tvary, zvláštní typ krystalů, které vznikly náhlým ochlazením. Tentýž autor popsal také výskyty obsidiánu na území dnešního Maďarska z okolí Telkibánye, Abaujszántó, Erdőbénye a Tolcsvy.

Díky svému vzhladu byla přítomnost obsidiánu zaznamenávána velmi brzy i mimo zdrojová území na Slovensku a Maďarsku. Např. na Moravě jsou artefakty z obsidiánu zmiňovány *J. Kniesem* (1891, 161) na šesti pravěkých nalezištích. Postupně se začal rýsovat obrovský distribuční areál karpatského obsidiánu sahající zejména v neolitu od středního Polska na severu po Dolní Rakousko nebo východní Čechy na západě, na jihu se karpatský obsidián systematicky vyskytuje až po hranici Rumunsko-

-Bulharsko tvořenou Dunajem a zčásti vystupuje na jih i od jeho přítoku od západu – řeky Sávy a zřejmě nejdále na jih proniká podél srbské řeky Morava (*Biró* 1981, obr. 7; *Williams-Thorpe/Warren/Nandris* 1984, obr. 8; *Willms* 1983, příl. 5). Na východě se objevuje daleko v povodí Dněstru a Prutu. Ojedinelé nálezy obsidiánových artefaktů ovšem vystupují i mimo tento zmíněný prostor.

ZDROJE V KARPATECH

J. Skutil (1935, 78) ve své kapitole o technologickém rozboru obsidiánových nálezů pro *Janšákovu* monografii zmiňuje, že měl k dispozici „1400 kg přebraného materiálu a z toho nástrojů všech kategorií 330 kg“. Každý, kdo navštívil některou z archeologických lokalit (např. Kašov, Cejkov) na severním okraji Zemplínských vrchů, je překvapen množstvím nálezů i v současné době po nájezdech dalších generací sběratelů. Jak ukázaly geochemické výzkumy, které provedli *O. Williams-Thorpe*, *S. E. Warren* a *J. G. Nandris* (1984), na základě obsahů vzácných zemin a stopových prvků lze jasně oddělit zdroj na JV Slovensku v Zemplínských vrších označovaný jako Karpaty 1 od zdroje v SV Maďarsku v Tokaj-Zemplén hegység (Karpaty 2a a 2b). Vedle toho existuje ještě zdroj Karpaty 3 na Zakarpatské Ukrajině, jenž ale měl jen lokální význam. Zmínění angličtí autoři studovali geochemicky nejen zmíněné zdroje, ale také archeologické nálezy obsidiánových artefaktů ze střední a východní Evropy. Z 264 obsidiánů

Obr. 1. Viničky. Charakteristický vzhled obsidiánové suroviny – polyedrické tvary, hladký povrch bez skulptace, menší velikost, téměř bez průsvitu. Foto L. Plchová.

odpovídajících karpatským zdrojům bylo 242 kusů (92%) přiřazeno ke zdroji Karpaty 1 a jen 16 ke zdroji Karpaty 2a a 6 ke zdroji Karpaty 2b. Z uvedených dat vyplývá naprostá dominance slovenského zdroje pro střední a východní Evropu.

Kde se nacházejí zdroje pro tak obrovské množství obsidiánové suroviny? Ve druhé polovině 20. století jednoznačně převládl názor, že na slovenské straně existuje vlastně jen jeden přírodní zdroj, a to těleso ryolitů Borsuk (podle kóty 267,3 m) na jižním okraji Zemplínských vrchů mezi Viničkami a Malou Barou. Podle geologické mapy 1:50 000 (Baňacký *et al.* 1988) je pak ještě drobný výskyt ryolitových epiklastik a přeplavených tufů na sv. okraji Stredy nad Bodrogom. Proto autoři zabývající se obsidiánem ze Zemplínských vrchů vždy zdůrazňovali jako zdroj Viničky (Bánesz 1974; Hovorka/Illášová 2002; Šalát/Ončáková 1964; Žebera 1955, 38), respektive další lokality v rámci tohoto ryolitového tělesa a jižnějšího výskytu přeplavených tufů – Viničky, Malá Bara, Velká Bara, Streda nad Bodrogom (Kaminská/Đuđa 1985).

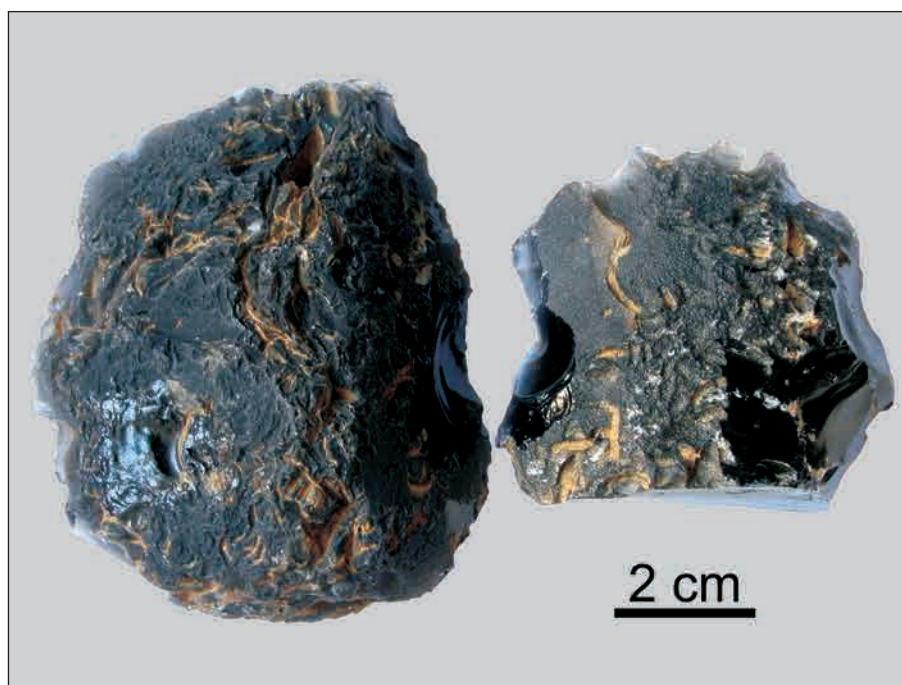
Výskyty obsidiánu ve Viničkách vystupují obvykle uprostřed větších perlitových akumulací, což je dobře pozorovatelné v chodbách nově vyražených vinných sklepů na západním okraji obce. Na povrchu ve vinici se perlit rozpadá na jemnou drť, v níž pak lze sbírat drobné polyedrické kousky černého prakticky neprůsvitného obsidiánu. Všichni autoři popisující obsidián z Viniček se shodují v jeho

charakteristice: velikost obsidiánových polyedrů se obvykle pohybuje kolem velikosti lískových až vlašských ořechů, obsidián je černý a téměř neprůsvitný, povrch vyvětralých polyedrických kousků je hladký a lesklý (obr. 1). Chybí charakteristická skulptace, což souvisí s tím, že nepocházejí z tufů ale z rozpadlých perlitických těles (Kaminská/Đuđa 1985, 122, 123). Obsidiány z Malé a Velké Bary i Stredy nad Bodrogem mají analogické vlastnosti.

Kdo sbíral obsidiánové artefakty ať již v prostoru Zemplínských vrchů nebo i mimo ně, je překvapen jejich obvykle zcela jiným vzhledem. V první řadě se běžně vyskytují jádra i čepele o délce více centimetrů, např. L. Bánesz (1991) z dílny na obsidiánovou industrii v Kašově popisuje 13 velkých obsidiánových jader, jejichž nejdelší rozměry se pohybovaly od 9 až přes 14 cm. Podobně odtud pochází řada čepelí o délce mezi 5–12 cm. Je zřejmé, že na zdroji musely být poměrně běžně přítomny kusy suroviny o rozměrech přesahujících 10–15 cm. Obsidiánové artefakty sbírané jak v Kašově tak i v Cejkově jsou navíc dobře až velmi dobře průsvitné a bývají na nich zachovány zbytky výrazně skulptovaného povrchu (obr. 2).

Tohoto rozdílu mezi vzhledem suroviny ve Viničkách a štípaných obsidiánových artefaktů si všimli někteří autoři již dříve. Jedni z prvních byli geologové B. Bouček a A. Příbyl, kteří mapovali Zemplínské vrchy v letech 1952–1954 a upozornili na velké kusy obsidiánů vážící až 1 kg, které podle

Obr. 2. Cejkov. Převládající vzhled obsidiánových artefaktů z paleolitického naleziště – relikty výrazně skulptovaného povrchu původní suroviny, dobrá průsvitnost. Foto L. Plchová.

nich nemohly pocházet z Viniček, ale jejich primární zdroj jim nebyl znám (Bouček/Příbyl 1959, 208). Podobně K. Žebera se zase domníval, že artefakty se zbytky skulptovaného povrchu budou muset pravděpodobně pocházet z některého maďarského naleziště (Rost 1971, 56). Tato disproporce v makroskopickém vzhledu vedla také J. Štelcla (1973, 99) k závěru, že obsidiánové artefakty nalezené na sídlišti kultury s moravskou malovanou keramikou v Těšeticích-Kyjovicích u Znojma nemohou pocházet ze slovenského zdroje, ale z maďarského. Pozdější geochemické výzkumy však prokázaly (Williams-Thorpe/Warren/Nandris 1984; Zeman/Naorátil 1987), že surovina artefaktů z Těšetic-Kyjovic odpovídá obsidiánu Karpaty 1, tedy slovenskému zdroji.

KDE HLEDAT KLÍČOVÝ ZDROJ?

Ze všech těchto údajů je zřejmé, že lokality obsidiánu na jihu Zemplínských vrchů v prostoru ryolitového tělesa Borsuk mezi Viničkami a Barami nemohly být tím klíčovým zdrojem pro většinu pravěkých artefaktů nejen Slovenska, ale i celé střední Evropy. Na to již víckrát upozornil první z autorů (Přichystal 2009, 143) a na základě údajů v klasické práci Š. Janšáka (1935, 56) o výskytu surového neopracovaného obsidiánu o velikosti písku ale i větších kusů jihozápadně a západně od Imbregu (dnešní Brehov) došel k názoru, že další

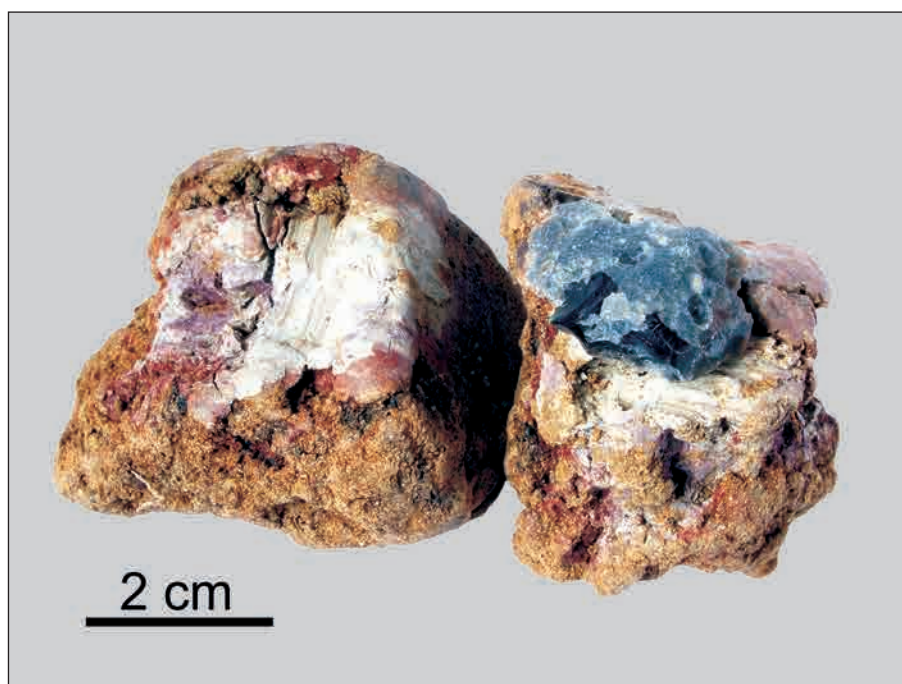
zdroj obsidiánu musí existovat v severní polovině Zemplínských vrchů nebo v jejich blízkém severním okolí. Výrazná skulptace původního povrchu obsidiánové suroviny zachovaná často v reliktech i na obsidiánových artefaktech nemohla vzniknout uvnitř perlitových těles, ale nejspíš působením cirkulující (možná dokonce termální) vody v době, kdy byly kusy obsidiánu uloženy v horninách relativně propustných pro tyto roztoky, čemuž by nejlépe vyhovovaly vulkanoklastické horniny (tufy).

V současnosti je tento primární zdroj nejspíš překrytý buď mladšími vulkanity nebo kvartérními sedimenty, ale obsidiány z něj byly krátce transportovány a uloženy jako splachové sedimenty nebo ve štěrkovito-písčitých uloženinách některé z řek, které tvoří soutok jižně od Brehova (Ošva, Ondava, Latorica – jejich spojením vzniká Bodrog). A právě toto sekundární ložisko výrazně skulptovaných obsidiánů představovalo podle našeho názoru klíčový zdroj s obrovským potenciálem, který mohl poskytnout takové množství materiálu, jak již bylo zmíněno v úvodu. Proto také největší stanice, sídliště a dílny s obsidiánovými artefakty byly již od paleolitu situovány ve střední až severní části Zemplínských vrchů (Cejkov, Kašov, Zemplín) a nikoli v okolí Viniček.

Podle geologické mapy 1:50 000 však nikde na povrch v severní části Zemplínských vrchů odpovídající kyselé vulkanity nevystupují, zato severně od nich je zakreslen menší výskyt ryolitových

Obr. 3. Cejkov – Brehov – Zemplín, nedaleko křižovatky. Sonda 2013/1. Hrubozrnná poloha s útržky barevných jílu a kusy obsidiánové suroviny v navátých píscích. Foto A. Přichystal.

Obr. 4. Cejkov – Brehov – Zemplín, nedaleko křižovatky. Sonda 2013/1. Útržek běločerveného nevápnitého jílu s drobným obsidiánem uvnitř. Foto L. Plchová.

Obr. 5. Cejkov – Brehov – Zemplín, nedaleko křižovatky. Detailní pohled na větší kusy obsidiánové suroviny z pole.
Foto L. Pichová.

tufů nebo ignimbritů přímo v obci Hrčel' a dále na západ větší plocha bentonitizovaných ryolitových tufů mezi obcemi Veľaty a Lastovce v trati Gačina. První výskyt vulkanických hornin v Hrčeli se nám nepodařilo povrchovým průzkumem ověřit ani ve formě úlomků, bentonitizované ryolitové tufy jsou otevřeny povrchovou těžbou JV od Lastovců. Tento výskyt má ložiskový charakter a je podrobně charakterizován v práci J. Slávika (1967). Ložisko vzniklo v důsledku rozpadu proplyněného sopečného skla pemzy v prostředí zvolna migrujících spodních vod a obsidián se nám zde nepodařilo nalézt. Vulkanické horniny v Hrčeli a u Lastovců tedy zdroj obsidiánu uloženého ve štěrkovito-písčitých sedimentech nemohou představovat.

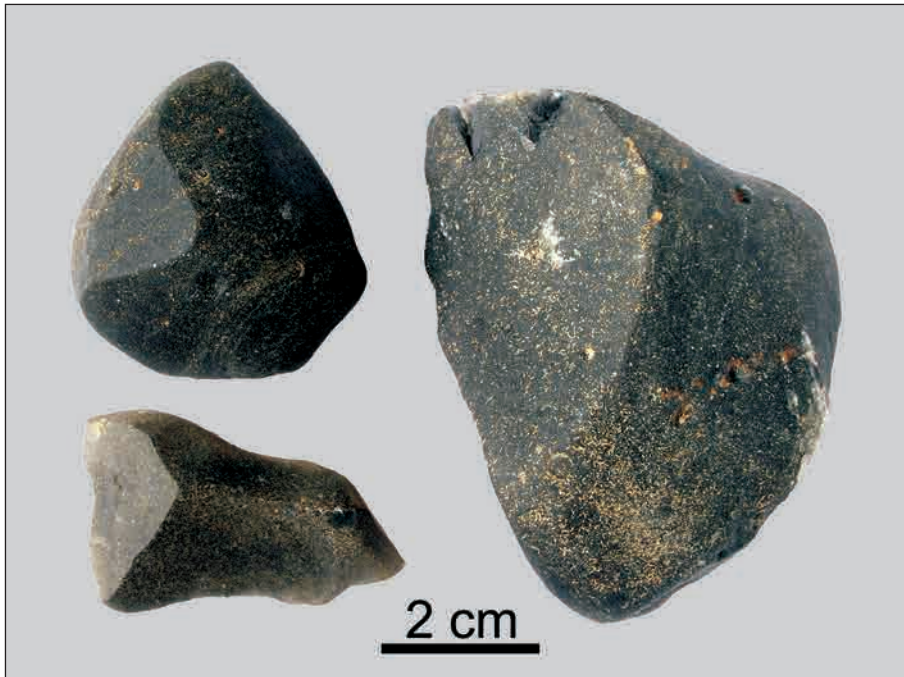
V rámci průvodce pro 45. Fórum pro nerudy (Bačo et al. 2003) a na konferenci GEPAARD 2014 upozornili P. Bačo a Z. Bačová (2014, 8) na to, že v prostoru Brehova byly geologickými technickými pracemi zjištěny polohy argilitizovaných vulkanoklastik s úlomky obsidiánů. Sklovité horniny až čistá vulkanická skla byly ověřeny vrty pod svrchně bádenským andezitovým tělesem Velký vrch severně od Brehova. Je tedy pravděpodobné, že tyto horniny poskytly obsidiánovou surovinu, kterou nyní nacházíme v sekundární pozici v deluviofluviálních a fluviálních sedimentech, jež lze předběžně vymezit územím Brehov – Zemplín – Zemplínské Jastrabie.

Ověření naleziště

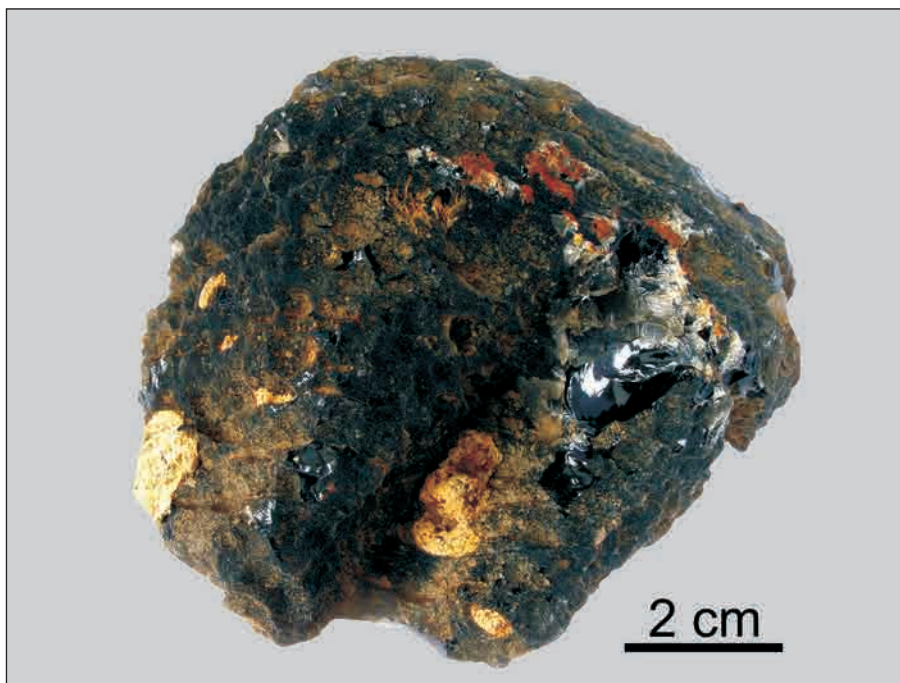
V uvedeném prostoru (konkrétně na poli, JV od křižovatky Zemplín – Cejkov – Brehov po říčku Ošvu a na dvou místech západně od Brehova, lokality zmiňované Š. Jansákem jižně od Brehova jsou momentálně zatrávněné) jsme uskutečnili několikrát sběry, které potvrdily jak přítomnost obsidiánové suroviny, tak obsidiánových a vzácně i jiných štípaných artefaktů. Podle geologické mapy 1:50 000 se ale mají v tomto prostoru nacházet jen jemnozrnné písky interpretované jako eolické sedimenty (Baňacký et al. 1988), které samozřejmě nemohou být zdrojem kusů obsidiánu. Proto jsme na dvou místech v poli u křižovatky provedli jednoduché geologické sondy (obr. 3), které ukázaly, že v prostředí převládajících hlinito-písčitých sedimentů jsou polohy bohaté na útržky červených nebo bílých jílu a hrubějšího štěrkového materiálu. Důležitý byl nálezný obsidiánové suroviny uvnitř jednoho červeno-bílého jílovitého závalku, jež velmi pravděpodobně představuje zcela přeměněnou vulkanoklastickou horninu (obr. 4). Ve štěrkové frakci dále vystupují kusy výrazně skulptované obsidiánové suroviny běžně o velikosti mezi 5–10 cm, samozřejmě jsou hojně kusy menší, vzácněji jsme našli i surovinu větší než 10 cm (obr. 5). V těchto čočkách jsou dále přítomny valouny nebo polozaoblené

Obr. 6. Cejkov – Brehov – Zemplín, neďaleko križovatky. Obsidiánová surovina z povrchových sběrů na poli včetně polozaobleného křemene, valounů křemene či pískovce a úlomku silicifikovaného dřeva. Foto A. Přichystal.

Obr. 7. Cejkov – Brehov – Zemplín, neďaleko križovatky. Obsidiánové hrance z pole. Foto L. Plchová.

Obr. 8. Brehov 2. Zbytky železito-vápnitého sintru na výrazně skulptovaném obsidiánu z okolí naleziště.
Foto L. Plchová.

úlomky křemene, úlomky silicifikovaných dřev nebo plochý valounek flyšového pískovce (obr. 6). Část obsidiánové suroviny nese stopy po eolické činnosti, některé z nich tvoří typické hrance (obr. 7). Je zřejmé, že tyto vložky štěrkovitých sedimentů nelze vysvětlovat jako eolické, ale jsou nejspíš deluviofluviálního (splachového) původu, případně i fluviálního.

Nejasný je původ kusů vrstevnaté nažloutle bílé opálové hmoty, která byla sbírána na povrchu pole a velmi často nese stopy po štípaní. Připomíná opálovou hmotu, jakou známe z ložiska bentonitů u Lastovců. Dále bylo na povrchu nalezeno několik kusů štípaného andezitu, nejspíš části rozbitých nástrojů.

Na nalezišti Brehov 2 jsme zase zjistili hluboce skulptovanou obsidiánovou surovinu, jež má v depresích zachovány až 2 cm velké kusy bělavé afanitické hmoty, která reaguje se zředěnou HCl. V tomto případě se jedná o relikty vápenité nebo železito-vápenité krusty (obr. 8), nejspíš vzniklé až sekundárně po uložení v deluviofluviálním horizontu, tentokrát ale zřejmě ve spraších, které jsou odtud rovněž podle geologické mapy popisovány. Nalezen byl též úlomek pemzy. Asi nejpozoruhodnější nález nedaleko této lokality, podle geologické mapy ale už jednoznačně v prostředí sprašových hlín, navíc blízko okraje nivní

plošiny řeky, představuje gigantické nepodařené jádro o rozměrech 21 x 12 x 10,5 cm a hmotnosti 2,59 kg (obr. 9). Jeho výskyt nejspíš úzce souvisí s vyhloubenou meliorační jámou, na jejímž okraji leželo. Jádro na sobě opět nese v reliktech zachovaný zřetelně skulptovaný povrch, což svědčí pro lokální původ a zároveň ukazuje, jakých rozměrů zde obsidiánová surovina mohla dosahovat. Za pozornost stojí i skutečnost, že poté co těžba čepelí neprobíhala zcela podle záměru tvůrce, bylo jádro místo reparace zahozeno – zřejmě nebyl problém získat další kus suroviny obdobných rozměrů. Tento zdroj v okolí Brehova tudíž mohl poskytnout suroviny i pro 12 gigantických obsidiánových jader ze slavného depotu u Nyírlugos v sv. Maďarsku. Depot je nyní časově řazen spíše do středního neolitu (dříve byl spojován s mladšími kulturami – tiszapolgárskou a bodrogkérésztúrskou) a výsledky získané rychlou gamma aktivační analýzou (Kasztovszky/Biró/Kis 2014) ukazují, že pochází ze slovenského zdroje. Takový typ obsidiánu ale nemůže pocházet z Viniček, jak se domnívají maďarští autoři, což nakonec dokumentuje i jejich snímek výskytu obsidiánu v perlitických tělesech ve vinných sklepích ve Viničkách, neboť i na jádrech z Nyírlugos jsou zbytky skulptovaného povrchu (jsou vystaveny v Národním muzeu v Budapešti).

Obr. 9. Brehov 2. Obrovský jádrovité artefakt nalezený u meliorační jámy nedaleko naleziště. Foto L. Pichová.

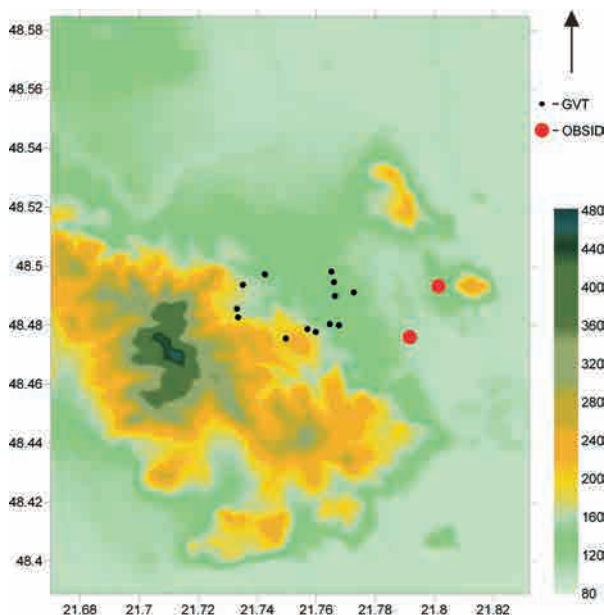
Rozsah obsidiánonosných sedimentů

Při povrchovém průzkumu se nám podařilo vymapovat v současné době přístupný rozsah zdroje Cejkov-Žihlavič. Jeho plošný rozsah dosahuje 0,3 km². Sedimenty s nálezy přírodního obsidiánu beze stop opracování člověkem jsou dnes přístupné v rozmezí nadmořských výšek od 103 do 115 m. Dá se ovšem předpokládat, že ložisko bude mít rozsah větší – dnes je z části překryté polohami vátých písků nebo spraší.

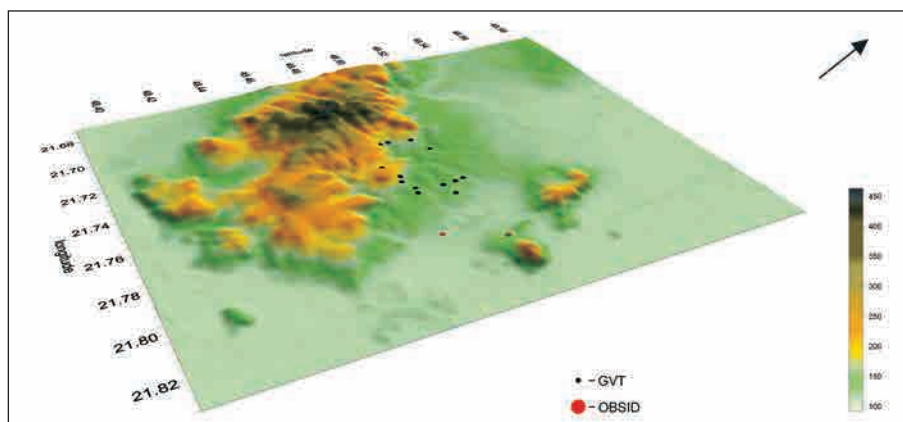
Rozsah druhého zdroje, který se rozkládá na katastrálním území Brehova a který zahrnuje tratě Ošva, Trávnícký kopec a Kereškeň, jsme ověřili pouze částečně, protože v období průzkumu byla značná část území nepřístupná (osetá pole). Nicméně se nám podařilo zdokumentovat výskyt surové obsidiánové suroviny na ploše 0,008 km² v rozmezí nadmořských výšek 110 až 115 m. Ojedinelé obsidiány beze stop opracování jsme zachytili až k silnici z Brehova do Sirníku, téměř na úpatí andezitové kupy Velký vrch v nadmořské výšce kolem 130 m.

Vzhledem k lokální geomorfologii terénu, kdy obě zdokumentované polohy jsou odděleny pouze zářezem Ošvy, se dá předpokládat, že tvoří součást stejného sedimentárního geologického tělesa. Pokud do něj zahrneme i zdroje popisované Š. Janšákem (1935, 56), jižně Brehova (v současnosti zatravněné), pokrývá oblast s nálezy obsidiánové suroviny oblast o rozloze přibližně 6 km² (obr. 10; 11). Dá se ovšem

předpokládat, že před sedimentací vátých písků a holocenními záplavami mohl být přístupný rozsah tohoto sekundárního zdroje ještě podstatně větší.

Obr. 10. Dvourozměrná mapa studovaného území. Vlevo souvislá vyvýšená část Zemplínských vrchů, vpravo izolované kopce Velký vrch u Brehova a Avaš u Hraně. Barevná stupnice vpravo indikuje nadmořské výšky. Černé body – gravettské lokality se štípanými obsidiány, červené body – popisovaná naleziště obsidiánové suroviny u Cejkova a Brehova. Sestavil P. Škrdla.

Obr. 11. Trojrozměrná mapa studovaného území. Vlevo souvislá vyvýšená část Zemplínských vrchů, vpravo izolované kopce Velký vrch u Brehova a Avaš u Hraně. Barevná stupnice vpravo indikuje nadmořské výšky. Černé body – gravettské lokality se štípanými obsidiány, červené body – popisovaná naleziště obsidiánové suroviny u Cejkova a Brehova. Sestavil P. Škrdla.

Struktura nalézáných štípaných kamenných artefaktů

Nálezy kusů obsidiánu beze stop opracování člověkem jsou ve sledovaném prostoru doprovázeny hojnými štípanými obsidiánovými artefakty. Abychom mohli klasifikovat nalézanou štípanou kamennou industrii, provedli jsme namátkový, časově i prostorově omezený povrchový průzkum, při kterém bylo nasbíráno a blíže analyzováno 105 artefaktů. Při analýze jsme se zaměřili na tři hlavní otázky, a to jaký je charakter štěpných ploch artefaktů, jaká je jejich technologická struktura a kolik procent povrchu artefaktu pokrývá původní kůra.

Pro analýzu charakteru štěpných ploch byly vyčleněny tři stupně, které ovšem plynule přecházejí jeden do druhého. První stupeň zahrnuje lesklé plochy, druhý stupeň plochy matné, které ještě nejsou naleptány hloubkovou korozi a třetí stupeň představují štěpné plochy, na kterých se již stihla vytvořit druhotná skulptace (vyleptané jamky či fluidální textura). Převažujícím typem povrchu je povrch matný, který byl zaznamenán na 60% artefaktů. Překvapivě následují plochy skulptované, jejichž podíl dosahuje 25%. Nejméně časté jsou plochy lesklé, jejichž podíl dosahuje jen 15%. Vzhledem k povrchovému charakteru kolekce a k proměnlivým faktorům, které přispívají ke zmatnění ploch (uložení na povrchu či v povrchové vrstvě a s tím související ořez orbou či obrus eolickým materiálem) nebo vytvoření skulptace (uložení ve vlhkém a agresivním prostředí) nepředpokládáme, že by bylo možné artefakty na základě charakteru povrchu chronologicky rozčlenit. Nicméně je třeba upozornit, že na okolních neolitických i gravettských lokalitách, na kterých působí na povrch artefaktů obdobné faktory, jsou štěpné plochy

téměř bez výjimek lesklé. Navíc je potřebné uvést, že u některých artefaktů s druhotně naleptanými plochami či silně zmatněnými se objevují zajímavé technologické charakteristiky, které naznačují širší chronologické rozpětí pro využívání zdroje. V tomto ohledu stojí za pozornost skulptovaný úštěp s fasetovanou úderovou plochou a výrazným bulbem, silně zmatnělé vytěžené diskovité jádro a mírně naleptané protisměrně těžené jádro. Tyto artefakty nelze zařadit do mladého paleolitu ani postpaleolitu a mohly by odkazovat na středopaleolitické aktivity na zdroji (ke stejnému závěru došel i *Skutil 1935, 94*).

Druhým vybraným kritériem pro posouzení charakteru povrchové kolekce je technologická struktura souboru. Industrii jsme podle výrobního stadia roztřídili do několika skupin. První tvoří surovina se stopami odštípnutí, která představuje 7%. Je třeba ale zmínit, že ne všechna odštípnutí musejí být způsobena člověkem. Jádra reprezentují 10% kolekce, je ale nutné konstatovat, že jde většinou (s výjimkou dvou výše zmíněných vytěžených) o jádra v počátečním stádiu těžby a většinou nepodařená, která byla odhozena jako dále nevyužitelná. Žádné morfologicky výrazné typy jader, opět s výjimkou dvou výše zmíněných, nebyly zaznamenány. Většinu kolekce představují úštěpy (73%). Čepele a jejich zlomky jsou zastoupeny pouze 8%. Ve třech případech se vyskytly nástroje vytvořené souvislou retuší na hraně úštěpu – nejde ovšem o žádné morfologicky výrazné typy drásadel, ale spíše o tzv. „expedient tools“ (*Binford 1979, 269*). Nedostatečné zastoupení nástrojů naznačuje, že na zdroji obsidiánu nebylo skutečné sídliště, že tam probíhaly pouze těžební aktivity a případně i prvotní zpracování suroviny (testovací úder, eventuálně příprava jader). Chybějící nástroje nám znemožňují

identifikaci jednotlivých technokomplexů, které zdroj suroviny využívaly.

Třetím kritériem je procento kůry na dorsálním povrchu polotovaru. Za účelem klasifikace jsme vytvořili následující intervaly: 0–25, 25–50, 50–75, 75–100 procent původní kůry. Do první skupiny, t. j. s podílem kůry nepřesahujícím 25% dorsálního povrchu artefaktu, spadá 38% polotovarů (z toho u 25% kůra není dochována vůbec). Do druhé skupiny spadá 9% a do třetí 11% polotovarů. Do čtvrté skupiny, kde kůra tvoří většinu dorsálního povrchu artefaktu, spadá 42% polotovarů (z toho u 19% artefaktů kůra pokrývá celý dorsální povrch polotovaru). Z analýzy je patrné, že je vyšší podíl polotovarů s žádným nebo minimálním podílem korového povrchu a naopak úštěpů s vysokým podílem korového povrchu. To svědčí nejen o aktivitách souvisejících s testovacími odštěpy případně dekortifikací kusů obsidiánové suroviny (v případě vyššího podílu korového povrchu), ale i o následných fázích opracování suroviny (v případě minimálního či žádného podílu korového povrchu). Ve druhém případě je otázkou, o jaké aktivity šlo, protože těžena jádra a nástroje víceméně na lokalitě chybí. Můžeme se pouze domnívat, že šlo o přípravu jader, která byla následně ze zdroje odnesena na spotřebitelské lokality (sídlíště).

ZÁVĚR

Jak ukazují výsledky geochemických analýz, z karpatských zdrojů obsidiánu hrál jednoznačně nejvýznamnější roli obsidián ze Zemplínských vrchů na JV Slovensku. Vezmeme-li v úvahu obrovskou distribuční oblast tohoto obsidiánu ve střední a jihovýchodní Evropě, jeho používání již od středního

paleolitu, množství i velikost artefaktů získaných v pravěkých dílnách v Zemplínských vrších a jejich blízkém okolí, muselo se jednat o bohatý zdroj s kusy obsidiánu, které často přesahovaly 10 (výjimečně až 20) cm a jejich povrch byl výrazně skulptovaný.

Ve slovenské i v mezinárodní odborné literatuře převládá v posledních desetiletích názor, že zdrojem tohoto obsidiánu v pravěku byl primární výskyt u obce Viničky, kde obsidián vystupuje uvnitř perlitových těles. Tento obsidián je ale prakticky bez skulptace, nedosahuje výše zmíněných rozměrů, navíc je velmi tmavý až neprůsvitný. Srovnání s většinou archeologických artefaktů jasně ukazuje, že Viničky nemohly být tímto hlavním zdrojem ani z hlediska charakteru suroviny, ani z hlediska jejího množství a velikosti.

Podle našich zjištění tuto klíčovou roli mohly sehrát obsidiány ze sekundárního zdroje v deluviofluviálních až fluviálních sedimentech v okolí říčky Ošvy, to je v území zhruba vymezeném Brehovem, Cejkovem a Zemplínem. Předběžný odhad plochy, v rámci které vystupují zdrojové sedimenty, je nejméně 6 km². V nich se nacházejí obvykle výrazně skulptované kusy převážně průsvitných obsidiánů, vedle drobných kousků i takových, které přesahovaly 20 cm. S velkou pravděpodobností se dá předpokládat, že šterkové čočky bohaté na velké kusy obsidiánu byly v pravěku jednoduchou formou těženy, jak to známe např. u jurských rohovců v Krumlovském lese na JZ Moravě, kde opět tento sekundární zdroj poskytoval podstatně větší množství suroviny ve srovnání s primárními výskyty jurských rohovců na Moravě.

Primární zdroj obsidiánů zřejmě představuje poloha kyselých vulkanoklastik se skly, která byla zjištěna pomocí vrtů pod andezitovým tělesem Velkého vrchu u Brehova.

LITERATURA

- Bačo et al. 2003* – P. Bačo/P. Baláž/K. Čechovská/J. Dercó/R. Fischerová/L. Kovaničová/M. Repčiak/L. Tuček/M. Vancáková: 45. Fórum pre nerudy. Sprievodca. Košice – Viničky 2003.
- Bačo/Bačová 2014* – P. Bačo/Z. Bačová: Autochtónne výskyty vulkanických skiel spojené s neogénnym vulkanizmom na východnom Slovensku. In: O. Žaár/M. Gregor (Ed.): 3. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia (GEPAAARD). Zborník abstraktov. Bratislava 2014, 8.
- Baňacký et al. 1988* – V. Baňacký/M. Elečko/M. Kaličiak/J. Lexa/P. Straka/D. Vass/J. Vozár/A. Vozárová: Geologická mapa južnej časti Východoslovenskej nížiny a Zemplínskych vrchov 1:50 000. Bratislava 1988.
- Bánész 1974* – L. Bánész: Hromadný nález obsidiánovej suroviny na gravettskom sídlisku v Cejkove, okr. Trebišov. Arch. Rozhledy 26/1, 1974, 51–54.
- Bánész 1991* – L. Bánész: Neolitická dielňa na výrobu obsidiánovej industrie v Kašove. Vsl. Pravek 3, 1991, 39–68.
- Binford 1979* – L. R. Binford: Organization and Formation Processes: Looking at Curated Technologies. Journal Anthr. Res. 35/3, 1979, 255–273.
- Biró 1981* – K. T. Biró: A Karpát-medencei obszidiánok vizsgálat. Arch. Ért. 108/2, 1981, 196–205.
- Bouček/Příbyl 1959* – B. Bouček/A. Příbyl: O geologických poměrech Zemplínského pohorí na východním Slovensku. Geol. Práce 52, 1959, 185–222.
- Fichtel 1791* – J. E. von Fichtel: Mineralogische Bemerkungen von den Karpaten I. und II. Wien 1791.
- Hovorka/Illášová 2002* – D. Hovorka/E. Illášová: Anorganické suroviny doby kamennej. Nitra 2002.
- Janšák 1935* – Š. Janšák: Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku. Bratislava 1935.

- Kaminská/Ďuďa 1985* – L. Kaminská/R. Ďuďa: K otázce významu obsidiánové suroviny v paleolite Slovenska. *Arch. Rozhledy* 37/2, 1985, 121–129.
- Kasztovszky/Biró/Kis 2014* – Z. Kasztovszky/K. T. Biró/Z. Kis: Prompt Gamma Activation Analysis of the Nyírlugos obsidian core depot find. *Journal Lithic Stud.* 1/1, 2014, 151–163.
- Knies 1891* – J. Knies: Pravěké nálezy obsidiánu na Moravě. *Čas. Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc* 8, 1891, 161.
- Přichystal 2009* – A. Přichystal: Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno 2009.
- Rost 1971* – R. Rost: Vývoj a dnešní stav vltavínové otázky. *Geologia Folia* 11/6, 1971, 55–61.
- Skutil 1935* – J. Skutil: Technologický rozbor obsidiánových nálezů. In: Janšák 1935, 77–99.
- Slávik 1967* – J. Slávik: Íly, bentonit, halozit. In: J. Slávik (Ed.): Nerastné suroviny Slovenska. Bratislava 1967, 271–290.
- Šalát/Ončáková 1964* – J. Šalát/P. Ončáková: Perlity, ich výskyt, petrochémia a praktické použitie. Bratislava 1964.
- Štelcl 1973* – J. Štelcl: Contribution to the knowledge of obsidians occurring in the Moravian Neolithic Period. *Geologia Scripta* 2/3, 1973, 89–101.
- Williams-Thorpe/Warren/Nandris 1984* – O. Williams-Thorpe/S. E. Warren/J. G. Nandris: The Distribution and Provenance of Archaeological Obsidian in Central and Eastern Europe. *Journal Arch. Scien.* 11, 1984, 183–212.
- Willms 1983* – Ch. Willms: Obsidian im Neolithikum und Äneolithikum Europas. Ein Überblick. *Germania* 61/2, 1983, 327–351.
- Zeman/Navrátil 1987* – A. Zeman/O. Navrátil: Obsidian artifacts from the Neolithic locality Těšetice in southern Moravia. In: J. Konta (Ed.): 2nd International Conference on Natural Glasses. Prague 1987, 177–181.
- Žebera 1955* – K. Žebera: Nerostné suroviny v kamenných dobách pravěku. In: J. Kořan (Ed.): Přehledné dějiny československého hornictví. Praha 1955, 8–53.

Rukopis přijatý 12. 11. 2014

Recenzenti *Mgr. Miloš Gregor, PhD.*
Mgr. Adrián Nemerut, PhD.

Translated by the authors

Prof. RNDr. Antonín Přichystal, DSc.
Ústav geologických věd PŘF MU
Kotlářská 2
CZ–611 37 Brno
prichy@sci.muni.cz

Ing. Petr Škrdla, PhD.
Archeologický ústav AV ČR v. v. i.
Královopolská 147
CZ–612 00 Brno
ps8a@seznam.cz

Where was situated the principal source of obsidian in prehistory of Central Europe?

Antonín Přichystal – Petr Škrdla

SUMMARY

The volcanic glass obsidian represented one of the most important raw materials used for chipped tools in prehistory of Central and Eastern Europe. Its natural sources are connected with Tertiary (Miocene) acid volcanism at the easternmost part of the Western Carpathians (Slovakia, Hungary) or even already in the Eastern Carpathians (Transcarpathian Ukraine). Distribution map of obsidian in Central and Eastern Europe (*Williams-Thorpe/Warren/Nandris 1984*) shows as the most important Slovakian source

(Carpathians 1) with 242 archaeological sites while obsidian from the Hungarian sources (Carpathians 2a and 2b) was found only at 22 sites. The obsidian from Transcarpathian Ukraine (Carpathians 3) was chipped probably only in the surroundings of its natural sources.

In the second half of the 20th century all authors (*Báñez 1974; Hovorka/Illášová 2002; Šalát/Ončáková 1964; Žebera 1955, 38*) have mentioned as the potential source of archaeological obsidian the rhyolite body of Borsuk (267.3 m) at the SW

margin of Zemplínské vrchy, it means among the villages of Viničky (in older papers Szóllóské, Seleška), Malá a Velká Bara. According to the geological map 1:50 000 (*Bañacký et al. 1988*) there exists in addition only a small occurrence of rhyolite epiclastics and redeposited tuff to the south of Viničky (i. e. near Streda nad Bodrogom). Pieces of obsidian from Viničky are usually small under 4–5 cm, (*Kaminská/Đuda 1985*, 122–124) have mentioned prevalent dimensions corresponding to a hazelnut or walnut. Also at the other localities (Malá a Velká Bara, Streda nad Bodrogom) the obsidians are prevalently small, polyhedric in shape, greyish black or black, non-translucent or only subtranslucent on the edges, without sculpture (sculptation).

Comparing macroscopic appearance of obsidian from the natural sources at the SW margin of the Zemplínske vrchy (Carpathians 1) and chipped obsidian artefacts found at the prevalent part of Neolithic and Palaeolithic sites in Central Europe including famous archaeological localities Cejkov and Kašov in the northern part of Zemplínské vrchy, there are evident substantial differences. Obsidian blades from Cejkov and Kašov have often a length about 5–10 cm, but there were found cores and blades up to 14–15.5 cm (*Bánesz 1991; Janšák 1935*), two–three times more than the usual size of obsidian pieces from Viničky. In addition, they are very often well translucent and on the preserved surface of the original nodule surface they are visibly sculptured. The mentioned differences indicate another natural source of obsidian has to exist in Zemplínske vrchy that can be either hidden under air-borne sand, loess, young Holocene fluvial deposits or it has not been found yet (*Přichystal 2009*, 143).

It was already *Š. Janšák (1935, 57)* who noticed natural occurrences of small obsidian pieces to pebbles up to 15 cm long in deluvial-fluvial deposits in the NE part of Zemplínske vrchy (SW surroundings of Brehov). We verified this source by surface survey in 2012 and 2013 and we found a lot of heavy sculptured pieces of obsidian. Because in the above mentioned geological map these deposits are described as fine-grained sands and believed to be of airborne origin, we carried out two small testing pits that showed in prevalent loam-sandy sediments also lenses of coarse-grained gravels

with pieces of sculptured obsidian without traces of chipping, some of them also as ventifacts and clay galls. They have a good translucence and dimensions also over 10 cm. They are accompanied by pebbles of quartz or pieces of silicified wood. Besides natural obsidian it is possible to find also usually simply chipped artefacts as evidence of probable prehistoric exploitation. Near the finding place Brehov 2 but already on decalcified loess we found an imperfect obsidian core with dimensions 21 x 12 x 10.5 cm and weighing 2.59 kg.

We suppose the both documented deposits with natural pieces of obsidian are in fact the same sedimentary body, now separated by Holocene flood loams of the Ošva River. If we take into count also sources described by *Š. Janšák (1935, 56)* south of Brehov (in recent time overgrown with grass), total area of the sediments with natural pieces of sculptured obsidian is about 6 km². In addition before sedimentation of air-born sands it was probably substantially larger.

Besides pieces of obsidian raw material without traces of chipping it is possible to find also numerous obsidian artefacts. We studied a collection of 105 artefacts showing prevalently dull chipped surfaces, than are already sculptured surfaces (25%) and only 15% has been represented by lustrous chipped surfaces. These data including some technological properties indicate a longer period of utilization, probably since the Middle Palaeolithic (similar conclusion has been published by *Skutil 1935, 94*).

From technological point of view, flakes absolutely prevail (73%), blades and their parts form only 8%, usually misshapen cores 10% and the rest (8%) is raw material with only traces of testing. Tools are almost missing; it supports our idea about prehistoric activities connected with exploitation of obsidian raw material and preparation of cores.

Because we found rarely sculptured obsidian inside a small clay piece (i. e. totally weathered volcanic rock) or small parts of weathered volcanic rock on deeply sculptured obsidians, we suppose the original source of obsidian in volcanoclastic rocks. Such occurrence of argillitized volcanoclastics with obsidian was found using boreholes under the Upper Badenian andesite body of Velký vrch Hill north of Brehov (*Bačo et al. 2003; Bačo/Bačová 2014*).

Fig. 1. Viničky. Characteristic appearance of natural raw obsidian – polyhedric shapes, smooth surface without sculpture, lesser dimensions, almost non-translucent. Photo by L. Plchová.

Fig. 2. Cejkov. Prevalent appearance of obsidian artefacts from a Palaeolithic site – relics of conspicuous sculpture of the original raw material surface, good translucence. Photo by L. Plchová.

Fig. 3. Cejkov – Brehov – Zemplín, near the crossing. Pit 2013/1. Coarse-grained attitude with pieces of coloured clays and of sculptured obsidian raw material. Photo by A. Přichystal.

Fig. 4. Cejkov – Brehov – Zemplín, near the crossing. Pit 2013/1. A piece of whitish-red clay with a small obsidian inside. Photo by L. Plchová.

Fig. 5. Cejkov – Brehov – Zemplín, near the crossing. A detailed view on bigger pieces of obsidian raw material found in the field. Photo by L. Plchová.

Fig. 6. Cejkov – Brehov – Zemplín, near the crossing. Obsidian raw material including partly rounded quartz, sandstone pebbles and a part of silicified wood from our surface survey in the field. Photo by A. Přichystal.

Fig. 7. Cejkov – Brehov – Zemplín, near the crossing. Obsidian ventifacts from the finding place. Photo by L. Plchová.

Fig. 8. Brehov 2. Relics of calcareous sinter in depressions of sculptured obsidian. Foto L. Plchová.

Fig. 9. Brehov 2. Huge obsidian imperfect core 21 cm high found at a drainage pit. Foto L. Plchová.

Fig. 10. Two-dimensional map of the studied area. Continuous elevated area of the Zemplínske vrchy Mts. in the left, isolated hills Velký vrch near Brehov and Avaš near Hraň in the right. Coloured scale in the right indicates the elevation above sea level. Black points – Palaeolithic localities with chipped obsidian, red circles – mentioned finding places of raw obsidian at Cejkov and Brehov. Compiled by P. Škrdla.

Fig. 11. Three-dimensional map of the studied area. Continuous elevated area of the Zemplínske vrchy Mts. in the left, isolated hills Velký vrch near Brehov and Avaš near Hraň in the right. Coloured scale in the right indicates the elevation above sea level. Black points – Palaeolithic localities with chipped obsidian, red circles – mentioned finding places of raw obsidian at Cejkov and Brehov. Compiled by P. Škrdla.

VRÁBLE-VEĽKÉ LEHEMBY: EINE SIEDLUNGSGRUPPE DER LINEARKERAMIK IN DER SÜDWESTSLOWAKEI

Vorbericht über die Untersuchungen der Jahre 2010 und 2012 und Deutungsansätze¹

MARTIN FURHOLT – JOZEF BÁTORA – IVAN CHEBEN –
HELMUT KROLL – KNUT RASSMANN – PETER TÓTH

Vráble-Veľké Lehemby: A Concentration of Linear Pottery Settlements in South-Western Slovakia. Preliminary Report on the Excavations in 2010 and 2012. The early Neolithic settlements at Vráble-Veľké Lehemby were discovered in 2009 and surveyed in the years 2010 and 2012. Three extraordinarily large settlements are located directly beside each other in an area of more than 50 ha. Through geomagnetic investigations a minimum number of 316 houses and an enclosure could be identified. In 2012, the first systematic surveys, sediment cores and small-scale excavations were carried out on one of the settlements and showed preservation conditions that hold great potential for the study of palaeoeconomy, material culture and patterns of local and regional social interactions. Botanical and zoological data have been preliminarily investigated and are presented here, as is the ceramic material from surveys and excavations. The latter enables us to date the site to the late Linear Pottery culture and Želiezovce group. The enclosure consists of two parallel ditches, enclosing an area of 14.7 ha with six gaps indicating entrances. The excavation of the outer ditch revealed a complex history of fills and at least one re-cutting incident. A preliminary interpretation of the inner ditch as the remnants of a palisade could not be verified; rather we are dealing with a double ditch enclosure. The excavation of house 39 within the enclosure revealed a single-phase post-built house of the late Linear Pottery culture. The two parallel long-pits along its side showed different re-filling processes and larger events of refuse deposition. The excavations confirmed the interpretation of the magnetometer plan, thereby qualifying the geomagnetic data, which enables us to use the geomagnetic plan as a basis for models of intra-site chronological developments. Different variants of possible organisational principles discussed within the Linear Pottery research community are presented. These are dependent on the validity of different possible chronological models for the development within and between the three sites in Vráble. These models have to be tested by further excavations in order to identify the structures of internal settlement organisation, which have far-reaching connotations for our understanding of early Neolithic societies in southern Central Europe.

Key words: Slovakia, Early Neolithic, Linear Pottery culture, settlement structures, chronology.

EINLEITUNG

Naturraum und neolithische Besiedlung im Umfeld der Fundstelle

Das Siedlungsareal Vráble-Veľké Lehemby liegt am nördlichen Rand der Donauebene in der Südwestslowakei, auf mehreren Terrassen südlich und südöstlich der Stadt Vráble (Abb. 1), die durch den Bach Kováčovský potok voneinander getrennt sind. Der genannte Bach mündet in unmittelbarer Nähe der Fundstellen in die Žitava, einem der wichtigsten Flüsse, die die nördlichen Karpaten mit der Donau verbinden. Das obere Žitavatal mit allen Nebenflüssen stellt eine abgeschlossene geomorphologische Einheit dar, die sich im nordöstlichen und östlichen Teil des Donauhügellandes befindet. Das ganze Ge-

biet ist im nördlichen und nordöstlichen Teil durch die ausgeprägten Gebirge Tribeč und Pohronský Inovec begrenzt. Im östlichen Teil wird das Gebiet durch das Hügelland Pohronská pahorkatina umschlossen.

Bei dem Gelände südlich von Vráble handelt es sich um ein neogenes Sedimentbecken, das von Ablagerungen grauer kalkhaltiger Tone, Schottern, Kohlebänken und Kalkstein gebildet wurde (Miklós/Hrnčiarová 2012, Karte IV. 1). Darauf befindet sich Löss mit verschiedenen Braun- und Schwarzerden (Miklós/Hrnčiarová 2012, Karte IV. 78).

Die Besiedlung der Südwestslowakei zeigt seit dem frühen Neolithikum eine Konzentration entlang der in etwa N-S verlaufenden Donauzuflüsse Waag und Gran und ihrer Zuflüsse, zu denen die Žitava und die Nitra gehören (Abb. 2; vgl. Tóth 2013, Abb. 1; 2014, Karte 18, 19, 21). Eine Kartierung der

¹ Die Arbeiten konnten durchgeführt werden durch die finanzielle Unterstützung des Instituts für Ur- und Frühgeschichte der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel und der Römisch-Germanischen Kommission in Frankfurt am Main. Diese Studie entstand im Rahmen des Forschungsprojektes des VEGA-Agentur Nr. 2/0036/13 und des Grantes APVV-0736-11.

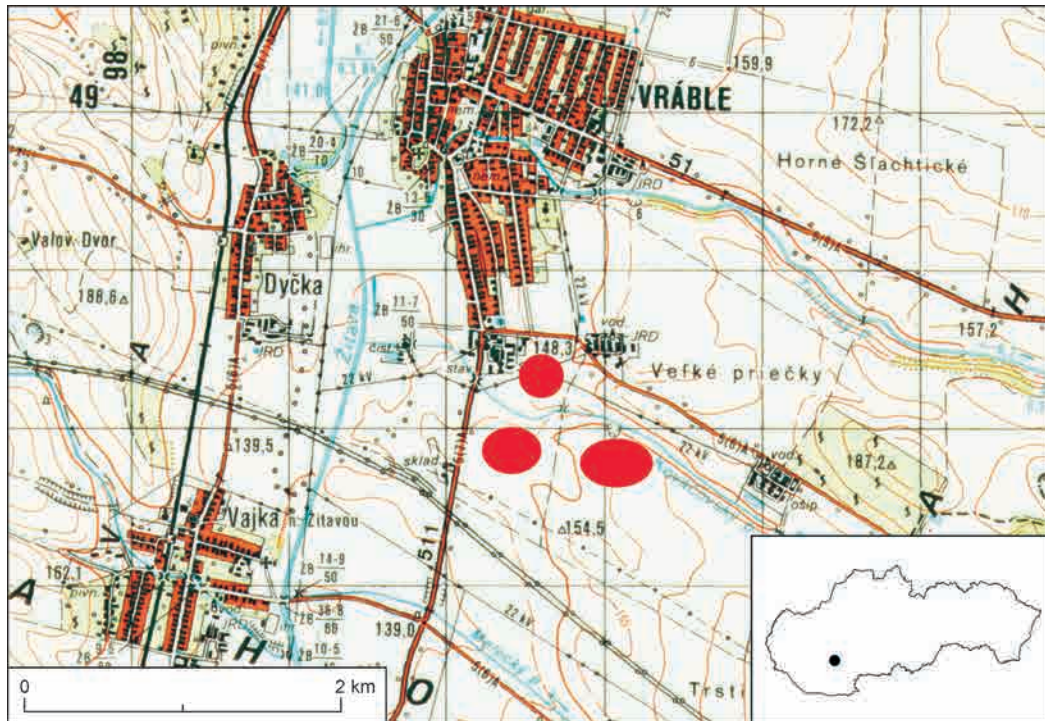

Abb. 1. Lage der drei vollständig prospektierten linearkeramischen Siedlungen in Velké Lehemby.

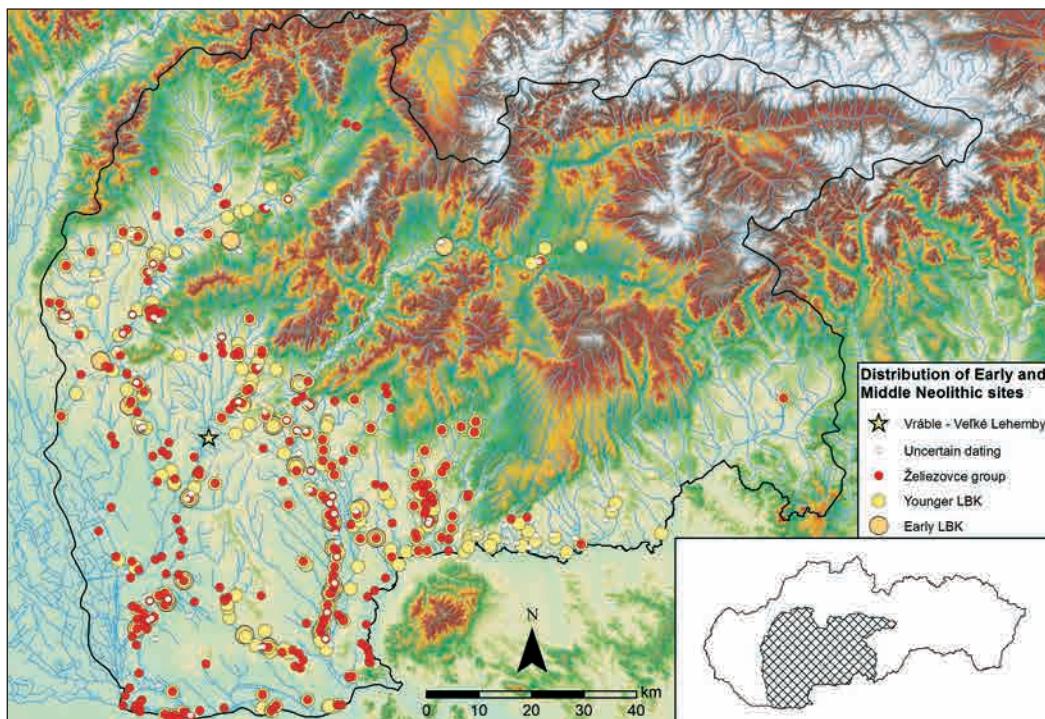

Abb. 2. Die linearkeramische Besiedlung in der Südwestslowakei (auf der Grundlage von Tóth 2014, Karte 18, 19, 21).

linearkeramischen Fundstellen in der Region macht deutlich, dass schon in der frühesten Phase mit einer flächendeckenden, wenn auch dispersen Besiedlung dieser Flussläufe zu rechnen ist, gefolgt von einer sukzessiven Verdichtung während der jüngeren Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Auch ist ein hohes Maß an Siedlungsplatzkontinuität von der älteren zur jüngeren Phase der Linearkeramik, sowie zur Želiezovce-Phase zu verzeichnen (Tóth 2013, 333; Tóth/Demján/Griáčová 2011, 310). Überraschend ist die Präsenz Älterer Linearkeramik in höheren Lagen der Karpaten, wie der Žiarska kotlina (Fundstelle Ladomerská Vieska-cintorín; Mosný/Šiška 1999, 120) in der Zentralslowakei. Es könnte sich um Prospektionsaktivitäten im Zusammenhang mit den dortigen Limn-quarzitvorkommen handeln, welches in der Südwestslowakei das dominante Rohmaterial des Neolithikums darstellt (Cheben/Illášová 2002, 106, 110, 111).

Die von P. Tóth erstellte Karte (Abb. 2) beruht auf dem der Denkmalpflege zugänglichen Datenbestand, der bisher die bestmögliche Repräsentativität bei der Abbildung der prähistorischen Besiedlung in der Region darstellt (Abb. 1, Tóth 2014, 99, 100, Tab. 8). Ein interessantes Detail ist der Umstand, dass die Fundstelle Vráble-Veľké Lehemby, bisher unbekannt, eine markante Lücke der Besiedlung durch alle linearkeramischen Phasen hindurch schließt, aber trotzdem in dieser Lücke eindeutig isoliert liegt. Während wir meist eine durchgehende Belegung der Flussläufe sehen, d. h. Siedlungen finden, die nicht weiter als 1 bis 2 km voneinander entfernt liegen, so beträgt der Abstand zur nächstgelegenen Siedlung in unserem Fall für die ältere Linearkeramik sowohl nach Norden wie auch nach Süden über 12 km, für die jüngere Linearkeramik im Norden 5 km nach Süden hin etwa 8 km, während der Želiezovce-Phase etwa 4 und 5 km. Diese recht isolierte Lage könnte im Zusammenhang stehen mit der enormen Größe der Siedlungsgruppe in Vráble-Veľké Lehemby und auf eine insgesamt zentralisiertere Siedlungsweise hindeuten. Es wird aber in Zukunft nötig sein, weiter nach linearkeramischen Fundstellen in unmittelbarer Nähe zu suchen, die möglicherweise ebenso schlecht durch Oberflächenfunde aufzuspüren sind wie Vráble-Veľké Lehemby.

Forschungsgeschichte

Das Rückgrat der typochronologischen Gliederung des archäologischen Fundmaterials im frühen Neolithikum der Südwestslowakei bilden immer noch die Arbeiten von J. Pavúk (1962) der neben der grundlegenden chronologischen Periodisierung der

Linearkeramik auch detailliertere Gliederungen der älteren (Pavúk 1980, 42–47; 2004, 74–78; 2005, 20–26), und der jüngeren Linearkeramik sowie der Želiezovce-Gruppe vorlegte (Pavúk 1969, 270–273; 321–338). Die Entwicklung von Želiezovce zu Lengyel-Kultur wurde von I. Cheben (2000) und J. Pavúk (2009, 249–264) dargestellt.

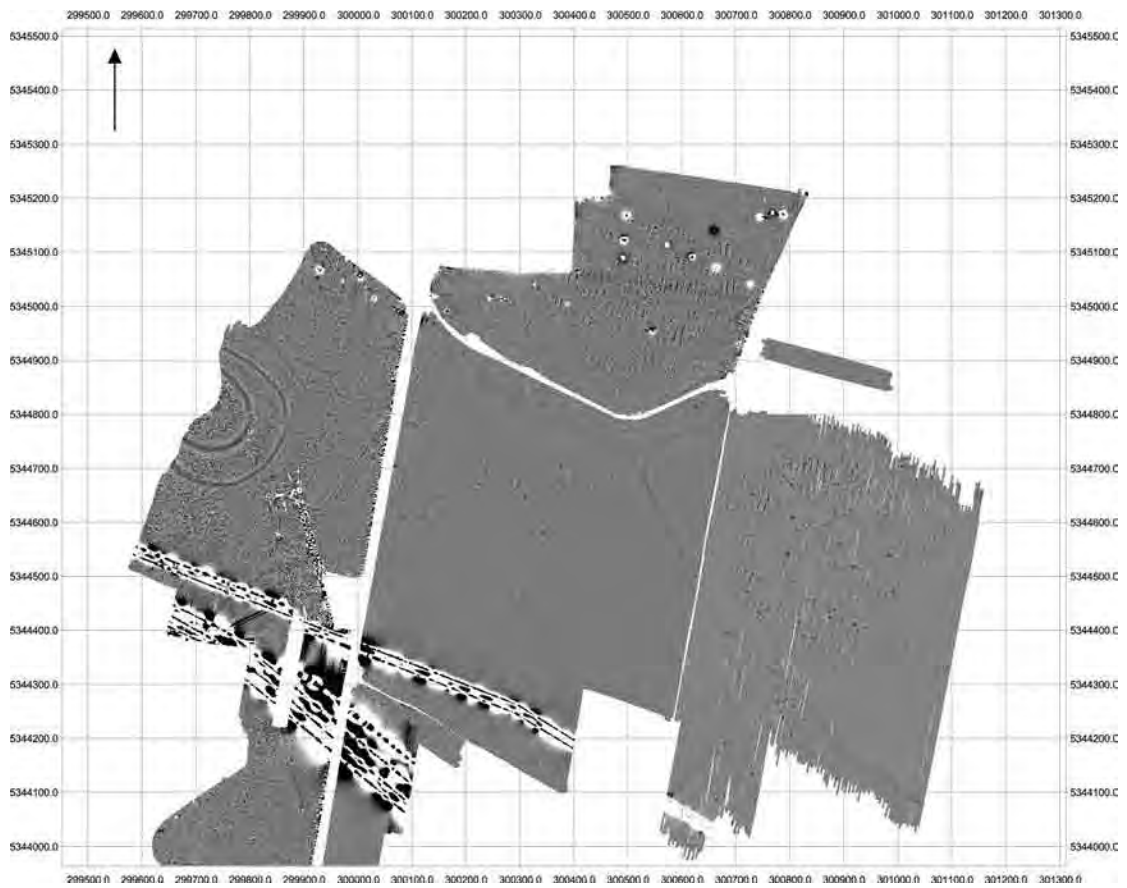
Einen weiteren Meilenstein für das Verständnis des frühen Neolithikums in der Südwestslowakei stellte die monographische Vorlage der Forschungen in Štúrovo dar (Pavúk 1994) und auch aus Blatné wurden immerhin Hausgrundrisse publiziert (Pavúk 1978).

Neuere Forschungsergebnisse ergaben sich, als 2008 quer durch diese Region (von Nitra bis Tekovské Nemce) eine Schnellstraße (R1) gebaut wurde. Dabei konnte im Laufe der Grabung in Čierne Kľačany auch eine größere geophysikalische Untersuchung durchgeführt werden, durch die eine Siedlung der Linearkeramik erfasst wurde (Cheben/Rassmann im druck). Die Funde aus dem Žitavatal wurden auch durch kleinere Ausgrabungen in Chyzerovce, Veľké Vozokany, Michal nad Žitavou, Dvory nad Žitavou, Hurbanovo und Bajč-Vikanovo (Bistáková/Nevizánsky 2013; Březinová/Pažinová 2011) erweitert.

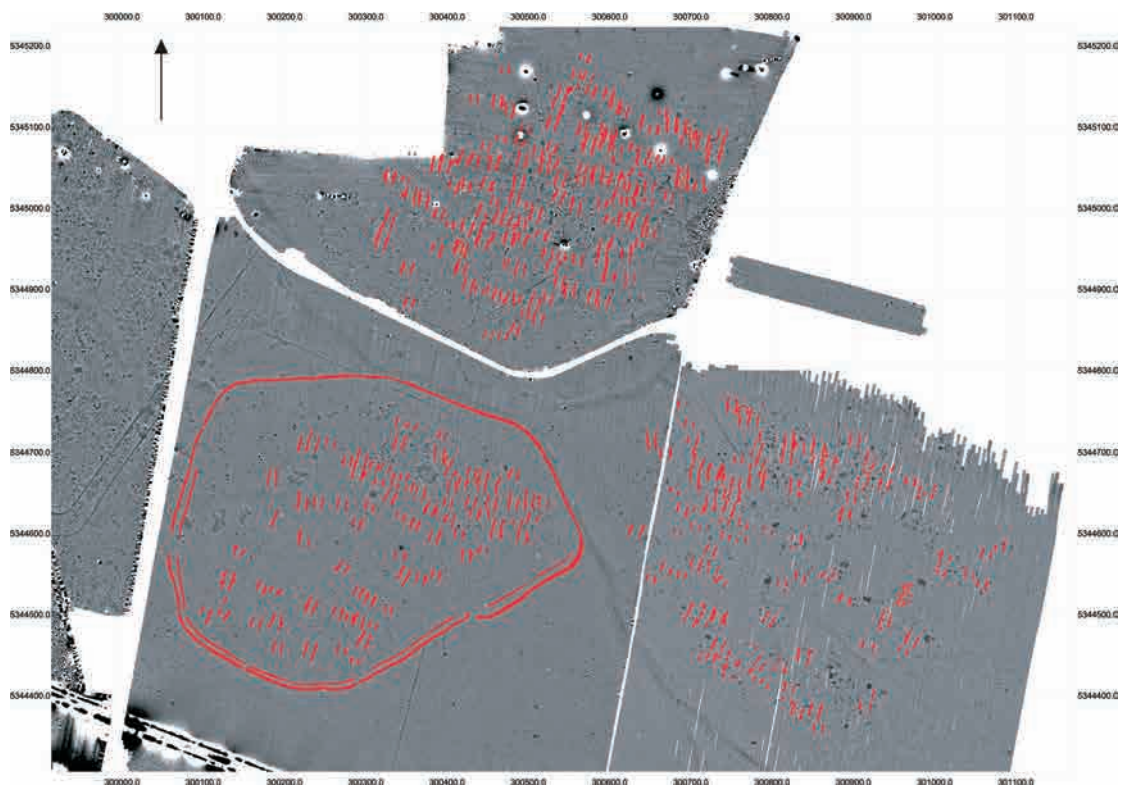
Die Fundstellen in Veľké Lehemby wurden im Zusammenhang mit den Arbeiten an der bronzezeitlichen Fundstelle Vráble-Fidvár entdeckt, im Zuge derer seit 2007 von J. Batora (Slowakische Akademie der Wissenschaften in Nitra, Comenius-Universität in Bratislava), K. Rassmann (Römisch-Germanische Kommission in Frankfurt am Main) und F. Falkenstein (Universität Bamberg, Zusammenarbeit in 2007–2008) systematische Prospektionen durchgeführt wurden.

Im Jahre 2009 wurden im Rahmen des INCA – Workshops zur Geophysik und Archäologie, der in Bratislava abgehalten wurde, geomagnetische Prospektionen im Umfeld der bronzezeitlichen Siedlung durchgeführt. Dabei wurde unter der Leitung von Ch. Rinne (Universität Kiel) auf dem benachbarten Feld (Veľké Lehemby) ein Grabenwerk sowie zwei parallele hausbegleitende Gruben identifiziert, schließlich die frühneolithische Zeitstellung aufgrund von Scherbenaufsammlungen bestätigt. Der Fundplatz war bisher unbekannt. Die daraufhin durch K. Rassmann (Römisch-Germanische Kommission) mit einem 16-Sonden-Fluxgate-Vertikalgradiometer der Firma Sensys durchgeführten großflächigen Untersuchungen der Jahre 2010–2012 haben jedoch noch eine ganz andere Dimension deutlich gemacht (Abb. 3A, B). Wir haben es bei dem Fundplatz auf dem Acker Veľké Lehemby nicht nur mit einer befestigten Siedlung zu tun, sondern mit einer größeren Siedlungsgruppe²,

² Im Sinne von Zimmermann u. a. (2004, 49 f.), die diese Kategorie als Untereinheit der Siedlungskammer verwenden.

A

B

Abb. 3. Vrable-Fidvár. A – Magnetogramm der drei Siedlungen VL 1–3, der bronzezeitlichen Siedlung sowie des römischen Marschlagers; B – Umzeichnung der linearkeramischen Befunde.

wo entlang eines Bachlaufs drei frühneolithische Siedlungen direkt nebeneinander angeordnet sind. Diese Siedlungen sind geomagnetisch großflächig untersucht und besitzen jeweils eine im Rahmen der Linearkeramik bemerkenswerte Größe. Das Erdwerk Vrábľe-Veľké Lehemby (im folgenden: VL) 1 umschließt eine Fläche von 14,7 ha, die Fläche, auf der Hausbefunde nachgewiesen werden umfasst 10 ha, VL 2 misst mindestens 12 ha und VL 3 14,5 ha. Insgesamt konnten über den Geomagnetikbefund in den drei vollständig gemessenen Siedlungen eine Mindestzahl von 316 Häusern identifiziert werden, die auf einer Fläche von 52 ha liegen. Es handelt sich bei Vrábľe-Veľké Lehemby somit um eine der größten dicht besiedelten Siedlungsareale der Linearkeramik, vergleichbar mit Eythra in Sachsen (*Cladders u. a. 2012a*), Byľany in Böhmen (*Pavľů 2010*) oder Gerlingen in Baden-Württemberg (vgl. *Petrasch 2012, 57*).

Das Erdwerk VL 1 besitzt eine ovale Form, die jedoch einige gerade und durch scharfe Ecken getrennte Abschnitte enthält. Insgesamt zeigen sich fünf Öffnungen, die als Zugänge gedeutet werden können. Das Erdwerk VL 1 ist das erste bekannte linearkeramische Erdwerk in der Slowakei (*Báťora u. a., im Druck*). Das nächstgelegene Erdwerk befindet sich in Vedrovice, Südmähren, wo immerhin auch 12 ha Fläche umschlossen werden (*Ondruš 2002, 13, Abb. 2*).

DIE SONDAGE 2012

Angesichts der beeindruckenden Geomagnetikbefunde wurde im Frühjahr 2012 in Kooperation zwischen der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra, Comenius-Universität in Bratislava, der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel und der Römisch-Germanischen Kommission eine Sondage in der Siedlung VL 1 durchgeführt, um die Befundstruktur, Befund- und Funderhaltung besser einschätzen zu können. Die Mittel hierfür wurden, im Sinne einer Anschubfinanzierung von der Römisch-Germanischen Kommission sowie der Graduiertenschule „Human Development in Landscapes“ der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel zu Verfügung gestellt. Die Kampagne diente gleichzeitig als Lehrgrabung der Universitäten in Kiel und Bratislava.

Es wurden:

- Bohrungen im Bereich der geomagnetischen Anomalien durchgeführt, um die Befunderhaltung an verschiedenen Stellen zu untersuchen und zu vergleichen,

- eine systematische Prospektion organisiert, um Anhaltspunkte für die räumliche Struktur und eine zeitliche Differenzierung zu gewinnen sowie,
- zwei Grabungsschnitte über einen Teilbereich eines im Magnetogramm sichtbaren Hauses gelegt.

Die Bohrungen wurden mit einem Pürckhauer-Bohrer von bis zu 200 cm Länge durchgeführt, und sie konzentrierten sich auf verschiedene hausbegleitende Gruben im Bereich des Erdwerks VL 1. Sie dienten zur Verifikation der Interpretation der geomagnetischen Anomalien, sowie der Erforschung der Befunderhaltung.

Zunächst wurde deutlich, dass die im Magnetogramm sichtbaren Anomalien sich tatsächlich als Gruben verifizieren ließen, die meist bis etwa 100 cm unter der heutigen Oberfläche erhalten waren, an einigen Stellen aber auch bis 180 cm tief reichten. Demgegenüber zeigten die Profile, die zwischen den jeweils annähernd parallel laufenden Anomalien angelegt wurden, eine dunkelbraunen Oberboden, eine Braunerde, im oberen Bereich durchpflügt, die etwa 60 cm auf dem Löss auflag. Es wurde für die hausbegleitenden Gruben bei allen drei angebohrten Häusern übereinstimmend eine Tiefe von etwa 90–100 cm unter der heutigen Oberfläche festgestellt, unabhängig von ihrer Position am Hang³. Auch bestätigte sich in den Bohrkernen die Vermutung, dass die höheren Suszeptibilitätswerte in den hausbegleitenden Gruben, die an verschiedenen Stellen zu sehen sind, durch Konzentrationen verbrannten Materials verursacht werden. Dies konnte auch in den Grabungsschnitten verifiziert werden, wodurch für künftige Untersuchungen die Entnahme von naturwissenschaftlichen Proben erleichtert wird, weil in diesen Konzentrationen auch eine größere Anzahl von Makroresten zu erwarten ist.

Systematische Prospektion

Auf der zentralen Fläche des Erdwerks VL 1 wurden systematische Prospektionen in einem 20 m Raster durchgeführt. Hauptaugenmerk hierbei war erstens die Frage, wie sich die Materialkonzentrationen zu den Hausstellen verhalten. Die zweite Frage betraf die Möglichkeit, über datierende Keramik die Verteilung nachneolithischer Aktivitäten zu eruieren, und innerhalb des neolithischen Materials Hinweise auf die generelle Zeitstellung der

³ Dies gilt für die erbohrten Befunde. Jedoch zeigten sich bereits bei der Grabung Grubentiefen von bis zu 1,50 m unter der heutigen Oberfläche (s. u.).

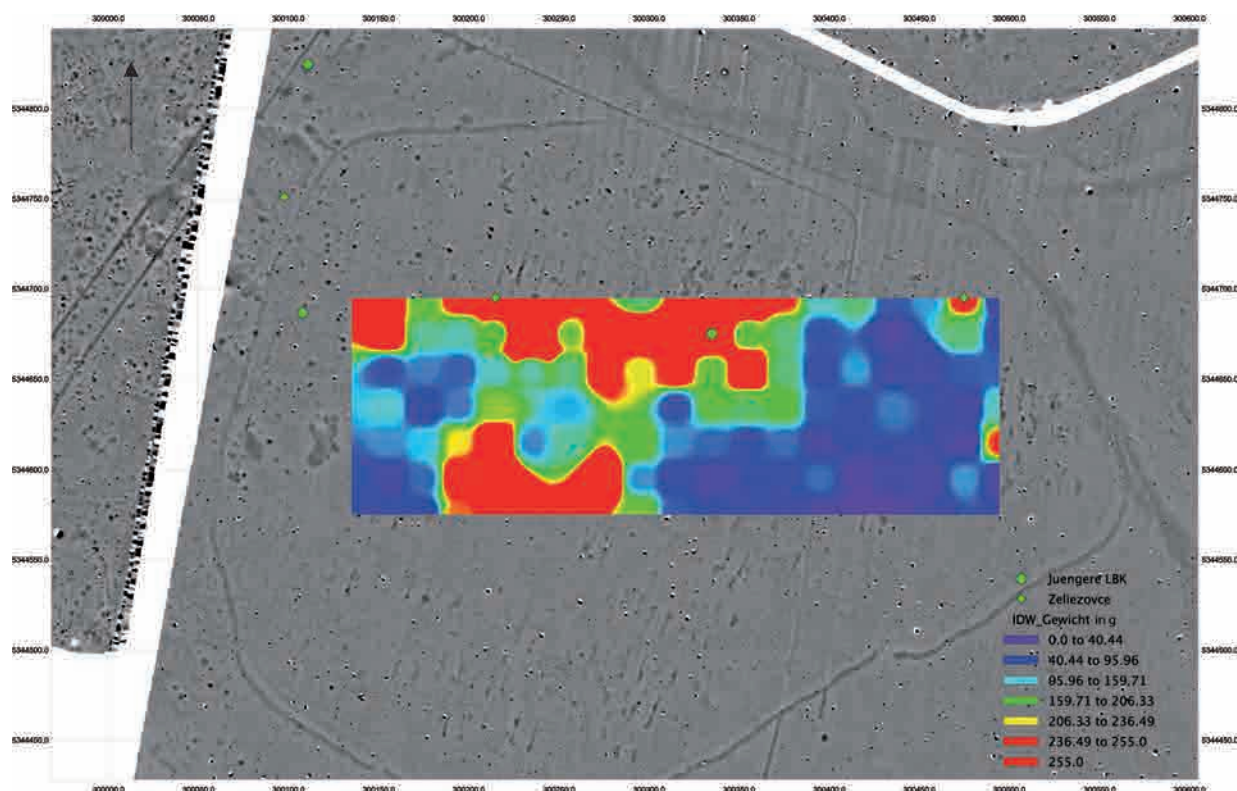

Abb. 4. Vrable-Velké Lehemy. Dichte prähistorischer Keramik innerhalb der prospektierten Fläche des Erdwerks VL 1. Grüne Punkte: feinchronologisch datierbare Scherben der LBK.

Siedlung zu erhalten, vielleicht sogar verschiedene Phasen zu fassen.

Zunächst wird deutlich, dass die überwiegende Mehrzahl datierbarer Keramik dem Neolithikum oder der Kupferzeit zuzurechnen ist (vgl. Tab. 1). Zieht man die feiner datierbaren Funde hinzu, so zeigt sich, dass es aus dem gesamten Bereich des Neolithikums und der Kupferzeit nur linearkeramische (inklusive der Želiezovce-Gruppe) Funde gibt, sowie eine Scherbe der Badener Kultur. Es ist also wahrscheinlich, dass die große Mehrzahl der nicht genauer bestimmbar Keramikscherben der Linearkeramik angehört, die ja auch, durch

Tab. 1. Anzahl datierbarer Scherben der Prospektion im nördlichen Teil des Erdwerks Vrable-Velké Lehemy 1 (vgl. Abb. 4).

Datierung	Scherbenzahl
Vorgeschichte undiff.	286
Neolithikum	219
Neolithikum oder Kupferzeit	90
Kupferzeit	1
Bronzezeit	31
Eisenzeit (Römisch)	35
Mittelalter	21
Modern	3

die hausbegleitenden Gruben, das Befundbild der Geomagnetik dominiert. Bronzezeitliche Funde sind selten und werden mit der benachbarten Siedlung Vrable-Fidvár in Zusammenhang stehen. Das sich teilweise über das linearkeramische Erdwerk erstreckende römische Militärlager (vgl. Abb. 3A) hat offensichtlich eher geringe Spuren im Boden hinterlassen.

Eine Dichtekartierung sowohl der neolithischen als auch der prähistorischen Scherben zeigt deutliche Konzentrationen auf den am höchsten gelegenen Flächen und wird wohl im Wesentlichen die Erosionsituation wiedergeben (Abb. 4). Die Kartierung von feinchronologisch datierbaren Scherben legt nahe, dass wir im Inneren des Erdwerks sowohl jüngere Linearkeramik als auch Želiezovce-Gruppe zu erwarten haben, ohne dass eine räumliche Differenzierung sichtbar würde.

AUSGRABUNGEN

Nach der Entdeckung des Fundplatzes wurden 2010 und 2012 an zwei Stellen des Erdwerks VL 1 kleinere Ausgrabungen durchgeführt, um mehr Informationen von Befundstruktur und Erhaltungsbedingungen zu erhalten.

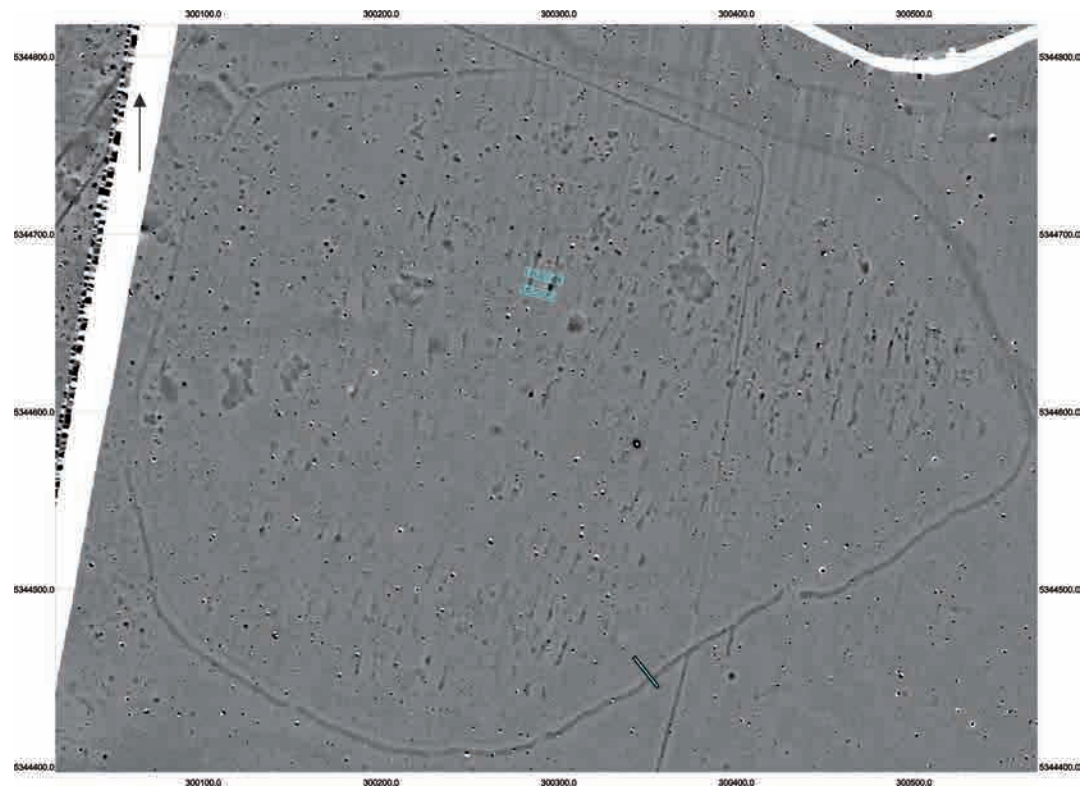

Abb. 5. Vrábľe-Veľké Lehembý. Die Position der Grabungsflächen an linearkeramischen Befunden.

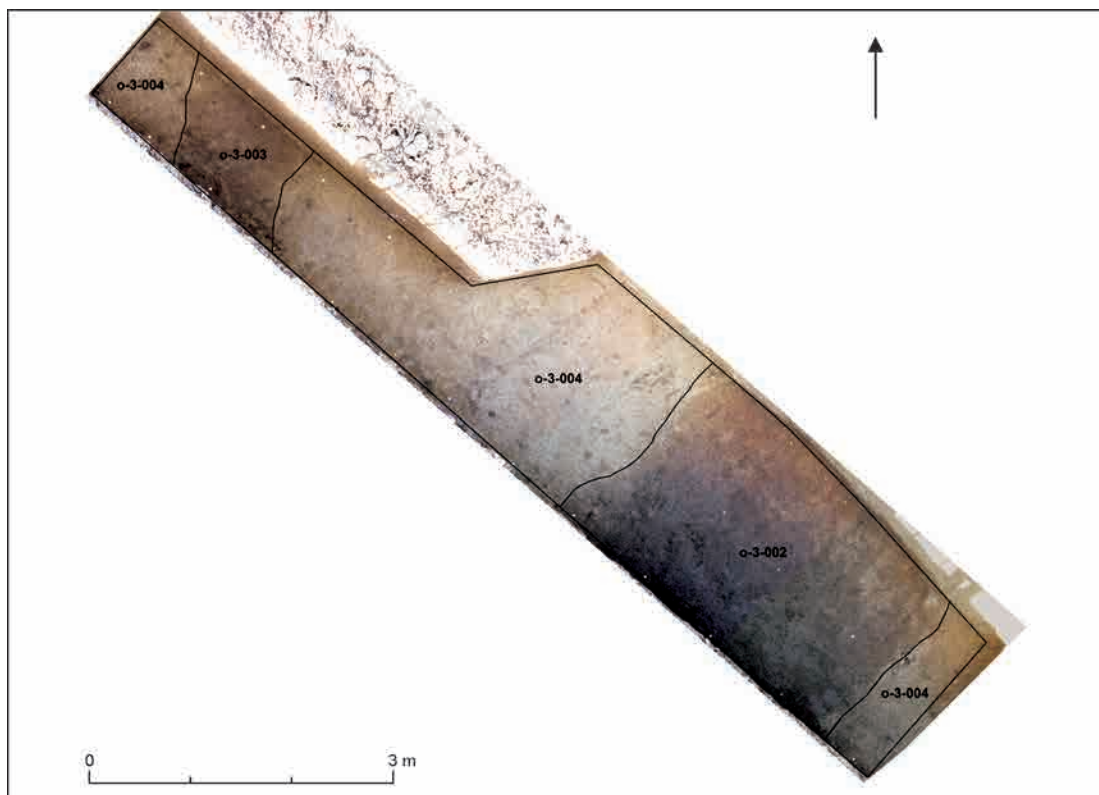

Abb. 6. Vrábľe-Veľké Lehembý. Fotogrammetrie des Planums des Grabenschnitts.

Der Grabenschnitt

Um die Befunde des Magnetogramms im Bereich der neolithischen Gräben zu verifizieren, wurde quer zu diesen ein 15 x 1 m messender Schnitt im südlichen Bereich des Erdwerks angelegt, und im Bereich der Gräben auf eine Breite von 2,50 m erweitert (Abb. 5; 6).

Nach dem Abschieben von etwa 60 cm Oberboden erschienen im Planum zwei Strukturen, die im Fall der südöstlichen als Graben, im Fall der nordwestlichen (inneren) als Graben oder Palisadengraben identifiziert werden konnten (Abb. 6). Im Folgenden wurden insgesamt sechs Plana per Hand angelegt, die diesen Befund weiter konkretisierten. Dabei konnte vor allem der äußere Graben deutlich, mit mehreren Verfüllschichten dokumentiert werden. Im oberen erhaltenen Bereich wies er eine Breite von 380 cm auf, im unteren Bereich 280 cm. Die erhaltene Tiefe betrug 80 cm. Die Grubensohle zeigte eine flache, leicht muldenartige Form, ein späterer Eingriff hat jedoch einen wesentlich spitzeren Querschnitt.

Die Befunde des äußeren Grabens

Der äußere Graben war durch vier unterscheidbare Einfüllschichten gekennzeichnet, davon mindestens eine (O-3-002), die als Recutting anzusprechen ist (Abb. 7). Der Pflughorizont (O-3-001), eine kompakte bräunlich-schwarze Schicht mit kleineren Kalkkonkretionen angereichert, sowie mit vereinzelten Tierknochen. Die oberste Füllschicht des Grabens (O-3-002) erschien als mittelbraune kompakte Lehmschicht mit Tiergängen. Die meisten Funde (Keramik, Hüttenlehm und Tierknochen) kamen aus dieser Schicht. Darunter befanden sich zwei weitere Füllschichten: O-3-005, eine homogene, dunkelbraune Schicht mit kleineren Lösslinsen, jedoch fundleer, ebenso wie die darüber liegende, mittelbraune kompakte Schicht (O-3-006). Die unterste Füllschicht des in seiner ersten Phase flachbodigen, leicht muldenförmigen Grabens war ebenso fundleer (O-3-007). O-3-004 ist die Bezeichnung für die unterliegende Lössschicht.

Der Palisadengraben (Abb. 8) erreichte eine Breite von 110 cm, unter dem Oberboden war er jedoch nur noch 20 cm erhalten. Im Profil zeigte diese Struktur eine runde bis muldenartige Form. Die Ansprache als Palisade ist somit nicht zwingend, sondern eher unwahrscheinlich. Unterhalb des Pflughorizontes (O-3-001) befand sich eine kompakte ocker-beige Schicht (O-3-003) mit Kalkkonkretionen und Lösslinsen, die keine Funde enthielt. Sie war in den unterliegenden Löss (O-3-004) eingetieft.

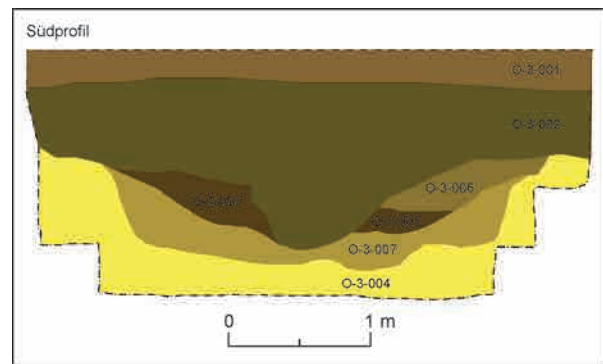

Abb. 7. Vrable-Velké Lehemby. Profil des äußeren Grabens.

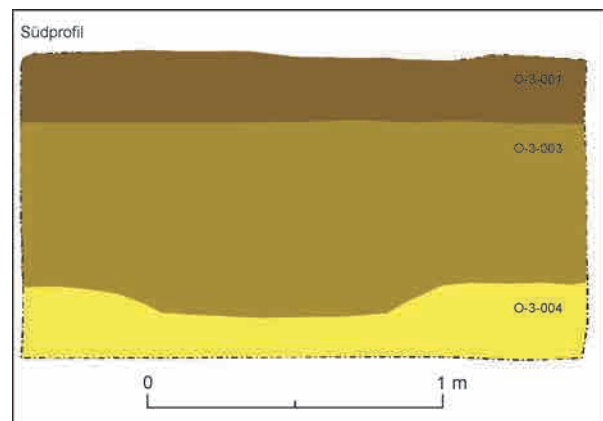

Abb. 8. Vrable-Velké Lehemby. Profil des inneren Grabens.

Vereinzelte Keramikscherben aus dem äußeren Graben (Einfüllschicht O-3-002) bestätigen grob die Datierung in die Linearkeramik, inklusive der Želiezovce-Gruppe. Obwohl aus dem inneren Graben keine Funde geborgen werden konnten, deutet doch seine strenge Parallelität zum äußeren Graben auf eine Gleichzeitigkeit hin.

Grabungen im Innenbereich des Erdwerks VL 1

Zwei unmittelbar benachbarte Sondageschnitte wurden an einem der Häuser (Haus 39) durchgeführt (Abb. 5; 9), dessen Befundstruktur bereits durch Bohrungen besser bekannt war. Ziel dieser Ausgrabungen war es, das Potential des Platzes für weitergehende Forschungen zu eruieren. So stand zunächst einmal nicht die vollständige Ausgrabung eines Hauses im Vordergrund, sondern die Erforschung von Befundstruktur, Erhaltungsbedingungen für botanische Makroreste und Knochen, Funddichte sowie erste weitergehende chronologische Informationen. Wenn auch ein Hausbefund

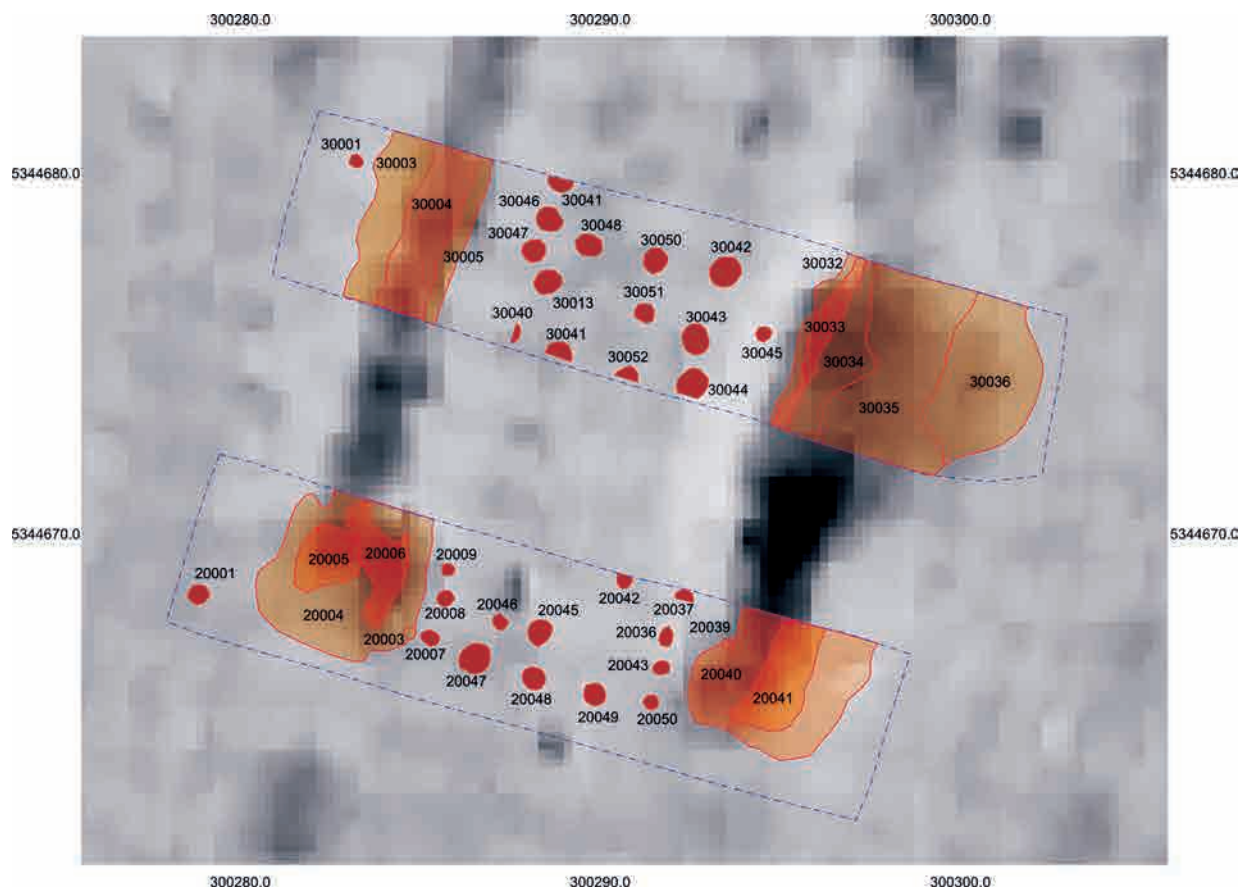

Abb. 9. Vrábľe-Veľké Lehemby. Befundplan der Grabungen im Inneren des Erdwerks an Haus 39 mit unterlegtem Magnetometer.

hier noch keine Klarheit bringen kann, so sollte auch der Frage nachgegangen werden, in wie weit der in der Geomagnetik sichtbare Siedlungsplan bereits repräsentativ für das Siedlungsgeschehen ist, oder ob, wie für Štúrovo postuliert, Überlagerungen mehrerer Häuser am selben Ort zu erwarten sind, auch wenn die hausbegleitenden Gruben eine Einphasigkeit nahe legen.

Die zwei Schnitte (Schnitte 2 und 3) wurden auf 5 m Breite über eine Länge von 20 m quer über den südlichen Teil des Hauses 39 gelegt, zwischen beiden Schnitten befand sich ein 5 m breiter Steg. Auf diese Weise sollte sowohl die Position des Hauses erfasst, sowie größere Teile der hausbegleitenden Gruben erforscht werden können, außerdem eine größere kreisförmige Anomalie, die aus der östlichen Längsgrube herausragte (Abb. 9).

Zunächst wurden mit einem Bagger die obersten 60 cm des Oberbodens abgeschoben, weil er durchpflügt und in ihm eine Befundbeobachtung unmöglich war. Deutlich zeichneten sich die beiden hausbegleitenden Gruben nun im Planum ab, während im Bereich dazwischen ein durch Auswaschung leicht eingefärbter Löss einige Pfosten nur

schwach erkennen lies. Diese Situation war bereits durch die Bohrungen bekannt. Im Bereich zwischen den hausbegleitenden Gruben wurde daher ein zweites Planum angelegt, um unter den verfärbten Übergangsbereich von A- und B-Horizont zu gelangen. Hier erschienen nun die Pfostengruben wesentlich deutlicher.

Aufgrund der noch undeutlichen Befundkontrastierung in Planum 1 musste die Mehrzahl der dort markierten Pfosten beim Tiefergehen bzw. nach dem Schneiden als falsifiziert betrachtet werden. Abb. 9 dokumentiert die schließlich durch Schnitte verifizierten Pfostengruben.

Es handelt sich um ein NNO-SSW ausgerichtetes Haus von 6,80 bis 7,00 m Breite, von dem mehrere Querjoche und einige Wandpfosten erhalten sind. Drei Querjoche sind regelmäßig angeordnet. In Schnitt 2 ließ sich im Süden ein regelhaftes Joch aus drei Pfostengruben identifizieren, nördlich davon ein unregelmäßiges und unvollständiges Joch, während an der nördlichen Schnittkante eine Pfostengrube im Profil das nächste Joch andeutet.

In Schnitt 3 finden sich zwei regelmäßige Dreierjoche, zwischen denen wiederum ein unregelmäßiges

Tab. 2a. Vráble-Veľké Lehemby. Pfostengruben der Querjoche des Hauses 39.

Befundnr	Form Profil	Tiefe (m ü. NN)	Durchmesser
20047	muldenförmig	188,60	78
20048	muldenförmig	188,55	66
20049	muldenförmig	188,63	67
20046	flach	188,71	43
20045	unregelmäßig	188,70	70
20104	unregelmäßig	188,70	45
30052	flach	188,48	70
30041	flach	188,91	77
30044	muldenförmig	188,60	84
30043	muldenförmig	188,64	86
30051	muldenförmig	188,78	56
30050	muldenförmig	188,80	64
30042	flach	188,80	83
30048	unregelmäßig	188,90	66
30047	flach	188,81	75

Tab. 2b. Vráble-Veľké Lehemby. Pfostengruben der Wandpfosten des Hauses 39.

Befundnr	Form Profil	Tiefe (m ü. NN)	Durchmesser
20050	flach	188,74	42
20043	muldenförmig	188,66	45
20037	unregelmäßig	188,70	53
20009	muldenförmig	188,80	36
20008	muldenförmig	188,78	47
20007	muldenförmig	188,90	52
30015	muldenförmig	188,90	48
30046	muldenförmig	188,86	77
30045	muldenförmig	188,83	43
30040	flach	188,86	53

ßiges Dreier-Joch identifiziert werden konnte. Die Wandpfostengruben der Längsseiten sind in Schnitt 2 fast durchgehend, in Schnitt 3 nur sporadisch erhalten.

Die Pfostengruben zeigten unterschiedliche Tiefen und Durchmesser. Entsprechend dürfte auch das Fehlen bestimmter Pfostengruben zu erklären sein.

Die dachtragenden Pfosten im Inneren des Hauses (Tab. 2a) wiesen unterschiedliche Tiefen auf, wobei die Schwankungsbreite mit Werten von 188,48–188,91 m ü. NN nur 43 cm betrug, der Median liegt bei 188,70 m ü. NN. Die jeweils größten Durchmesser der Pfostengruben streuen zwischen 43 und 86 cm mit einem Median von 70 cm Durchmesser. Die Formen der Pfostengrubenquerschnitte sind als uneinheitlich zu beschreiben. Signifikant kleiner und weniger tief zeigen sich die Wandpfosten mit absoluten Höhenwerten ihrer Unterkanten von 188,66–188,90 m ü. NN und einem Median von

188,82 m ü. NN und größten Durchmessern von 42 bis 77 cm, mit einem Median von 48 cm. Die meisten Pfosten waren nur noch 20–30 cm erhalten.

Die westliche hausbegleitende Grube wies in Planum 1 des Schnittes 3 eine Breite von 2,65–3,20 m auf, sie verbreiterte sich aber zum Grubenkopf hin (in Fläche 2, Abb. 10) zu einer Breite von 4,60 m. Die Grubensohle verläuft unregelmäßig und wellenartig, der tiefste Wert liegt bei 188,52 m ü. NN, über weite Strecken oszilliert er um 188,70 m ü. NN und entspricht so in etwa der Tiefe der Pfostenlöcher. Nach Süden hin läuft die Grube seicht aus (Abb. 11).

Wir können mehrere Verfüllschichten identifizieren. Wie auch bei der östlichen Längsgrube lässt sich über die gesamte erfasste Länge eine untere, homogene Schicht mit mäßigem Fundaufkommen von einer höheren, im Planum zentraleren Schicht mit hohem Anteil verbrannten Materials sowie höherer Funddichte abgrenzen. In der westlichen Grube lässt sich zum südlichen Grubenkopf hin in

Tab. 3. Vrábľe-Veľké Lehemby. Zusammenstellung der Hausdichte in den drei vollständig prospektierten Siedlungen.

Siedlung	Größe Erdwerk (ha)	Größe bebaute Fläche (ha)	Hauszahl (min.)	Häuser pro ha
Veľké Lehemby 1	14,70	10,00	80	8,00
Veľké Lehemby 2	X	12,00	137	11,40
Veľké Lehemby 3	X	14,40	99	6,80

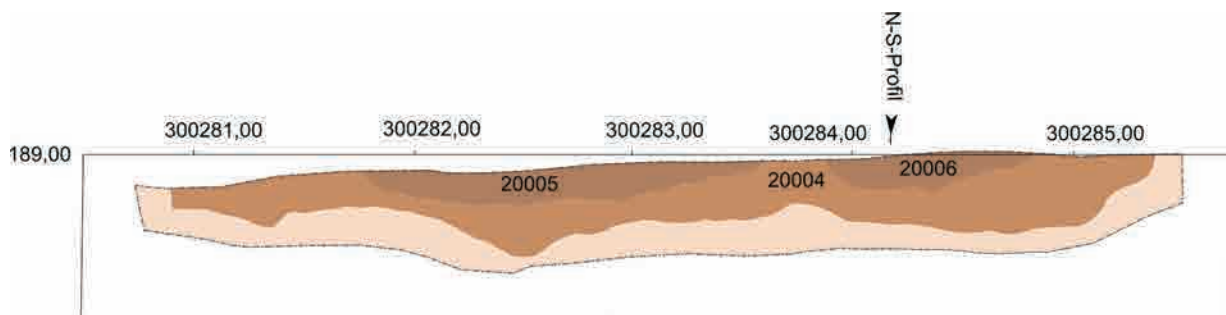

Abb. 10. Vrábľe-Veľké Lehemby. W-O-Querprofil der westlichen Längsgrube in Schnitt 2.

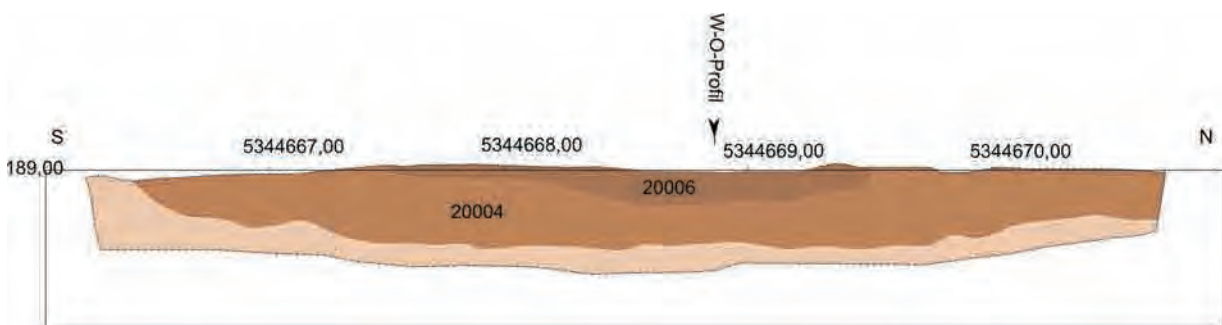

Abb. 11. Vrábľe-Veľké Lehemby. N-S-Längsprofil der westlichen Längsgrube in Schnitt 2, somit links im Bild der Grabenkopf.

der Fläche eine Differenzierung dieser fundreichen Schicht in verschiedene Füllungen durchführen. Mit den Befunden 20003, 20005 und 20006 lassen sich zwei solcher fundreichen Verfüllungen abgrenzen, die jeweils, das zeigt auch die Profilansicht (Abb. 10), eine jüngere Phase der Grubenverfüllung repräsentieren. Dabei überlagert aber die jüngere Verfüllung 20005 die somit ältere 20006. Der untere sowie äußere Bereich der westlichen hausbegleitenden Grube (Befund 20004 in Schnitt 2 sowie die Befunde 30003 und 30005 in Schnitt 3, Abb. 9) weist eine homogene, dunkelgraue Struktur auf. In ihm befinden sich Keramik, Knochen und eher wenige Holzkohle- und Hüttenlehmeinsprengsel, aber auch botanische Makroreste.

Die östliche hausbegleitende Grube glich in ihrem südlichen Bereich (Schnitt 2) der westlichen. Die maximale Tiefe der unregelmäßigen Grubensohle liegt bei 188,63 m ü. NN und sie läuft seicht muldenförmig zu den Seiten sowie nach Süden hin aus.

Wieder findet sich im unteren und äußeren Bereich eine dunkle, eher homogene Verfüllung (Befund 20040), eine jüngere Verfüllung (Befund 20041) enthielt wiederum wesentlich mehr verbrannten Lehm, Knochen, Keramik, Holzkohle und botanische Makroreste. Während der untere Bereich eher auf eine langsame Verfüllung hindeutet – ohne dass wir zwischen natürlichen und anthropogenen Einfüllungen hier unterscheiden können (vgl. *Stäuble 1997*), zeigen die oberen Verfüllschichten beider hausbegleitender Gruben mit hoher Wahrscheinlichkeit einen deutlicheren anthropogenen Einfluss, es ist wohl hier von einer intentionalen Zuschüttung mit Abfall der unmittelbaren Umgebung zu rechnen. Es ist möglich, dass sich in der Nähe der Häuser auch Abfallhaufen befanden, die irgendwann abgetragen wurden, um das Gelände zu nivellieren.

Im Bereich von Schnitt 3 lässt sich die Verfüllungsgeschichte der östlichen hausbegleitenden

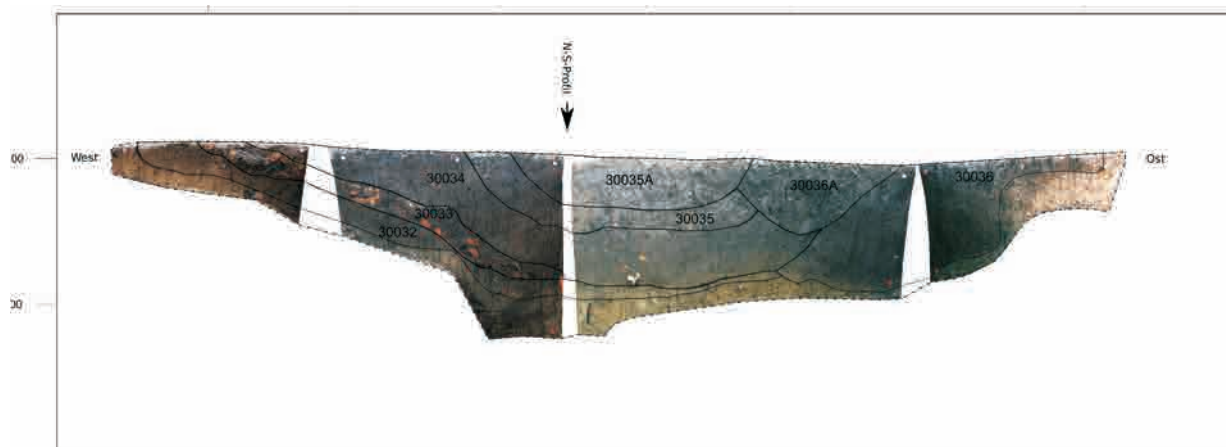

Abb. 12. Vrable-Velké Lehemby. W-O-Querprofil Profil der östlichen Längsgrube in Schnitt 3, Fotogrammetrie.

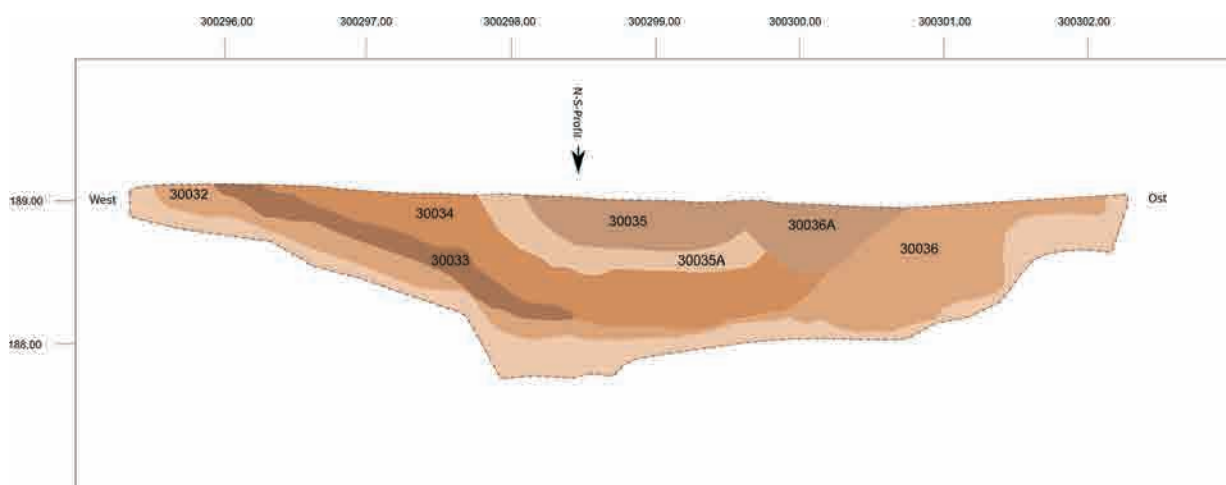

Abb. 13. Vrable-Velké Lehemby. W-O-Querprofil Profil der östlichen Längsgrube in Schnitt 3, Zeichnung.

Grube noch differenzierter beschreiben (Abb. 12–15). Wieder ließen sich hier verschiedene Einfüllschichten (Befunde 30032, 30033, 30034, 30035 und 30036) identifizieren, die sich deutlich durch unterschiedliches Material und wechselnden Fundreichtum auszeichneten (Abb. 12; 13). Die hausbegleitende Grube ist hier wesentlich tiefer eingegraben, mit einer maximalen Tiefe von 188,23 m ü. NN (Abb. 13). In Osten findet sich eine Ausbuchtung, die sogar eine Tiefe von 188,12 m ü. NN zeigt und im Planum oval aus der hausbegleitenden Grube heraus ragt (Befund 30036). Es handelt sich um eine muldenförmige Eintiefung, das Oval misst 5 m im längeren Durchmesser.

Die Anfangshypothese, es handle sich bei dieser ovalen, tiefen Grube um eine ältere Struktur, die durch die hausbegleitende Grube geschnitten worden sei, ließ sich im Profil nicht bestätigen (Abb. 12–15). Außerdem ist die annähernd gleiche Tiefe

der hausbegleitenden Grube (Befunde 30032–35) und Befund 30036 an dieser Stelle ein starkes Argument dafür, dass der ganze Komplex gleichzeitig angelegt wurde. Es ließ sich schließlich auch über das Fundmaterial keine zeitliche Differenzierung zwischen Befund 30036 und der hausbegleitenden Grube wahrscheinlich machen, so dass erstere als Teil der letzteren anzusprechen ist.

Im Westen der östlichen hausbegleitenden Grube finden sich deutlich erkennbare sukzessive, entlang der Grubenwand herunterfließende Verfüllungsschichten. Schicht 30032 ist eine homogene, dunkle Schicht, gefolgt von der als Hüttenlehmband wahrzunehmenden Schicht 30033 (Abb. 12). Über dieser befinden sich zwei, nur Stellenweise gut trennbare, homogene Schichten (30034 und 30035). Die Unterschiedlichkeit der Schichten lässt sich am ehesten durch die Kombination verschiedener Verfällmechanismen erklären. Die materialreiche

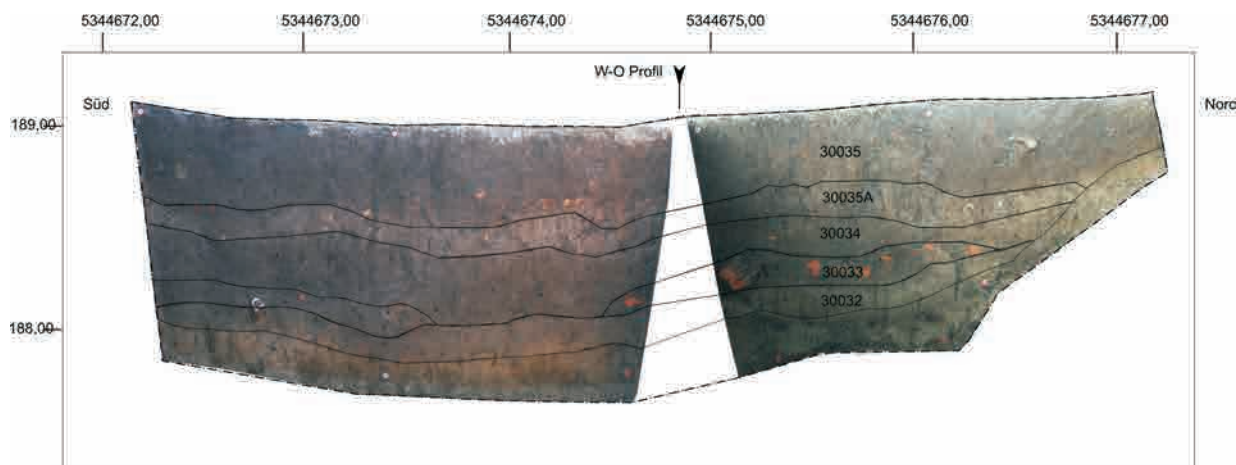

Abb. 14. Vrábľe-Veľké Lehemby. N-S-Längsprofil der östlichen Längsgrube in Schnitt 3, Fotogrammetrie.

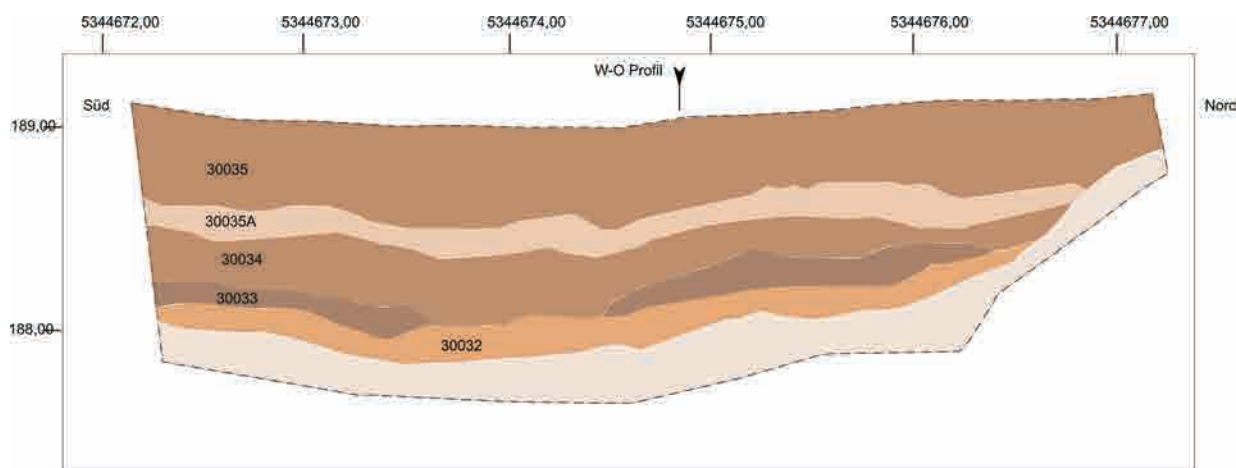

Abb. 15. Vrábľe-Veľké Lehemby. N-S-Längsprofil der östlichen Längsgrube in Schnitt 3, Zeichnung.

Schicht ist am ehesten wiederum als intentionelle anthropogene Verfüllung der Grube mit einem in der Nähe gelegenen Abfallhaufen zu erklären. Insgesamt haben wir also wieder verschiedene Einfüllerevents zu berücksichtigen, die insgesamt auf eine längere Zeitspanne deuten.

Ein spätere Phase stellt dann die sowohl Befund 30034 wie auch die Grube 30036 schneidende Grube 30036A dar. Die letzte Verfüllung der hausbegleitenden Grube (30035) schneidet wiederum 30036A.

Deutung der Befunde

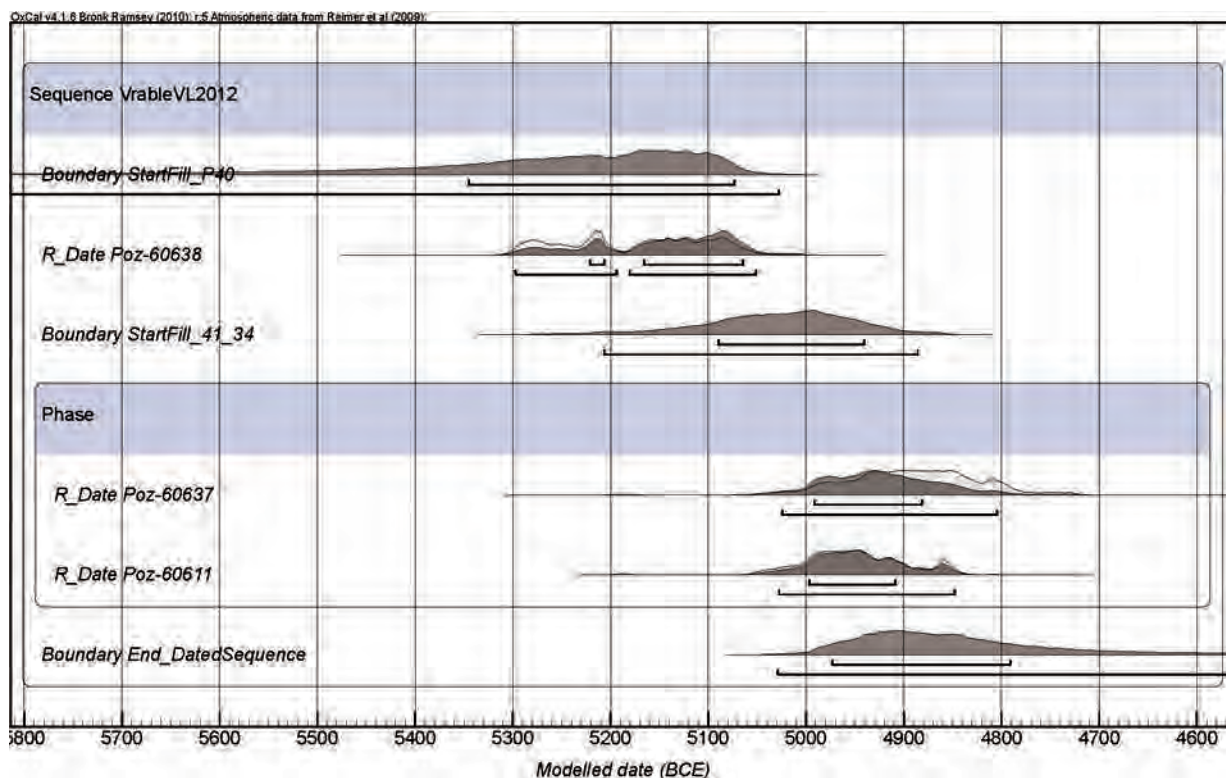
Die Anordnung der Pfostengruben legt nahe, dass wir es bei dem angeschnittenen Haus mit einem einphasigen Bau zu tun haben, es gibt keine Hinweise auf eine spätere Überbauung, wie es in Štúrovo mehrfach beobachtet wurde (Pavúk 1994).

Die Verfüllungsschichten der hausbegleitenden Gruben sprechen für verschiedenartige und somit eher längerfristige Prozesse. Bei allen Überlegungen muss berücksichtigt werden, dass wir nur die unteren Teile der Grubenverfüllungen fassen. Trotzdem sehen wir übereinstimmend bei beiden hausbegleitenden Gruben eine fundreiche Einfüllschicht im jüngeren Bereich. Lediglich die eben beschriebene Stelle um den Befund 30036 herum weicht hiervon ab.

Die Taphonomie dieser jüngeren Einfüllungen ist komplex. In den jüngeren Einfüllschichten finden sich vor allem kleinere Knochensplitter, während die großen Stücke sich in den älteren Ablagerungen befinden. Jedoch weisen diese Knochen aus den jüngeren Materialien sehr wenig Anzeichen von Hitzeinwirkung auf. Dass sie zusammen mit dem verbrannten Material abgelagert wurden, spricht somit dafür, dass die jüngeren Verfüllungen nicht

Tab. 4. Vrábĕ-Veľké Lehemby. Radiokarbondatierungen aus der östlichen Längsgrube des Hauses 39.

Proben-Nr.	Befund-Nr.	Probenmat.	Labor-Nr.	C14-Alter	Standardabw.
P_20009	20041	bos (phalanx)	Poz-60637	6000	50
P_20061	20040	bos (vertebra)	Poz-60638	6220	35
P_30107	30034	bos (costa)	Poz_60611	6050	35

Abb. 16. Vrábĕ-Veľké Lehemby. Bayes'sches Modell der ¹⁴C-Datierungen aus der östlichen Längsgrube (vgl. Tab. 4).

direkt als zusammengehörige Reste eines Brandereignisses gedeutet werden können, sondern am Ende einer längeren Umlagerungsgeschichte stehen. Es handelt sich also um einen Hinweis auf eine anthropogene Einfüllung, wo verschiedenes Material von unterschiedlichen Orten, etwa einem Abfallhaufen sowie den Resten des aufgelassenen Hauses, zusammengefügt wurde. Eine eindeutige Rekonstruktion der Verfüllprozesse lässt sich generell nicht leisten (vgl. *Stäuble 1997*, 140). Es gibt aber insgesamt eine hohe Wahrscheinlichkeit, dass die Funde aus den Längsgruben zu dem zwischen ihnen liegenden Haus gehören, auch wenn unbekannt bleibt, ob die Verfüllung während der gesamten Lebensdauer geschah, während eines Teiles der Lebensdauer, oder ob älteres Material in die Grube geriet (*Stäuble 1997*).

Eine absolute Geschlossenheit der Funde ist also nicht anzunehmen, aber es ist wahrscheinlich, dass die große Mehrzahl der Funde und Proben aus den hausbegleitenden Gruben zu dem einen zwischen ihnen errichteten Haus gehören. Somit repräsentieren die Funde aus den hausbegleitenden Gruben eine Zeitspanne, die sich im wesentlichen mit der Lebensdauer dieses Hauses deckt, bzw. zumindest in einer statistischen Bearbeitung des Fundmaterials als solche aufgefasst werden kann. Dies entspricht der üblichen Praxis in der Linearkeramikforschung (*Boelicke u. a. 1988*, 893; *Kuhn 2012*, 132⁴; *Petrasch 2012*), es ist aber wichtig darauf hinzuweisen, dass es sich um ein heuristisches Konstrukt handelt, welches bei hohen Stückzahlen offenbar in der Lage ist, signifikante Trends in der Fundverteilung zwischen Häusern

⁴ *Kuhn (2012, 135 f.)* etwa hat feststellen können, dass weiter entfernte Gruben, die nach der gängigen Definition dem Hofplatz zugehören würden, eine wesentlich größere Unschärfe aufwiesen, und wohl auch in stärkerem Maße durchmischtes Material verschiedener Häuser repräsentieren.

zu identifizieren, keinesfalls jedoch für ein individuelles Haus eine sichere Fundzuordnung gewährleistet.

Eine zeitliche Differenzierung zwischen älteren und jüngeren Verfällschichten ist in den 2012 ausgegrabenen Befunden in Vráble-Velké Lehemby zwar stratigraphisch gegeben, jedoch in Bezug auf das Fundmaterial wegen der komplexen Taphonomie nur als Trend im Sinne von Wahrscheinlichkeiten aufzufassen.

Drei erste Radiokarbondatierungen an Knochen herbivorer Tiere aus der östlichen Längsgrube stützen das vorgeschlagene Modell der Verfällungsprozesse. Unter der Voraussetzung, dass die untere, homogene Füllschicht 20040 älter ist als die darüber liegenden Schichten 20041 und 30034, die als eine Phase aufgefasst werden, lässt sich mittels Bayes'scher Statistik (Oxcal 4.1.6) ein stimmiges (overall agreement 100,8%) Altersmodell (Abb. 16; Tab. 4) errechnen, nachdem die Verfällung der östlichen Längsgrube vor 5029 BC (2-Sigma-Bereich) begann, wahrscheinlicher jedoch vor 5074 BC (1-Sigma-Bereich) die jüngere Verfällung vor 4886 BC, wahrscheinlich aber noch vor 4941 BC (1-Sigma-Bereich) begann, während das Ende der datierten Sequenz zwischen 4974 BC und 4792 BC (1-Sigma-Bereich) lag. Da sich dieses Modell nur auf drei Datierungen stützen kann, soll hier zunächst nur festgehalten werden, dass das Haus 39, zu dem die datierten Tierknochenproben gerechnet werden, etwa zwischen 5100 und 4900 BC genutzt wurde. Dies stimmt gut mit der typochronologischen Einschätzung der Gefäßkeramik überein, die unten dargestellt wird.

DAS FUNDMATERIAL

Keramik

Während der zweiwöchigen Ausgrabungen in den Schnitten 2 und 3 am Haus 39 wurden 14,2 kg Keramik geborgen. 258 verzierte Stücke (7,7 kg), Randscherben und erkennbare Profile wurden dreidimensional als Einzelfunde eingemessen. Sie stammen zum größten Teil aus den hausbegleitenden Gruben, nur vereinzelt aus den Pfofengruben. Technologisch lässt sich die Keramik gut mit den bekannten Waren der Linearkeramik in der Slowakei vergleichen, eine Aufteilung in Fein- und Grobware ist sehr scharf möglich, nicht nur aufgrund der Wanddicke, sondern auch aufgrund der Oberflächenbehandlung. Besonders die Feinkeramik weist in einigen Fällen eine extrem gut glänzend polierte Oberfläche auf, wie sie in der westlichen Linearkeramik nicht bekannt ist, oder sie ist gut geglättet.

Sie ist meist so fein gemagert, dass entsprechende Bestandteile nicht makroskopisch bestimmt werden können. Die Grobware ist geglättet oder grob verstrichen.

Die Chronologie der jüngeren Linearkeramik sowie der Želiezovce-Gruppe in der Slowakei beruht auf einer Verzierungstypologie der Feinkeramik (Pavúk 1969; 1994; 2009). In Vráble-Velké Lehemby in dem Haus 39 finden wir in der Mehrzahl Keramik der älteren bis mittleren Želiezovce-Gruppe (Pavúk 1969; 1994) einige Elemente verweisen auch auf die vorhergehende jüngere Linearkeramik. Die Unterscheidung dieser beiden Gruppen ist jedoch eher unscharf. In der Korrespondenzanalyse der Ziertechniken aus Štúrovo (Pavúk 1994, Beilage 5) finden sich in der von J. Pavúk als früh angesprochenen Hälfte (jüngere Linearkeramik) des Diagramms alle Linientypen, so dass auf der jüngeren Seite (Želiezovce-Gruppe) nur noch Eindrücke und Einschnitte angeordnet sind. Dies widerspricht nicht unbedingt der zeitlichen Interpretation des Analyseergebnisses, sondern es zeigt, dass die Überschneidungen zwischen der jüngeren Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe sehr groß sind, und ganz eindeutig auch die Linientypen betreffen. Ein besseres Untersuchungsmerkmal sind die Eindruck- und Einschnitttypen, die meist am Ende von Linien oder diese unterbrechend angeordnet sind. Aus J. Pavúk (1969; 1994) Ausführungen geht hervor, dass eine Abfolge von kreisrunden Eindrücken – der typischen Notenkopfkeramik in der Slowakei – zu ovalen und immer länglicheren Eindrücken sowie Kerben zu sehen ist. Auch ist die Vielfalt von Eindrucktypen in der Želiezovce-Gruppe wesentlich höher als in der jüngeren Linearkeramik, weshalb diese auch in der Korrespondenzanalyse auf der rechten, jüngeren Seite angeordnet worden ist. Es gibt in den Schnitten von Velké Lehemby im Kontext des Hauses 39 keine kreisrunden Eindrücke, sondern das Spektrum reicht von ovalen hin zu langgezogenen Eindrücken, Fingereindrücken und Kerben (Taf. I–VI). Ovale Eindrücke kommen bereits in der späten jüngeren Linearkeramik vor, und setzen sich während der Želiezovce-Gruppe fort (Pavúk 1969, 296).

Das keramische Inventar stammt überwiegend aus beiden hausbegleitenden Gruben des Hauses 39. In minimaler Zahl kam es auch in sechs der zwischen ihnen gelegenen Pfofengruben vor (Taf. V: 1–6). Allgemein kann festgestellt werden, dass das Material in hohem Maß zerscherbt ist, wobei Wandscherben überwiegen. In kleinerer Zahl sind Rand- und Bodenstücke vertreten. Nur ausnahmsweise konnten größere Teile von Gefäßprofilen rekonstruiert werden (in der Regel Rand

und Körper ohne Gefäßboden), die gleichzeitig auch die Anordnung des Ornamentes verrieten. Bezüglich der Gefäßformen dominieren kugel- (Taf. II: 10; IV: 1, 3; V: 1, 4, 5) und halbkugelförmige (Taf. I: 2, 7; III: 22) Gefäße, halbkugelförmige Schalen (Taf. I: 9, 22; III: 1, 15, 24; IV: 2) und Gefäße mit Hals (Taf. II: 11) sind vertreten. Durch einige Scherben können auch Fußschalen (Taf. III: 12; VI: 10) nachgewiesen werden. Anhand der Profilierung und Form des Henkels könnte es sich in einem Fall auch um ein buttenförmiges Gefäß handeln (Taf. III: 25).

Vor allem auf den dünnwandigen Gefäßen sowie einigen mittel- bis grobwandigen Gefäßen ist Ritzverzierung angebracht, meistens auf der polierten oder ausgeglätteten Gefäßoberfläche. Vom technischen Gesichtspunkt der Ornamentausführung her dominiert die horizontal, schräg, im Bogen geführte geritzte Doppellinie, die zuweilen auch einen Spitzbogen bildet. Meist ist die Linie durch einen notenkopfförmigen Eindruck (Taf. I: 14; V: 1), eine Gruppe von zwei (Taf. I: 15; II: 10; III: 4, 8, 21), bzw. drei dicht nebeneinander platzierten Grübchen (Taf. II: 10) oder eine Kerbe (Taf. I: 17, 22; II: 2; III: 2; IV: 7, 15, 27; V: 17, 19) beendet oder unterbrochen. In geringer Zahl fand sich im Inventar der Keramik aus Vráble, Schnitte 2 und 3 auch eine geritzte Dreifachlinie (Taf. IV: 12; V: 4). Auf den dünnwandigen kugelförmigen Gefäßen kommt vereinzelt auch eine geritzte Verzierung in Form einer Doppellinie in Kombination mit einem Notenkopf und gleichzeitig einer Kerbe (Taf. I: 15; II: 10), vor. Nur in einem Fall fand sich am Fragment eines kugelförmigen Gefäßes ein Notenkopf in Form eines Dreieckes (Taf. V: 5). Ein selbständiger Typ der geritzten und eingedrückten Verzierung auf den kugelförmigen Formen sind einerseits in drei Reihen geordnete längliche kurze Ritzungen (Taf. IV: 22) oder ein durch eine Rinne umgrenzter Streifen, ausgefüllt mit ovalen Grübchen (Taf. III: 9; VI: 22).

Bezüglich der Kompositionen der geritzten Ornamente lässt sich insgesamt sagen, dass sie – soweit dies anhand der erhaltenen Scherben erkennbar ist – in der Regel aus einer umlaufenden geritzten Doppellinie gebildet wurde, die unter dem Rand der kugel- (Taf. II: 10; IV: 3, 4; V: 1, 5; VI: 15), halbkugel- (Taf. I: 2; II: 9) oder schüsselförmigen (Taf. III: 1, 15; IV: 2) Gefäße platziert war. Unter der umlaufenden Linie befand sich ein geritztes Motiv, auf dem Gefäßkörper mehrmals ausgebreitet (Taf. II: 10; V: 5). Die Platzierung und Form der Notenköpfe und Kerben weicht nicht von den bekannten Standards der jüngeren Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe in der südwestlichen Slowakei ab.

Auf den grobwandigen, kugelförmigen Gefäßen benutzt man als Verzierungselemente vor allem Knubben mehrerer Typen (Taf. I: 4, 8; II: 1, 3;

III: 13, 17), Paare von meistens in einer Reihe geordneten Einritzungen (Taf. I: 4, 7; III: 17; V: 6) und Stiche (Taf. I: 4; V: 3). Im Vergleich mit anderen keramischen Inventaren aus den Siedlungsobjekten der jüngeren Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe kommt die mit Fingereindrücken versehene Leiste eher selten vor (Taf. I: 18). Dies gilt auch für das Vorhandensein von Henkeln, die in Haus 39 selten sind (Taf. III: 25; VI: 17).

Zur Frage der typochronologischen Datierung können wir uns vor allem auf Štúrovo stützen. Bezüglich der Ziermotive bzw. Ziermuster zeigt dieser Referenzfundplatz eine erhebliche Überschneidung von jüngerer Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe (Pavúk 1994, Beilage 3). Die für die Želiezovce-Gruppe typischen engen zweifachen und dreifachen Linien mit ovalen bis länglichen Eindrücken als Unterbrechungen sind zahlreich vorhanden, sowohl in den jüngeren als auch in den älteren Vefüllungen (Taf. I–VI). Einzelne Linien (Taf. I: 17, 23; III: 31, 32; IV: 7, 17, 18; V: 8; VI: 12), oder rektolineare Muster (Taf. I: 1, 11; III: 2, 8, 14; IV: 6, 15, V: 14; VI: 2), die auf die jüngere Linearkeramik verweisen könnten, sind auch aus den Zusammenhängen mit der Želiezovce-Gruppe bekannt, und daher kein gutes Argument für das Vorhandensein dieser Phase in Haus 39. Am ehesten der jüngeren Linearkeramik zuzuordnen sind die punktgefüllten Bänder, die mehrmals auftreten (Taf. III: 7, 9; VI: 22). Es ist interessant, dass dieses Muster eher der westlichen Linearkeramik zugeordnet wird, ja von J. Pavúk sogar als Leittyp der westlichen jüngeren Linearkeramik angesprochen wird (Pavúk 1969, 270). Vereinzelt kommt dieses Element auch in der Želiezovce-Gruppe vor (Pavúk 1969, 316), wird aber in diesem Kontext als selten vorkommende Fremdform angesprochen, J. Pavúk nennt Beziehungen zu Vinča und der Szakálhát-Gruppe. Die Verbindung in die westliche Linearkeramik scheint aber wesentlich deutlicher zu sein, und es gibt auch in Mähren und Böhmen zahlreiche Parallelen (vgl. Kosoř: *Lička* 2011, Taf. 80; Libkovice, Praha-Podbaba und Jaroměř: *Zápotocká* 2007, Abb. 9; 4.12.14; Vedrovice: *Podborský* 2002). Eine Scherbe (Taf. VI: 7) zeigt Einflüsse aus der Kesthely-Gruppe (Pavúk/Farkaš 2013, Abb. 9: 2).

Trotz der nur ausschnitthaften Sondage der zwei hausbegleitenden Gruben des untersuchten Hauses war es möglich, aufgrund der gefunden 258 verzierten Scherben das Spektrum des hausspezifischen Keramikinventars soweit zu charakterisieren, dass es einerseits in das lokale Chronologiesystem eingehängt werden konnte, andererseits bereits auch überregionale Bezüge erkennbar wurden. Das Spektrum von Ziermustern und Ziertechniken ist so breit, dass eine Einhängung in bestehende multivariate Analysen (Pavúk 1994) problemlos möglich

ist. Dies wurde im Fall dieses einen Hausinventars nicht durchgeführt, da erst die Integration einer Serie entsprechender Inventare tatsächlich zu weiterführenden Ergebnissen führen kann.

Silexmaterial

Obwohl die ausgegrabene Fläche recht klein ist, verwundert die Zahl von nur vier Silexartefakten. Dies passt jedoch mit der ausgesprochenen Silexarmut, die uns etwa in Štúrovo begegnet, gut zusammen (*Kaczanowska 1994*). Dort geht die Bearbeiterin von einem fast völligen Fehlen einer eigenen Silexgeräteproduktion in der Siedlung aus (ebda. 116). Bei den vier Stücken handelt es sich um Limnoquarzit. Neben drei unspezifischen Abschlägen findet sich eine Klinge.

Tierknochen

Die Erhaltung von Knochen in Velké Lehemby ist hervorragend. Insgesamt konnten in den ergrabenen Flächen 412 Tierknochen (4,8 kg) geborgen werden. Eingehendere Untersuchungen zur Altersstruktur dieses noch eher kleinen Datensatzes sind zur Zeit in Arbeit. Eine erste Durchsicht des Artenspektrums durch C. Makarewicz (Universität Kiel) ergab ein Verhältnis von 45% Rind, 23% Schwein, 20% Schaf, 3% Ziege und 5% Schaf/Ziege. Ein einziger Hirschknochen sowie eine Muschel repräsentieren bisher die Wildtierreste.

Ungewöhnlich, jedoch im Spektrum der Linearkeramik bekannt, erscheint der hohe Schweineanteil. Ebenso bemerkenswert ist die Dominanz des Schafs bei den Ovicapriden, wobei diese Differenzierung in den meisten Artenlisten gar nicht durchgeführt wird.

Die Knochen fanden sich überwiegend in den hausbegleitenden Längsgruben, und es gibt Konzentrationen in einzelnen Einfüllschichten. So finden sich unter anderem viele Tierknochen in Schichten mit erhöhtem Brandlehmanteil sowie verbrannten Pflanzenresten. Die Knochen selbst zeigen aber nur begrenzte Spuren von Hitzeeinwirkung. Es handelt sich also um umgelagertes Material, das wohl auch eine größere zeitliche Tiefe aufweist.

Botanik

Während der Ausgrabung des linearkeramischen Hauses 39 von Vráble-Velké Lehemby, im Frühjahr 2012, wurden mehr als hundert 10 Liter-Bodenproben für die Suche von verkohlten Pflan-

zenresten genommen und vor Ort ausgeschlämmt. Am Institut für Ur- und Frühgeschichte in Kiel durch H. Kroll wurden erkennbare Pflanzenreste aus der Matrix ausgelesen, bestimmt und gezählt. Es sind 355 Stück aus 122 Proben, 24 dieser Proben sind fundleer. Sowohl die Fundmenge als auch die Probenmenge erlauben es, in Prozent zu rechnen (Tab. 5).

Die Hauptfundmenge stammt von den Getreiden. Emmer ist Hauptgetreide, Einkorn Nebengetreide. Gerste fehlt bisher. Erstaunlich sind Rispenhirsefunde, sowohl dicker Körner als auch unkrauthaft kleiner Körner. Es finden sich von diesen mehr als solche der Hühnerhirse, eines Unkrauts des eurasischen Ackerbaus. Neolithische Hirsefunde sind ungewöhnlich und bedürfen der exakten Datierung. Da keinerlei andere, zeitlich jüngere Strukturen das linearkeramische Haus stören, ist in Betracht zu ziehen, dass Rispenhirse in neolithischer Zeit als Sammel- oder Kulturpflanze zu bewerten ist. Eine direkte ¹⁴C-Datierung der großen Körner ist in Arbeit. Die Öl- und Faserpflanzen, Lein/Flachs und Mohn, fehlen bisher. Sie sind schwer nachweisbar, bedürfen perfekter Erhaltungsbedingungen und sind auch unter solchen Voraussetzungen spärlich in einem verkohlten archäobotanischen Fundgut. Die Hülsenfrüchte sind nachgewiesen: Linse und weitere, wohl Erbse, die sich unter den unbestimmten Hülsenfrüchten verbergen. Die Sammelpflanzen sind hier durch Hasel, Herlitz (Kornelkirsche) und Attich (Zwergholunder) vertreten. Hasel und Herlitz sind auch heute noch begehrtes Sammelgut, der Attich hat seine vorgeschichtliche Bedeutung weitgehend verloren, er steht auf den Grenzen zwischen Obst/Heilmittel/Färbemittel. Seine tatsächliche Verwendung kann nicht ermittelt werden. Die weiterhin nachgewiesenen Malve und Bastardgänsefuß sind mögliche Heilpflanzen, ihr Grün kann zu Breien gekocht werden. Der Bastardgänsefuß riecht falsch, er hat den Geruch der Nachtschattengewächse, ist aber ein Meldengewächs. Es kann sein, dass man ihm die Heilkraft und medizinischen Verwendungen der Nachtschattengewächse nachgesagt hat („ein Bastard zwischen Nachtschatten- und Meldengewächsen“). Er ist hier auffällig häufig, auch wenn er im sommerwarmen Donauebiet generell häufiger ist als in Mitteleuropa. Unter den Unkräutern können weitere Nutzpflanzen aufgelistet sein. Ungewöhnliche Häufigkeiten helfen bei der Interpretation. Hier reicht die Fundmenge dazu jedoch nicht aus. Die Funde von Vráble-Velké Lehemby fügen sich gut in das bisher Bekannte ein, hier sind besonders die Arbeiten von E. Hajnalová und M. Hajnalová zu nennen (zusammenfassend *M. Hajnalová 2007*).

Tab. 5. Weiterführung.

Nr. / Taxon	20032	20034	20036	20037	20038	20040	20041	20043	20044	20047	20048	20049	20050	20052	20053	20054	20055	20057	30001	30002	30003	30004	30005	30007
Emmer	1	1	-	-	-	2	1	1	-	2	-	1	-	2	2	2	1	-	-	1	1	-	-	-
Emmer, Spelzbase	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Einkorn	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	2	1	7	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Einkorn, Spelzbase	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nacktweizen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
unbest. Getreide	2	1	1	-	-	2	2	1	1	2	-	5	-	10	-	1	-	4	-	3	1	2	-	-
Rispenhirse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hirse, Klein	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Linse	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
unbest. Hülsenfrüchte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Herlitze	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Artich	1	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Bastardgänsefuß	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Malve	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Windenknoterich	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Weißer Gänsefuß	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Saatkraut	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hühnerhirse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Klettenabkraut	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spitzwegerich	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Trespe, langfr.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Süßgräser	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Lillengewächse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nelkengewächse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Schmetterlingsblütler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Summe	5	3	1	0	0	6	4	2	3	7	0	8	1	19	3	3	1	8	0	5	2	2	0	2

Tab. 5. Weiterführung.

Nr. / Taxon	30008	30009	30010	30011	30013	30017	30018	30019	30020	30021	30022	30023	30024	30025	30026	30027	30028	30029	30030	30032	30033	30034	30035	30036
Emmer	1	1	1	1	1	1	1	2	3	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1
Emmer, Spelzbase	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1
Einkorn	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Einkorn, Spelzbase	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Nacktwelzen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
unbest. Getreide	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1
Rispenhirse	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Hirse, klein	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Linse	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
unbest. Hülsenfrüchte	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Hasel	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Herlitze	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Attich	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Bastardgänsefuß	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Malve	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Windenkütterich	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Weißer Gänsefuß	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Saatlabkraut	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Hühnerhirse	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Klettenlabkraut	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Spitzwegerich	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Trespe, langfr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Süßgräser	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Liliengewächse	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Nelkengewächse	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Schmetterlingsblütler	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Summe	2	2	2	2	2	2	0	7	5	6	0	0	1	0	1	0	4	2	1	2	0	1	0	1

Etliche hundert Proben mehr, bei zukünftigen archäobotanischen Arbeiten, würden die Chance, seltene Arten zu finden, wesentlich erhöhen. Die Funddichte in neolithischen Siedlungen ist gering, deshalb sind dichte Beprobungen nötig, um hinreichend Funde zu erhalten. Der Löss von Vráble ist ein angenehm und schnell zu verarbeitendes Material und fundarme Proben sind zügig erledigt. Es besteht also die Möglichkeit, in Vráble folgenden Fragestellungen nachzugehen, die dringende Desiderate der linearkeramischen Forschung in südöstlichen Mitteleuropa darstellen: Die Bedeutung von Gerste und Dinkel (beide sind hier noch nicht erfasst) und von Nacktweizen und Rispenhirse muss geklärt werden. Die Fundliste der Hülsenfrüchte ist unvollständig: Linsenwicke und Erbse sollten hinzukommen, sowie die Öl- und Faserpflanzen Mohn und Lein/Flachs. Die Bearbeitungen des außerordentlich umfangreichen Fundmaterials des zeitgleichen Fundplatzes Okolište in Bosnien (über 2000 Proben; in Vorbereitung für den Druck) haben gezeigt, dass das Sammeln von Pflanzen als Zukost, als Gemüse, als Heilpflanze, als Obst und als Nuss einen erstaunlich großen Anteil am Konsum hat, und dass man in großen Fundmaterialien Hinweise finden kann für Übergänge vom intensiven Sammeln zum intensiven gartenhaften Anbau, Übergänge von Sammelhainen zu Obstgärten (Apfel, Hasel, Herlitz) und zu gartenhaften Sonderkulturen von Heilpflanzen und Gemüsen.

Über die Unkrautspektren sollten sich Aussagen über die Anbau- und Erntestrategien machen lassen, besonders im Hinblick auf die Parameter, die von A. Kreuz (*Kreuz u. a. 2005; Kreuz/Schäfer 2011*) und A. Bogaard (*2004*) diskutiert werden. Gerade in einem frühneolithischen Kontext, wie er uns in Veľké Lehemby begegnet, ist eine genauere Charakterisierung des Spektrums verfolgter Subsistenzstrategien von erheblicher Bedeutung für das Verständnis der Etablierung neolithischer Gesellschaften deren regionale und zeitliche Variabilität intensiv in der Diskussion sind (*Bakels 2009; Lüning 2000, 60*).

ÜBERGREIFENDE BETRACHTUNGEN

Beobachtungen zur Siedlungsstruktur

Das Magnetogramm von Veľké Lehemby (Abb. 3) ist noch nicht komplett. Parallel zu den 2012 durchgeführten Ausgrabungen wurde die dritte Siedlung (VL 3) durch K. Rassmann (Römisch-Germanischen Kommission) prospektiert. Vorläufige Probemessungen im Osten der drei nun vollständig erfassten Siedlungen ergaben Hinweise auf mindestens eine

weitere. Es handelt sich also, entlang des Baches Kováčovský potok um eine regelrechte Siedlungsgruppe, deren endgültige Ausdehnung noch gar nicht bekannt ist.

An dieser Stelle sollen zunächst einmal die drei vollständig untersuchten Siedlungsplätze näher betrachtet werden. Durch die ausgedehnte Prospektion haben wir die ausgesprochen komfortable Situation, bereits vor der Grabung über vollständige Siedlungspläne zu verfügen, deren Qualifizierung durch Bodeneingriffe geschehen soll.

Insgesamt konnten über den Geomagnetikbefund in den drei vollständig gemessenen Siedlungen eine Mindestzahl von 316 Häusern identifiziert werden, wobei 80 auf VL 1, 137 auf VL 2 und 99 auf VL 3 entfallen (Abb. 3). Wir haben es also durchaus mit unterschiedlichen Bebauungsdichten zu tun. Die Struktur des Plans legt nahe, dass nicht viel mehr als diese durch Längsgruben identifizierten Häuser zu erwarten sind, da bereits diese eine sehr dichte Anordnung und nur wenige Überschneidungen zeigen.

Die Siedlungspläne von VL 1 bis 3, die durch die Geomagnetik erfasst werden können, eröffnen bereits jetzt die Möglichkeit, Hypothesen zu Siedlungsorganisation und –Struktur zu entwickeln, die durch systematische Grabungen getestet werden können.

Für die Linearkeramik, oder genereller gesprochen, für die Zeit von 5500–4900 BC existieren zur Zeit verschiedene Strukturmodelle, die teilweise auch sehr kontrovers einander gegenüber stehen.

- Aus der rheinländischen Forschung stammt das Hofplatzmodell, das auch größere Siedlungen in kleine, autonome Funktionseinheiten zerlegt, die lediglich durch den sukzessiven Hausneubau den Eindruck dichter Bebauung hervorrufen.
- Das Zeilendorf-Modell, welches vor allem in Ungarn postuliert wird (z. B. *Marton/Oross 2012*) und von O. Rück (*2007*) als Standard für die gesamte Linearkeramik vorgeschlagen wird.
- Die Hausgruppenstruktur (*Lenneis 2012*), bei der mehrere Häuser in einem Areal gleichzeitig bestehen, Nachfolgebauten an anderer Stelle, an einem neuen Areal errichtet werden und so eine sukzessive Siedlungsverlagerung ermöglichen.
- Die planmäßig angelegte aus parallelen Zeilen bestehende Siedlung, wie sie aus Südosteuropa bekannt ist (z. B. *Hofmann u. a. 2006*). Eine Variante wäre hier die eine entsprechende Struktur mit einem freien, unbebauten Areal (*Pavúk 1994*).

Dabei gibt es Differenzen in der Auffassung darüber, inwiefern das Hofplatzmodell ein von starren Prämissen bestimmtes Strukturmodell sei (vgl. *Rück 2012*) oder inwieweit es die Anlei-

tung zu einer unvoreingenommenen Prüfung der räumlich-zeitlichen Struktur eines Siedlungsplatzes darstellt (Zimmermann 2012). Auch wenn die Diskussion in der letzten Zeit sehr stark auf eine Diskussion um das Hofplatzmodell als Strukturmodell eingeengt gewesen ist (Cladders u. a. 2012a; Rück 2007), so ist doch T. Link (2012) und E. Lenneis (2012) zuzustimmen, wenn sie die Möglichkeit der Existenz verschiedener Strukturmodelle befürworten. Fasst man also, wie A. Zimmermann (2012), das Hofplatzmodell als Ergebnis einer systematischen Methode zur Eruiierung zeitlich-räumlicher Strukturen auf, so gibt es nur noch dann einen Widerspruch zwischen den oben genannten Modellen, wenn für eines eine Allgemeingültigkeit postuliert wird.

Es ist aber sicherlich unangebracht, nach einem gemeinsamen Strukturmodell für alle linearkeramischen Siedlungen zu suchen, vielmehr sollte auch im Bereich des gesamten Frühneolithikums mit verschiedenen Konfigurationen zu rechnen sein, die entweder einen überregionalen Trend darstellen könnten (Furholt/Müller 2011, 25, 29), einerseits aber auch auf verschiedene Strukturen am selben Ort bzw. der selben Kleinregion hinweisen könnten. So zeigt etwa Vráble-Velké Lehemby potenziell die Überlagerung verschiedener Muster.

Diskussion verschiedener Siedlungsstrukturen

Hofplatzdominierte Modelle

Variante 1 (Hofplatzmodell): Die erste Möglichkeit wäre die Gültigkeit des Strukturmodells Hofplatz für alle Siedlungen in Velké Lehemby. J. Lüning (1997) veranschlagt 0,3–0,5 ha pro Hofplatz. D. h. pro Hektar kann mit durchschnittlich 2,5 Höfen gerechnet werden. Nach diesem Minimalmodell hätten wir es also mit 25, 30 und 36 gleichzeitigen Häusern zu tun.

Variante 1a (alle drei Siedlungen sind gleichzeitig): Bei Annahme einer Gleichzeitigkeit aller drei Siedlungen würden wir hier also mit einer Gruppengröße von 91 Höfen zu tun haben, die insgesamt 3,5, 4 und 2,7 – im Durchschnitt also 3 Generationen bestanden hätten.

Variante 1b (die drei Siedlungen sind nacheinander): Bei Nacheinanderigkeit der drei Siedlungen hingegen haben wir jeweils etwa 30 Höfe, die 10 Generationen bestanden haben könnten. Der Unterschied zwischen 3 und 10 Generationen (75 Jahre vs. 300 Jahre) sollte auch über Radiokarbondatierungen ermittelbar sein.

Planmäßig organisierte Dorfstrukturen

Variante 2 (Planmäßige Dorfstrukturen): Eine Betrachtung der Geomagnetikpläne lässt jedoch Muster erkennen, die nicht überzeugend durch Hofplätze erklärt werden können. Vielmehr zeigt VL 1 innerhalb des Erdwerks im südwestlichen Teil der Bebauung, und somit zu gut zwei Dritteln eine regelmäßige Struktur, die aus parallelen Häuserzeilen besteht, die gemeinsam eine rechteckige Form ausweisen, wobei die Nordausdehnung einen 90° Winkel zur untersten Häuserzeile bildet (Abb. 17). Zwar könnte auch hier ein Muster wie das Schwanfeld-Modell Lünings (Lüning 2005, 62 f.) vorliegen, ebenso wahrscheinlich ist aber auch die Annahme einer planmäßigen Dorfstruktur. Dies wird noch dadurch gestützt, dass wir sowohl in VL 1 als auch in VL 3 jeweils einen Bereich im Inneren der Siedlung finden, der nur sehr spärlich bebaut zu sein scheint, und der einen zentralen Platz repräsentieren könnte (Abb. 17), wie er in Štúrovo bekannt ist.

Ein eher unpräzises Argument wäre die Beobachtung, dass die drei Siedlungen – VL 1 repräsentiert durch die Fläche, die das Erdwerk einnimmt, von den Dimensionen her (14,7, 14,4 ha und 12 ha zuzüglich der modern bebauten Fläche) sehr ähnlich sind, und auch von der Form her durchaus ähnlich erscheinen. Somit könnten wiederum zwei Untervarianten erscheinen:

Variante 2a (Planmäßige Dorfstrukturen, an drei Stellen gleichzeitig): In diesem Fall wären alle drei Erhebungen der Siedlungskammer gleichzeitig besiedelt, mit Gruppen, die eine ähnliche übergreifende Dorfstruktur realisierten. Die Dichte der Bebauung, besonders deutlich in VL 2 spricht jedoch auch hier für eine Besiedlung, die mehr als eine Hausgeneration ausmachen würde.

Variante 2b (Planmäßige Dorfstruktur, die drei Mal den Ort verlagert): Ein Dorf, zwischen 10 und 14 ha wird jeweils nach einiger Zeit an eine neue Stelle verlegt. Auch hier ist innerhalb der einzelnen Siedlungen, aufgrund der sehr großen Bebauungsdichte mit mehr als einer Hausphase zu rechnen.

Variante 3 (Hausgruppen): Schließlich könnten auch gleichzeitige Häuser auf abgrenzbare Areale begrenzt gewesen sein, während jüngere Häuser auf einem neuen Areal errichtet wurden, wodurch eine allmähliche räumliche Siedlungsverlagerung stattfand (Lenneis 2012, 51).

Sich ändernde Siedlungsstrukturen

Es erscheint, besonders anhand des Geomagnetikplans in Vráble-Velké Lehemby (Abb. 17) jedoch

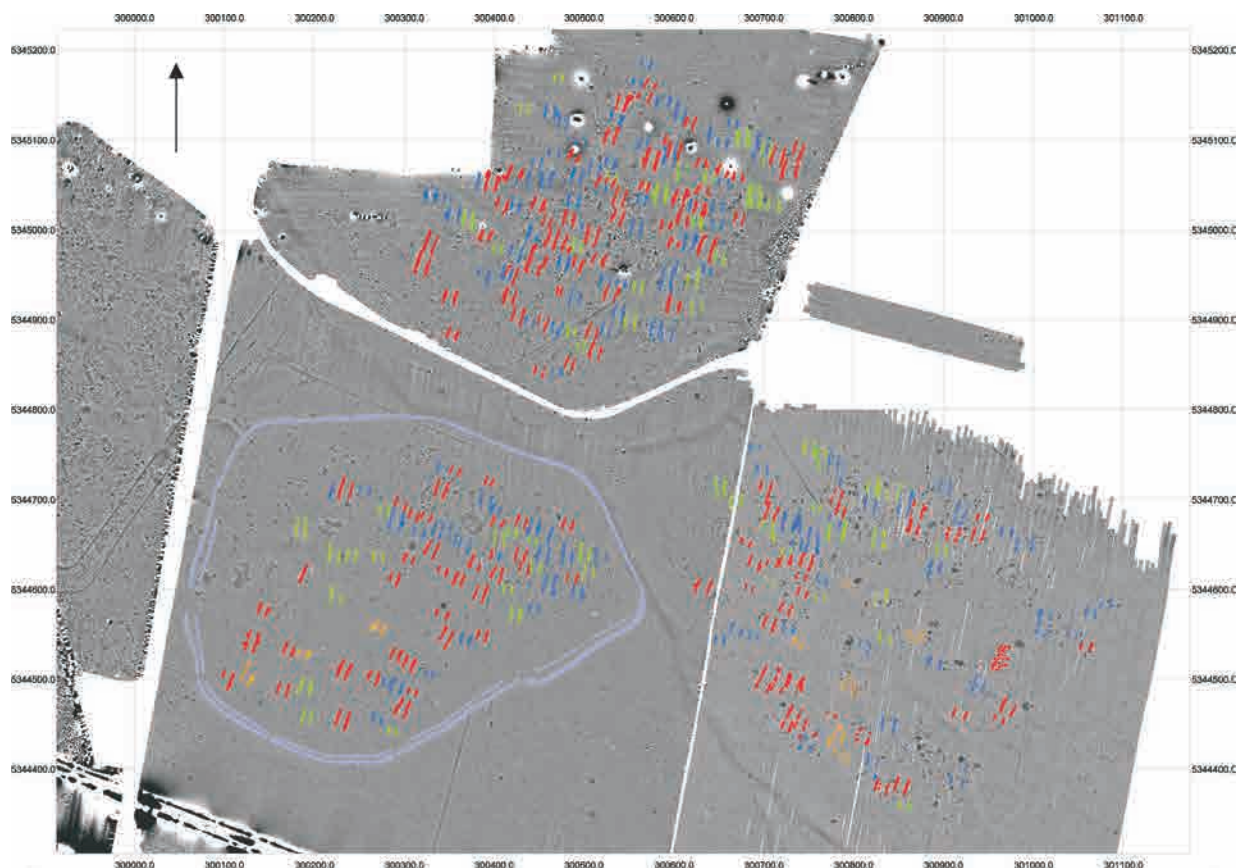

Abb. 17. Vrable-Velké Lehemby. Magnetogramm mit einer modellhaften Klassifikation der identifizierbaren Hausgrundrisse nach Ausrichtungsgruppen anhand der Orientierung der Längsgruben.

eher unwahrscheinlich, nur ein Ordnungsprinzip für alle drei Teilsiedlungen bzw. alle 316 identifizierten Hausgrundrisse anzunehmen. Vielmehr lassen sich deutlich strukturierte von eher unregelmäßigen Bereichen differenzieren, bzw. sie überlagern sich. Alternativ zu der Entscheidung für das Hofplatz-, das Häuserzeilen- oder das Dorfmodell könnte also mit einer sich wandelnden Siedlungsstruktur gerechnet werden. Die Lage Vrables am Schnittpunkt zwischen Südost- und Mitteleuropa könnte es etwa mit sich bringen, dass verschiedene Organisationsformen zu unterschiedlichen Zeiten oder gleichzeitig erscheinen. Dies erschwert die Modellbildung ganz erheblich. Es gibt jedoch auch befundimmanente Parameter, die einen Hinweis auf entsprechende Abfolgen geben können. So fällt beim Betrachten der Magnetogramme auf, dass es unterschiedliche Hausausrichtungen gibt. Diese sind natürlich nicht ganz präzise wiederzugeben, sondern müssen anhand der Ausrichtung der hausbegleitenden Längsgruben angenommen werden. Diese ermöglichen es aber immerhin, eine stringente Unterteilung in vier Ausrichtungsgruppen zu unternehmen, ohne dass wir mit Gradzah-

len argumentieren wollen. So gibt es einige Häuser, die klar N-S ausgerichtet sind. Weiterhin gibt es Längsgruben, die Hausausrichtungen zwischen NO-SW und NNO-SSW aufweisen. Eine dritte Gruppe von Häusern scheint eine annähernde N-S Ausrichtung aufzuweisen, jedoch eine sichtbare Abweichung nach NO. Sie sind aber wiederum klar von der Gruppe der NO-SW/NNO-SSW-ausgerichteten Häuser zu unterscheiden. Eine kleinere Gruppe von Häusern weist eine klare NO-SW-Ausrichtung auf. Es ist im Rahmen der Linearkeramik in Mitteleuropa sehr wahrscheinlich, dass die Ausrichtung eines Hauses eine sehr wichtige Größe bei seiner Errichtung darstellte und übergeordneten Prinzipien folgte (Birkenhagen 2003). Auch alle drei Siedlungen in Velké Lehemby weisen klar normierte Ausrichtungen auf. Die Tatsache aber, dass direkt nebeneinander, bzw. in einander überschneidenden Gruppen unterschiedliche Ausrichtungsgruppen bestehen, könnte als Hinweis dafür dienen, dass hier verschiedene chronologische Phasen vorliegen, innerhalb derer jeweils einheitliche Ausrichtungen die Regel waren, die sich aber von den anderen Ausrich-

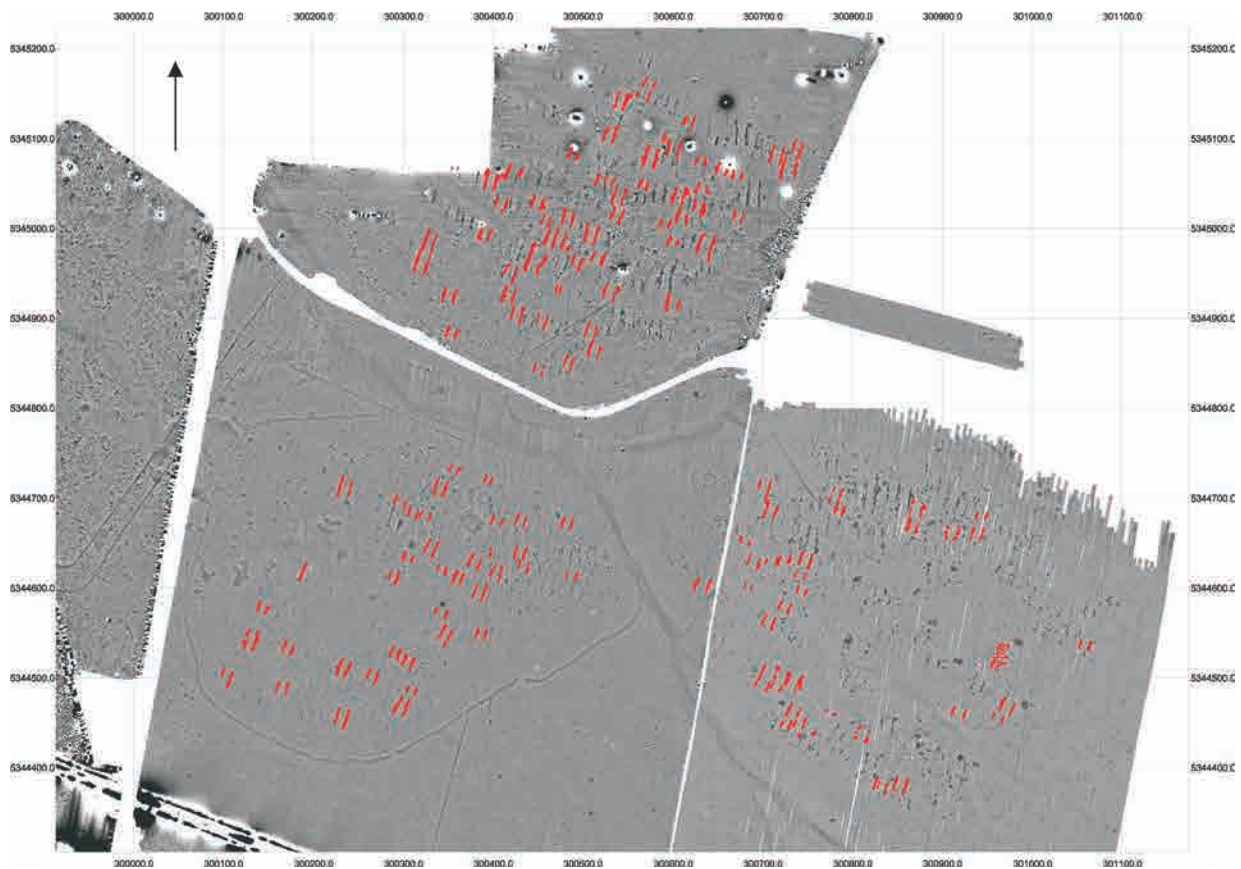

Abb. 18. Vrable-Velké Lehemy. Magnetogramm mit einer modellhaften Klassifikation der identifizierbaren Hausgrundrisse nach Ausrichtungsgruppen anhand der Orientierung der Längsgruben. Rot klassifiziert sind die NNO-SSW ausgerichteten Häuser.

tungen unterschieden. Gründe für solche Veränderungen können entweder Änderungen sozialer Normen sein, oder aber auch Veränderungen der Methode, mit der die Himmelsrichtung bestimmt wurde. Schließlich ist denkbar, dass man bei der Bestimmung der Ausrichtung des ersten Hauses eher unpräzise Methoden zur Verfügung hatte und dann alle anderen Häuser derselben Phase an diesem ausrichtete.

Die Abbildungen 18–21 zeigen die Siedlungspläne, wenn man sie nach den vier definierten Ausrichtungsgruppen differenziert. Der Einfachheit halber wollen wir sie im Folgenden nach den für die Visualisierung genutzten Farben benennen. Es fällt auf, dass sich innerhalb aller vier Ausrichtungsgruppen jeweils mehrere Häusergruppen identifizieren lassen, die eine auf die Ausrichtung bezogene Struktur aufweisen. So sind bei der Gruppe der rot klassifizierten Bauten (Abb. 18) im Bereich von VL 1 Häuserreihen zu sehen, die im rechten Winkel zur Hausausrichtung stehen, also giebelparallel sind und gleichförmige Abstände zueinander aufweisen. Die Gesamtstruktur der

roten Häuser in VL 1 folgt nach Nordosten hin recht gut der Ausrichtung der einzelnen Häuser, abgesehen von einer insgesamt anders angeordneten Gruppe im NO. Hier könnte also ein übergeordnetes Anordnungsprinzip vorliegen. Der sich abzeichnende freie Platz im zentralen, westlichen Bereich ist für diese Gruppe von Häusern noch stärker ausgeprägt, da die sich auf diesem Platz befindlichen Häuser einer anderen Klassifikationsseinheit angehören. Auch in VL 2 finden sich giebelparallele Hausreihen, wenn auch hier offenbar innerhalb dieser Gruppe mehr abweichende Bauten das Muster überlagern. In VL 3 lassen sich ebenfalls einzelne Reihen aufzeigen, insgesamt ist die Struktur aber eher im Westen konzentriert. Einzelne Bauten im Osten lassen den freien Platz im Zentrum deutlich hervortreten.

Die blauen Häuser (Abb. 19) werden ebenfalls von Häuserzeilen dominiert, die teils im 90° Winkel zur Ausrichtung der Häuser angeordnet sind. In VL 1 konzentrieren sich diese Zeilen auf den nördlichen, und schwerpunktmäßig den nordöstlichen Bereich der Siedlung. Im Süden finden sich

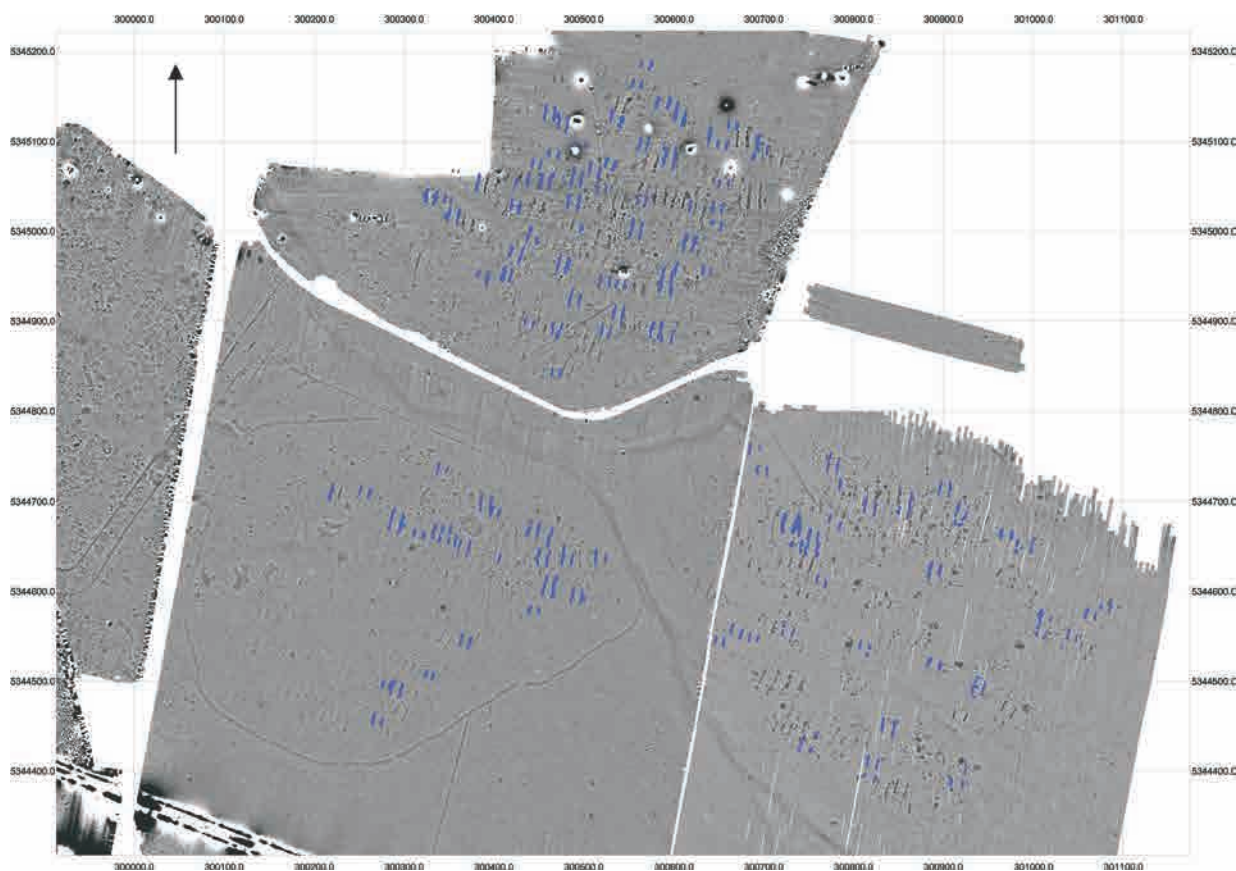

Abb. 19. Vrable-Velké Lehemby. Magnetogramm mit einer modellhaften Klassifikation der identifizierbaren Hausgrundrisse nach Ausrichtungsgruppen anhand der Orientierung der Längsgruben. Blau klassifiziert sind die N-S, leicht nach NNO-SSW abweichend ausgerichteten Häuser.

nur vereinzelte Bauten. In VL 2 ist die zeilenartige Struktur flächendeckend vorhanden, zusätzlich finden sich aber auch Überlagerungen dieser Struktur, durch Häuser zwischen den Reihen. In VL 3 findet sich eine ebenfalls flächendeckende Zeilenstruktur, jedoch wesentlich schütterer angeordnet als in VL 2.

Bei den grün klassifizierten Häusern (Abb. 20) sehen wir eine stärker gruppierte Anordnung. In VL 1 tritt, im nordwestlichen Bereich wieder eine Übereinstimmung von Hausausrichtung und Hausreihenrichtung auf, sowohl in der Nord- wie auch in der Westrichtung. Deutlich ist aber eine Aufteilung in drei distinkte Gruppen erkennbar, bestehend aus drei, sechs und acht Häusern. In VL 2 lässt sich eine entsprechende Gruppierung ebenfalls sehen. Die Häuser sind im Osten der Siedlung gruppiert, und man könnte grob von einer nördlichen und einer südlichen Untergruppe sprechen, auch wenn dies weniger deutlich ist als in VL 1. Zusätzlich finden sich im Westen zwei Gruppen mit jeweils zwei Hausgrundrissen. In VL 3 konzentrieren sich

die grünen Häuser im Nordwesten. Hier lassen sich die 16 Hausgrundrisse dieser Gruppe teils auch wieder in W-O ausgerichtete, und somit der Ausrichtung der grünen Häuser entsprechenden Reihen, zuordnen. Insgesamt zeigen die grünen Häuser also eine ganz deutliche räumliche Gliederung, es können mindestens fünf vielleicht neun Gruppen identifiziert werden. Es mag sein, dass hier bestimmte gleichzeitige Residenzgruppen, sichtbar werden, Hofplätze. Dann hätten wir als Extremwert neun gleichzeitige Bauten, und eine Bebauungsdauer von acht Generationen, 200 Jahren für diese Gruppe.

Die gelben Häuser (Abb. 21), die eine NO-SW-Ausrichtung zeigen, sind an zwei Stellen konzentriert, nämlich im Süden von VL1 und im zentralen Bereich von VL3. Auch hier käme das Hofplatzmodell in Frage.

Wir haben also, als weitere Möglichkeit:

Variante 4 (Signifikanz der Ausrichtungsgruppen, innerhalb derer verschiedene Strukturprinzipien zur Anwendung kommen könnten):

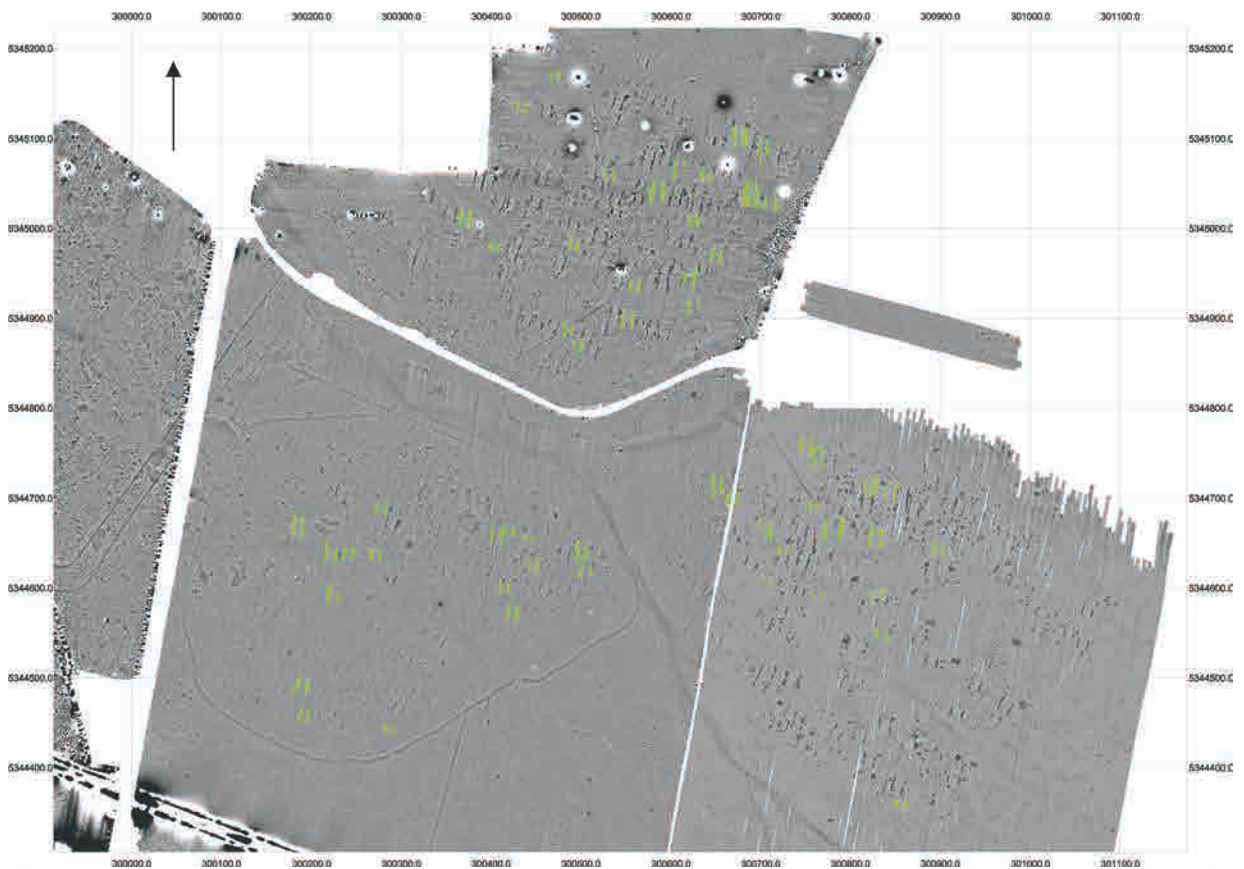

Abb. 20. Vrable-Velké Lehemby. Magnetogramm mit einer modellhaften Klassifikation der identifizierbaren Hausgrundrisse nach Ausrichtungsgruppen anhand der Orientierung der Längsgruben. Grün klassifiziert sind die N-S ausgerichteten Häuser.

Die Hypothese einer chronologischen Signifikanz der vier Ausrichtungsgruppen würde also zwei eher dem Häuserzeilenmodell folgende Perioden und zwei in Gruppen zerfallende, vielleicht mit dem Hofplatzmodell am besten zu beschreibende Phasen nahe legen. Letztere würde aber selbst auch eine Dauer von etwa 200 Jahren voraussetzen. Wir wären also bei einer Besiedlungsdauer von mindestens 300 Jahren, was zunächst einmal recht viel erscheint, angesichts der Tatsache, dass wir am Platz bisher nur jüngere Linearkeramik und die Keramik der Želiezovce-Gruppe gefunden haben. Jedoch sind die Siedlungen VL 2 und VL 3 noch gar nicht systematisch begangen worden, und die Zahl der für eine Feindatierung nutzbarer Funde an der Oberfläche ist eher gering, so dass noch weitere Phasen erscheinen können. Auch ist über die absolutchronologische Stellung der jüngeren Linearkeramik und Želiezovce-Keramik in der Slowakei tatsächlich nicht viel bekannt. Eine Dauer der Siedlung von 5200–4900 BC wäre sicher nicht abwegig. Dies soll aber mittels einer gezielten Datierungsstrategie verifiziert werden.

Velké Lehemby im überregionalen Kontext

Die Frage der Siedlungsabfolge in Vrable-Velké Lehemby ist nicht nur für das Verständnis der mikroregionalen Siedlungsstrukturen von Relevanz, sondern spielt auch für überregionale Fragestellungen eine Rolle. In den frühen neolithischen Gesellschaften Südost-, Mittel- und Nordeuropas lassen sich deutliche Unterschiede der Siedlungsstrukturen ausmachen. J. Chapman (1989) etwa machte bereits auf die Differenz zwischen dem ostbalkanischen konzentrierten Dorf und einer dispersen westbalkanischen Siedlungsweise aufmerksam. E. Rosenstock (2005) stellt heraus, dass es sich hierbei eher um einen graduellen Unterschied von Südosten nach Nordwesten handelt. Die Linearkeramik wird – im Wesentlichen – durch eine disperse, weniger konzentrierte Siedlungsweise gekennzeichnet. Möglicherweise finden wir im Südosten das Häuserzeilenmodell häufiger (Marton/Oross 2012) als im Nordwesten, wo eher das Hofplatzmodell zu dominieren scheint

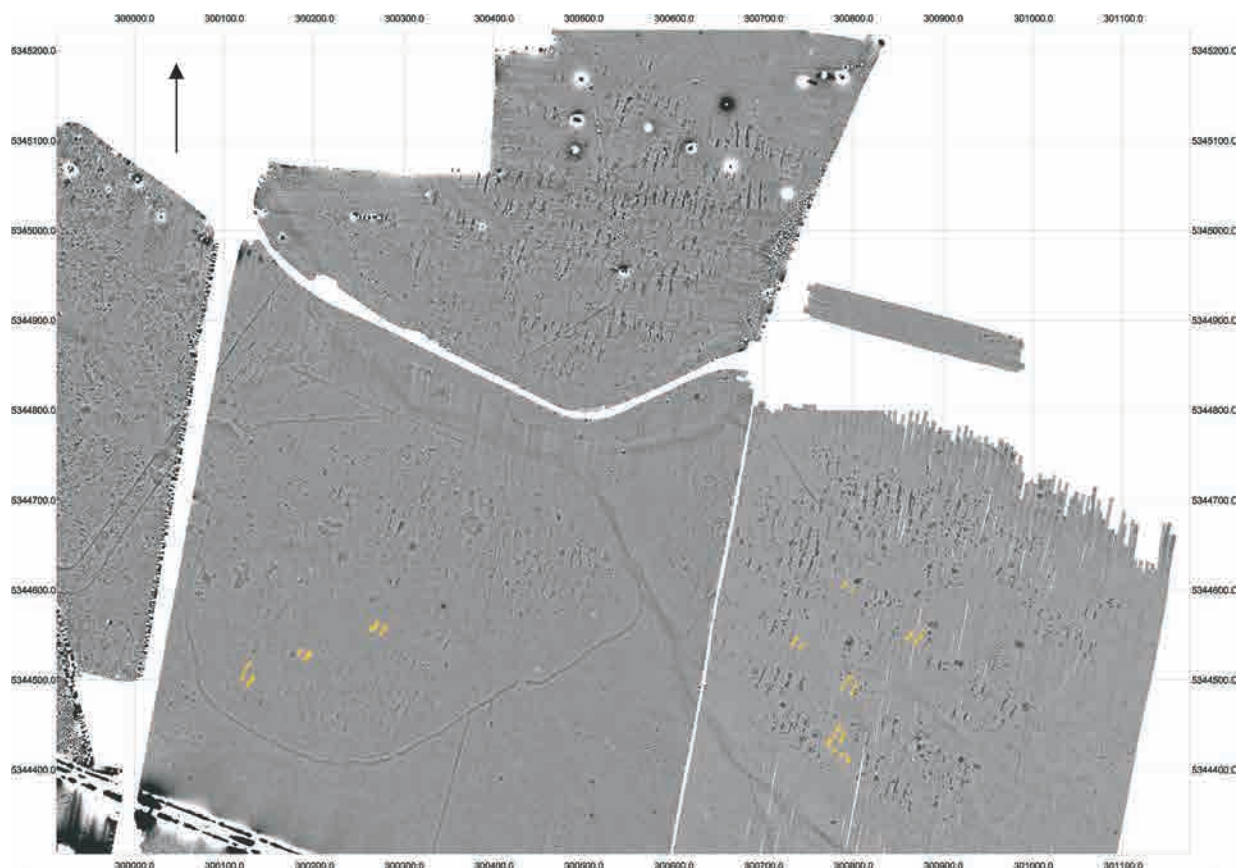

Abb. 21. Vrable-Velké Lehemby. Magnetogramm mit einer modellhaften Klassifikation der identifizierbaren Hausgrundrisse nach Ausrichtungsgruppen anhand der Orientierung der Längsgruben. Gelb klassifiziert sind die NO-WS ausgerichteten Häuser.

(Lüning 1997). Südsandinavien, sowie der gesamte nordwesteuropäische Bereich ist durch eine Siedlungsweise charakterisiert, der kaum archäologisch fassbar ist, am ehesten aber auf kleinen, hofartigen Einheiten beruht (Furholt/Müller 2011; Müller 2011). Das konzentrierte, gegliederte ostbalkanische Dorf – mit einer sichtbaren übergreifenden sozialen Ordnung – wird also offenbar von wesentlich kleineren Residenzeinheiten, und damit wohl von kleinteiligeren sozialen Strukturen abgelöst (Furholt/Müller 2011; Müller 2010). Es ist noch unklar, ob wir es mit einer schrittweisen oder graduellen Entwicklung zu tun haben und inwieweit in den jeweiligen Regionen mit unterschiedlichen und diverseren Entwicklungstrends zu rechnen ist. So finden wir etwa in Thrakien einen Trend von stärker konzentrierten und strukturierten Siedlungen zu lockereren Anordnungen (Karul u. a. 2003; Schwarzberg u. a. 2010), auf dem Westbalkan eine Entwicklung von eher dispersen Siedlungsplänen im Frühneolithikum (Mimichreiter 2001) zu klarer strukturierten Plänen im Spätneolithikum (Hofmann u. a. 2010), die am

Übergang zur Kupferzeit aber wieder in disperse Anordnungen transformiert werden (Hofmann 2012). Für das Verständnis der Linearkeramik ist es also eine wichtige Frage, in welcher Weise die Transformation von eher komprimierten, strukturierten Siedlungsweisen aus dem Südosten zu den Einzelhöfen des Nordens zu fassen ist. Finden wir zum Beispiel im Südosten des Gebiets der Linearkeramik häufiger strukturierte Siedlungen als im Nordosten, und wie verläuft die zeitliche Entwicklung an einzelnen Siedlungsplätzen? Lässt sich etwa in Velké Lehemby eine Entwicklung der Siedlungsstruktur zeigen, die im genannten Spannungsfeld verstehbar ist? So erinnern die „Phasen“ (so es sich um solche überhaupt handelt) rot und blau in Velké Lehemby eher an spätneolithische Strukturen auf dem Balkan (Hofmann u. a. 2006), während die „Phasen“ grün und gelb wesentlich disperser angeordnet sind, kleinere Hausgruppen erkennen lassen. Somit ist die Frage, ob es sich bei den drei Siedlungen VL 1–3 um chronologische Phasen handelt und wie sie zeitlich angeordnet sind, tatsächlich von großer Bedeutung.

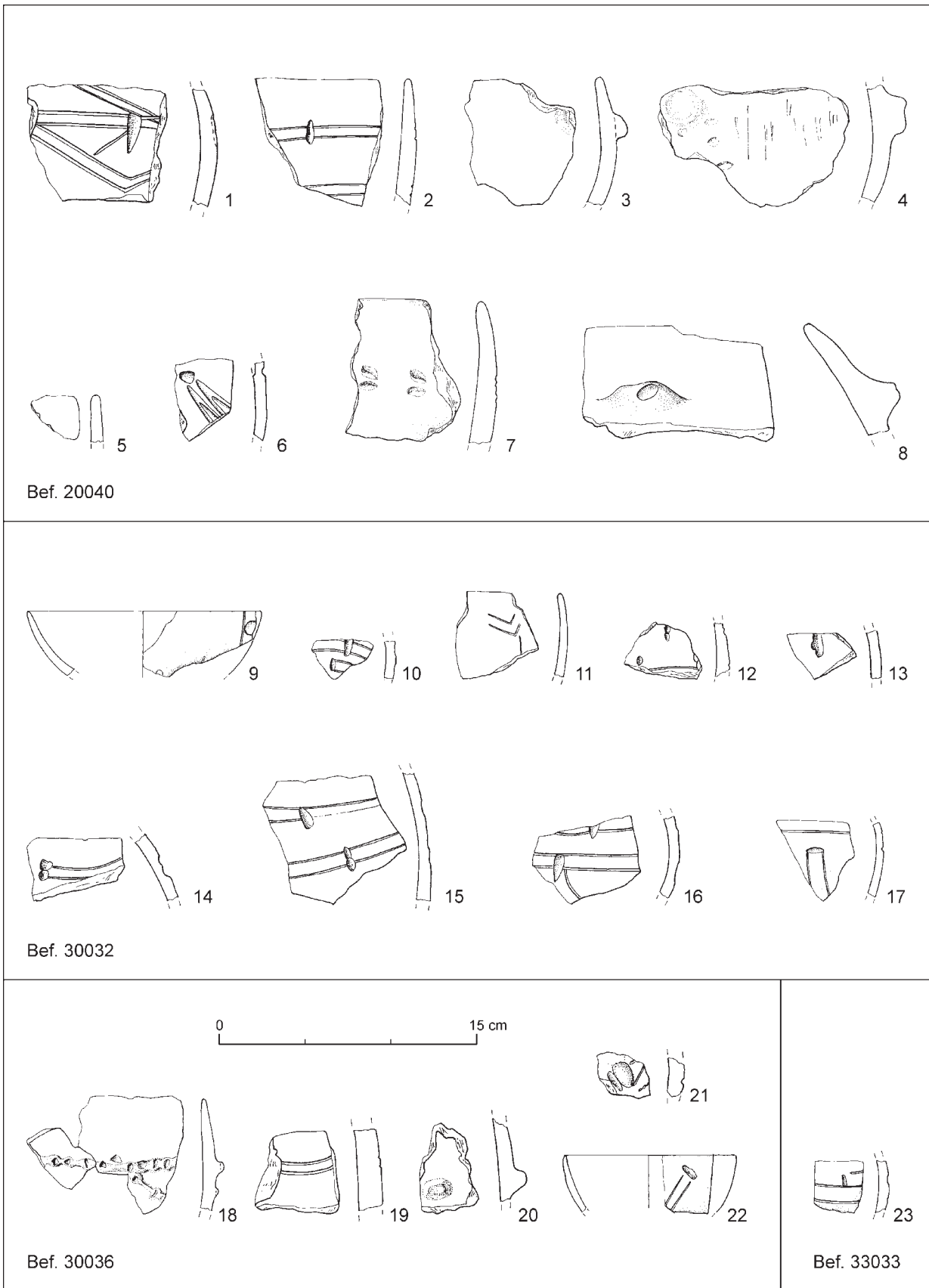
PERSPEKTIVEN

Die Siedlungskammer Veľké Lehemby hat mehrere Eigenschaften, die im Rahmen der Linearkeramik auffällig sind und daher in der Lage sein könnten, signifikante Beiträge zum Verständnis der sozialen und kulturgeographischen Entwicklung im Frühneolithikum zu liefern. Mindestens drei sehr große Siedlungen direkt nebeneinander, eine davon von einem wiederum sehr großen Erdwerk umfasst, außerdem das Vorhandensein sowohl strukturierter als auch disperser Siedlungsstruktur. Handelt es sich um ein regionales Zentrum, oder haben wir in der unmittelbaren Umgebung mit mehreren solcher Siedlungsgruppen zu rechnen? Die absoluten Größen der meisten linearkeramischen Siedlungen der Region konnten, in einer Zeit vor der Anwendung geophysikalischer Methoden in der Archäologie, nur grob geschätzt werden. Štúrovo (Pavúk 1994) etwa, oder Bajč (Cheben 2000) sind offenbar wesentlich kleiner als Veľké Lehemby, man muss bis nach Bylany in Böhmen gehen (Pavů 2010), um ähnliche Dimensionen zu erreichen, und auch hier ist die

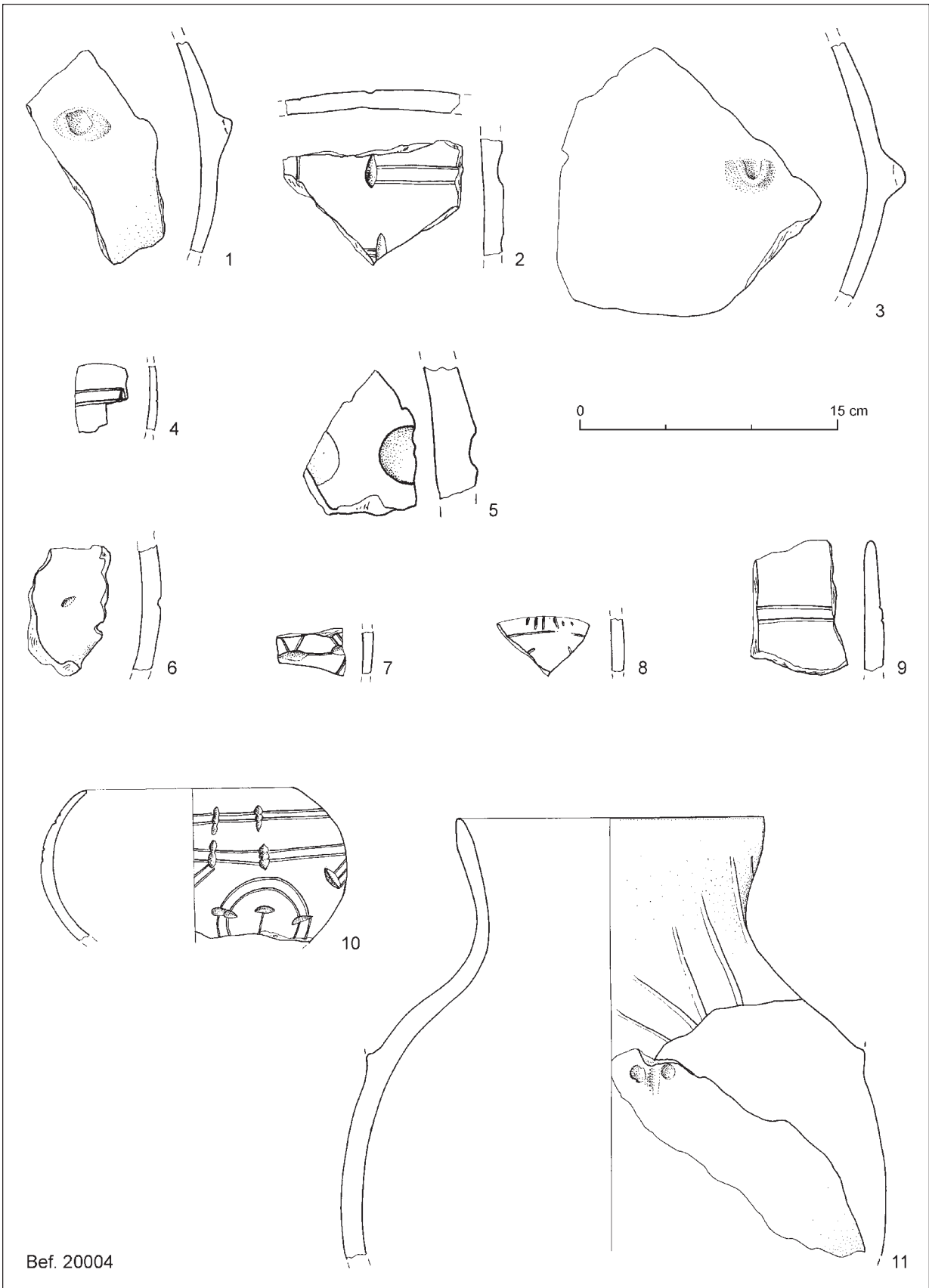
zeitliche Auflösung der unausgegrabenen Bereiche natürlich völlig unbekannt. Schließlich ist die Position der Siedlungsgruppe an einer Schnittstelle zwischen dem Karpatenecken und Mitteleuropa potentiell dazu geeignet Transformationsprozesse, die zwischen diesen Regionen abgelaufen sein könnten, zu beleuchten.

Der Schlüssel zum Verständnis dieser Fragen ist aber die zeitliche Auflösung, mittels derer jeweils gleichzeitige Siedlungsstrukturen erkannt und ihre Entwicklung beschrieben werden kann. Die entscheidende Basis hierfür ist die Tatsache, dass die Position der meisten, vielleicht sogar aller Häuser durch die Geomagnetik bereits bekannt ist, um darauf aufbauend Hypothesen zur chronologischen Abfolge verschiedener Muster bilden zu können, deren Validität tatsächlich zu testen sein wird, sobald weitere Grabungen stattgefunden haben. Gerade aufgrund der hervorragenden geomagnetischen Befunde und der exzellenten Erhaltungsbedingungen können weitere Arbeiten an diesem Platz zügig wichtige Erkenntnisse zur Besiedlungsgeschichte und zur Struktur linearkeramischer Besiedlung in der Region erbringen.

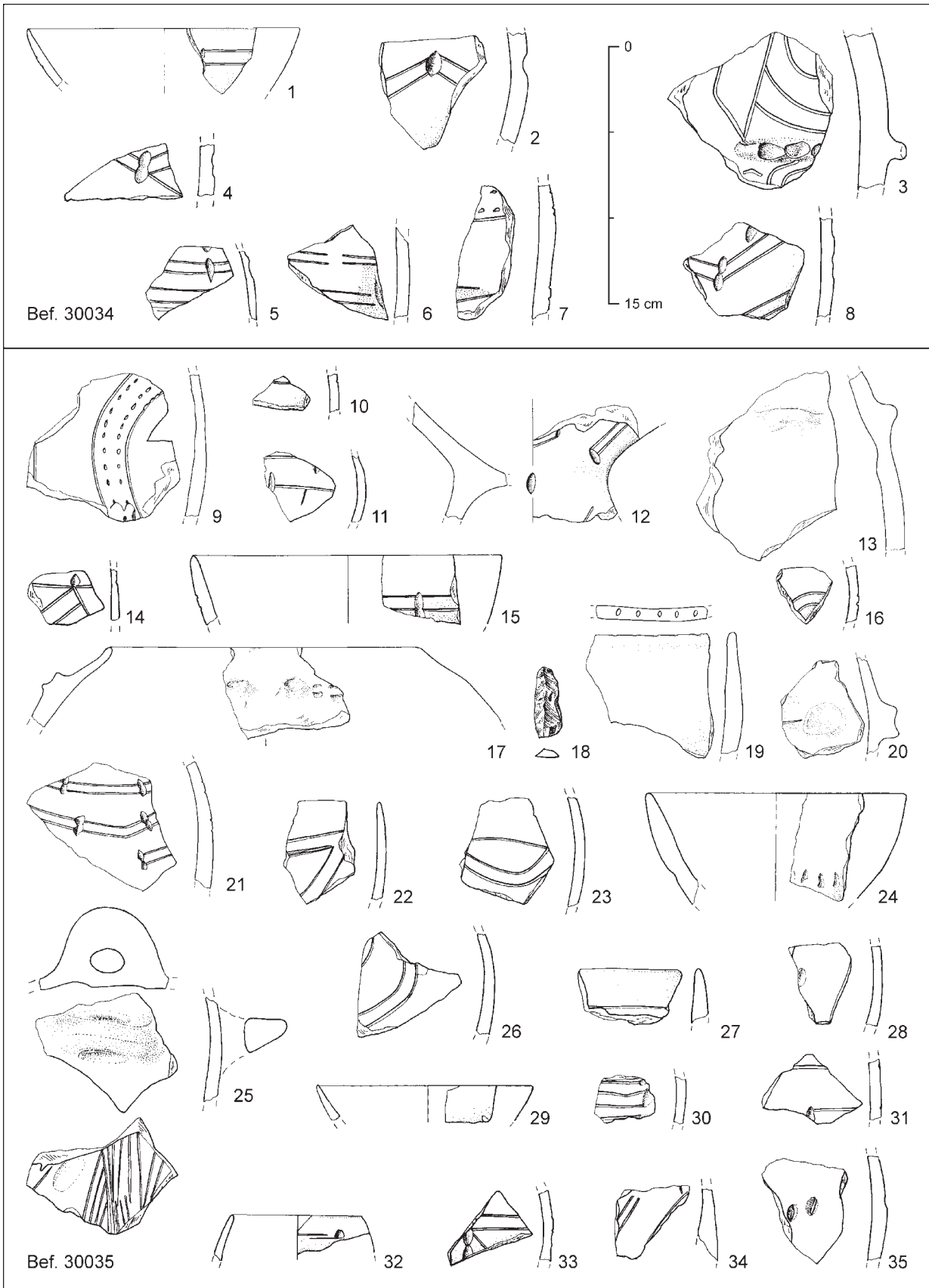

Taf. I. Vrable-Velké Lehemby. Auswahl der verzierten Keramik aus der östlichen hausbegleitenden Grube, ältere Verfüllschichten.

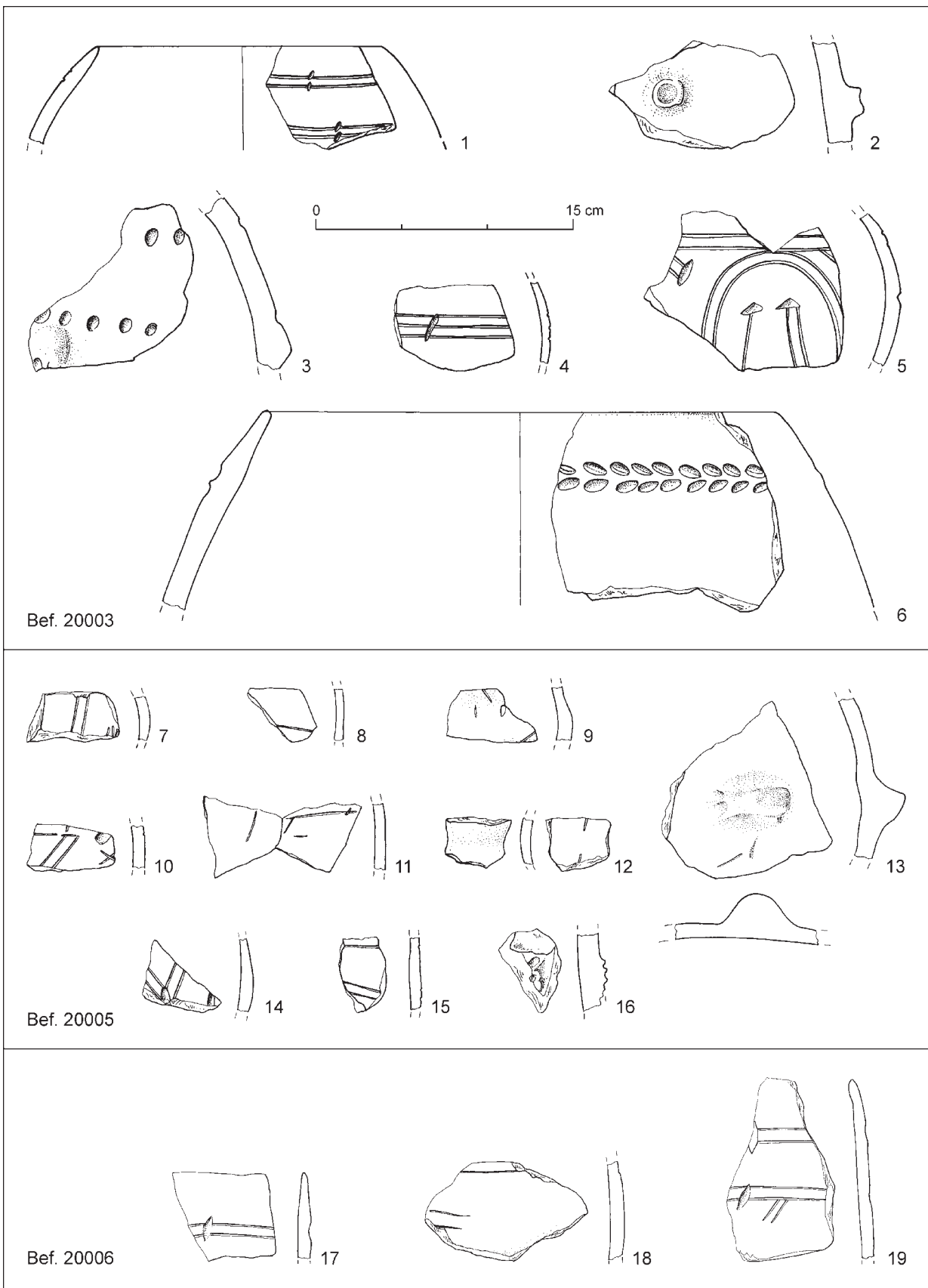
Taf. II. Vráble-Velké Lehemby. Auswahl der verzierten Keramik aus der westlichen hausbegleitenden Grube, ältere Verfüllschichten.

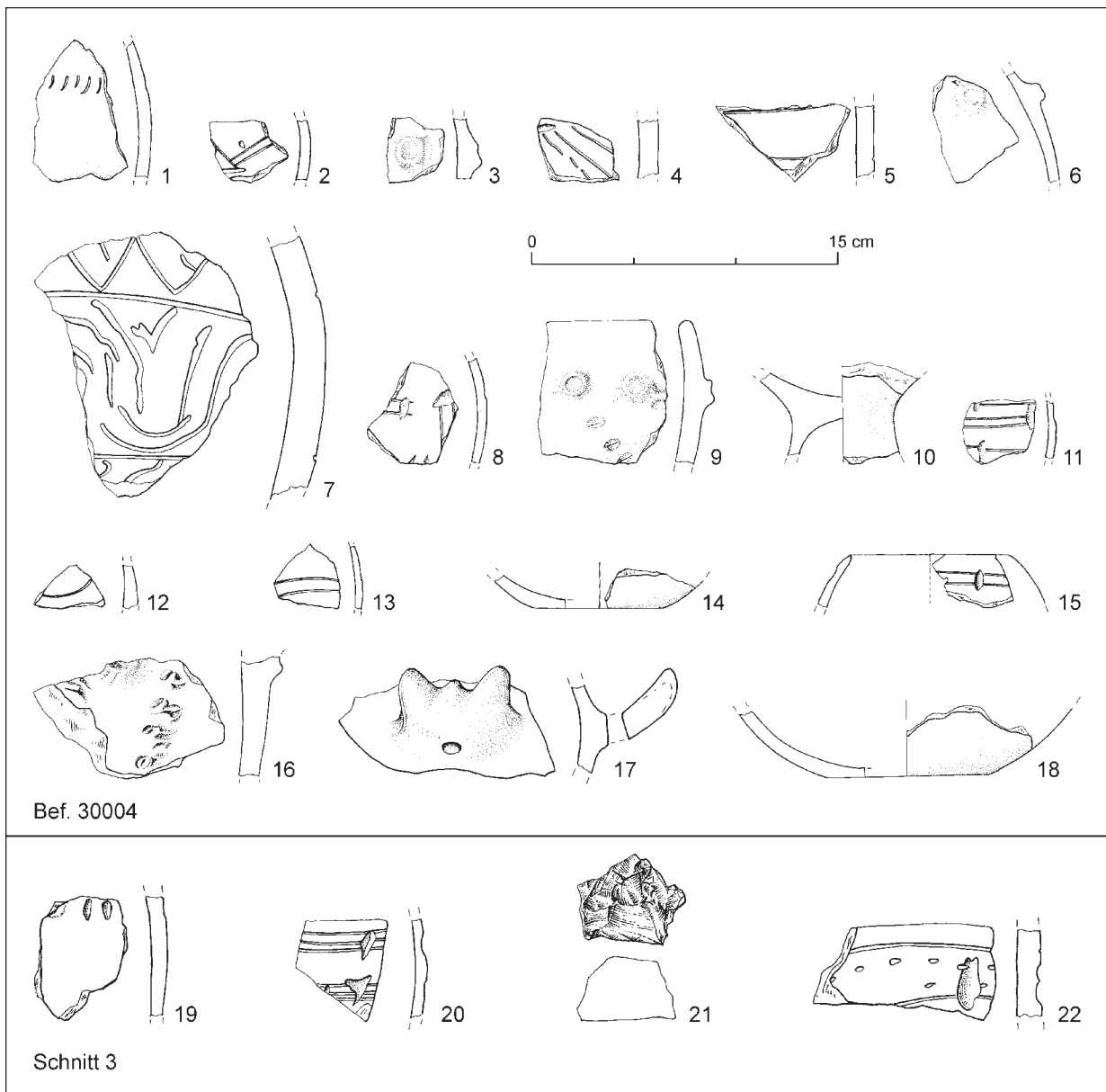
Taf. III. Vráble-Veľké Lehemby. Auswahl der verzierten Keramik aus der östlichen hausbegleitenden Grube, jüngere (30034) und jüngste (30035) Verfüllschichten.

Taf. IV. Vrábľe-Veľké Lehemby. Auswahl der verzierten Keramik aus der westlichen hausbegleitenden Grube, jüngere Verfüllschichten.

Taf. V. Vrábľe-Veľké Lehemby. Auswahl der verzierten Keramik aus der westlichen hausbegleitenden Grube, jüngere Verfüllschichten.

Taf. VI. Vrábľe-Veľké Lehemby. Auswahl der verzierten Keramik aus der westlichen hausbegleitenden Grube, jüngere Verfüllschichten (30004), sowie Lesefunde aus Schnitt 3.

LITERATUR

- Bakels 2009* – C. C. Bakels: The Western European Loess Belt. Agrarian History, 5300 BC–AD 1000. Dordrecht – Heidelberg – London – New York 2009.
- Bátora u. a., im druck* – J. Bátora/C.-M. Hüssen/R. Ölvecký/J. Rajtár/K. Rassmann/P. Tóth/K. Winkelmann: Výsledky archeologického výskumu a prieskumu vo Vrábľoch. AVANS 2010, im druck.
- Birkenhagen 2003* – B. Birkenhagen: Studien zum Siedlungswesen der westlichen Linearbandkeramik. Bonn 2003.
- Bistáková/Nevizánsky 2013* – A. Bistáková/G. Nevizánsky: Neolitické osídlenie v Bajči-Vlkanove. Štud. Zvesti AÚ SAV 54, 2013, 5–58.
- Boelicke u. a. 1988* – U. Boelicke/D. v. Brandt/P. Lüning/A. Zimmermann: Struktur und Entwicklung des Siedlungsplatzes. In: U. Boelicke/D. v. Brandt/P. Lüning/A. Zimmermann (Hrsg.): Der bandkeramische Siedlungsplatz Langweiler 8. Bonn 1988, 891–931.
- Bogaard 2004* – A. Bogaard: Neolithic Farming in Central Europe. An Archaeobotanical study of crop husbandry practices. London – New York 2004.
- Březinová/Pažinová 2011* – G. Březinová/N. Pažinová: Neolitická osada Hurbanovo-Bohatá. Nitra 2011.
- Chapman 1989* – J. Chapman: The Early Balkan Village. In: S. Bököny (Ed.): Neolithic of Southeastern Europe and

- its near Eastern Connections. *Varia Arch. Hungarica* 2. Budapest 1989, 33–53.
- Cheben 2000* – I. Cheben: Bajč – Eine Siedlung der Želiezovce-Gruppe. Entwicklungsende der Želiezovce-Gruppe und Anfänge der Lengyel-Kultur. Bonn 2000.
- Cheben/Illášová 2002* – I. Cheben/L. Illášová: **Chipped Industry** Made of Limnoquarzite from Žiarska Kotlina Hollow. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2001. Nitra 2002, 105–112.
- Cheben/Rassmann, im druck* – M. Cheben/K. Rassmann: Geomagnetische Prospektion der Siedlung, Čierne Kľačany, Bez. Zlaté Moravce, Südweslowakei, im druck.
- Cladders u. a. 2012a* – M. Cladders/H. Stäuble/T. Tischendorf/S. Wolfram: Zur linien- und stichbandkeramischen Besiedlung von Eythra, Lkr. Leipzig. In: *Cladders u. a. 2012b*, 146–159.
- Cladders u. a. 2012b* – M. Cladders/H. Stäuble/T. Tischendorf/S. Wolfram (Hrsg.): Siedlungsstruktur und Kulturwandel in der Bandkeramik. Beiträge zur internationalen Tagung „Neue Fragen zur Bandkeramik oder alles beim Alten?“ Leipzig, 23.–24. September 2010. Dresden 2012.
- Furholt/Müller 2011* – M. Furholt/J. Müller: The Earliest Monuments in Europe – Architecture and Social Structures (5000–3000 BC). In: M. Furholt/F. Lüth/J. Müller (Hrsg.): *Megaliths and Identities*. Proceedings of the Third European Megalithic Studies Group Meeting in Kiel, 15th–19th of May 2010. Bonn 2011, 15–32.
- Hajnalová 2007* – M. Hajnalová: Early farming in Slovakia: an archaeobotanical perspective. In: S. Colledge/J. Conolly (Eds.): *The Origins and Spread of Domestic Plants in Southwest Asia and Europe*. Walnut Creek 2007, 295–314.
- Hofmann 2012* – R. Hofmann: Style and Function of Pottery in Relation to the Development of Late Neolithic Settlement Patterns in Central Bosnia. In: R. Hofmann/F.-K. Moetz/J. Müller (Eds.): *Tells: Social and Environmental Space*. Proceedings of the International Workshop „Socio-Environmental Dynamics over the Last 12,000 Years: The Creation of Landscapes II“ in Kiel 3. Bonn 2012, 181–201.
- Hofmann u. a. 2006* – R. Hofmann/Z. Kujundžić-Velzagić/J. Müller/N. Müller-Scheeßel/K. Rassmann: Prospektionen und Ausgrabungen in Okolište (Bosnien-Herzegowina): Siedlungsarchäologische Studien zum zentralbosnischen Spätneolithikum (5200–4500 v. Chr.). *Ber. RGK* 87, 2006, 42–212.
- Hofmann u. a. 2010* – R. Hofmann/N. Müller-Scheeßel/J. Müller/K. Rassmann: Sozio-politische Organisationsstrukturen und zentrale Institutionen des spätneolithischen Visokobeckens in Zentralbosnien (5500–4500 v. Chr.). In: S. Hansen (Hrsg.): *Leben auf dem Tell als soziale Praxis*. Beiträge des Internationalen Symposiums in Berlin vom 26.–27. Februar 2007. Bonn 2010, 189–213.
- Kaczanowska 1994* – M. Kaczanowska, Erwägungen über die Spaltindustrie aus Štúrovo. In: *Pavúk 1994*, 115–119.
- Karul u. a. 2003* – N. Karul/Z. Eres/M. Özdoğan/H. Parzinger/J. W. E. Fassbinder/H. Becker: Aşağı Pınar 1: Einführung, Forschungsgeschichte, Stratigraphie und Architektur. Mainz 2003.
- Kreuz u. a. 2005* – A. Kreuz/E. Marinova/E. Schäfer/J. Wiethold: A Comparison of Early Neolithic Crop and Weed Assemblages from the Linearbandkeramik and the Bulgarian Neolithic Cultures: Differences and Similarities. *Veg. Hist. Archaeobot.* 14, 2005, 237–258.
- Kreuz/Schäfer 2011* – A. Kreuz/E. Schäfer: Weed Finds as Indicators for the Cultivation Regime of the Early Neolithic Bandkeramik Culture? *Veg. Hist. Archaeobot.* 20, 2011, 333–348.
- Kuhn 2012* – J. Kuhn: Buchbrunn. Eine Siedlung der Linearbandkeramik in Nordbayern. Rahden/Westf. 2012.
- Lenneis 2012* – E. Lenneis: Zur Anwendbarkeit des rheinischen Hofplatzmodells im östlichen Mitteleuropa. In: *Cladders u. a. 2012b*, 47–52.
- Lička 2011* – M. Lička: Osídlení kultury s lineární keramikou v Kosoři, okr. Praha-západ. Praha 2011.
- Link 2012* – T. Link: „Hofplatz“ und „Zeilensiedlung“: konkurrierende Modelle oder zwei Seiten derselben Medaille? In: *Cladders u. a. 2012b*, 43–46.
- Lüning 1997* – J. Lüning: Wohin mit der Bandkeramik? – Programmatische Bemerkungen zu einem allgemeinen Problem am Beispiel Hessens. In: C. Becker/M.-L. Dunkelmann/C. Metzner-Nebelsick/H. Peter-Röcher/M. Roeder/B. Teržan (Hrsg.): *Chronos – Beiträge zur Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa*. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 23–57.
- Lüning 2000* – J. Lüning: **Steinzeitliche Bauern in Deutschland**. Die Landwirtschaft im Neolithikum. Bonn 2000.
- Lüning 2005* – J. Lüning: Bandkeramische Hofplätze und die absolute Chronologie der Bandkeramik. In: J. Lüning/C. Frirdich/A. Zimmermann (Hrsg.): *Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert*. Symposium in der Abtei Brauweiler bei Köln vom 16. 9.–19. 9. 2002. Rahden/Westf. 2005, 49–74.
- Marton/Oross 2012* – T. Marton/K. Oross: Siedlungsforschung in linienbandkeramischen Fundorten in Zentral und Südtransdanubien – Wiege, Peripherie oder beides? In: *Cladders u. a. 2012b*, 220–239.
- Miklós/Hrnčiarová 2012* – L. Miklós/T. Hrnčiarová (Red.): *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava 2012.
- Minichreiter 2001* – K. Minichreiter: The Architecture of Early and Middle Neolithic Settlements of the Starčevo Culture in Northern Croatia. *Documenta Praehist.* 28, 2001, 199–214.
- Mosný/Šiška 1999* – P. Mosný/S. Šiška: Ladomerská Veska – prvé nálezisko kultúry s lineárnou keramikou v Žiarskej kotline. *AVANS* 1997, 1999, 120.
- Müller 2010* – J. Müller: Dorfanlagen und Siedlungssysteme. Die europäische Perspektive: Südosteuropa und Mitteleuropa. In: C. Lichter (Ed.): *Jungsteinzeit im Umbruch*. Die „Michelsberger Kultur“ und Mitteleuropa vor 6000 Jahren. Karlsruhe 2010, 250–257.
- Müller 2011* – J. Müller: *Megaliths and Funnel Beakers: Societies in Change 4100–2700 BC*. Amsterdam 2011.
- Ondruš 2002* – V. Ondruš: Dvě pohřebišťe lidu s neolitickou lineární keramikou ve Vedrovicích. Brno 2002.
- Pavlu 2010* – I. Pavlu: Činnosti na neolitickém sídlišti Bylany. Praha 2010.
- Pavúk 1962* – J. Pavúk: Gliederung der Volutenkeramik in der Slowakei. *Štud. Zvesti AU SAV* 9, 1962, 5–20.
- Pavúk 1969* – J. Pavúk: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slov. Arch.* 17, 1969, 269–367.
- Pavúk 1978* – J. Pavúk: Výskum neolitického sídliska v Blatnom. *AVANS* 1977, 1978, 206–211.
- Pavúk 1980* – J. Pavúk: Ältere Linearkeramik in der Slowakei. *Slov. Arch.* 28, 1980, 7–90.

- Pavúk 1994* – J. Pavúk: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearbandkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994.
- Pavúk 2004* – J. Pavúk: Early Linear Pottery Culture in Slovakia and the Neolithisation of Central Europe. In: A. Lukes/M. Zvebil (Eds.): LBK Dialogues. Studies in the Formation of the Linear Pottery Culture. Oxford 2004, 71–82.
- Pavúk 2005* – J. Pavúk: Typologische Geschichte der Linearbandkeramik. In: J. Lüning/Ch. Frirdich/A. Zimmermann (Hrsg.): Die Bandkeramik im 21. Jahrhundert. Symposium in der Abtei Brauweiler bei Köln vom 16.9.–19.9.2002. Rahden/Westf. 2005, 17–39.
- Pavúk 2009* – J. Pavúk: Die Entwicklung der Želiezovce-Gruppe und die Entstehung der Lengyel-Kultur. In: A. Zeeb-Lanz (Hrsg.): Krisen – Kulturwandel – Kontinuitäten. Zum Ende der Bandkeramik in Mitteleuropa. Beiträge der internationalen Tagung in Herxheim bei Landau (Pfalz) vom 14.–17.05.2007. Rahden/Westf. 2009, 249–266.
- Pavúk/Farkaš 2013* – J. Pavúk/Z. Farkaš: Beitrag zur Gliederung der älteren Linearbandkeramik. In: A. Anders/G. Kalla/V. Kiss/G. Kulcsár/G. V. Szabó (Eds.): Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday. Budapest 2013, 213–236.
- Petrasch 2012* – J. Petrasch: Ausgrabungspläne, die Bewohner bandkeramischer Häuser und die Sozialstruktur des mitteleuropäischen Frühneolithikums. In: *Cladders u. a. 2012b*, 53–67.
- Podborský 2002* – V. Podborský: Dvě pohřebišť neolického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno 2002.
- Rosenstock 2005* – E. Rosenstock: Tells in Eurasien – Verbreitung, Entstehung und Definition eines Siedlungsphänomens. Tübingen 2005.
- Rück 2007* – O. Rück: Neue Aspekte und Modelle in der Siedlungsforschung zur Bandkeramik. Rahden/Westf. 2007.
- Rück 2012* – O. Rück: Vom Hofplatz zur Häuserzeile. Das bandkeramische Dorf – Zeilenstrukturen und befundfreie Bereiche offenbaren ein neues Bild der Siedlungsstrukturen. In: *Cladders u. a. 2012b*, 20–42.
- Schwarzberg u. a. 2010* – H. Schwarzberg/E. Özdoğan/M. Özdoğan: Kırklareli Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları. 2008 Yılı Kırklareli Höyüğü Çalışmaları, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt 2010, 357–374.
- Stäuble 1997* – H. Stäuble: Häuser, Gruben und Fundverteilung. In: J. Lüning (Hrsg.): Ein Siedlungsplatz der Ältesten Bandkeramik in Bruchbrücken, Stadt Friedberg/Hessen. Bonn 1997, 17–150.
- Tóth 2013* – P. Tóth: Sídlné stratégie kultúry s lineárnou keramikou na Pohroní. In: I. Cheben/M. Soják (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010. Nitra 2013, 329–344.
- Tóth 2014* – P. Tóth: Stratégia, dynamika a štruktúra osídlenia v neolite až staršej dobe bronzovej medzi Ponitím a Poíplím. Dizertačná práca (Archeologický ústav SAV). Nitra 2014. Nepublikované.
- Tóth/Demján/Griáčová 2011* – P. Tóth/P. Demján/K. Griáčová: Adaptation of Settlement Strategies to Environmental Conditions in Southern Slovakia in the Neolithic and Eneolithic. *Doc. Praehist.* 37, 2011, 307–321.
- Zápotocká 2007* – M. Zápotocká: Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha 2007.
- Zimmermann u. a. 2004* – A. Zimmermann/J. Richter/T. Frank/K. P. Wendt: Landschaftsarchäologie II- Überlegungen zu Prinzipien einer Landschaftsarchäologie, Ber. RGK 85, 2004, 37–95.
- Zimmermann 2012* – A. Zimmermann: Das Hofplatzmodell – Entwicklung, Probleme, Perspektiven. In: *Cladders u. a. 2012b*, 11–19.

Manuskript angenommen am 16. 12. 2014

Rezensiert von doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc.
PhDr. Noémi Beljak Pažinová, PhD.

Translated by authors

Priv.-Doz. Dr. Martin Furholt
Institut für Ur- und Frühgeschichte
Christian-Albrechts-Universität zu Kiel
Johanna-Mestorf-Strasse 2–6
D–24118 Kiel
martin.furholt@ufg.uni-kiel.de

PhDr. Ivan Cheben, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK–949 21 Nitra
ivan.cheben@savba.sk

Dr. Knut Rassmann
Römisch-Germanische Kommission
Palmgartenstrasse 10–12
D–60325 Frankfurt am Main
knut.rassmann@dainst.de

prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Katedra archeológie
Gondova 2
SK–814 99 Bratislava
jozef.batora@uniba.sk

Dr. Helmut Kroll
Institut für Ur- und Frühgeschichte
Christian-Albrechts-Universität zu Kiel
Johanna-Mestorf-Strasse 2–6
D–24118 Kiel
helmutkrollkiel@gmail.com

Mgr. Peter Tóth, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK–949 21 Nitra
toth.psk@gmail.com

Vráble-Veľké Lehemby: koncentrácia sídlisk kultúry s lineárnou keramikou na juhozápadnom Slovensku

Predbežná správa z archeologických výskumov v rokoch 2010 a 2012

Martin Furholt – Jozef Bátora – Ivan Cheben –
Helmut Kroll – Knut Rassmann – Peter Tóth

SÚHRN

Južne od mesta Vráble bola v roku 2009 geomagneticou prospekciou objavená doteraz neznáma koncentrácia neolitického osídlenia. V nasledujúcich rokoch bolo celkovo geofyzikálne preskúmaných vyše 150 ha. Počas tohto prieskumu sa v údolí Kováčovského potoka podarilo objaviť tri rozsiahle sídliská sídliská tesne pri sebe. Sídlisko VL 1 s rozlohou 14,7 ha bolo opevnené, kým ostatné dve sídliská (VL 2 a 3) s rozlohami 12 ha a 14,5 ha (v tom istom poradí) boli otvorené. Polohy domov boli na základe geomagnetických meraní vymedzené dvojicami paralelných pozdĺžnych anomálií, orientovaných dlhšou osou smerom na SSV alebo SV. Tieto boli interpretované ako stavebné jamy, nachádzajúce sa pozdĺž oboch dlhších strán neolitických domov. Na ich základe bolo spolu identifikovaných minimálne 316 domov, čo poukazuje na mimoriadne husté osídlenie a koncentráciu archeologických objektov. V rámci sídlisk však nebola pozorovaná takmer žiadna superpozícia pôdorysov domov. Ohradenie sídliska VL 1 pozostávalo z priekopy, jednoznačne sa črtajúcej na mape geomagnetických meraní. Paralelne s ňou, z vnútornej strany ohradeného areálu, sa nachádzala menšia priekopa, ktorá bola interpretovaná ako palisádový žlab. Vonkajšia priekopa mala pravdepodobne sedem prerušení, ktoré boli taktiež zistené vo vnútornom „palisádovom žlabe“ a naznačujú vstupy do sídliska. Na pláne geomagnetických meraní (obr. 3A, B) sa okrem troch sídlisk kultúry s lineárnou keramikou nachádza aj viacvrstvové sídlisko zo staršej doby bronzovej a neúplné pôdorysy dvoch krátkodobých táborov z doby rímskej.

Usporiadanie troch neolitických sídlisk vedľa seba s takmer rovnakou veľkosťou je mimoriadne v oblasti rozšírenia kultúry s lineárnou keramikou. Tieto sídliská majú niekoľko spoločných znakov. Ich veľkosť je porovnateľná, sú husto zastavané, zreteľne vymedzené v priestore a v pôdoryse majú viac-menej oválny tvar. Okraj sídlisk, ktorý bol obrátený k potoku, bol ovplyvnený prírodnými podmienkami, napr. sklonom svahu. Ostatné okraje sídlisk neboli determinované prírodnými faktormi, ktoré by spôsobovali ostrý predel medzi zastavaným a nezastavaným priestorom. Taktiež systém priekop obklopujúcich sídlisko VL 1 (s výnimkou strany prilahlej k potoku) nebol ovplyvnený prírodnými podmienkami.

V rokoch 2010 a 2012 boli na sídlisku VL 1, situovanom juhozápadným smerom od sídlisk VL 2 a 3, uskutočnené povrchové prieskumy a sondážne výskumy s cieľom podrobnejšej identifikácie výsledkov geofyzikálneho prieskumu. Séria vrtvov potvrdila polohu a štruktúru stavebných jám z neolitu. Povrchový prieskum umož-

nil datovanie lokality do kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny. Zisťovacou sondou s rozmermi 15 x 1 m v južnej časti ohradenia, bola prerezaná vonkajšia priekopa so šírkou 280 až 380 cm a s hĺbkou 80 cm od dnešného povrchu. V jej profile sa črtalo niekoľko vrstiev, vrátane jednotlivých fáz zaplňovania priekopy a minimálne jeden doklad jej obnovy. Vnútorňa priekopa, ktorá mala paralelný priebeh s vonkajšou priekopou, môže predstavovať palisádu. Keramický materiál z vonkajšej priekopy umožnil datovanie do železovskej skupiny vrátane niektorých elementov kultúry s mladšou lineárnou keramikou.

Druhý zisťovací výskum bol realizovaný dvomi sondami umiestnenými nad južnou časťou domu 39, situovaného v severnej časti sídliska VL 1. Ukázalo sa, že ide o dom s kolovou konštrukciou, orientovaný SSV-JJZ so šírkou 6,8 až 7 m. Ako je charakteristické pre konštrukciu domov kultúry s lineárnou keramikou, pozostával z troch paralelných radov stĺpov nesúcich strechu a dvoch vonkajších radov, ktoré boli zachované iba čiastočne a tvorili súčasť stien domu. Po oboch stranách domu, pozdĺž jeho dlhších stien sa nachádzali stavebné jamy s niekoľkými vrstvami vo výplni. Na dne oboch jám sa nachádzala tmavá homogénna vrstva s prímiesou zvieracích kostí, keramiky a menších kusov mazanice. Na ňu nasadala vrstva obsahujúca veľké množstvo väčších kusov mazanice, spálených a nespálených zvieracích kostí, botanických makrozvyškov a keramiky. Vo východnej stavebnej jame na túto vrstvu opäť nasadala homogénnejšia vrstva. Rôzne procesy zaplňovania týchto jám sú príčinou odlišného charakteru vrstiev, pomalá sedimentácia v spodnej časti a rýchle, pravdepodobne intencionálne zaplnenie vo vrchných vrstvách stavebných jám. Menšie množstvo C14 dát z východnej stavebnej jame poskytlo sekvenciu dát z obdobia medzi 5100 a 4900 rokov pred n. l., čo korešponduje s relatívnym datovaním do kultúry s mladšou lineárnou keramikou a predovšetkým do železovskej skupiny. Kamenná štiepaná industria, zhotovená predovšetkým z limnosilitu, sa vyskytovala iba sporadicky. Na základe predbežného vyhodnotenia zvieracích kostí v spektre dominoval hovädzí dobytok, nasledovala ošípaná, ovca a koza a ojedinele aj jeleň a malakofauna. Zuhorené rastlinné makrozvyšky boli zachované v množstvách typických pre neolitické sídliská v sledovanom regióne. Okrem pšenice dvojzrnky a jednozrnky sa ojedinele objavilo aj proso. Aby sa vylúčila novodobá intrúzia, v súčasnosti prebieha absolútne datovanie dvoch zrníkov prosa.

Výsledky geomagnetických meraní otvárajú nové možnosti pre štúdium sídliskovej organizácie. Hoci na geofyzikálnom pláne nemusia byť viditeľné všetky pôdorysy domov, výsledný obraz poskytuje dobrý východiskový bod ohľadom rozmerov sídliska a jeho priestorovej charakteristiky.

V nasledujúcom texte budú predstavené východiská ďalšieho výskumu na lokalite. Vzhľadom k veľkému počtu domov a takmer úplnej absencii superpozícií pôdorysov sa zdá, že v usporiadaní domov na sídlisku sa skrýva istý časový rozmer. V keramike sa črtajú dva za sebou nasledujúce typologicko-chronologické horizonty, a to kultúra s mladšou lineárnou keramikou a železovská skupina, čo ale zatiaľ nebolo doložené radiokarbónovým datovaním. Navyše, keramika oboch chronologických úsekov obsahuje veľké množstvo spoločných znakov, čo sťažuje ich jednoznačnú identifikáciu.

Aby sme lepšie porozumeli sociálnej organizácii týchto sídlisk, musíme ich skúmať v kontexte ich možného časového vývoja. Z tohto dôvodu sú v prebiehajúcom terénnom výskume overované niektoré hypotézy. Prvá séria hypotéz stavia na modeli časovej následnosti všetkých troch sídlisk. Porovnateľný tvar a veľkosť sídlisk by podporoval takýto model, ktorý predpokladá vysokú úroveň spoločného rozhodovania alebo silnú centrálnu autoritu.

Druhá séria hypotéz sa opiera o skupiny domov s rôznou orientáciou voči svetovým stranám. Ak predpokladáme, že orientácia domov bola odvodená od orientácie iných, už existujúcich stavieb, podobná expozícia voči svetovým stranám by teda predpokladala súčasnosť. Domy s podobnou orientáciou majú teda tendenciu byť usporiadané v radoch, ktoré sú v niektorých prípadoch orientované v 90° uhle k iným pôdorysom domov (obr. 18–21). Z toho vyplýva, že existujú argumenty v prospech tejto hypotézy, čo by poukazovalo na rozptýl osídlenia na ploche viac ako 50 ha.

Dobrá stav zachovania zvieracích kostí a rastlinných makrozvyškov je obzvlášť významný pre rekonštrukcie ekonomických a sociálnych pomerov. Až po budúcich terénnych výskumoch na všetkých troch sídliskách sa ukáže, či bude možné prijať alebo zamietnuť alternatívne hypotézy o vzájomnom chronologickom postavení sídlisk.

Ak bude verifikovaný chronologický model, budeme schopní rekonštruovať priestorovú organizáciu sídliska z diachronickej perspektívy. Až potom bude možné skúmať zmeny spoločenskej organizácie a porovnať lokálny vývoj vo Vrábľoch a na Požitaví s regionálnym a nadregionálnym vývojom sídlisk a spoločenských skupín v juhovýchodnej Európe.

POHREBISKO NITRIANSKEJ KULTÚRY V ZOHORE ¹

KLAUDIA DAŇOVÁ - KRISTIÁN ELSCHER

The Nitra Culture Cemetery in Zohor. In 2009 on the position Piesky in Zohor, dist. Malacky, the cemetery of the Nitra culture was unearthed. It is situated on the sand dune that has been permanently inhabited since the Neolithic. A total of 22 skeletal graves were excavated. Within the research excavation the northern, southern and western borders of cemetery were located. The eastern part could not be unearthed. Graves in the central part of the cemetery were arranged in a line, in the direction of NE-SW. North and south parts consisted of only few graves. Burial pits had a more or less regular rectangular ground plan with rounded corners, but also oval and elongated shape and trapezoidal ground plan. The largest graves belonged to adults. In two female graves traces of coffins were detected. Female graves and graves of girls were oriented in the direction of E-W with a deviation in the primary direction. Orientation of male graves is variable, as E-W, W-E, and NNW-SSE. Graves of boys were oriented in the direction of W-E, one of them in the direction of NE-SW. Women and girls were buried in a crouched position on the left side, while men and boys on the right side. Within the burial rite several particularities have occurred. It is primarily the absence of parts of bodies or whole skeleton. In one grave lacking a skeleton, beads were found on the bottom of the burial pit. It is remarkable that the absence of parts of bodies or grave disruption is observed only in children's graves. From the nine identified children's graves in Zohor, in eight of them skeletons were evidently disrupted, eventually some bones absented. Only in one grave the disrupted body belonged to an adult woman. In connection with disruptions of children's graves ritual reasons are considered primarily, although it is not excluded that some displacements in a burial pit could have occurred due to activities of animals. Grave inventory represented bone and antler beads, which were placed only in graves of women and girls. Round head ornaments in the shape of a willow leaf were also found only in female graves. At the cemetery a bone awl, chipped stone industry, a semi-finished artefact probably of stone crusher and few pottery shards were also included. To determinate the chronological position of the graves particularly head ornaments in the shape of a willow leaf with a slight central rib contributed. These appear in the burial grounds of the Nitra culture in the earlier stage.

Key words: Early Bronze Age, Nitra culture, inhumation cemetery, grave units.

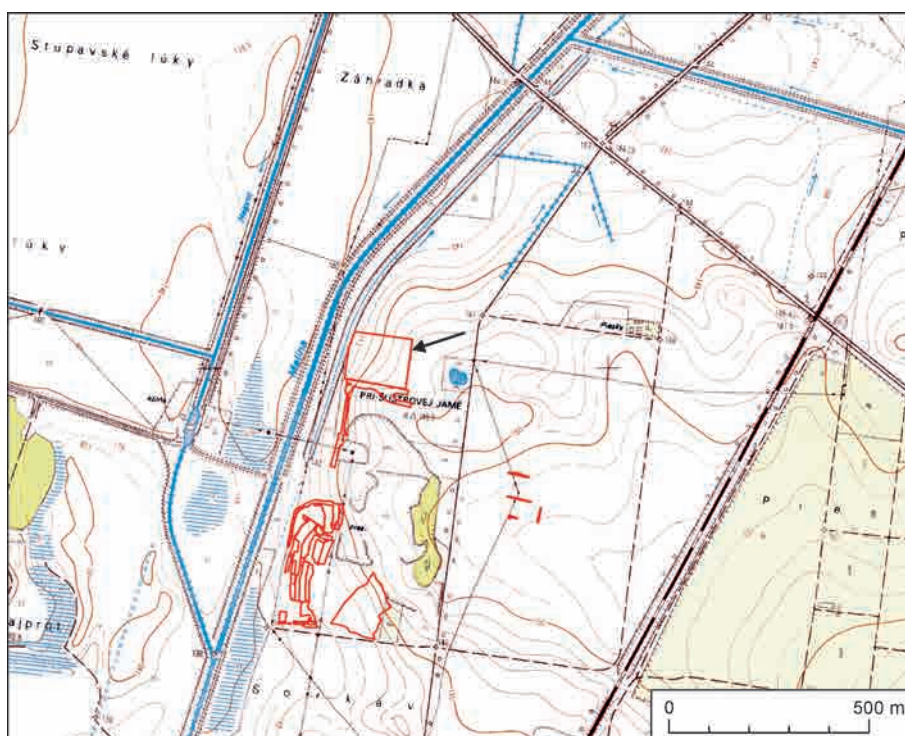
ÚVOD

Od roku 1994 Archeologický ústav SAV venuje zvláštnu pozornosť polykultúrnemu archeologickému nálezisku Zohor, v polohe Piesky. Obec Zohor sa nachádza v južnej časti Záhoria na hranici záplavového územia rieky Moravy, asi 14 km severne od sútoku Dunaja s Moravou pri Devíne. Územnosprávne patrí do okresu Malacky. Poloha Piesky je situovaná dva kilometre južne od obce Zohor na štrkopieskovej dune, ktorú pred reguláciou rieky Moravy obtekalo jedno z jej ramien a dva potoky. Archeologický potenciál predmetného územia bol zistený už v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch 20. storočia, kedy tu boli náhodne objavené kniežacie hroby z doby rímskej (Kolník 1959; Kraskovská 1957, 813, 814; 1959; Ondrouch 1957, 40). Ďalšie nálezy z roku 1959 potvrdili význam tejto lokality aj v dobe bronzovej. K týmto pribudli kovové a keramické nálezy velatickej kultúry (Pichlerová 1962, 273, 274; 1964, 432-434). V rokoch 1959 až 1960 sa pracovníkom SNM podarilo zachytiť zvyšky sídliska z 9. storočia,

a tiež rovnako datovaný kostrový hrob (Kraskovská 1971, 69-79). Aj v ďalších rokoch, najmä pri ťažbe štrku, poľnohospodárskych prácach a záchranných výskumoch archeologického oddelenia Slovenského národného múzea, boli skúmané archeologické situácie a získané nálezy predovšetkým zo strednej a mladšej doby bronzovej, z mladšej doby železnej-laténskej, z doby rímskej a z včasného stredoveku (Kraskovská/Studeníková 1996, 123-146; Studeníková 1978, 37). Pre náš príspevok je závažný najmä nález porušeného kostrového hrobu, s orientáciou, uložením a nálezmi v podobe dvoch kamenných hrotov šípov, zodpovedajúcich kultúram staršej doby bronzovej (Kraskovská/Studeníková 1996, 124).

Najrozsiahlejšie záchranné archeologické výskumy boli zrealizované Archeologickým ústavom SAV v rokoch 1995 a 2008-2010 (Elscher 1997; 2011), na ploche približne 5 ha (obr. 1). Rozsiahla stavebná aktivita v priestore okolia skládky odpadu, ktorá sa mala rozšíriť severným aj južným smerom od bývalej štrkovne, dnes skládky, zasiahla značnú časť duny. Výskum bol realizovaný v predstihu

¹ Práca vznikla s podporou grantového projektu 2/0147/13 agentúry VEGA.

Obr. 1. Zohor-Piesky. Mapa s vyznačením archeologického výskumu v rokoch 1995 a 2008–2010. Šípka ukazuje na pohrebisko nitrianskej kultúry.

aj v roku 2009, kedy tu bolo preskúmané i pohrebisko zo staršej doby bronzovej. Osídlenie z doby bronzovej zaberalo rozsiahlu plochu duny, s rozlohou 15 až 20 ha. V roku 1995 a 2008–2010 tu bolo odkrytých 22 hrobov zo staršej doby bronzovej (označených 1–23)². Antropologicky ich spracovala a vyhodnotila A. Šefčáková (2014). Zároveň bolo na lokalite identifikovaných aj vyše 60 zahĺbených objektov a početné kolové stavby zo strednej až mladšej doby bronzovej. Niekoľko zahĺbených objektov patrilo kultúre s lineárnou keramikou, približne 30 objektov je z doby laténskej, vyše 100 zahĺbených objektov patrí do staršej i mladšej doby rímskej (Elschek 2002; 2007; 2009) a asi 30 objektov je datovaných do slovansko-avarského obdobia s ťažiskom v 8. storočí. V roku 2010 tu bol preskúmaný aj nový germánsky kniežací hrob zo staršej doby rímskej (Elschek 2013). Zberové nálezy dokladajú aj sporadické osídlenie počas doby sťahovania národov v 5. až 6. storočí.

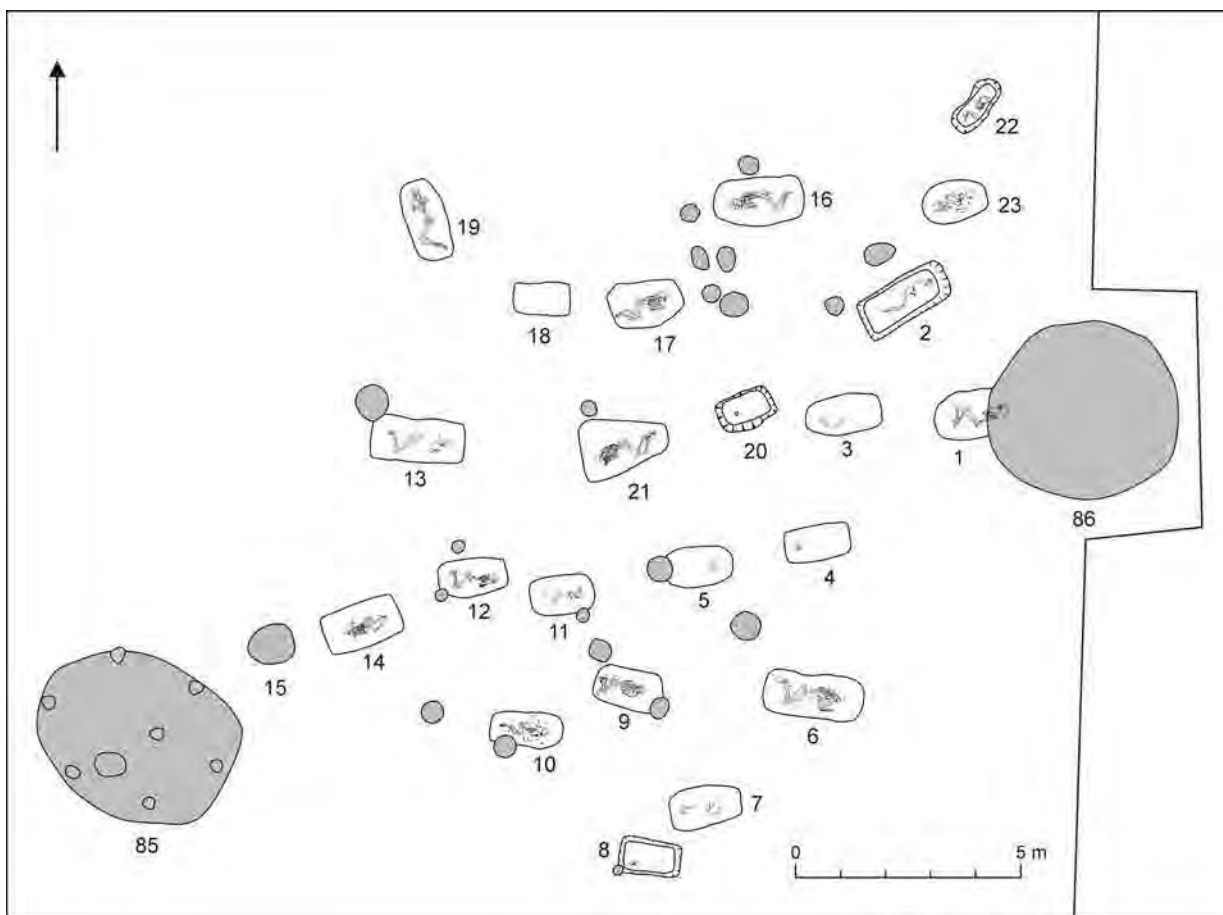
CHARAKTERISTIKA POHREBISKA

Pohrebisko sa nachádzalo v severovýchodnej časti preskúmanej plochy plánovanej zástavby (obr. 1). Archeologickým výskumom bol zachytený severný,

južný aj západný okraj pohrebiska. Východná časť zostala neprístupná, nakoľko ide o dávnejšie zastavanú plochu. Aj napriek skutočnosti, že výskyt hrobov bol ohraničený z troch strán, nevieme s istotou povedať, či išlo o väčšiu časť menšieho pohrebiska, alebo je to len skupina hrobov, ktorá mohla byť súčasťou väčšieho pohrebiskového areálu. Hroby boli usporiadané do piatich línií v smere SV-JZ (obr. 2). Jednotlivé línie boli od seba vzdialené cca 2 m a hroby sa vzájomne rešpektovali.

Na ploche pohrebiska bolo zachytených viacero kolových jám, ktoré pravdepodobne nesúviseli s pohrebiskovým areálom. Niekoľko z nich sa nachádzalo medzi hrobovými jamami. Sedem kolových jám však porušilo okraje hrobov (hroby 5, 8–13). Vo všetkých prípadoch išlo o kolové jamy rôznej veľkosti s maximálnou hĺbkou do 10 cm. Vzhľadom na absenciu nálezov nie je možné tieto jamy zodpovedne chronologicky priradiť ku konkrétnemu obdobiu zastúpenému na tejto lokalite. Z nálezovej situácie však vyplýva, že ide o objekty mladšie ako samotné pohrebisko. Z areálu pohrebiska máme doložený aj objekt 86, z doby rímskej. Ide o zvyšok dna polozemnice, ktorý porušil časť hrobu 1. Objekt 85, nachádzajúci sa na okraji pohrebiska, je datovaný rovnako do doby rímskej.

² Ako hrob bola pôvodne označená jama kruhového pôdorysu (hrob 15 – bez nálezov).

Obr. 2. Zohor-Piesky. Plán pohrebiska.

KATALÓG HROBOV

Hrob 1 (tab. I)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. V SZ časti hrobovej jamy bol o niečo tmavší flak. Hrobová jama bola z východu porušená mladším objektom 86. Mala oválne predĺžený pôdorys, s kolmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 200 cm, š. 105 cm, hl. 80 cm.

Skelet: Muž v skrčenej polohe na pravom boku s pohľadom na sever. Obe horné končatiny boli v laktoch ohnuté a smerovali k brade. Dolné končatiny boli pokrčené v tupom uhle a uložené cez seba.

Bez hrobového inventára.

Hrob 2 (obr. 3; tab. I)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi, šikmo klesajúcimi stenami a mierne klesajúcim dnom v západnej časti hrobovej jamy. Po oboch stranách kostry a v mieste nad lebku sa zachovali zvyšky dreva (rakva, drevená podložka). Orientácia hrobovej jamy bola SV-JZ. Rozmery: dĺ. 202 cm, š. 90 cm, hl. 60–65 cm.

Skelet: Žena v skrčenej polohe na ľavom boku. Lebka a kosti hrudného koša sa nezachovali. Horné končatiny boli v laktoch ohnuté a zložené pred panvou. Dolné končatiny boli pokrčené len mierne v tupom uhle a uložené cez seba.

Hrobový inventár: Po oboch stranách lebky a pod ňou sa našli tri, pravdepodobne medené kruhové ozdoby hlavy v tvare vrbového listu s nevýrazným stredovým rebrom. Všetky tri exempláre sú vyrobené z drôtu kruhového priemeru.

1. Uzatvorená kruhová ozdoba s mierne deformovaným vrbovým listom a koncom zatočeným pri liste. Pr. ozdoby 38 mm, hr. drôtu 2 mm, dĺ. listu 61 mm, š. listu 14 mm, hmotnosť 6,2 g (tab. I: 2/1).
2. Uzatvorená kruhová ozdoba s hrotitým zakončením zatočeným pod listom. Pr. ozdoby 34 mm, hr. drôtu 1,5 mm, dĺ. listu 63 mm, š. listu 13 mm, hmotnosť 3,8 g (tab. I: 2/2).
3. Záušnica v zlomkoch s mierne deformovaným listom. Pr. ozdoby cca 55 mm, hr. drôtu 2 mm, dĺ. listu 62 mm, š. listu 12 mm, hmotnosť 4,1 g (tab. I: 2/3).

Hrob 3 (tab. II)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou, ktorá na povrchu vytvárala flaky. Mala oválne predĺžený

Obr. 3. Zohor-Piesky. Hrob 2.

pôdorys, s takmer kolmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 165 cm, š. 85 cm, hĺ. 50 cm.

Skelet: Telo mŕtveho jedinca bolo uložené v skrčenej polohe na ľavom boku. Z kostry sa zachovali len fragmenty dolných končatín.

Bez hrobového inventára.

Hrob 4 (tab. II)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Stredom hrobovej jamy sa ňahal tmavý flak (sekundárny zásah?). Jama mala obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi, s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola Z-V. Rozmery: dĺ. 140 cm, š. 75 cm, hĺ. 15 cm.

Skelet: Z detskej kostry sa zachovala len časť lebky.

Bez hrobového inventára.

Hrob 5 (tab. II)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala oválne predĺžený pôdorys, s takmer kolmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Zo západu bola hrobová jama porušená kolovou jamou – objekt 121. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 140 cm, š. 85 cm, hĺ. 35 cm.

Skelet: Z detskej kostry sa zachovala len lebka.

Bez hrobového inventára.

Hrob 6 (obr. 4; tab. III)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala

Obr. 4. Zohor-Piesky. Hrob 6.

obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi a kolmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 195 cm, š. 90 cm, hĺ. 20 cm.

Skelet: Žena v skrčenej polohe na ľavom boku s pohľadom na juh. Kosti v oblasti hrudného koša boli mierne porušené. Jedno z rebier sa nachádzalo pri ľavej stehennej kosti. Pravá horná končatina bola v lakti ohnutá a uložená pred hrudníkom. Ľavá, tiež v lakti ohnutá, smerovala k lakťu pravej ruky. Dolné končatiny boli pokrčené a uložené jedna na druhú. Kosti v oblasti hrudného koša boli mierne porušené. Jedno z rebier sa nachádzalo pri ľavej stehennej kosti.

Hrobový inventár: Pri horných končatinách pochovanej boli uložené koráliky (1). Jeden korálik sa našiel aj pri dolných končatinách. Na pravej strane lebky v oblasti ucha, sa našla jedna medená kruhová ozdoba hlavy v tvare vrbového listu s nevýrazným stredovým rebrom (2), pod lebku na ľavej strane sa našla druhá (3).

1. Koráliky z kosti a parohu (141 ks + zlomky). Pr. korálikov bol cca 8 mm, dĺ. 2–9 mm (tab. III: 1).

2. Otvorená kruhová ozdoba s hrotitým zakončením. Pr. ozdoby 45 mm, hr. drôtu 2,5 mm, dĺ. listu 50 mm, š. listu 7 mm, hmotnosť 2,1 g (tab. III: 2).

3. Uzatvorená kruhová ozdoba s hrotitým zakončením zatočeným na vrbovom liste. Pr. ozdoby 29 mm, hr. drôtu 1 mm, dĺ. listu 54 mm, š. listu 9 mm, hmotnosť 1,9 g (tab. III: 3).

Hrob 7 (tab. II)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala ne-

Obr. 5. Zohor-Piesky. Hrob 9.

pravidelný lichobežníkový pôdorys, s narastajúcou šírkou z východu na západ a zaoblenými rohmi. Steny hrobovej jamy boli takmer kolmé. Rovné dno. Orientácia hrobovej jamy bola Z-V. Rozmery: dĺ. 160 cm, š. 92 cm, hĺ. 18 cm.

Skelet: Dieťa v skrčenej polohe na pravom boku s pohľadom na juh. Z celej kostry sa zachovalo len niekoľko dlhých kostí horných a dolných končatín v neanatomickej polohe. Kostí hrudníka až na niekoľko fragmentov rebier absentovali.

Bez hrobového inventára.

Hrob 8 (tab. II)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi, šikmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Z juhozápadu bola hrobová jama porušená kolovou jamou. Orientácia hrobovej jamy bola Z-V. Rozmery: dĺ. 125 cm, š. 75 cm, hĺ. 30 cm.

Skelet: Bez kostrových pozostatkov.

Hrobový inventár: V juhozápadnej časti hrobovej jamy boli uložené koráliky (1).

1. Koráliky z kosti a parohu (55 kusov + zlomky). Pr. korálik bol cca 7–8 mm, dĺ. 2–9 mm (tab. II: 8/1).

Hrob 9 (obr. 5; tab. IV)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala nepravidelný obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi v západnej

časti jamy a oblúkovým ukončením vo východnej časti. Steny hrobovej jamy boli kolmé. Lievikovité dno. V juho-východnom rohu bola hrobová jama porušená kolovou jamou – objekt 122. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 160 cm, š. 90 cm, hĺ. 30 cm.

Skelet: Žena v skrčenej polohe na ľavom boku s pohľadom na juh. Obe horné končatiny boli v lakťoch pokrčené a smerovali k brade pochovanej. Dolné končatiny boli pokrčené v ostrom uhle a preložené jedna cez druhú.

Hrobový inventár: Na horných končatinách, pred hrudou pochovanej a pri dolných končatinách, boli uložené koráliky. Po oboch stranách lebky a pod sánkou sa našli tri, pravdepodobne medené kruhové ozdoby hlavy v tvare vrbového listu s nevýrazným stredovým rebrom.

1. Koráliky z kosti a parohu (460 kusov + zlomky). Pr. korálik bol cca 8–9 mm, dĺ. 2–9 mm (tab. IV: 1).
2. Uzatvorená kruhová ozdoba s hrotitým zakončením stočeným vedľa vrbového listu. Pr. ozdoby 42 mm, hr. drôtu 2 mm, dĺ. listu 81 mm, š. listu 15 mm, hmotnosť 8,1 g (tab. IV: 2).
3. Uzatvorená kruhová ozdoba s odlomeným koncom stočeným vedľa vrbového listu. Pr. ozdoby 42 mm, hr. drôtu 2 mm, dĺ. listu 73 mm, š. listu 13 mm, hmotnosť 6,3 g (tab. IV: 3).
4. Uzatvorená kruhová ozdoba s hrotitým zakončením stočeným vedľa vrbového listu. Pr. ozdoby 40 mm, hr. drôtu 1,5 mm, dĺ. listu 65 mm, š. listu 9 mm, hmotnosť 3,2 g (tab. IV: 4).

Hrob 10 (tab. V)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou v SV rohu. Zvyšná hrobová jama mala žltú štrkopieskovú výplň. Jama mala obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi v západnej časti jamy a oblúkovým ukončením vo východnej časti. Steny hrobovej jamy boli kolmé. Rovné dno. Z juhozápadu bola hrobová jama porušená kolovou jamou – objekt 124. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 165 cm, š. 80 cm, hĺ. 15 cm.

Skelet: Dieťa v skrčenej polohe na ľavom boku s pohľadom na juh. Kostí v hornej časti trupu boli čiastočne porušené, niekoľko stavcov bolo rozhádzaných v okolí trupu. Ľavá horná končatina bola v lakti ohnutá a smerovala k brade. Pravá bola porušená. Dolné končatiny boli skrčené v ostrom uhle a uložené jedna na druhú. Kostí pravého chodidla boli rozhádzané v oblasti nôh.

Hrobový inventár: Na dne hrobovej jamy sa našli tri črepy (1).

1. Tri kusy nezdobených črepov, tri z tela nádoby (tab. V: 10/1–3).

Hrob 11 (tab. V)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi v západnej časti jamy a oblúkovým ukončením vo východnej časti. Steny hrobovej jamy boli takmer kolmé. Rovné dno. V juhovýchodnej časti bola hrobová jama porušená kolovou jamou. Orientácia hrobovej jamy V-Z. Rozmery: dĺ. 140 cm, š. 85 cm, hĺ. 20 cm.

Skelet: Dieťa pôvodne v skrčenej polohe na ľavom boku. V anatomickej polohe sa zachovala len lebka. Zvyšné kosti boli rozhádzané alebo v hrobe absentovali.

Obr. 6. Zohor-Piesky. Hrob 12. Detailný pohľad na uloženie korálikov.

Obr. 7. Zohor-Piesky. Hrob 13.

Hrobový inventár: V oblasti lebky a hrudného koša sa našli koráliky.

1. Koráliky z kosti a parohu (14 kusov). Pr. korálikov bol cca 8–9 mm, dl. 4–8 mm (tab. V: 11/1).

Hrob 12 (obr. 6; tab. VI)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala nepravidelný obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi. Steny hrobovej jamy boli takmer kolmé. Rovné dno. V juhozápadnom rohu bola hrobová jama porušená kolovou jamou – objekt 126. Orientácia hrobovej jamy V-Z. Rozmery: dl. 152 cm, š. 85 cm, hl. 35 cm.

Skelet: Mladá žena v skrčenej polohe na ľavom boku s pohľadom na juh. Pravá horná končatina bola v lakti ohnutá a smerovala k brade, ľavá bola uložená pod telom pochovanej. Dolné končatiny boli pokrčené v ostrom uhle a uložené jedna na druhú.

Hrobový inventár: Pri horných končatinách sa našli koráliky v niekoľkých radoch, roztrúsené boli aj južne od lebky (1) a v okolí dolných končatín (2). Na pravej strane lebky v oblasti ucha sa našla poškodená, pravdepodobne medená kruhová ozdoba hlavy (3). Vo výplni hrobovej jamy sa našiel kamenný úštep (4) a črep (5).

1. Koráliky z kosti a parohu (104 kusov + zlomky). Pr. korálikov bol cca 8–9 mm, dl. 2–10 mm (tab. VI: 1).

2. Koráliky z kosti a parohu (25 kusov + zlomky). Pr. korálikov bol cca 8–9 mm, dl. 2–10 mm (tab. VI: 2).
3. Uzatvorená kruhová ozdoba s odlomeným vrbovým listom a s hrotitým koncom (na kúsku sa zachovala roztepaná časť). Pr. ozdoby 23 mm, hr. drôtu 2 mm, hmotnosť 1,5 g (tab. VI: 3).
4. Silicit (rohovec typu Krumlovský les I?), odpad s dl. 30 mm, š. 14 mm, hr. 5 mm (tab. IV: 4).
5. Nezdobený okrajový črep (tab. IV: 5).

Hrob 13 (obr. 7; tab. VII)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou, hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi, kolmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. V severnej časti hrobovej jamy sa okolo celej kostry v tvare lichobežníka, so zužujúcimi sa stenami v oblasti hlavy, nachádzala cca 6 mm široká vrstva popola – rakva. V SZ rohu bola hrobová jama porušená kolovou jamou. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dl. 200 cm, š. 95 cm, hl. 45 cm. Rozmery popolovej vrstvy: dl. 166 cm, š. 64 cm.

Skelet: Pravdepodobne žena v skrčenej polohe na ľavom boku s pohľadom na juh. Kostí hrudného koša, chrbtice a čiastočne aj horných končatín sa nezachovali. Pravá horná končatina bola v lakti ohnutá a smerovala pred tvár pochovaného jedinca. Dolné končatiny boli pokrčené v ostrom uhle a uložené jedna cez druhú.

Obr. 8. Zohor-Piesky. Hrob 14.

Hrobový inventár: Pri dlaniach pred tvárou boli nájdené koráliky (1).

1. Koráliky z kosti a parohu (29 kusov + zlomky). Pr. korálikov bol 7–9 mm, dĺ. 4–6 mm (tab. VII: 13/1).

Hrob 14 (obr. 8; tab. VII)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi, takmer kolmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola Z-V. Rozmery: dĺ. 170 cm, š. 95 cm, hĺ. 40 cm.

Skelet: Dieťa v skrčenej polohe na pravom boku s pohľadom na juh. Kosti hrudného koša, ľavej hornej končatiny a pravej dolnej končatiny boli porušené. Pravá horná končatina bola v lakti ohnutá a smerovala k brade. Ľavá dolná končatina bola pokrčená takmer v pravom uhle.

Hrobový inventár: Pri panvovej kosti sa našiel úštep z rádiolaritu (1).

1. Úštep z rádiolaritu typu Szentgál s dĺ. 21 mm, š. 13 mm, hr. 4 mm (tab. VII: 14/1).

Hrob 16 (tab. VII)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala oválne predĺžený pôdorys so šikmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola Z-V. Rozmery: dĺ. 180 cm, š. 95 cm, hĺ. 10 cm.

Skelet: Dieťa v skrčenej polohe na pravom boku s pohľadom pravdepodobne na juh. Lebka bola poškodená. Časť kostí hrudného koša absentovalo. Pravá horná končatina bola v lakti pokrčená a smerovala k brade. Z pravej sa zachovala len ramenná kosť. Dolné končatiny boli pokrčené v ostrom uhle a uložené jedna cez druhú.

Bez hrobového inventára. Na dne hrobovej jamy sa v okolí panvy našli dva kusy mazanice (1).

Hrob 17 (tab. VIII)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala nepravidelný, oválne predĺžený pôdorys s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 160 cm, š. 100 cm, hĺ. 40 cm.

Skelet: Žena v skrčenej polohe na ľavom boku s hrudníkom pritlačeným k zemi a s pohľadom na juhovýchod. Lebka bola mierne pootočená, tvárovou časťou na východ. Obe horné končatiny boli v lakťoch ohnuté a smerovali k brade. Ľavá dolná končatina bola pokrčená v ostrom uhle, pravá v pravom uhle. Obe boli uložené cez seba.

Hrobový inventár: Vo výplni hrobovej jamy bolo kamenný drvič (1). Pri chrbte pochovanej a pri dolných končatinách sa našli koráliky (2).

1. Kamenný drvič z väčšieho oválneho pieskovca s upravenou drviacou časťou s dĺ. 62 cm, š. v pracovnej časti 56 mm, hr. v pracovnej časti 50 mm (tab. VIII: 17/1).
2. Koráliky z kosti a parohu (110 kusov + zlomky). Pr. korálikov bol cca 8–10 mm, dĺ. 2–14 mm (tab. VIII: 17/2).

Hrob 18 (tab. VII)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou premiešanou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala obdĺžnikový tvar so zaoblenými rohmi s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Orientácia Z-V/V-Z. Rozmery: dĺ. 190 cm, š. 85 cm, hĺ. 40 cm.

Skelet: Bez kostrových pozostatkov.

Bez hrobového inventára.

Hrob 19 (tab. IX)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Tmavá výplň sa však objavila len v časti hrobovej jamy, zvyšok tvorila žltá štrkovo-piesková výplň. Jama mala oválne predĺžený pôdorys s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola SSZ-JJV. Rozmery: dĺ. 180 cm, š. 90 cm, hĺ. 25 mm.

Skelet: Muž v skrčenej polohe na pravom boku s pohľadom na západ. Kosti hrudného koša sa takmer nezachovali. Obe horné končatiny boli v lakti ohnuté a smerovali k brade. Obe dolné končatiny boli pokrčené takmer v pravom uhle a uložené jedna cez druhú.

Hrobový inventár: Na dne hrobovej jamy sa pri kostre pochovaného našli dva silicitové hroty šípov (1, 2).

1. Hrot šípku trojuholníkového tvaru s hrotitými krídelkami a oválnym výrezom na základni, vyhotovený z rohovca typu Krumlovský les I, dĺ. 23 mm, š. 13 mm, hr. 4 mm (tab. IX: 19/1).
2. Hrot šípku trojuholníkového tvaru s hrotitými krídelkami a oválnym výrezom na základni, vyhotovený z rohovca typu Krumlovský les I, dĺ. 19 mm, š. 12 mm, hr. 3 mm (tab. IX: 19/2).

Hrob 20 (tab. VIII)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala nepravidelný obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi, šikmými stenami a rovným dnom. Hrobová jama bola porušená zo severu mladším zásahom a zo západu kolovou jamou. Orientácia jamy bola SV-JZ. Rozmery: dĺ. 120 cm, š. 80 cm, hĺ. 30 cm.

Skelet: Zo skeletu sa zachovala len časť panvovej kosti.

Hrobový inventár: Vo výplni hrobovej jamy sa našli dva fragmenty, pravdepodobne medených vrbových listov s nevýrazným stredovým rebrom (1) a jedna takmer celá kruhová ozdoba v tvare vrbového listu (3).

1. Dva kusy neúplných častí vrbového listu z dvoch zrejme kruhových ozdôb, hmotnosť 3,3 g (tab. VIII: 20/1).
2. Uzatvorená kruhová ozdoba hlavy s hrotitým zakončením stočeným na vrbovom liste. Časť vrbového listu bola odlomená. Pr. ozdoby 35 mm, hr. drôtu 1,5 mm, š. listu 12 mm, hmotnosť 3,6 g (tab. VIII: 20/2).

Hrob 21 (tab. IX)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala lichobežníkový pôdorys s narastajúcou šírkou z východu na západ a zaoblenými rohmi. Steny hrobovej jamy boli šikmé. Rovné dno. Orientácia hrobovej jamy bola Z-V. Rozmery: dĺ. 200 cm, š. 125 cm, hĺ. 65 cm.

Skelet: Muž v skrčenej polohe na pravom boku s pohľadom na juh. Obe horné končatiny boli v laktoch ohnuté a smerovali k brade. Dolné končatiny boli pokrčené takmer v pravom uhle a uložené jedna cez druhú.

Hrobový inventár: Pri ľavej strane za chrbtom pochovaného sa našlo kostené šidlo (1).

1. Kostené šidlo s dĺ. 91 mm (tab. IX: 21/1).

Hrob 22 (tab. IX)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Jama bola veľmi plytko zapustená do podlažia. Mala oválne predĺžený pôdorys so šikmo klesajúcimi stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola SV-JZ. Rozmery: dĺ. 130 cm, š. 55 cm, hĺ. 5 cm.

Skelet: Dieťa v skrčenej polohe na pravom boku s pohľadom na severozápad. Časť lebky, horných a dolných končatín boli porušené pri odhumusovaní. Obe horné končatiny boli pôvodne v laktoch ohnuté a smerovali pred tvár pochovaného. Dolné končatiny boli pokrčené v ostrom uhle a preložené jedna cez druhú.

Bez hrobového inventára.

Hrob 23 (tab. IX)

Hrobová jama: Od okolitého podlažia sa odlišovala tmavou hlinito-štrkovo-pieskovou výplňou. Mala oválne predĺžený pôdorys s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Orientácia hrobovej jamy bola V-Z. Rozmery: dĺ. 135 cm, š. 58 cm, hĺ. 25 cm.

Skelet: Dieťa v skrčenej polohe na ľavom boku s pohľadom na juh. Kosti skeletu boli porušené. V anatomickej polohe zostala lebka, niekoľko rebier a pravá dolná končatina. Tá bola pokrčená v ostrom uhle a uložená na kosti ľavej dolnej končatiny.

Hrobový inventár: Vo východnej časti hrobovej jamy nad hlavou pochovaného boli koráliky (1).

1. Koráliky z kosti a parohu (22 kusov + zlomky), jeden z korálikov mal prevrtnané dve dierky, pr. korálikov cca 6–10 mm, dĺ. 4–6 mm (tab. IX: 23/1).

ANALÝZA POHREBNÉHO RÍTU

Hrobové jamy

Tvar hrobových jám sa podarilo identifikovať pri všetkých preskúmaných hroboch. Najčastejšie to bol viac, či menej pravidelný obdĺžnikový pôdorys so zaoblenými rohmi (12 hrobov). Vo väčšom počte (8 hrobov) sme identifikovali oválne predĺžený tvar a dva hrobové celky mali lichobežníkový pôdorys. Takáto variabilita hrobových jám mohla byť spôsobená aj menej stabilným štrkopieskovým podlažím, do ktorého boli jamy zahĺbené. Ďalším z dôvodov tvarovej odlišnosti mohli byť náhodné alebo zámerné porušenia hrobových celkov mladšími zásahmi.

Najväčšie hrobové jamy patrili dospelým jedincom. Dvaja z troch mužov identifikovaných na pohrebisku mali hrobovú jamu dlhú 200 cm a širokú 105–125 cm (tab. I: 1; IX: 21). Tri zo šiestich žien mali podobne veľkú hrobovú jamu ako muži 202/200/195 x 90/90/95 cm (tab. I: 2; III: 6; VII: 13). Veľkosť jám u zvyšných troch žien zodpovedala priemernej veľkosti u detí. Detské hrobové jamy boli oproti hrobom dospelých menšie. Dosahovali dĺžku 130–180 cm a šírku 55–95 cm. Veľkosť hrobových jám detí nesúvisela vždy s vekom. Menšie deti mali v niekoľkých prípadoch rovnako veľké jamy ako deti väčšie. Pokiaľ ide o pohlavie, ani tu nedochádza k výrazným rozdielom. Skutočnosť, že najväčšie hrobové jamy patrili práve deťom mužského pohlavia (hroby 14 a 16) si môžeme vysvetliť tým, že ide o staršie deti vo veku infans II – juvenis.

Hĺbka hrobových jám sa pohybovala v rozmedzí 5–80 cm od úrovne ich zachytenia. Podobne, ako pri veľkosti hrobových jám, aj pri hĺbke môžeme povedať, že najhlbšie jamy patrili dospelým jedincom a plytšie deťom.

V dvoch prípadoch (hroby 2 a 13) sa na úrovni skeletu podarilo zachytiť línie zotletého dreva, ktoré sa jasne odlišovali v žltej, štrkovo-piesčitej výplni hrobov. V hrobe 2 boli stopy po dreve zachytené po obvode hornej polovici tela v tvare obdĺžnika (tab. I: 2). V hrobe 3, zvyšky dreva kopírovali skelet rovnakým spôsobom ako pri hrobe 2 (tab. VII: 13). Nakoľko v oboch prípadoch sa časti zotletého dreva nachádzali v strede hrobovej jamy, predpokladáme, že mŕtvi

boli uložené do drevených schránok (rakiev?). Z nálezovej situácie vyplýva, že rakva bola vyrobená z drevených dosiek s hrúbkou 3–5 cm. Na základe antropologického určenia, ako aj samotného uloženia zomrelých ide o ženy, ktoré ležali v najväčších hrobových jamách. Hrob 2 sa od ostatných hrobov líši aj uložením nôh, ktoré boli pokrčené v mierne tupom uhle, čím sa šírka tela prispôbila potrebám užšej, ale dlhšej rakvy (obr. 3; tab. I: 2). V prípade hrobu 13 bolo telo uložené do dostatočne priestrannej drevenej schránky a dolné končatiny boli pokrčené, podobne ako u ostatných pochovaných jedincov na tomto pohrebisku (obr. 7; tab. VII: 13).

Zo slovenských lokalít nitrianskej kultúry sú drevené schránky doložené v Branči a v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. V Branči sa uvádza hneď niekoľko hrobov, v ktorých sa nachádzalo drevené obloženie (Vladár 1973, 126, 127). V Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi sa rakvy nachádzali v dvoch hroboch, a to 206 a 513 (Bátora 2006, 149). Zo súvekých lokalít je existencia drevenej schránky priamo doložená aj na pohrebisku nitrianskej kultúry v Slatiniciach (Morava) v hrobe 21 (Šmíd 2006, 10, 11). Zvyk ukladať mŕtvych do rakiev sa naplno rozvinul v únětickej kultúre (Bátora 2006, 150). Iná úprava hrobových jam sa v Zohore nezistila.

Na pohrebisku sa vyskytlo sedem kolových jam pretínajúcich okraje hrobov. Niekoľko ďalších kolových jam sa nachádzalo v ich blízkosti. Z prostredia nitrianskej kultúry poznáme lokality, kde sa pri hroboch objavujú kolové jamy, ktoré sa na základe ich výskytu v rohoch dávajú do súvisu s konštrukciou vybudovanou nad hrobom. V Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi je to až päť hrobov (Bátora 2006, obr. 86–90, 92), z Branča poznáme jeden takýto hrobový celok 31 (Vladár 1973, obr. 9). Ide o tzv. domy mŕtvych (Bátora 2006, 121–137). Na pohrebisku v Zohore boli pri hroboch 9 a 12 zachytené dve kolové jamy (obr. 2). Nálezová situácia však ukazuje, že v týchto prípadoch išlo skôr o náhodu ako o zámer, a to z dôvodu väčšej koncentrácie kolových jam v danom priestore. Rovnakého názoru sme aj pri hypotéze označovania hrobov kolmi. Napriek tomu, že sa hroby rešpektovali a nedochádzalo k ich vzájomnému porušovaniu, boli pravdepodobne na povrchu nejako označované. Štyri kolové jamy, ktoré pretínali okraje hrobov 5, 9, 10 a 13 mali priemer od 50–77 cm. Predpokladáme, že takéto hrubé koly neboli vhodné na označenie hrobu. Vzhľadom na skutočnosť, že nevidíme priamy súvis kolových jam s plochou pohrebiska predpokladáme, že ide o mladšie objekty. Tento poznatok je do značnej miery podporený aj faktom, že pohrebisko sa nachádza na polykultúrnej lokalite.

Uloženie jedincov v hroboch

Antropologická analýza potvrdila, že mŕtvi jedinci boli ukladaní na bok podľa pohlavia. Na pravom boku v skrčenej polohe bolo uložených sedem jedincov mužského pohlavia. Muži v hroboch 1, 19 a 21 boli uložení tak, že ich pohľad smeroval na západ, sever a juh. Deti mužského pohlavia v hroboch 7, 14, 16 a 22 mali pohľad na juh, v jednom prípade na sever. Na ľavom boku bolo v skrčenej polohe uložených desať jedincov ženského pohlavia. Ženy v hroboch 2, 6, 9, 12, 13 a 17 mali pohľad na juh, v jednom prípade na juhovýchod. Deti ženského pohlavia v hroboch 10, 11 a 23 boli uložené rovnako ako ženy. Pri dvoch detských hroboch (4, 5) sa uloženie nepodarilo zistiť. Pohlavie ani vek sa nepodarilo určiť pri hrobe 3. Na základe uloženia na ľavý bok ide o jedinca ženského pohlavia. Pokiaľ ide o pokrčenie nôh, nie je badateľný rozdiel medzi jednotlivými hrobmi. Vo väčšine prípadov sú dolné končatiny pokrčené v ostrom uhle, približne 25° do 70°. Výraznejšie pokrčené nohy mala len žena z hrobu 9 (obr. 5; tab. IV).

Najčastejšia orientácia pochovaných bola v smere V-Z (10 prípadov) s odchýlkou na SV-JZ (1 prípad). Táto orientácia bola zaznamenaná pri všetkých pochovaných ženách a deťoch uložených na ľavom boku, čo poukazuje na ženské pohlavie (v detskom hrobe 5 sa nepodarilo určiť uloženie). Orientáciu V-Z mal jeden muž a SV-JZ dieťa, pravdepodobne mužského pohlavia. Opačná orientácia Z-V sa zistila v jednom mužskom hrobe a v hroboch detí uložených na pravom boku (3 prípady), pri jednom dieťati sa uloženie určiť nepodarilo. Muž v hrobe 19 mal na tomto pohrebisku ojedinelú orientáciu v smere SSZ-JJV.

Na základe analýzy pohrebného rítu nitrianskej kultúry, ktorú vypracovali A. Točík (1963, 716–774) a J. Bátora (1991, 91–142) je ukládanie jedincov na pravý, či ľavý bok podľa pohlavia dodržiavané na všetkých lokalitách tejto kultúry. Podobne je to aj s orientáciou pochovaných. Vo všeobecnosti platí, že muži sú obvykle orientovaní v smere Z-V a ženy V-Z s drobnými odchýlkami v základnom smere. Pre obe pohlavia je spoločným znakom pohľad na juh (Bátora 1991, 119). Na pohrebisku v Zohore je na základe vyššie uvedeného doložené dodržiavanie pochovávaní mŕtvych, podľa zaužívaných zvykov nitrianskej kultúry. Výnimkou je hrob 19, kde bola zistená orientácia v smere SSZ-JJV.

Porušovanie a absencia tiel zomrelých

V pohrebnom ríte sa na analyzovanom pohrebisku objavilo aj niekoľko zvláštností. Ide predovšetkým o absenciu častí tiel, prípadne celého skeletu.

Pri dvoch z 22 hrobových celkov sa v hrovej jame nenašli ľudské pozostatky. Hrob 8 (tab. II), podľa rozmerov najmenší hrob na lokalite, patril zrejme dieťaťu. Napriek absencii tela sa v juhozápadnej časti hrovej jamy našli kostené koráliky. Práve poloha korálikov naznačuje, že telo bolo do hrobu vložené a v mieste rúk boli uložené koráliky. Vzhľadom na veľkosť hrovej jamy, mohlo ísť o veľmi malé dieťa, ktorého jemné kosti boli pravdepodobne strávené. Ďalším hrobom bez kostrových pozostatkov je hrob 18 (tab. VII). Veľkosť hrovej jamy naznačuje, že bola určená azda dospelému jedincovi. Na dne hrovej jamy, ani v jej zásype sa nezistili kostrové pozostatky alebo hrobový inventár. Nepredpokladáme, že telo dospelého človeka by bolo strávené v takom rozsahu, že by sa po ňom nezachovali žiadne stopy. Pri väčšine skeletov na pohrebisku (aj detských) sa kosti zachovali v stave, kedy mohli byť podrobené antropologickej analýze. Zásyp hrovej jamy nebol jednoliaty, ale premiešaný. Na základe takejto výplne nie je jednoznačné, či išlo o sekundárny zásah. Pri absencii kostrových pozostatkov môžeme uvažovať o symbolickom hrobe. Takto interpretované hroby poznáme z kultúr staršej doby bronzovej, z Ludanic-Mýtnej Novej Vsi a Veľkého Grobu (*Bátora 1990, 171; 2006, 220; Chropovský 1960, 33*). Neznáme nie sú ani v neskorších obdobiach (*Hanuliak 1994, 28*).

Ďalším fenoménom, objavujúcim sa na pohrebisku, je sekundárne otváranie hrobov a následné porušenie alebo odobratie častí skeletu. Obyčajne sa sekundárny zásah dá farebne odlišiť od výplne zvyšnej hrovej jamy. Na skúmanom pohrebisku sme však mali problém tento jav rozpoznať. Dôvodom bolo viacero farebne odlišných flakov na povrchu hrobových jám. Tie sa nachádzali aj na povrchu hrobov s neporušeným skeletom, čo komplikuje aj samotnú interpretáciu.

Špecifikom nami preskúmaného pohrebiska je porušovanie takmer výlučne³ detských hrobov a hrobov veľmi mladých jedincov (infans II – juvenis). Porušenie skeletu na pohrebiskách nitrianskej kultúry ako Branč (*Vladár 1973, tab. I*) a Výčapoch-Opatovce (*Chropovský 1960, 101*) je zaznamenané predovšetkým v hroboch dospelých jedincov. Z deviatich detských hrobov v Zohore sme pri ôsmich zistili evidentné porušenie skeletu. V hroboch 4 a 5 sa okrem lebky nezachovali žiadne ďalšie kosti (tab. II). Predpokladáme, že časť chýbajúceho skeletu mohla byť z hrobu vyzdvihnutá. V pravekých komunitách nejde pritom o výnimočný jav. Dokladá to prítomnosť ľudských kostí na sídliskách (*Jelínek, v tlači, 84*). V prípade detských hrobov, však musíme rátať aj s gracilitou kostí a s tým spojený ich rýchlejší roz-

pad. V hrobe 7 sa zachovala lebka a niekoľko dlhých kostí v neanatomickej polohe (tab. II). Pri ďalších detských hroboch 10, 11, 14, 22 a 23, evidujeme rôzne stupne porušenia tiel zomrelých, bez evidentnej snahy odobrať časť skeletu (tab. V; VII; IX).

Pri pochovávaní môžeme hovoriť o prísnom dodržiavaní rituálov, spojených s ukladaním zomrelých podľa pohlavia (*Bátora 2000a, 1–19*). V súvislosti so sekundárnym otváraním hrobov je evidentná značná variabilita, spôsobená rôznymi dôvodmi, ktoré viedli k vykonaniu tohto aktu. Porušovanie detských hrobov v Zohore, súviselo zrejme s náboženskými predstavami a rituálmi tejto komunity. V prípade dospeléj ženy z hrobu 6 (tab. III), uvažujeme aj o iných, ako rituálnych dôvodoch. Vzhľadom na nízky stupeň porušenia mohla byť dislokácia niekoľkých rebier zapríčinená činnosťou hlodavcov. Nevylučujeme však, že aj pri ďalších hroboch mohlo prísť k určitému posunu niektorých kostí vďaka pôsobeniu zvierat.

HROBOVÝ INVENTÁR

Hrobový inventár predstavujú predovšetkým šperky a ozdoby, ktoré sa nachádzajú výlučne v hroboch žien a detí ženského pohlavia. Ide o kostené koráliky a medené kruhové ozdoby hlavy, v tvare vrbového listu. Viaceré spektrálne analýzy kovových predmetov nitrianskej kultúry z juhozápadného Slovenska potvrdili, že väčšina z nich bola vyrobená z medi (*Bátora 1991, 109; Bernard 2005, 249; Točík 1963, 771*). V troch hroboch bola objavená aj štiepaná industria, ktorá však nie je viazaná na určité pohlavie. K ojedinelým nálezom patrili pravdepodobne kamenný drvič a kostené šidlo. Keramika sa objavila len v hroboch 10 a 12 (ženské hroby) v podobe niekoľkých, veľmi malých úlomkov (tab. V: 10/1–3; VI: 5).

Nízky výskyt keramiky v hroboch nitrianskej kultúry je všeobecne platný pre väčšinu lokalít (*Točík 1963, 772*). Na pohrebiskách v Branči a vo Výčapoch-Opatovciach sa keramika častejšie objavuje v hroboch žien a detí ženského pohlavia, v Jelšovciach je trend opačný. Nádoby sa nachádzali najmä v hroboch mužov a sporadicky chlapcov. Prítomnosť fragmentov keramického materiálu sa na uvádzaných pohrebiskách vzťahuje najmä na mužov. Rovnako ako pri celých nádobách, nejde ani v prípade črepov o masovú záležitosť. Väčší počet hrobov s týmto fenoménom pozorujeme len na pohrebisku vo Výčapoch-Opatovciach (*Daňová 2010, 44, 52, 63, obr. 14; 16; 22*). Problematiku „akeramikosti“ nitrianskej kultúry na Slovensku načrtli už viacerí bádatelia (*Bátora 1990, 173; Mitáš 2013, 214;*

³ V hrobe 3 chýbala horná časť trupu. Pohlavie a vek sa nepodarilo určiť.

Točík 1967, 63; 1963, 772). Na Morave sa zvyk ukladať do hrobov keramiku líši od pohrebiska k pohrebisku. Nekropola nitrianskej kultúry v Holešove mala len 5% zastúpenie nádob v hroboch, zatiaľ čo v Slatinciach to bolo až 41% (Ondráček 1972, 170; Šmíd 2006, 13). Tento rozdiel mohol byť spôsobený vplyvom susediacej a súčasnej únětickej kultúry, ktorá bola na keramiku bohatá.

Dôvody nižšieho výskytu tohto druhu hrobovej výbavy môžu súvisieť s preferovaním takých potravín ako milodarov, ktoré si nevyžadujú „vodotesný obal“. Na druhej strane mohla byť keramika vzácnym artiklom a do hrobov sa dostávala len výnimočne. Túto hypotézu by mohla podporiť prítomnosť fragmentov vyjadrujúca „časť za celok“.

Medené predmety

Na pohrebisku v Zohore sa objavili kruhové ozdoby hlavy v tvare vrbového listu. Ide o jediný chronologicky citlivý druh inventára na pohrebisku. V hroboch sa vyskytli tieto šperky po jednom, dvoch alebo troch kusoch. Typologicky ide o uzatvorené kruhové ozdoby s nevýrazným stredovým rebrom na vrbovom liste. Odlišnosťou medzi jednotlivými kusmi je umiestnenie zahroteného ukončenia pod listom, vedľa neho alebo na liste. V jednom prípade sme zaznamenali otvorený exemplár (tab. III: 2). V hroboch s dvoma a viacerými kruhmi pozorujeme ich veľkostnú zhodu (tab. I: 2/1, 2; III: 2, 3; IV: 2, 3, 4).

Tento druh šperku sa objavil výlučne v hroboch žien (hrob 2, 6, 9, 12) a v jednom prípade v neurčenom, podľa veľkosti hrobovej jamy, pravdepodobne detskom hrobe (hrob 20). Spôsob nosenia naznačuje jeho samotné umiestnenie po stranách hlavy, v mieste ucha alebo pod ním. Otázkou zostáva, či išlo o priame nasadenie na ucho alebo len pripevnenie na vlasy. V prípade otvoreného kusu z hrobu 6 (tab. III: 2) by sme mohli uvažovať o funkcii náušnice. Uloženie pri pravom uchu túto teóriu podporuje.

Oblúba nosenia tohto šperku sa viaže na ženské pohľadie na viacerých lokalitách nitrianskej kultúry (Daňová 2012, 19). Na veľkých pohrebiskách, zo staršej doby bronzovej v Branči, Jelšovciach a Výčapoch-Opatovciach, je výrazná prevaha tohto šperku u žien, hoci sa veľmi sporadicky objavuje aj v hroboch mužov a detí (Daňová 2010, obr. 14; 16; 22). Na pohrebiskách Šaľa-Hidas a Tvrdošovce sú kruhové ozdoby hlavy v tvare vrbového listu zastúpené len ojedinele a prevaha oblúby šperku medzi pohlaviami sa vytráca (Daňová 2010, obr. 18; 20).

Predmety z kosti a parohu

Kostené a parohové koráliky sú bežným inventárom v hroboch nitrianskej kultúry a nepredstavujú chronologicky citlivý materiál pre určenie jej časových fáz. Hoci patria do materiálnej náplne kultúry Chľopice-Veselé a nitrianskej kultúry, sporadicky ich nachádzame aj v hroboch únětickej kultúry. Na analyzovanom pohrebisku sa vyskytli v ôsmich hroboch. Odlišovali sa od seba veľkosťou (priemer a dĺžka). V hroboch 12 a 23 boli zistené aj šikmo prevrtnané koráliky. Podobne ako na iných pohrebiskách nitrianskej kultúry⁴ aj na pohrebisku v Zohore sa vyskytli v hroboch žien (6, 9, 12, 13 a 17) a dievčat (11 a 23). Koráliky pochádzajú aj z hrobu 8, kde nebol zachovaný antropologický materiál. Veľkosťou ide pravdepodobne o detský hrob (tab. II: 8). Nálezové okolnosti výskytu tohto druhu ozdoby poukazujú na väčšiu variabilitu jeho využitia ako výzdobného prvku. V niektorých hroboch sa dokonca objavuje v rôznych funkciách. V hroboch 6, 8 a 12 boli koráliky tesne pri sebe navlečené zrejme na šnúre. Tieto „šnúry z korálikov“ boli uložené pri rukách pochovaných. V hroboch 9 a 17 boli koráliky tiež usporiadané v radoch, ale nachádzali sa pri nohách. Ich poloha môže súvisieť s využitím korálikov ako nášiviek na odev. Samozrejme nevyklúčujeme, že v prípade hrobu 9 mohlo ísť aj o náhrdelník, ktorý bol do hrobu uložený k nohám ako milodar. Rozhádzané koráliky sa našli pri rukách pochovaných v hroboch 9 a 13. Je celkom možné, že pôvodne boli uložené na organickej podložke alebo našité na látke a po jej odhnutí sa rozkotúlali do vzniknutého priestoru. V polohe za hlavou zomrelej sa koráliky našli v hrobe 17 (tab. VIII: 17). V súvislosti s výskytom korálikov v oblasti hlavy vidí M. Šmíd (2006, 16) ich využitie aj ako ozdôb účesu. Rovnako však mohlo ísť o nášivky na šatke alebo pokrývke hlavy, ako aj pôvodne „šnúru korálikov“ na krku, ktorá sa pri vkladaní tela do hrobu dostala miesto na hrud' na chrbát pochovanej. Koráliky v hroboch 11 a 23 vzhľadom na porušenie hrobu nemusia byť v pôvodnej polohe.

Ďalším predmetom vyrobeným z kosti je šidlo. Jediný exemplár pochádza z mužského hrobu 21 (tab. IX: 21/1). Nachádzalo sa na ľavej strane hrudného koša pochovaného jedinca. Typologicky podobné nálezy sa bežne vyskytujú na slovenských pohrebiskách ako Branč (Vladár 1973, 156, 157), Jelšovce (Bátora 2000b, 330) ale aj na Morave v Slatinciach (Šmíd 2006, 15). Vyrobené sú z jedného kusu zvieracej kosti, ktorého koniec je zahrotený. Odlišný spôsob spracovania kosti je zachytený na pohre-

⁴ Na niektorých pohrebiskách nitrianskej kultúry sa vyskytli aj v hroboch mužov a chlapcov (Branč, Jelšovce). Ich výskyt oproti hrobom žien je však veľmi nízky.

bisku v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi, kde sú šidlá zhotovené rozštiepením dutej kosti a zahrotením konca (*Bátora 2006*, 181).

Kamenné artefakty

Kamenné nástroje z pohrebiska analyzoval M. Cheben z Archeologického ústavu SAV Nitra. V dvoch prípadoch ide o surovinu pravdepodobne z lokality Krumlovský les (hroby 12 a 19). V hrobe 12 sa vyskytol odpad pri výrobe nástroja (tab. VI: 4) a v hrobe 19 išlo o dva kamenné hroty šípov s krídelkami a obojstrannou retušou (tab. IX: 19/1, 2). V jednom prípade (hrob 14) ide o úštep z rádiolaritu typu Szentgál. Z hrobu 17 pochádza polotovar kamenného drviča alebo hladidla (tab. VIII: 17/1). Na jeho výrobu bol použitý riečny okruhliak z hrubozrnného pieskovca s kremičitým tmelom, ktorého časť je odrazená, čím sa vytvorila akoby pracovná plocha. Na predpokladanej pracovnej ploche nie sú však evidentné stopy po jeho používaní, čo môže znamenať, že ide o polotovar. Pieskovcové kamene rôznych tvarov v hrobách a objektoch sú v závere eneolitu, ale aj v kultúrach staršej doby bronzovej spájané so spracovaním kovov (*Bátora 2006*, 93). Nálezová situácia ukázala, že kamenné nástroje neboli viazané na určité pohlavie. Dôvodom bolo najmä ich široké využitie.

V prípade zbraní, ako boli hroty šípov z mužského hrobu 19 (tab. IX: 19/1, 2), môžeme na základe ich výskytu na pohrebiskách nitrianskej kultúry z juhozápadného Slovenska hovoriť o väzbe na mužské a chlapčenské hroby (*Daňová 2012*, 19; *Vladár 1973*, 160). Na niektorých lokalitách sa však ojedinele vyskytli aj v hrobách žien. Ide o pohrebisko kultúry Chľopice-Veselé vo Veselom, kde bol kamenný hrot šípu v jednom ženskom hrobe 12 (*Budinský-Krička 1965*, 56). Aj na moravskom pohrebisku nitrianskej kultúry v Slatiniciach sa kamenný hrot šípu našiel v ženskom hrobe 16 (*Šmíd 2006*, 9). Typologicky podobné hrotom šípov v Zohore sú nálezy z Branča z hrobov 22, 182 a 233 (*Vladár 1973*, tab. IV, 22: 11; XXI, 182: 2; XXVIII, 233: 17) a z Jelšoviec z hrobov 449 a 473 (*Bátora 2000b*, tab. 40: 449: 9; 41: 473: 28). Na základe typológie vypracovanej na pohrebisku v Jelšovciach ide o typ A, variant A2 (*Bátora 2000b*, 327–329). Podľa určenia M. Chebena pochádza surovina na výrobu kamenných hrotov šípov z Krumlovského lesa, v Zohore (typ I; *Přichystal 2009*, 73). Rovnaká surovina sa objavila aj v hrobe 21 zo Slatiníc (*Šmíd 2006*, 15). Menším percentom je zastúpená aj na pohrebisku nitrianskej kultúry v Holešove (*Přichystal 1985*, 185–187). Pri archeologickom výskume pravekej ťažby v Krumlovskom lese bola datovaná táto činnosť do záveru eneolitu

so stúpajúcou tendenciou v staršej dobe bronzovej, kedy dosiahla vrchol (*Oliva 2010*, 306, 307). Prítomnosť tejto suroviny na pohrebisku je dokladom kontaktov s Moravou, kde dochádzalo k jej ťažbe. Samotná orientácia zomrelého S-J smerom, úplne odlišným od ostatných pochovaných naznačuje, že môže ísť o cudzinca práve z prostredia moravskej únětickej kultúry.

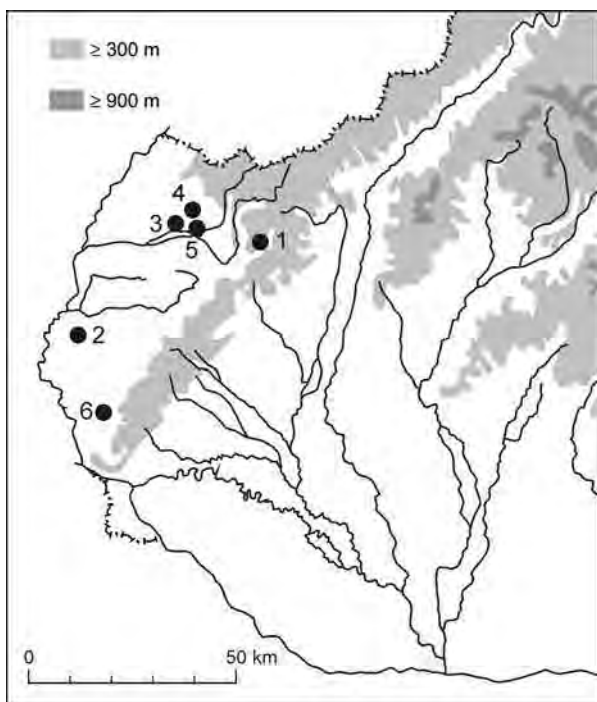
Na kontakty z juhovýchodom by mohol poukazyvať rádiolaritový úštep typu Szentgál. Pri tomto ojedinelom náleze však nemôžeme vylúčiť aj iný pôvod, napríklad mohlo ísť o druhotne využitú surovinu alebo výrobok odzrkadľujúci staršie osídlenie.

CHRONOLOGICKÉ ZARADENIE POHREBISKA

Hrobový inventár predstavovali najmä šperky a ozdoby. Išlo predovšetkým o koráliky z kosti a parohu a kruhové ozdoby hlavy v tvare vrbového listu. Oba druhy ozdôb sú na pohrebisku v Zohore viazané len na ženské pohlavie. Zatiaľ čo koráliky sa sporadicky vyskytli aj v hrobách dievčat, medené kruhové ozdoby boli zastúpené len v hrobách dospelých žien. Išlo o uzatvorené kruhové ozdoby vrbového listu a nevýrazným stredovým rebrom. Práve nevýrazné stredové rebro na liste je dôležitým prvkom pri datovaní nálezových celkov. Typologicky sú nálezy zo Zohora podobné typu A2 z Jelšoviec, ktoré patria k materiálnej náplni staršej fázy nitrianskej kultúry (*Bátora 2000b*, 319). Podobná situácia je aj na pohrebisku v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi, kde sa vyskytli kruhové ozdoby vrbového listu bez stredového rebra, ktoré reprezentujú tiež najstaršiu fázu nitrianskej kultúry (*Bátora 2006*, 169). K chronologicky mladším patria šperky vrbového listu s výrazným stredovým listom, ktoré predstavujú materiálnu náplň klasickej fázy nitrianskej kultúry (*Bátora 2006*, 319). Tieto sa však na skúmanom pohrebisku neobjavili. Vzhľadom na skutočnosť, že u ostatných nálezov je časový rámec ich výskytu širší ako u spomínaných kruhových ozdôb, môžeme pohrebisko zaradiť do staršej fázy nitrianskej kultúry.

ZÁVER

Lokalita Zohor-Piesky je v literatúre známa najmä vďaka nálezom bohatých germánskych hrobov. Jej význam aj v ďalších obdobiach však potvrdil rozsiahly výskum realizovaný v rokoch 2008–2010, pričom preskúmané pohrebisko nitrianskej kultúry predstavuje doteraz najväčší súbor nálezov zo staršej doby bronzovej na Záhorí. Ide o región prirodze-

Obr. 9. Rozšírenie nitrianskej kultúry na Záhorí. 1 – Brezová pod Bradlom; 2 – Gajary; 3 – Kováľov; 4 – Rybky; 5 – Senica; 6 – Zohor.

ne ohraničený z východu Malými Karpatmi, zo severu Bielymi Karpatmi a Myjavskou pahorkatinou a zo severozápadu tvorí prirodzenú hranicu rieka Morava. Napriek skutočnosti, že na prvý pohľad je táto oblasť akosi prirodzene uzatvorenou zónou, vývoj nitrianskej kultúry sa ničím nelíšil od vývoja na ostatných územiach jej výskytu.

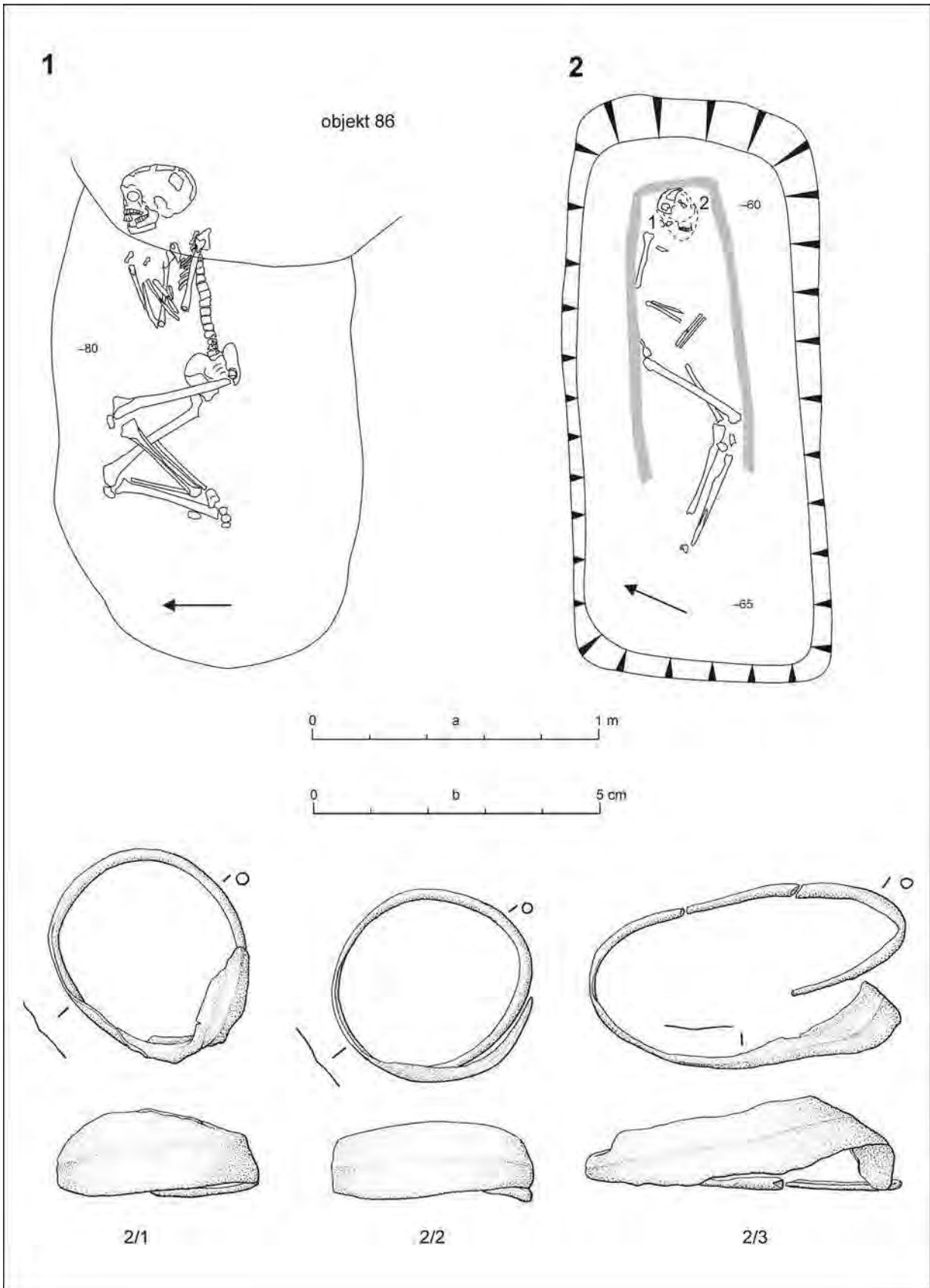
V pohrebnom ríte je prísne dodržiavanie opačného ukladania zomrelých podľa pohlavia. Ženy boli uložené v skrčenej polohe na ľavom boku, muži na pravom. Táto rozdielnosť je dôkladne uplatňovaná aj pri nedospelých jedincoch. Fenomén opačného ukladania tiel podľa pohlavia pozorujeme na všetkých lokalitách nitrianskej kultúry (Branč, Holešov, Jelšovce, Nitra, Slatinice, Výčapy-Opatovce a ďalšie). Orientácia V-Z alebo Z-V s miernymi odchýlkami v smere je tiež zhodná s obecným zvykom pri pochovávaní nositeľov tejto kultúry. S dôsledným uložením mŕtveho vzhľadom na svetové strany sme sa stretli na pohrebisku v Zohore u žien, dievčat (V-Z) a chlapcov (Z-V). U mužov sa v tomto smere prejavila väčšia variabilita. V pohrebnom ríte môžeme pozorovať niekoľko zvláštností. Ide predovšetkým o absenciu tiel v dvoch hrobových jamách (8 a 18). Celkom výnimočným javom je porušovanie tiel zomrelých, ktoré je na tejto lokalite viazané na detské hroby a hroby veľmi mladých jedincov. Z pohrebísk nitrianskej kultúry zo Slovenska (Branč, Výčapy-Opatovce a ďalšie) máme

síce tento jav doložený, ale v súvislosti s hrobmi dospelých jedincov. Hrobový inventár predstavujú šperky v podobe kostených a parohových korálikov a kruhové ozdoby hlavy v tvare vrbového listu, ktoré sa nachádzali najmä v hrobách žien. Nízky výskyt a nevýrazná variabilita hrobového inventáru je typická pre lokality najstaršej fázy vývoja nitrianskej kultúry.

Archeologické nálezy dokladajú v súčasnosti len sporadické osídlenie oblasti Záhoria v staršej dobe bronzovej. Doteraz je známych len šesť lokalít, z ktorých minimálne tri patria nitrianskej kultúre (Brezová pod Bradlom, Gajary a Zohor), zostávajúce sú datované do staršej doby bronzovej, no ich kultúrne zaradenie nie je jednoznačné. Ich najväčšia koncentrácia je v severnej časti Záhoria, avšak väčšinou ide o nálezy zberového charakteru (obr. 9). V Brezovej pod Bradlom v časti Dolný Štverník boli pri ťažbe piesku porušené štyri hroby (Točík 1963, 723; Valaštan 1922). Existenciu sídliska južne od tejto polohy predpokladal už v minulosti J. Batora na základe nálezu kamenného brúsika (Batora 1984, 34, 35; 1991, 93, obr. 3: 2). Bližšie doklady osídlenia však dodnes chýbajú. Ďalší porušený hrobový celok pochádza z obce Kováľov z polohy Kufnerovo pole (Batora 1984, 36). K nitrianskej kultúre by mohli patriť aszda aj nálezy z obce Rybky (Batora 1986, 132) a Senice-Dolné Suroviny, kde sa našiel kamenný hrot šípky datovaný do záveru eneolitu a začiatku doby bronzovej (Ožďáni 1985, 181). Absencia nálezov dokladajúcich výraznejšie osídlenie regiónu v staršej dobe bronzovej je typická aj pre južnú oblasť Záhoria. Okrem doteraz najväčšieho preskúmaného pohrebiska v Zohore sú z katastra obce známe len sporadické zberové nálezy keramiky, datované do staršej doby bronzovej (Elschek/Vrablec 2001, obr. 38: 7). Ojedinelý nález črepu zdobený šnúrou pochádza z Gajár (Elschek/Marková 2000, 55, obr. 19: 6).

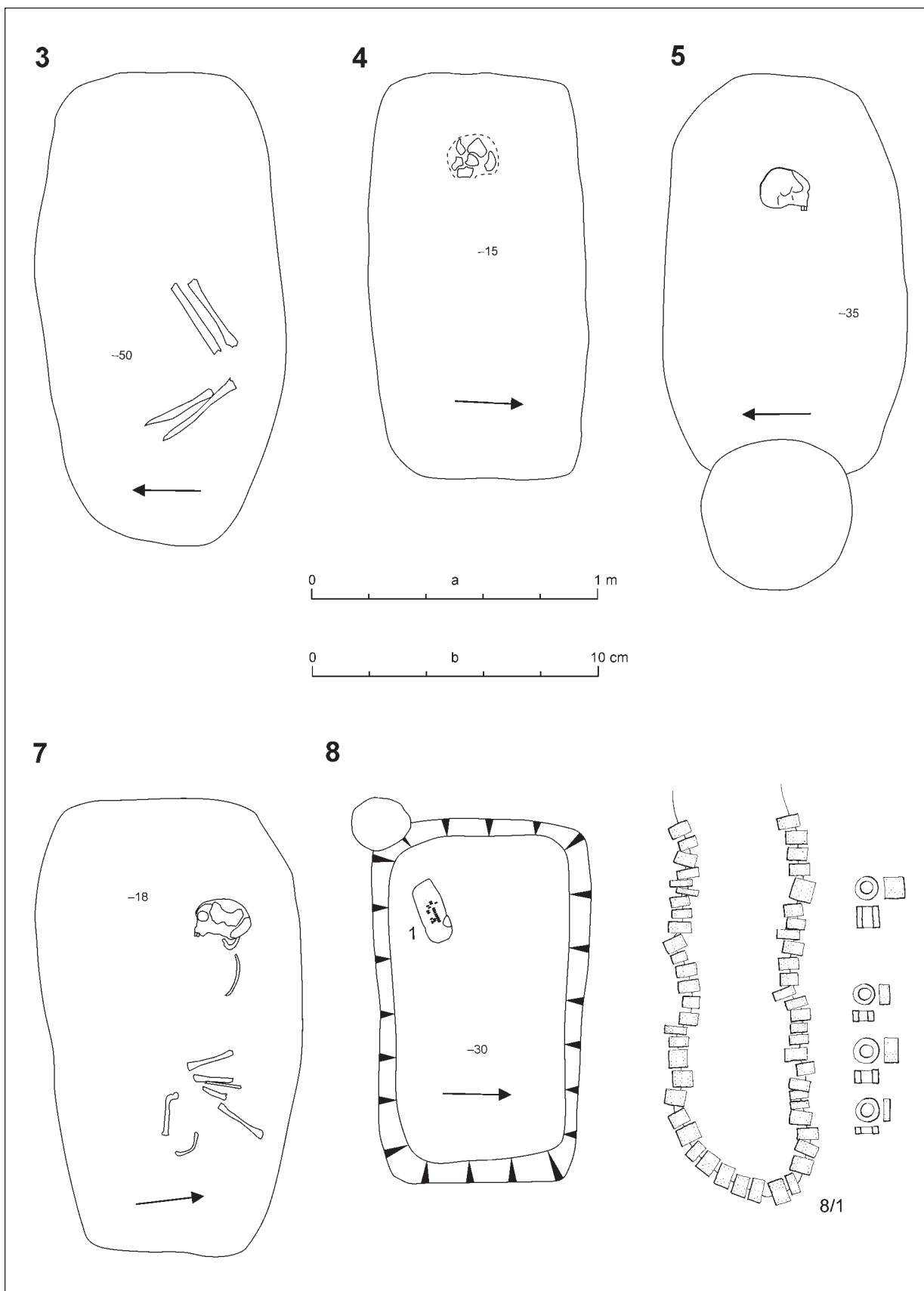
Domnievame sa, že menej výrazné osídlenie regiónu súvisí najmä so stavom bádania v tejto oblasti. Prevažná väčšina spomenutých nálezísk, resp. nálezov, pochádza z povrchovej prospekcie. Ide väčšinou o solitérne kusy, pripisované hrobovým nálezom. Vďaka väčším záchranným akciám v Zohore-Pieskoch sa podarilo identifikovať časť pohrebiska, pričom v tejto oblasti predpokladáme aj ďalšie pohrebisko zo začiatku doby bronzovej. Indíciou je ojedinelý nález hrobu v ryhe, ktorý uložením, orientáciou ale aj výbavou zodpovedá hrobovým nálezom nitrianskej kultúry (Kraskovská/Studeníková 1996, 124).

Z uvedeného vyplýva, že pohrebisko nitrianskej kultúry, ako aj ďalšie nálezy zo staršej doby bronzovej v tejto oblasti, nebudú zrejme ničím výnimočným. Ďalší výskum ukáže, s akou hustotou osídlenia môžeme v tejto oblasti počítať.

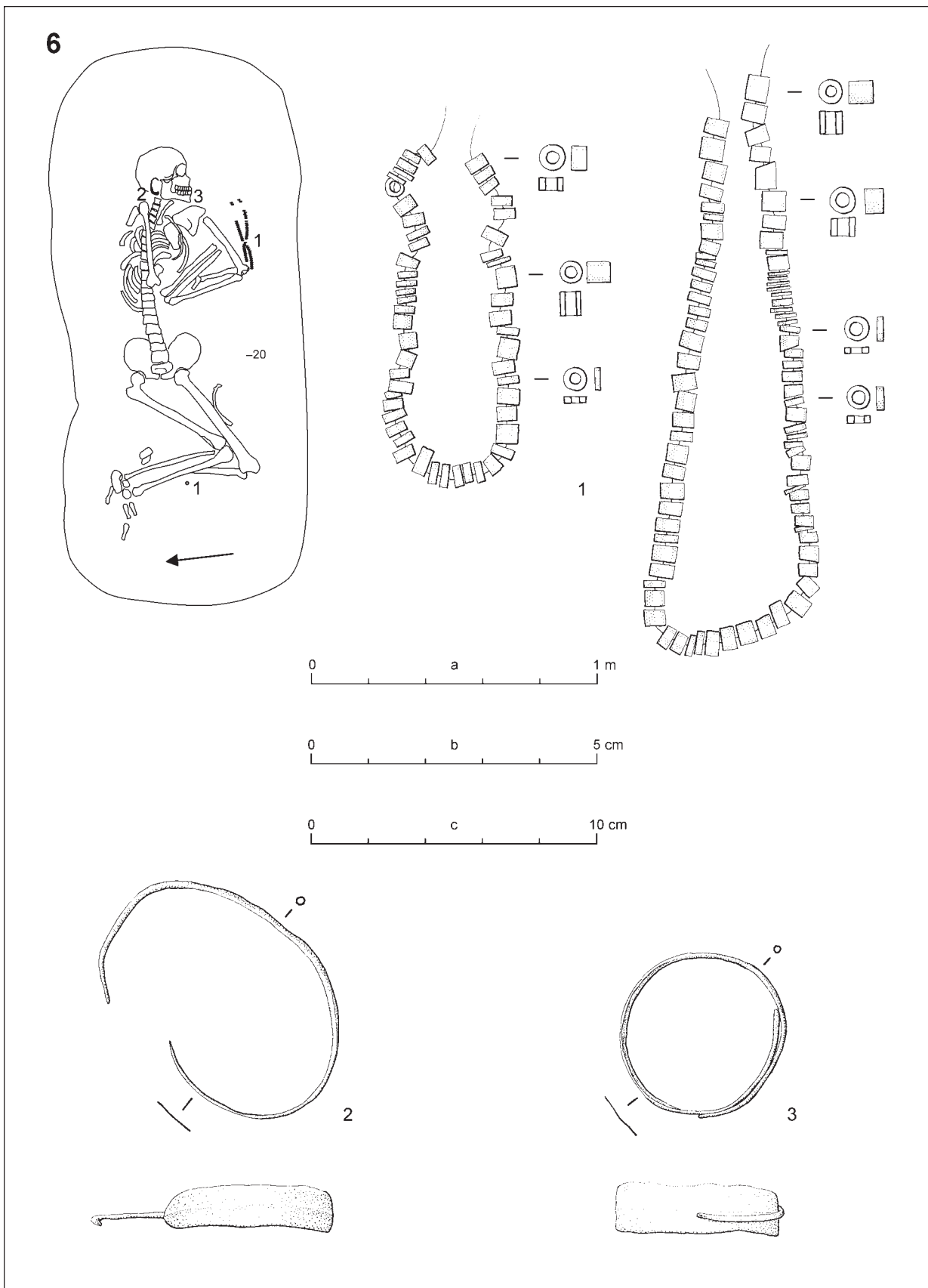

Tab. I. Zohor-Piesky. Hroby 1 a 2 s nálezmi. Mierka: a – hroby; b – nálezy.

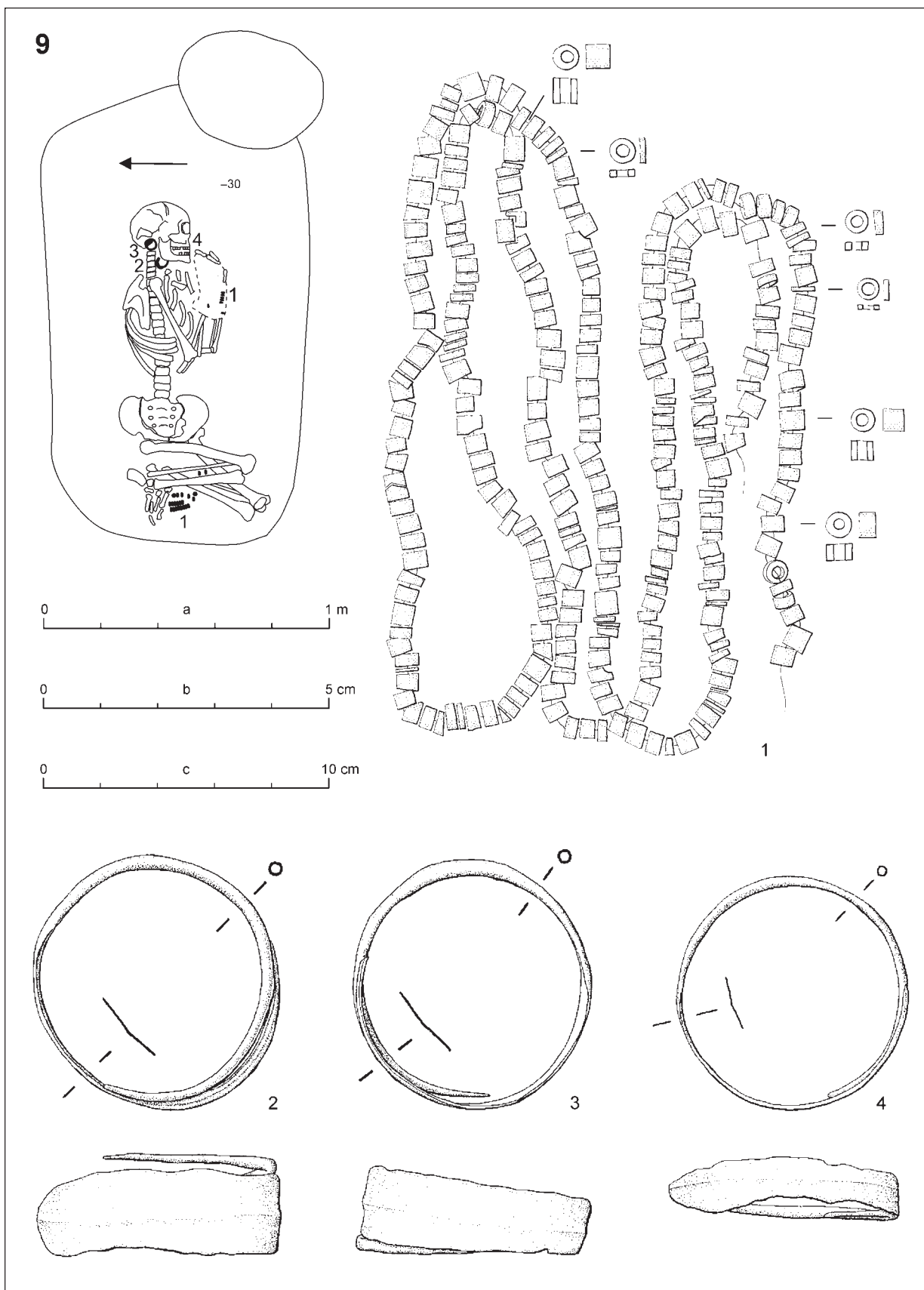

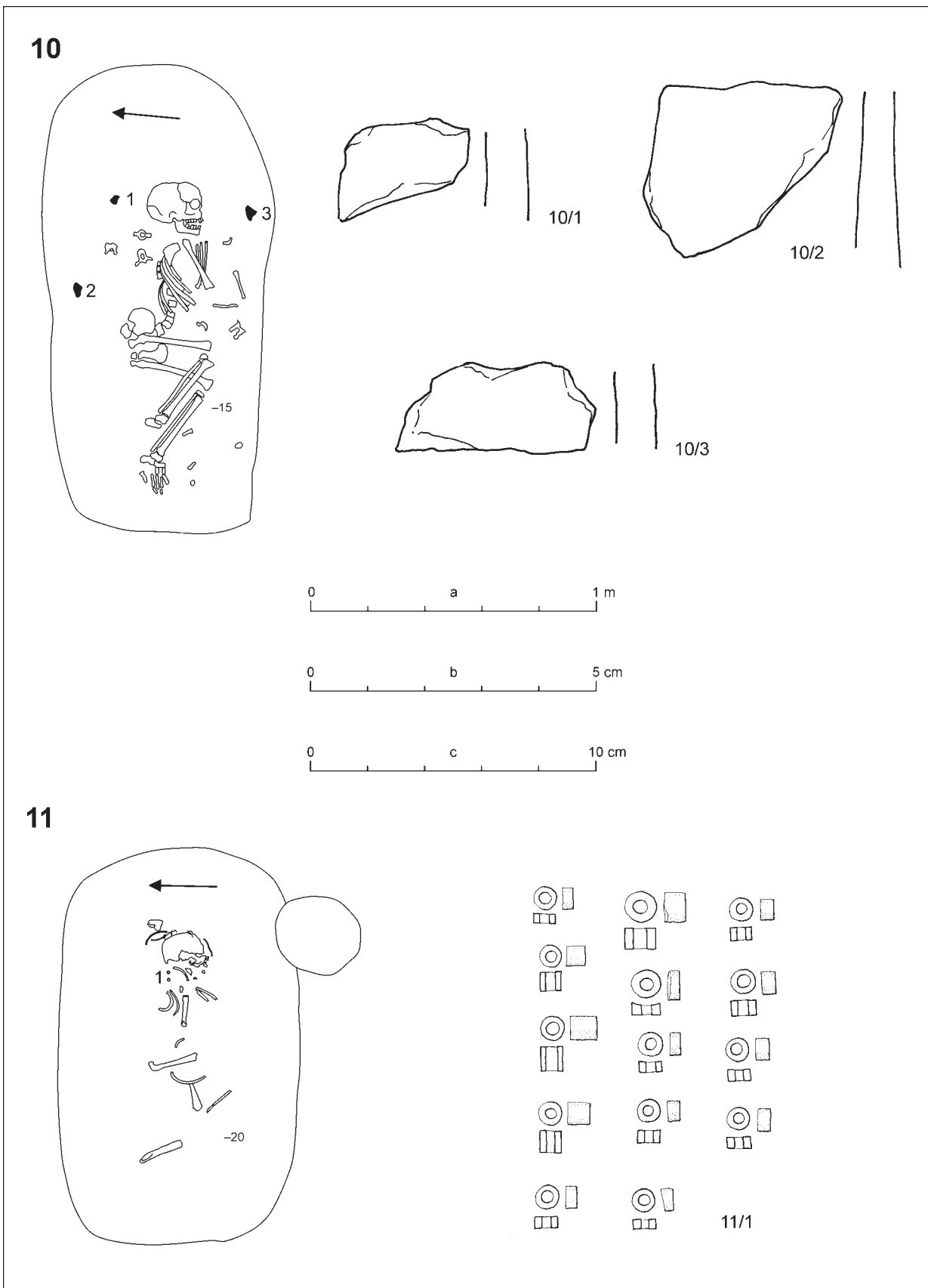
Tab. II. Zohor-Piesky. Hroby 3, 4, 5, 7 a 8 s nálezmi. Mierka: a – hroby; b – nálezy.

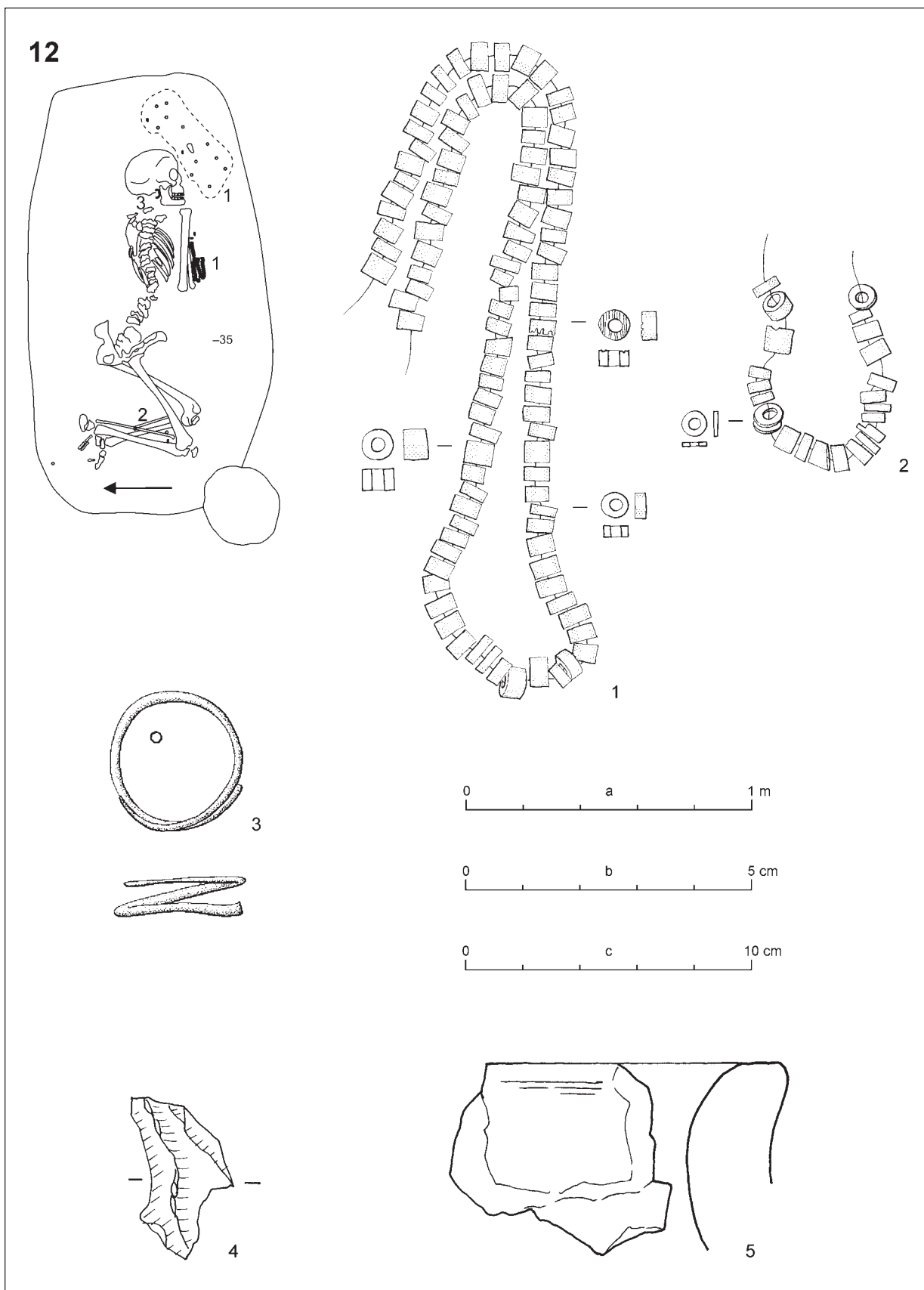
Tab. III. Zohor-Piesky. Hrob 6 s nálezmi. Mierka: a – hrob; b – kruhové ozdoby; c – koráliky.

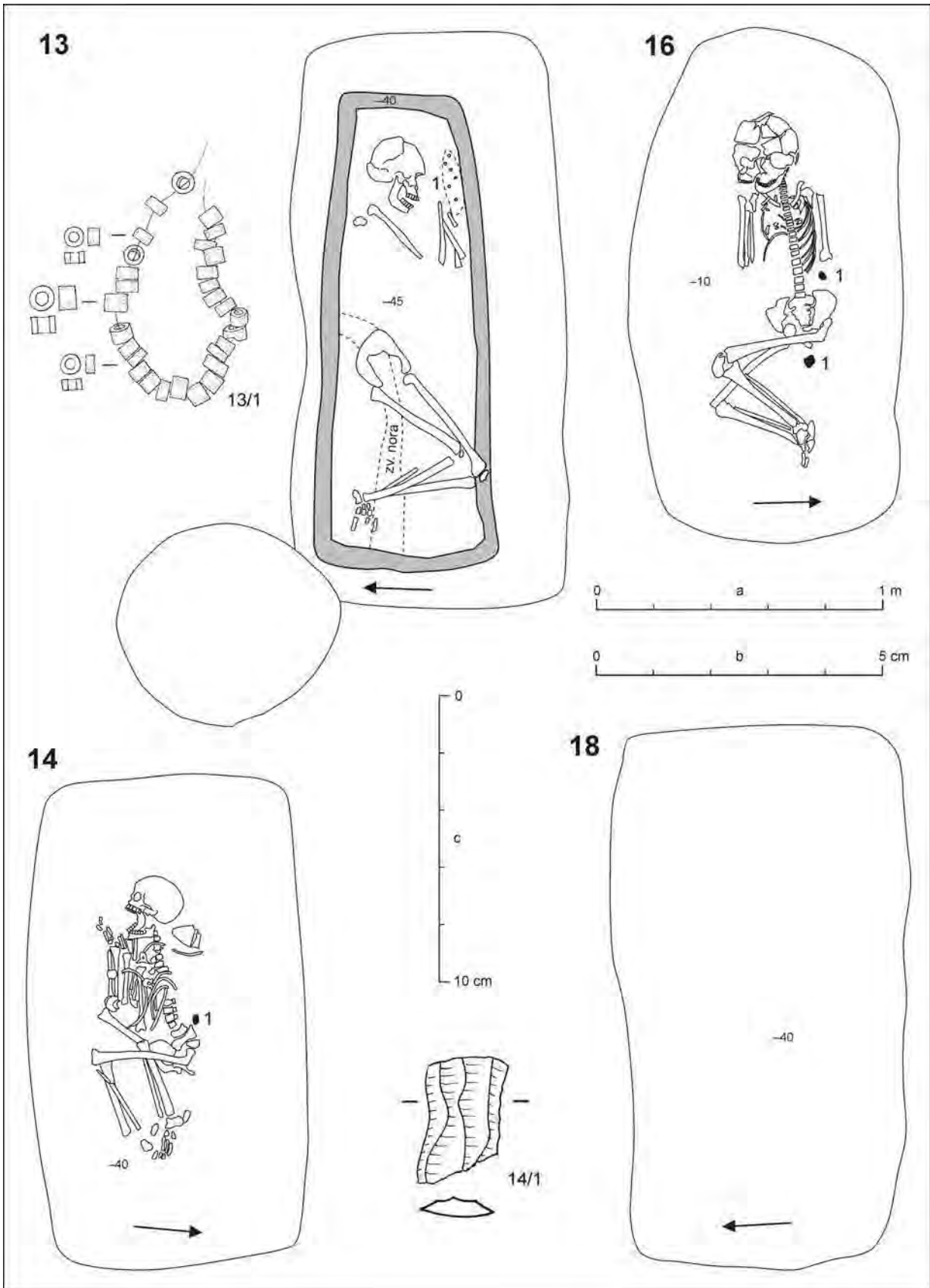
Tab. IV. Zohor-Piesky. Hrob 9 s nálezmi. Mierka: a – hrob; b – kruhové ozdoby; c – koráliky.

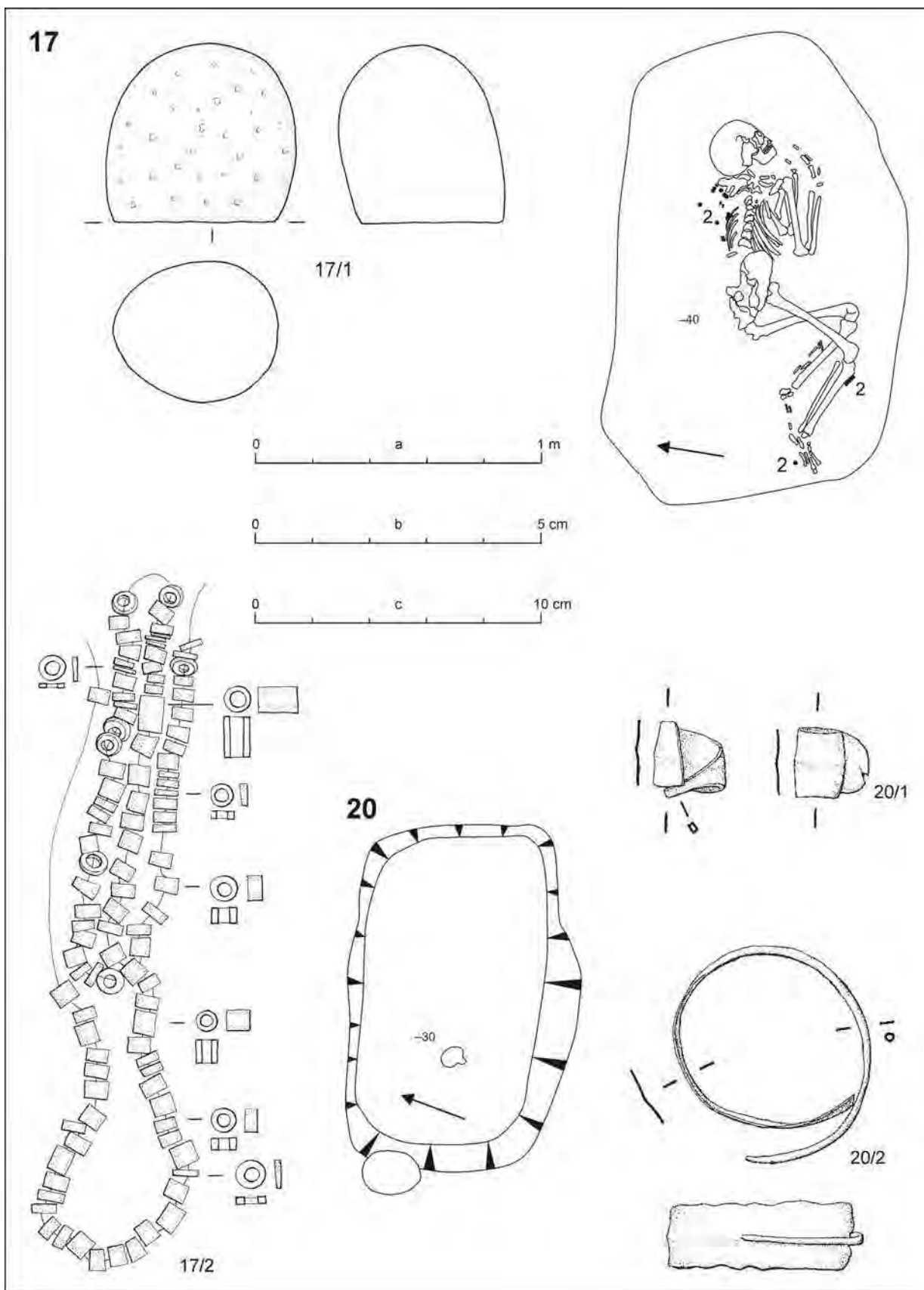
Tab. V. Zohor-Piesky. Hroby 10 a 11 s nálezmi. Mierka: a – hroby; b – črepy; c – koráliky.

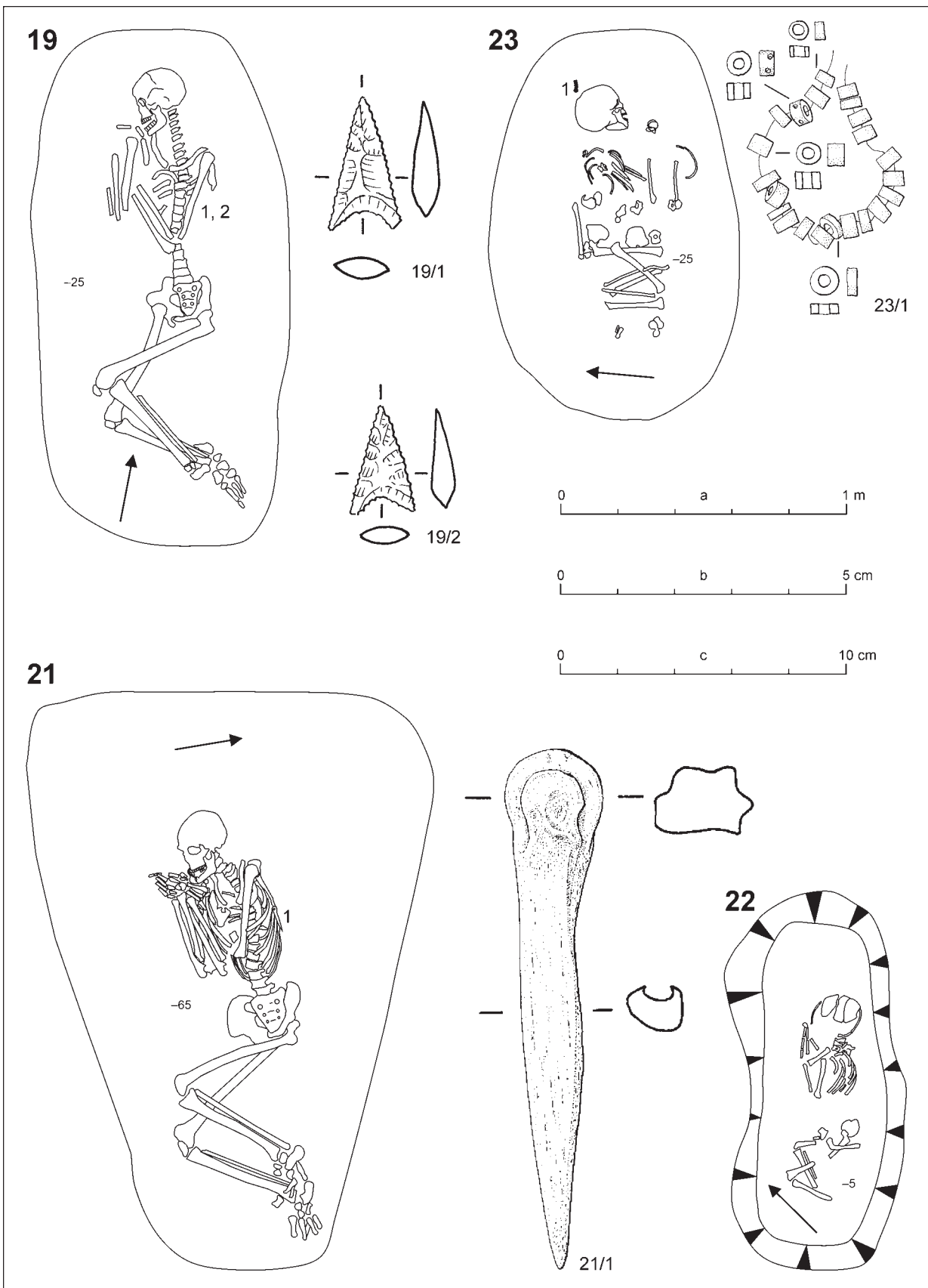
Tab. VI. Zohor-Piesky. Hrob 12 s nálezmi. Mierka: a – hrob; b – nálezy 3, 4, 5; c – koráliky.

Tab. VII. Zohor-Piesky. Hroby 13, 14, 16 a 18 s nálezmi. Mierka: a – hroby; b – úštep; c – koráliky.

Tab. VIII. Zohor-Piesky. Hroby 17 a 20 s nálezmi. Mierka: a – hroby; b – predmety 20/1 a 20/2; c – predmety 17/1 a 17/2.

Tab. IX. Zohor-Piesky. Hroby 19, 21, 22 a 23 s nálezmi. Mierka: a – hroby; b – predmety 19/1 a 19/2; c – predmety 21/1 a 23/1.

LITERATÚRA

- Bátora 1984* – J. Bátora: Prieskum zameraný na zistenie sídlisk zo začiatku doby bronzovej. AVANS 1983, 1984, 34–37.
- Bátora 1986* – J. Bátora: Beitrag zur Frage der Siedlungen und Siedlungsverhältnisse in der Nitra- und Košfany Gruppe. In: Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten – Doistoričeskoje i ranneistoričeskoje zaselenije Vostočnoj Slovakii v otnošení k smežnym oblastiam. Nitra 1986, 129–138.
- Bátora 1990* – J. Bátora: The Latest Knowledge on The Burial rite of the People of The Nitra Group. Anthropologie (Brno) 28/2–3, 1990, 169–174.
- Bátora 1991* – J. Bátora: The Reflection of Economy and Social Structure in the Cemeteries of the Chľopice-Veselé and Nitra-Cultures. Slov. Arch. 49, 1991, 91–142.
- Bátora 2000a* – J. Bátora: Problematika sekundárneho otvárania hrobov v kultúrach staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. In: S. Kadrow (Ed.): A Turning of Ages. Jubilee Book Dedicated to Professor Jan Machnik on His 70th Anniversary. Kraków 2000, 1–24.
- Bátora 2000b* – J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. T. 1, 2. Kiel 2000.
- Bátora 2006* – J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
- Bernard 2005* – Ch. Bernard: Die Nitragruppe in der Südwestslowakei. Eine archäologische und paläometallurgische Analyse ausgewählter Gräberfelder. Saarbrücken 2005.
- Budinský-Krička 1965* – V. Budinský-Krička: Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé. Slov. Arch. 13, 1965, 51–93.
- Daňová 2010* – K. Daňová: Sociálne postavenie detí od neolitu po koniec staršej doby bronzovej v severnej časti Karpatskej kotliny. Dizertačná práca (Archeologický ústav SAV v Nitre). Nitra 2010. Ne publikované.
- Daňová 2012* – K. Daňová: Deti na pohrebiskách staršej doby bronzovej. Sbor. Národ. Muz. Praha. Hist. 66, 2012, 17–26.
- Elschek 1997* – K. Elschek: Archeologický výskum v Zohore v roku 1995. AVANS 1995, 1997, 40–43, 207–211.
- Elschek 2002* – K. Elschek: Ein Hortfund von römischen Bronzegefäßbruchstücken, neue Grab- und Siedlungsfunde aus Zohor (Westslowakei). In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002, 245–260.
- Elschek 2007* – K. Elschek: Der germanische Fürstensitz von Zohor (Westslowakei) während der römischen Kaiserzeit. Kurze Übersicht. Zbor. SNM 101. Arch. 17, 2007, 265–280.
- Elschek 2009* – K. Elschek: Der slowakische Abschnitt der Bernsteinstrasse im 1. Jahrhundert nach Chr. nördlich von Carnuntum und neue Grabfunde von Zohor. In: V. Salač/J. Bemmman (Hrsg.): Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Praha – Bonn 2009, 239–250.
- Elschek 2011* – K. Elschek: Záchraný výskum v areáli A. S. A. Zohor v roku 2008. AVANS 2008, 2011, 85–87, 295.
- Elschek 2013* – K. Elschek: ZOHOR – Ein neues Fürstengrab der „Lübsow-Gruppe“ und Brandgräber mit Edelmetallbeigaben aus Zohor (Westslowakei). In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáka (Hrsg.): Grundprobleme. Thema: Macht des Goldes – Gold der Macht. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt 2013, 91–123.
- Elschek/Marková 2000* – K. Elschek/K. Marková: Archeologický výskum a prieskum na Záhorí v záujmovom území podzemných zásobníkov plynu. AVANS 1998, 2000, 53–64, 195–220.
- Elschek/Vrablec 2001* – K. Elschek/M. Vrablec: Systematický celoplošný prieskum katastra obce Zohor. AVANS 2000, 2001, 60–67, 238–246.
- Hanuliak 1994* – M. Hanuliak: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.–11. storočia. Nitra 1994.
- Chropovský 1960* – B. Chropovský: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej vo Veľkom Grobe. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960, 91–117.
- Jelínek, v tlači* – P. Jelínek: Contribution article on spiritual life in the maďarovce culture. In: Archeology at Three Continents 2006–2011, v tlači.
- Kolník 1959* – T. Kolník: Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žlkoviec a Kostolnej pri Dunaji. Slov. Arch. 7, 1956, 144–162.
- Kraskovská 1957* – L. Kraskovská: Nové nálezy rímskych pamiatok v Zohore. Arch. Rozhledy 6, 1957, 813, 814.
- Kraskovská 1959* – L. Kraskovská: Hroby z doby rímskej v Zohore. Slov. Arch. 7, 1959, 99–135.
- Kraskovská 1971* – L. Kraskovská: Nové nálezy na Záhorí. Zbor. SNM 11. Hist. 65, 1971, 69–79.
- Kraskovská/Studeníková 1996* – L. Kraskovská/E. Studeníková: Príspevok k osídleniu „Pieskov“ v Zohore, okr. Bratislava vidiek. Zbor. SNM 90. Arch. 6, 1996, 123–148.
- Mitáš 2013* – V. Mitáš: Expanzia únětickej kultúry so zreteľom na nálezy z územia Slovenska. Slov. Arch. 61, 2013, 203–317.
- Oliva 2010* – M. Oliva: Pravěké hornictví v Krumlovském lese. Brno 2010.
- Ondráček 1972* – J. Ondráček: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. Arch. Rozhledy 24, 1972, 168–172.
- Ondrouch 1957* – V. Ondrouch: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957.
- Ožďáni 1985* – O. Ožďáni: Terénny prieskum v okrese Senica. AVANS 1984, 1985, 180–182.
- Pichlerová 1962* – M. Pichlerová: Sídlisko z doby bronzovej v Zohore. Štud. Zvesti AU SAV 9, 1962, 273, 274.
- Pichlerová 1964* – M. Pichlerová: Dve bronzové dýky s rukoväťou zo Slovenska. Arch. Rozhledy 16, 1964, 432–434.
- Přichystal 1985* – A. Přichystal: Petroarcheologický rozbor štípané a broušené industrie z pohřebiště nitranské skupiny a kultury zvoncovitých pohárů v Holešově. Stud. Muz. Kroměříž 85, 1985, 185–187.

- Přichystal 2009* – A. Přichystal: Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno 2009.
- Studeníková 1978* – E. Studeníková: Nálezy z doby bronzové v Zohore, okres Bratislava-vidiek. Zbor. SNM 18. Hist. 72, 1978, 9–37.
- Šefčáková 2014* – A. Šefčáková: Antropologická analýza pohrebiska nitrianskej kultúry zo Zohora, okr. Malacky. Slov. Arch. 62/2, 2014, 293–314.
- Šmíd 2006* – M. Šmíd: Pohřebiště nitanské kultury ze Slatinic, okres Olomouc. Slov. Arch. 54, 2006, 1–32.
- Točík 1963* – A. Točík: Die Nitra-Gruppe. Arch. Rozhledy 15, 1963, 716–774.
- Točík 1967* – A. Točík: Nitrianska skupina na Slovensku. Zprávy Čsl. Spol. Arch. 49, 1967, 61–76.
- Valaštan 1922* – J. Valaštan: Objavené hroby „skřencov“ na Brezovej pod Bradlom. Obzor Praehist. 2, 1922, 120, 121.
- Vladár 1973* – J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.

Rukopis prijatý 11. 6. 2014

Recenzenti prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
PhDr. Vladimír Mitáš, PhD.

Abstract translated by Dana Marková
Zusammenfassung übersetzt von Kristián Elschek

PhDr. Klaudia Daňová, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
klaudia.danova@savba.sk

PhDr. Kristián Elschek, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nrauels@savba.sk

Gräberfeld der Nitra-Kultur in Zohor

Klaudia Daňová – Kristián Elschek

ZUSAMMENFASSUNG

Seit 1994 widmet das Archäologische Institut der SAV eine besondere Aufmerksamkeit der polykulturellen archäologischen Fundstelle Zohor, Flur Piesky. Die Fundstelle befindet sich 2 km südlich vom Ort auf einer schotter-sandigen Dünne welche vor der Flussregulierung ein blinder Marcharm und zwei Bäche umflossen. Das archäologische Potenzial der Fundstelle wurde schon in den 40–50-er Jahren des 20. Jahrhunderts teilweise festgestellt, wann hier zufällig Fürstengräber aus der römischen Kaiserzeit entdeckt wurden (*Kolník 1959*, 144–152; *Kraskovská 1957*, 813, 814; *Ondrouch 1957*, 40). Die ausgedehntesten Rettungsgrabungen wurden hier in den Jahren 1995 und 2008–2010 (*Elschek 1997; 2011*) auf einer Fläche von ca. 5 ha realisiert (Abb. 1). Es wurde hier die Besiedlung aus der jüngeren Steinzeit, aus mehreren

Etappen der Bronzezeit, aus der jüngeren Eisenzeit, aus der römischen Kaiserzeit und dem Frühmittelalter untersucht.

Das Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit bildeten 22 Grabkomplexe (Beziffert 1–23, das Grab 15 hatten wir aus der Analyse ausgeschlossen). Auf Basis der Bestattungsbräuche und der einzelnen Grabfunde gehört das Gräberfeld den Trägern der Nitra-Kultur. Ähnlich wie auf anderen Fundstellen der Nitra-Kultur in der Westslowakei aber auch in Mähren zeichnet sich das Gräberfeld durch die strenge Einhaltung der umgekehrten Deponierung der Toten nach dem Geschlecht. Die Frauen liegen in Hockerstellung an der linken Hüfte, die Männer an der rechten. Diese Orientierung wird auch bei den nicht erwachsenen Individuen streng eingehalten.

Die Orientierung O-W oder W-O mit mäßigen Richtungsabweichungen ist auch mit allgemeiner Gewohnheit bei der Beisetzung der Träger dieser Kultur übereinstimmend. Mit der Einhaltung der Deponierung von Toten zu den Himmelsrichtungen begegneten wir nur bei Frauen und Mädchen (O-W). Bei den Männern hatte sich eine größere Variabilität geäußert. Umgekehrt bei Kindern von Männergeschlecht ist die Beisetzung nach Himmelsrichtungen erneut streng (W-O), eine Ausnahme bildet nur das Grab 22 (NO-SW). Beim Bestattungsritus können wir auch einige Besonderheiten beobachten. Es handelt sich vor allem um die Absenz von Skeletten in zwei Grabgruben 8 und 18. Ganz außergewöhnlich sind die Störungen von Skeletten in Zohor die an Kindergräber gebunden sind. Von den Siedlungen der Nitra-Kultur haben wir zwar dieses Phänomen belegt, aber im Zusammenhang mit den Skeletten der erwachsenen Individuen.

Das Inventar, das sich in den einzelnen Grabkomplexen befand, stellte vor allem Schmuck dar. Es handelte sich vor allem um Knochen- und Geweihperlen und kreisförmigem Kopfschmuck in Weidenblattform. Beide Schmuckarten waren in Zohor nur an das weibliche Geschlecht gebunden. Während die Perlen sporadisch auch in Mädchengräbern vorkamen, war der kupferne kreisförmige Schmuck nur in Gräbern von erwachsenen Frauen vertreten. Typologisch handelte es sich um abgeschlossenen kreisförmigen Weidenblattschmuck mit nicht ausgeprägter Mittelrippe. Gerade die nicht markante Mittelrippe ist ein wichtiges Element zur Datierung der Fundkomplexe. Typologisch sind die Funde aus Zohor dem Typ A2 aus Jelšovce ähnlich, welche zum Materialinhalt der älteren Phase der Nitra-Kultur gehören (*Bátora 2000b*, 319). Eine ähnliche Situation ist auch am Gräberfeld in Mýtina Nová Ves belegt, wo kreisförmiger Weidenblattschmuck ohne Mittelrippe vorkam, der die älteste Phase der Nitra-Kultur vorstellt (*Bátora 2006*, 169). Für jüngere Schmuckstücke wird Wei-

denblattschmuck mit deutlichem Mittelblatt gehalten, welcher die materielle Kultur der klassischen Phase der Nitra-Kultur darstellt (*Bátora 2006*, 319). Dieser ist aber am untersuchten Gräberfeld nicht aufgetaucht. Außer Schmuckstücken entdeckten wir in den untersuchten Gräbern auch Spaltindustrie. Im Fall des Grabes 14 (Taf. VIII: 14/1) handelt es sich um den Rohstoff vom Typ Szentgál, von den Gräbern 12 und 19 (Taf. VI: 4; IX: 19/1, 2) stammt der Rohstoff vom Krumlovský les. Zu den Waffen können wir nur steinerne Pfeilspitzen vom Grab 19 einreihen. Vom Frauengrab 17 stammt wahrscheinlich das Halbfabrikat eines Mahlsteins aus Sandstein (Taf. VIII: 17/1). Sandsteine von verschiedener Form aus Gräbern und Objekten werden am Ende des Äneolithikums aber auch in den Kulturen der älteren Bronzezeit mit der Metallerzeugung verbunden (*Bátora 2006*, 93).

Keramikfunde waren sporadisch und stellten nur einige kleinere Fragmente dar. Zu den chronologisch empfindlichen Elementen des Grabinventars gehörte nur der kreisförmige Kopfschmuck in Form des weidenförmigen Blattes mit nicht ausgeprägter Mittelrippe, auf Basis welcher wir das Gräberfeld in die ältere Stufe der Nitra-Kultur datieren können.

Im anbeacht des Vorkommens von Denkmälern der Nitra-Kultur auf slowakischem Gebiet, ist das Gräberfeld von Zohor das am westlichsten situierte Gräberfeld dieser Kultur in der Slowakei. Vom Katastergebiet des Ortes kennen wir auch keramische Lesefunde die in die ältere Bronzezeit datiert werden (*Elschek/Vrablec 2001*, Abb. 38: 7). Zu den westlichsten Funden gehört auch ein Keramikbruchstück mit Schnurverzierung aus Gajary (*Elschek/Marková 2000*, 55, Abb. 19: 6). Vom angeführten ergibt sich, dass das Gräberfeld der Nitra-Kultur in diesem Gebiet offenbar nichts außerordentliches sein wird. Nur die weitere Forschung kann aber aufzeigen, mit welcher Besiedlungsdichte wir in diesem Gebiet rechnen können.

Abb. 1. Zohor-Piesky. Karte mit der Markierung der archäologischen Grabung in den Jahren 2008–2010.

Der Pfeil zeigt das Gräberfeld der Nitra-Kultur an.

Abb. 2. Zohor-Piesky. Gräberfeldplan.

Abb. 3. Zohor-Piesky. Grab 2.

Abb. 4. Zohor-Piesky. Grab 6.

Abb. 5. Zohor-Piesky. Grab 9.

Abb. 6. Zohor-Piesky. Grab 12. Situierung der Perlen – Detailansicht.

Abb. 7. Zohor-Piesky. Grab 13.

Abb. 8. Zohor-Piesky. Grab 14.

Abb. 9. Verbreitung der Nitra-Kultur im Záhorie-Gebiet.

1 – Brezová pod Bradlom; 2 – Gajary; 3 – Koválov; 4 – Rybky; 5 – Senica; 6 – Zohor.

Taf. I. Zohor-Piesky. Gräber 1 und 2 mit Funden. Maßstab: a – Gräber; b – Funde.

Taf. II. Zohor-Piesky. Gräber 3, 4, 5, 7 und 8 mit Funden. Maßstab: a – Gräber; b – Funde.

Taf. III. Zohor-Piesky. Grab 6 mit Funden. Maßstab: a – Grab; b – ringförmiger Schmuck; c – Perlen.

Taf. IV. Zohor-Piesky. Grab 9 mit Funden. Maßstab: a – Grab; b – ringförmiger Schmuck; c – Perlen.

Taf. V. Zohor-Piesky. Gräber 10 und 11 mit Funden. Maßstab: a – Gräber; b – Keramikbruchstücke; c – Perlen.

Taf. VI. Zohor-Piesky. Grab 12 mit Funden. Maßstab: a – Grab; b – Funde 3, 4, 5; c – Perlen.

Taf. VII. Zohor-Piesky. Gräber 13, 14, 16 und 18 mit Funden. Maßstab: a – Gräber; b – Steingerät; c – Perlen.

Taf. VIII. Zohor-Piesky. Gräber 17 und 20 mit Funden. Maßstab: a – Gräber; b – Gegenstände 20/1 und 20/2; c – Gegenstände 17/1 und 17/2.

Taf. IX. Zohor-Piesky. Gräber 19, 21, 22 und 23 mit Funden. Maßstab: a – Gräber; b – Gegenstände 19/1 und 19/2; c – Gegenstände 21/1 und 23/1.

ANTROPOLOGICKÁ ANALÝZA POHREBISKA NITRIANSKEJ KULTÚRY ZO ZOHORA, OKR. MALACKY

A L E N A Š E F Č Á K O V Á

Anthropological Analysis of the Nitra Culture Cemetery at Zohor (dpt. Malacky, Slovakia). During the analysis of 23 graves, 19 individuals were identified (10 non-adults and 8 adults – including four women, three men, one adult and one unspecified individual). Most of them, nine skeletal remains belonged to children aged 0.6–15 years and eight to older adults aged 30–59 years. Women died younger than men and all adults are older than 30 years. Their skulls appear to be long to very long, and narrow to very narrow, while they are similar to the Early Bronze Age skulls from other sites. Five women and a man have moderately robust arm bones, robust radii and moderately robust femora. According to the height calculated for six adults, they were all, except two women, tall. *Cribra orbitalia* occurred in three non-adult individuals. One child had injured skull, another one had deformed the left elbow joint and shortened the right femur. An increased number of dental caries (at least four) occurred in seven adult individuals. Even on the skulls of two adults, there were visible injuries. Other abnormalities or pathological changes occur only sporadically.

Key words: Early Bronze Age, cemetery, skeletal remains, paleodemography, anthropometric data, paleopathology, Nitra culture, Central Europe.

Antropologickej analýze boli podrobené ľudské kostrové pozostatky z časti pohrebiska zo staršej doby bronzovej – nitrianskej kultúry zo Zohora-Pieskov¹ (okr. Malacky). Kostrové nálezy sú depopované v Antropologickom oddelení Slovenského národného múzea – Prírodovedného múzea v Bratislave (evidenčné čísla A9234–A9254).

METODIKA

Pohlavie a vek dospelých jedincov boli hodnotené štandardnými antropologickými metódami, v zásade podľa Gy. Acsádiho a J. Nemeskériho (1970) a s prihliadnutím na odporúčania ďalších autorov (Brůžek/Likovský/Černý 2002; Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979; Sjøvold 1988; Szilvássy 1988). V niektorých prípadoch sa pohlavie odhadovalo podľa panvových rozmerov pomocou počítačového programu COMPUTSEX (Houët/Bruzek/Murail 1999). V rámci odhadu veku sa použili klasické kategórie rozdelenia jedincov podľa rokov: adultus I (20–29), adultus II (30–39), maurus I (40–49), maurus II (50–59) a senilis (60+).

Pri odhade veku nedospelých jedincov boli použité kategórie circumnatale (0–0,5 roka), infans I (0,5–6 rokov), infans II (7–14 rokov) a juvenis (15–19 rokov). Pri novorodencoch sa vek určoval

najmä podľa rozmerov kostí (Fazekas/Kósa 1978), u starších detí podľa osifikácie lupienkov a švov lebky (Szilvássy 1988), podľa stupňa založenia a pre-rezávania zubov (Buikstra/Ubelaker 1994; Ubelaker 1989), podľa zrastov tiel stavcov a prirastania epifýz dlhých kostí (Szilvássy 1988), a tiež podľa dĺžky diafýz dlhých kostí (Stloukal/Hanáková 1978).

Na špecifikáciu kranio-metrických charakteristík lebiek sa využili najmä kategórie mier zostavené na základe databázy (Aleksejev/Debec 1964) pozostávajúcej z kranio-metrických dát 88 etnických skupín z celého sveta.

Metrické údaje lebiek boli porovnané s údajmi jedincov z iných lokalít zo staršej doby bronzovej. Ich miery pochádzajú z databáz antropologických pracovísk Université de Genève a Johannes Gutenberg-Universität Mainz² a z lokality Blatné (Bartík/Šefčáková 2004). Referenčný súbor bol zostavený zo 45 dospelých jedincov (17 mužov a 28 žien) zo šiestich lokalít, pričom do unětickej kultúry patrilo 24 jedincov (Bučovice, Holešov, Prušánky, Rebešovice) a do nitrianskej kultúry 21 jedincov (Holešov, Výčapy-Opatovce, Blatné). Do unětickej kultúry patrilo 10 kostier mužom, 11 ženám a do nitrianskej kultúry patrilo 7 kostier mužom a 17 ženám.

Výšky boli vypočítané podľa odporúčaní R. Martina, K. Sallera (1957) a F. W. Rösinga (1988).

¹ Pohrebisko skúmal K. Elschek a vyhodnotil ho spolu s K. Daňovou (Daňová/Elschek 2014).

² Za poskytnutie medzinárodnej databázy pohrebísk z eneolitu a zo staršej doby bronzovej ďakujeme Viktorovi Černému z AÚ AV ČR Praha.

KATALÓG ĽUDSKÝCH KOSTROVÝCH NÁLEZOV Z POHREBISKA ZO STARŠEJ DOBY BRONZOVEJ – NITRIANSKEJ KULTÚRY ZO ZOHORA-PIESKOV

Hrob 1/09

Zachovalosť: Poškodený fragmentárny skelet s narušeným („obrúseným“) povrchom.

Morfologická charakteristika: Fragmentárne gracilné až stredne robustné *cranium* so stredným reliéfom svalových úponov (RSÚ). Glabella 3. stupňa, *margo supraorbitalis* oblá, na očniciach mierne *cribra orbitalia*, *sutura metopica* perzistuje medzi očnicami (10 mm), *protuberantia occipitalis externa* značná, *processus retromarginalis* na pravej strane veľký, *margo inferior aperturae piriformis* má antropínnu formu, *torus palatinus* nevytvorený.

Fragmentárna sánka strednej stavby so stredným až mohutným RSÚ, brada z boku prominujúca, napravo identifikovateľné jednoduché *foramen mentale* pod P_2 , trňovitá *spina mentalis*, evertované mandibulárne uhly, zubný oblúk na mandibule parabolický, abrázia zubov 2. až 3. stupňa. Prítomné všetky zuby, avšak na väčšine z nich (okrem maxilárnych obojstranných M1 a M2 a okrem mandibulárnych ľavých P2, M1, M2 a M3) krčkové kazy. Ľavá M3 z mandibuly nie je prerezaná (asymetrický chrup). Na maxilárnych premolároch náznaky hypoplázie. *Trigonum mentale* má tvar obráteného T, *corpus mandibulae* je hrubé. Stupeň sexualizácie (D. S.) lebky je +0,8 (mužský charakter).

Fragmentárne stredne veľké stavce gracilnej stavby (2? krčné, 4? hrudné, 5 driekových). Na *arcus superciliares* jedného hrudníkového stavca sú artrotické výrastky. Fragmenty *os sacrum* a stredne robustných rebier.

Kľúčne kosti sa nenašli, lopatky fragmentárne. Poškodené stredne robustné ramenné kosti so stredným RSÚ a prirastenými epifýzami, poškodený ľavý stredne robustný *radius* so stredným RSÚ a prirastenými epifýzami, pravá poškodená stredne robustná *ulna* s prirastenými epifýzami.

Fragment z ľavej časti stredne robustnej panvy so stredným RSÚ. *Incisura ischiadica major* široká (A–C: 6 mm; mužský znak), *sulcus praeauricularis* úzky a plytký, uhol *incisura ischiadica major* 70 stupňov, „arc compose“ tvorí plynulo naväzujúci oblúk, *facies auricularis* ostrejší uhol bez zaškrtienia, *tuberculum musculi piriformis* naznačené (táto časť poškodená).

Poškodené stredne robustné až robustné stehnové kosti s mohutným svalovým reliéfom, epifýzy prirastené, *linea aspera* stredná – bilaterálne vyznačená. Rozsah dreňovej dutiny v proximálnej epifýze dosahuje horný okraj *trochanter minor* (stupeň III). Dlhé kosti predkolenia poškodené až fragmentárne, stredne robustné so stredným RSÚ. Tibie majú malú retroverziu a prierez stredného III. typu (podľa klasickej Hrdličkovej škály), malé poškodené kosti priehlavku.

Odchýlky a patologické zmeny: Na očniciach mierne *cribra orbitalia*, na maxilárnych premolároch náznaky hypoplázie, na chrbtici mierny stupeň *spondylarthrosis*.

Záver: Muž vo veku *maturus* (40–59 rokov).

Hrob 2/09

Zachovalosť: Poškodený fragmentárny skelet s narušeným („obrúseným“) povrchom.

Morfologická charakteristika: Poškodené až fragmentárne gracilné *cranium* so silno poškodenou tvárovou časťou

a so stredným RSÚ. V oblasti *processus mastoideus dx.*, na *processus zygomaticus sin.* a na *ramus mandibulae sin.* zelené sfarbenie po medienke. *Tubera parietalia* chýbajú, v *sutura sagittalis* minimálne tri vložené kosti, *protuberantia occipitalis externa* naznačená, na povrchu šupiny záhlavnej kosti slabé klenuté nuchálne čiary, *processus mastoidei* malé. Všetky švy na *lamina interna* sú otvorené.

Poškodená gracilná sánka (bez pravej časti) so stredným RSÚ, vyvýšená *spina mentalis*, invertované mandibulárne uhly, abrázia zubov 2. až 4. stupňa. Zuby hornej čeľuste prítomné jednotlivo a všetky, okrem obidvoch M^3 sú poškodené, väčšina má krčkové kazy. Zo zubov sánky je prítomný na ľavej strane očný zub a črenové zuby a obojstranne stoličky. Z nich kariézny je očný zub, črenové zuby a pravostranné M_1 a M_2 . M_3 sú obojstranne neprerezané. *Corpus mandibulae* stredné, na mandibulárnych uhloch sú naznačené vyvýšeniny, *processus articularis mandibulae* malý. D. S. lebky je –0,88 (ženský charakter).

Z axiálnej časti kostry zachované úlomky dvoch stavcov (*atlas*, *epistropheus*) a tri fragmenty rebier.

Poškodené kľúčne kosti majú stredné zakrivenie, lopatky sa nenašli. Poškodený gracilný až stredne robustný (iba) pravý *humerus* so stredným RSÚ a s prirastenými epifýzami, z ľavej ulny sa zachovala iba stredná časť diafýzy.

Fragment z pravej časti gracilnej až stredne robustnej panvy.

Poškodené gracilné až stredne robustné stehnové kosti so stredným RSÚ, epifýzy prirastené, *trochanter tertius* nevytvorený, *linea aspera* stredná – bilaterálne vyznačená, vertikálny priemer *caput femoris* má 39? mm (ženský znak). Rozsah dreňovej dutiny IV. stupňa (siahajú nad horný okraj *trochanter minor*). Dlhé kosti predkolenia sú fragmentárne.

Metrická charakteristika (v mm): Tabely 3; 4.

Odchýlky a patologické zmeny: Na chrupu viacero kazov. *Záver:* Žena vo veku *maturus* (40–59 rokov).

Hrob 3/09

Zachovalosť: Fragmenty skeletu.

Morfologická charakteristika: Fragmenty mimoriadne poškodeného skeletu: zväčša pozdĺžne úlomky, veľmi drobný úlomok *talus dx.*, veľmi drobný úlomok – *cranium?*, veľmi drobný úlomok distálnej epifýzy fibule.

Záver: Nie je možné identifikovať pohlavie ani vek.

Hrob 4/09

Zachovalosť: Fragmenty z lebky.

Morfologická charakteristika: Drobné fragmenty z lebky: *os temporale dx.* a *os temporale sin.* (oblasť *porus acusticus externus – pars petrosa*), oblasť *protuberantia interna – os occipitale*, fragment *maxilla dx.* s M^1 (obrúsené hroty – 1. stupeň) a M^2 (bez abrázie – 0), pričom M^2 nie je celkom prerezaná, fragment ľavej strany sánky s M_1 (obrúsené hroty – 1. stupeň). Meziostálne priemery (v mm): M^1 – 10,89, M^2 – 10,86, M_1 – 11,51; vestibulo-linguálne priemery (v mm): M^1 – 11,27, M^2 – 11,91, M_1 – 11,42. Odhad veku: 12 rokov $\pm$ 30 mesiacov.

Záver: S prihliadnutím na gracilitu kostí a neprerezanie maxilárnej M^2 ide o nedospelého jedinca vo veku 10–15 rokov (*infans II/juvenis*).

Hrob 5/09

Zachovalosť: Fragmenty lebky.

Morfologická charakteristika: Veľmi gracilné úlomky z lebky: *os parietale*, *maxilla*, *os frontale*, *os temporale*, *os sphenoidale*. *Sutura frontalis* zatvorená, *os occipitale – partes laterales a pars*

basilaris nezrastené. Nájdené mliečne zuby mimo alveol: horné c, m² a m² a dolné c, m₂ a m₂, základy trvalých zubov horného C a dolnej M₁ (2 roky ±8 mesiacov).

Záver: Dieťa vo veku asi 2–3 rokov (infans I).

Hrob 6/09

Zachovalosť: Takmer celá, málo poškodená kostra dospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Takmer nepoškodené, stredne robustné *cranium* so stredným RSÚ, bez postmortálnej deformácie. *Norma verticalis*: birsoid, *norma occipitalis*: stredne vysoký oblúk so zbiehavými stenami a s dvakrát klenutou bázou, *norma frontalis*: tvár zbiehavá. Glabella 0, *arcus superciliares* naznačené, *margo supraorbitalis* ostré, *tubera frontalia* malé, čelo klenuté, *tubera parietalia* malé, obojstranne *foramina parietalia*, *sutura metopica* medzi očnicami (5 mm), v *sutura lambdae* naľavo minimálne tri a napravo dve *ossa suturarum*. Z *ossa fonticulae*: napravo *os asteriacum* (minimálne jedna až dve), *os epiptericum*, *ossa epiptericosquamosum* (naľavo tri, napravo jedna), napravo *processus occipitalis ossis parietalis*. Obliterácia 1. stupňa: *sutura sagittalis: pars verticis, pars postica; sutura lambdae: pars media*, obliterácia 2. stupňa: *sutura lambdae: pars asterica*. Pomerne široká *sutura sphenoparietalis*, na pravej strane *os epiptericum*, záhľavie pretiahnuté, *protuberantia occipitalis externa* plochá, povrch šupiny záhľavnej kosti – slabé klenuté nuchálne čiary a okcipitálny kríž, *foramen magnum* rhomboid, *processus mastoidei* malé, *arcus zygomatici* tenké, *processus retromarginalis* malý, šikmé uzavreté europoidné očnice prechodného tvaru, tvárový reliéf stredne výrazný. Nosové kosti rozbiehavé, ich profil v strede konkávny a v dolnej časti konvexný, prominencia nosa stredná, *margo inferior aperturae piriformis* antropinna forma, *spina nasalis anterior* 2. stupeň, *fossae caninae* plytké, *torus palatinus* naznačený, vlnitá *sutura palatina transversa*, veľké *foramen incisivum* (7 x 9 mm; obr. 1), *synchondrosis sphenoccipitalis* zosifikovaná.

Poškodená stredne robustná až robustná sánka so stredným RSÚ, brada z boku prominujúca, zdola úzka parabola s vrcholom v strede, zhora viditeľné *planum alveolare* aj *mentum*. Obojstranne jednoduché *foramina mentalia* (napravo pod P₂–M₁, naľavo pod P₂), trňovitá *spina mentalis*, invertované mandibulárne uhly, zubné oblúky oboch čelustí takmer tvaru „U“, zhryz opistodontia, abrázia zubov 1. až 2. stupňa. Z celkového počtu 32 trvalých zubov sú štyri dolné moláre kariézne a dva zuby z mandibuly postmortálne stratené (I₁, ľavostranný C). *Trigonum mentale* stredne vyznačené, *corpus mandibulae* stredne hrubé, mandibulárne uhly so strednou vyvýšeninou, *processus articularis mandibulae* malý. D. S. lebky je –0,7 (ženský charakter).

Poškodené, stredne veľké stavce (sedem krčných, 12 hrudníkových, šesť driekových). Lumbalizácia S1. Bez evidentnej spondylózy, spondylartrózy a Schmorlových uzlov. Poškodené *os sacrum* so slabou vytvorenými *lineae transversae*, ktoré sú otvorené, niektoré aj zrastené, *facies auricularis* zaberá S₄. Fragmentárne *os sternum* s malým až stredným, úzkym a voľným manubriom, fragmenty stredne robustných rebier.

Nepoškodené gracilné kľúčne kosti so stredným RSÚ, stredné zakrivenie, pravá dlhšia ako ľavá. Poškodené, gracilné až stredne robustné lopatky, nepoškodené a stredne robustné ramenné kosti so stredným až mohutným RSÚ a s prirastenými epifýzami, obvod pravej hlavičky 125 mm

Obr. 1. Zohor-Piesky. Hrob 6. Nadmerné *foramen incisivum*, 7 x 9 mm, žena, adultus II. Foto: F. Engel.

(ženský znak), rozsah dreňovej dutiny III. stupňa, poškodené stredne robustné vretenné a lakťové kosti so stredným RSÚ a s prirastenými epifýzami.

Stredne robustné poškodené panvové kosti so stredným RSÚ. Panva ako celok veľmi nízka – široká, *aditus pelvis* široký – oválny, *incisura ischiadica major* –1 (A–C: 16 mm), *sulcus praeauricularis* úzky a plytký, „arc composé“ tvoria dva oblúčky pretínajúce sa v imaginárnych čiarach, *facies auricularis* nemá vyhranený tvar, *tuberculum musculi piriformis* slabé vyznačené, *symphysis ossis pubis* poškodená. Poškodené, stredne robustné stehnové kosti so stredným svalovým reliéfom, epifýzy prirastené, *fossa hypotrochantica*, *linea aspera* stredná, rozsah dreňovej dutiny II. stupňa. Nepoškodené pately sú malé až stredné, pravá je väčšia ako ľavá, na ich laterálnych okrajoch sú artrotické výbežky. Dlhé kosti predkolenia poškodené stredne robustné so stredným RSÚ. Tibie majú vytvorenú distálnu kĺbnu facetu a prierez strednej tvaru III. D. S. postkranialneho skeletu je –0,71 (ženský charakter).

Metrická charakteristika (v mm): Tabele 2–4.

Odchýlky a patologické zmeny: Veľké *foramen incisivum* (7 x 9 mm), na *os sacrum* lumbalizácia, na laterálnych okrajoch patel artrotické výbežky.

Záver: Na základe stupňa sexualizácie lebky (D. S. = –0,7), postkranialneho skeletu (D. S. = –0,71) a stavby kostry ide o ženu, pričom na základe mier pravej *os coxae* ide o ženu s pravdepodobnosťou 0,996 (Houët et al. 1999). Bola vysoká cca 162 cm (telesná výška veľká) a zomrela vo veku adultus II (30–39 rokov).

Hrob 7/09

Zachovalosť: Poškodená kostra dieťaťa.

Morfologická charakteristika: Z lebky chýba spodná časť a z postkranialneho skeletu ľavá horná končatina. Na lebke zatvorené lupienky – zadný, predný, predbočné a zadobočné lupienky. *Sutura frontalis* zatvorená (perzistuje medzi očnicami 11 mm), polovice mandibuly zrastené, *os occipitale* nezrastené. Zo zubov prítomné pravostranné mliečne moláre a ľavé dolné moláre. Ľavá časť hornej čeluste poškodená. Na pravej strane hornej čeluste retinované I² a M¹, na sánke obojstranne I₁ a M₁. Odhad veku: 4 roky ±12 mesiacov.

Telá a oblúky stavcov nezrastené, *humerus dx.* 137 mm, *femur dx.* 177? mm (obidve miery zodpovedajú 3 rokom).

Záver: Dieťa vo veku 3–4 roky (infans I).

Hrob 8/09

Kostrové pozostatky neboli k dispozícii (v hrovej jame sa našli zvyšky korálikov).

Hrob 9/09

Zachovalosť: Takmer celá, málo poškodená kostra dospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Poškodené gracilné a postmortálne deformované cranium so slabým RSÚ. *Norma verticalis:* ovoid, *norma occipitalis:* vysoký oblúk so zbiehavými stenami. *Arcus superciliares* naznačené, *margo supraorbitalis* ostré, *tubera frontalia* malé, *tubera parietalia* stredné, obojstranné *foramina parietalia*, *sutura metopica*, *sutura coronalis* a *pars bregmatica* spolu s *pars verticis sutura sagittalis* obliterované, v *sutura lambdoidea* napravo os *suturarum*, široká *sutura sphenoparietalis*, záhlavie mierne pretiahnuté, *protuberantia occipitalis externa* naznačená, povrch šupiny záhlavnej kosti – slabo klenuté nuchálne čiary a okcipitálny kríž, *processus mastoidei* veľmi malé, *processus retromarginalis* stredný, *margo inferior aperturæ piriformis* antropínnej formy, *spina nasalis anterior* 2. stupňa, *fossae caninae* ploché, nevytvorený *torus palatinus*, priečne prebiehajúca *sutura palatina transversa*.

Poškodená, gracilná až stredne robustná sánka so stredným RSÚ, brada z boku prominujúca, zdola tupá úzka, zhora viditeľné *planum alveolare* aj *mentum*. Obojstranne jednoduché *foramina mentalia* lokalizované pod m_2 , trňovitá *spina mentalis*, evertované mandibulárne uhly, zubné oblúky oboch čelustí parabolické, abrázia zubov 1. až 3. stupňa. Na maxile aj mandibule pretrvávajú mliečne druhé moláre (obr. 2; 3) a na mandibule nie sú založené M_3 (obr. 3). Na maxile na pravej strane malý kaz na očnom zube a na ľavej strane je intravitálne stratená ^3M . *Trigonum mentale* stredne vyznačené, *corpus mandibulae* v mieste M_2 úzke, mandibulárne uhly so strednou vyvýšeninou, *processus articularis mandibulae* malý. D. S. lebky je $-0,82$ (ženský charakter).

Poškodené, stredne veľké stavce bez degeneratívnych zmien, len na Th7 pod *processus spinosus* osteofyt a na *processus articularis inferior dx.* lézia. Poškodené, stredne široké a stredne vysoké *os sacrum*, s voľným prvým stavcom (lumbalizácia), *linea transversae* slabo vytvorené, najdistálnejšie zrastajú, *facies auricularis* zaberá S_4 , *os coccygis* stredná a synostozovaná. Poškodené *os sternum* so stredne veľkým, stredne širokým a voľným manubriom, stredne dlhý a stredne široký *corpus*, poškodené a stredne robustné rebrá.

Nepoškodené gracilné klavikuly so stredným RSÚ a slabým zakrivením, pričom ľavá je dlhšia a má na *extremitas acromialis* stopy po medienke. Poškodené a fragmentárne, stredne robustné lopatky, nepoškodené gracilné až stredne robustné ramenné kosti so stredným RSÚ a prirastenými epifýzami, s obvodom hlavice ľavého humeru 127 mm (ženský znak), rozsah dreňovej dutiny v proximálnej epifýze medzi *collum chirurgicum* a osifikáčnou líniou (III). Nepoškodené gracilné až stredne robustné vretiené kosti so stredným RSÚ a prirastenými epifýzami, poškodené gracilné až stredne robustné laktové kosti so stredným RSÚ.

Gracilné až stredne robustné poškodené panvové kosti so stredným RSÚ. Panva ako celok nízka – široká, *aditus pelvis* široký – oválny, *foramen obturatum* intermediárne, *incisura ischiadica major* – vzdialenosť A–C 17 mm, *sulcus praeauricularis* široký a hlboký, uhol *incisura ischiadica major* 93° , *arcu compositi* tvoria dva oblúčky pretínajúce sa v myslených čiarach, dolný okraj ischiopubickej vetvy je mierne

Obr. 2. Zohor-Piesky. Hrob 9. Pretrvávajúce horné mliečne druhé stoličky. Žena, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.

Obr. 3. Zohor-Piesky. Hrob 9. Pretrvávajúce dolné mliečne druhé stoličky a nezaložené M_3 . Žena, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.

a plynule evertované, *ramus superior ossis pubis* hranolovitý, *facies auricularis* tupší uhol so zaškrtením, *tuberculum musculi piriformis* slabo vyznačené, reliéf *symphysis ossis pubis* II. stupňa.

Nepoškodené stredne robustné stehnové kosti so stredným svalovým reliéfom, epifýzy prirastené, *trochanter tertius* v tvare *crista hypotrochanterica*, *linea aspera* stredná – bilaterálne vyznačená, rozsah dreňovej dutiny v proximálnej epifýze dosahuje dolný okraj *trochanter minor* (II. stupeň). Dlhé kosti predkolenia takmer nepoškodené gracilné až stredne robustné so stredným RSÚ, epifýzy prirastené. Z malých patel je pravá väčšia, tibie majú malú retroverziu, vytvorenú distálnu kĺbnu facetu a prierez stredou tvaru III. stupňa. D. S. postkranialného skeletu je $-0,73$ (ženský charakter).

Metrická charakteristika (v mm): Tabely 2–4.

Odchýlky a patologické zmeny: V oblasti *processus mastoideus* a na ľavej strane hornej čeluste zelené zafarbenie. Na pravej *os parietale* priehľbenina (21 x 10 mm) – pravdepodobne zahojené povrchové poranenie, ktoré nezasahuje do *lamina interna* (obr. 4). V oboch čelustiach pretrvávajú druhé mliečne moláre a v sánke nie sú založené M_3 , na chrbtici slabá *spondylarthrosis*, na *os sacrum* lumbalizácia.

Záver: Na základe stupňa sexualizácie (D. S.) lebky ($-0,82$), D. S. postkranialného skeletu ($-0,73$) a stavby kostry

Obr. 4. Zohor-Piesky. Hrob 9. Zahojené povrchové poranenie na pravej *os parietale* (21 x 10 mm). Žena, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.

ide o ženu, pričom na základe mier pravej *os coxae* ide o ženu s pravdepodobnosťou 1,00 (Houět/Bruzek/Murail 1999). Žena bola vysoká cca 160 cm (telesná výška veľká) a zomrela vo veku adultus II/maturus I (35–45 rokov).

Hrob 10/09

Zachovalosť: Pomerne málo poškodená kostra dieťaťa.

Morfologická charakteristika: Na poškodenej lebke zatvorené lupienky – zadný, predný, predobočné a zadobočné lupienky. *Sutura frontalis* zatvorená, polovice sánky zrastené. Dieťa má takmer kompletný trvalý chrup, avšak na pravostrannej maxille vidno ešte m^2 . Maxilárna oblasť tretích molárov poškodená. Na mandibule sa pererezáva P_2 a obojstranne sú retinované M_3 . Postmortálne chýbajú pravostranný horný C, dolné I_2 , P_1 a ľavostranný horný ^2I . Odhad zubného veku: 10 rokov ± 30 mesiacov.

Telá a oblúky stavcov zrastené, na dlhých kostiach horných a dolných končatín epifízy neprirastené (dĺžky diafýz: *femur sin.* 284 mm, *femur dx.* 278 mm, *tibia sin.* 245 mm, *tibia dx.* 244 mm, čo zodpovedá veku 9–12 rokov).

Záver: Dieťa vo veku 10–12 rokov (infans II).

Hrob 11/09

Zachovalosť: Poškodená kostra dieťaťa.

Morfologická charakteristika: Na poškodenej lebke zatvorený zadný lupienok a predobočné lupienky, predný lupienok otvorený. *Sutura frontalis* zatvorená, polovice sánky zrastené, *os occipitale* nezrastená. Dieťa má mliečny chrup, z ktorého sú zachované horné a dolné moláre, dolné očné zuby, ľavý horný *caninus* a ľavé dolné rezáky. Vidno retinované M^1 , ^1I , ^1M a ^1M (odhad veku: 3 roky ± 12 mesiacov).

Telá a oblúky stavcov sú nezrastené, dĺžky diafýz: *humerus dx.* 124 mm, *femur sin.* 157 mm).

Záver: Dieťa vo veku 2–3 rokov (infans I).

Hrob 12/09

Zachovalosť: Takmer celá, málo poškodená kostra dospievajúceho jedinca.

Morfologická charakteristika: Poškodené až fragmentárne gracilné a postmortálne deformované cranium (poškodená tvár) so slabým RSÚ. *Norma occipitalis*: vysoký oblúk. Glabella plochšia, *arcus superciliares* naznačené, *margo supraorbitalis* ostré, prítomné *cribra orbitalia*, *tubera frontalia* stredné, *tubera parietalia* stredné, *foramen parietale* napravo, na pravej *os tempo-*

rale zelené sfarbenie, *sutura metopica* obliterovaná, všetky švy na lebke otvorené, v *sutura lambdoidea* naľavo minimálne dve vložené kosti, úzka *sutura sphenoparietalis*, záhlavie klenuté, *protuberantia occipitalis externa* naznačená, povrch šupiny záhlavnej kosti – slabo klenuté nuchálne čiary a okcipitálny križ, *processus mastoidei* malé, *processus retromarginalis* stredný, *fossae caninae* plytké, *torus palatinus* naznačený, *sutura palatina transversa* nazad vybočujúca.

Poškodená gracilná až stredne robustná sánka so stredným RSÚ, brada z boku prominujúca, zdola úzka parabola s vrcholom v strede, zhora viditeľné *planum alveolare* aj *mentum*. Obojstranne jednoduché *foramina mentalia* umiestnené pod P_2 , trňovitá *spina mentalis*, evertované mandibulárne uhly, zubný oblúk hornej čeluste parabolický, abrázia zubov 1. až 2. stupňa. Z celkového počtu 32 trvalých zubov je osem kariéznych, pričom ide zväčša o krčkové kazy. Oblasť tretích molárov sú poškodené, ale zdá sa, že M_3 neboli založené. *Trigonum mentale* stredne vyznačené, *corpus mandibulae* stredné, mandibulárne uhly s naznačenou vyvýšeninou, *processus articularis mandibulae* malý.

Iba málo poškodené stredne veľké stavce (7 krčných, 11 hrudníkových, 5 driekových). Na atlase na ľavej strane, zelené sfarbenie. Poškodené, nezrastené *os sacrum* so silno vytvorenými a otvorenými *linea transversae*. Z hrudnej kosti prítomné iba nepoškodené stredne veľké, úzke a voľné *manubrium*, ďalej sa našli poškodené a stredne robustné rebrá.

Poškodené, gracilné kľúčne kosti so slabým RSÚ, malé zakrivenie. Poškodené, gracilné lopatky. Poškodené, gracilné až stredne robustné ramenné kosti so slabým RSÚ, proximálne epifízy prirastajúce a distálne prirastené, obvody hlavic 127? a 125? mm (ženský znak), nepoškodené gracilné vretenné kosti so stredným RSÚ, ich distálne epifízy prirastajúce, nepoškodené gracilné laktové kosti so stredným RSÚ, proximálne epifízy prirastené, distálne voľné.

Gracilné, poškodené panvové kosti so slabým RSÚ, *ossa coxae* zrastajúce, okraj na *os ilium* neprirasteny. Panva ako celok skôr nízka – široká, *sulcus praeauricularis* široký a hlbší, *arc compositus* skôr plynule nadväzujúci oblúk, *ramus superior ossis pubis* hranolovitý, *facies auricularis* skôr ostrejší uhol bez zaškrtenia, *tuberculum musculi piriformis* slabo vyznačené. Reliéf *symphysis ossis pubis* I.

Iba málo poškodené, gracilné stehnové kosti so stredným svalovým reliéfom, epifízy prirastené, *linea aspera* stredná. Vertikálne priemery *caput femoris* sú 42 a 41 mm (ženský znak). Dlhé kosti predkolenia poškodené gracilné so slabým RSÚ. Tibie s prirastenými epifýzami, retroverzia malá, distálna kĺbna faceta vytvorená, prierez stredu typu V.

Metrická charakteristika (v mm): Tabely 3; 4.

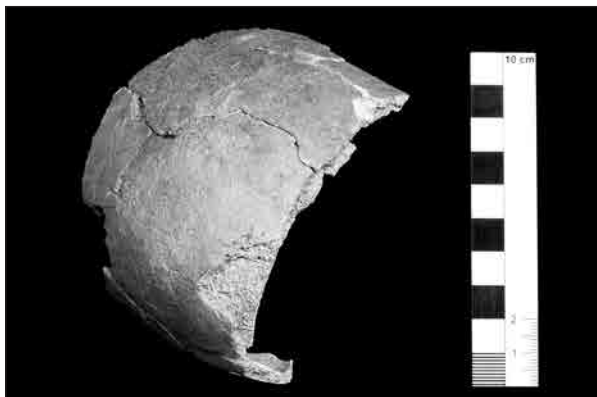
Odchýlky a patologické zmeny: *Cribra orbitalia*, sedem krčkových a jeden veľký zubný kaz.

Záver: Najmä podľa zrastu epifýz dlhých kostí ide o dospievajúceho jedinca, ktorý zomrel vo veku juvenis (asi 16–18 rokov). Podľa F. Houěta, J. Bruzeka, P. Muraila (1999) na základe mier pravej menej poškodenej *os coxae*, pohlavie jedinca nie je jednoznačne identifikovateľné, avšak D. S. lebky je $-0,93$ a D. S. postkranialneho skeletu je $-0,83$, čo znamená, že ide o dievča, vysoké asi 162 cm (veľká výška).

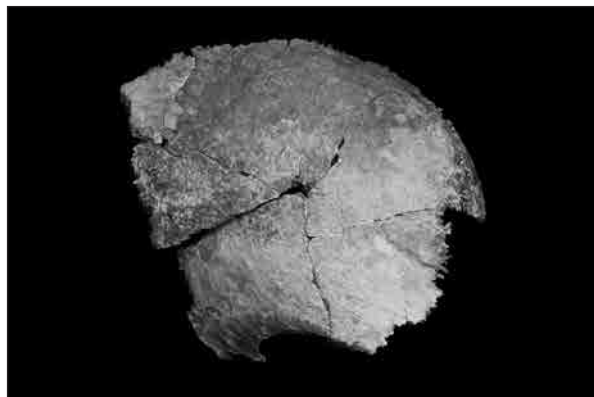
Hrob 13/09

Zachovalosť: Veľmi poškodená kostra dospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Fragmentárne gracilné až stredne robustné cranium so slabým RSÚ. Glabella 4. stupňa,

Obr. 5. Zohor-Piesky. Hrob 13. Poranenie na *os frontale*. Dospelý, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.

Obr. 6. Zohor-Piesky. Hrob 16. Nezhajené poranenie na *os parietale sin*. Nedospelý jedinec, infans II/juvenis. Foto: F. Engel.

margo supraorbitalis slabo zaoblené, *tubera frontalia* naznačené, *tubera parietalia* stredné, obojstranne *foramina parietalia*. *Protuberantia occipitalis externa* naznačená, povrch šupiny záhlavnej kosti – slabo klenuté nuchálne čiary a okcipitálny kríž. Zdá sa, že čelová kosť je rozdelená rovným antropogénnym zásahom (rezom alebo sekou?), ktorého prierez má evidentne starý lom sfarbený ako ostatné zvyšné kosti a nie je úplne ostrý (obr. 5). Mohlo by ísť o perimortálne poranenie. V blízkosti starého lomu sú aj ľahko odlišiteľné svetlo zafarbené recentné poškodenia.

Poškodená gracilná sánka so slabým RSÚ, brada z boku prominujúca, zdola úzka parabola s vrcholom v strede. Pravostranne *foramen mentale* s náznakom dvojitosti, naľavo jednoduché *foramen mentale* lokalizované pod P_2 , vyvýšená *spina mentalis*, invertované mandibulárne uhly, abrázia zubov 2. až 3. stupňa. Z celkového počtu 32 trvalých zubov sú dva pravostranné dolné moláre (M_2 , M_3) intravitálne stratené, na ľavej strane ide o ${}_2P$ a ${}_2M$. Na poškodenej hornej čelusti sú ${}^1I$, ${}^1P$ a ${}^1M$ s kazmi. Na ľavej strane sánky má ${}_1P$ malý kaz a po ${}_1M$ a ${}_3M$ zostali zvyšky korunky a koreňov. *Trigonum mentale* stredne vyznačené, *corpus mandibulae* v mieste M_2 úzke, mandibulárne uhly so strednou vyvýšeninou.

Stavce, rebrá, *os sacrum* a *os sternum* chýbajú. Z horných končatín zachované úlomky: distálna časť diafýzy ľavého humeru, proximálna časť pravej a ľavej ulny.

Fragmentárne panvové kosti so stredným RSÚ. Poškodené stredne robustné stehnové kosti so stredným svalovým reliéfom, epifýzy prirastené, *linea aspera* stredná, vertikálny priemer pravej *caput femoris* 44? mm, rozsah dreňovej dutiny v proximálnej epifýze pravého femuru dosahuje horný okraj *trochanter minor* (III. stupeň). Nepoškodené pately sú malé. Ďalej prítomné poškodené až fragmentárne stredne robustné tibie so stredným RSÚ a s prirastenými epifýzami.

Metrická charakteristika (v mm): Tabela 1.

Odchýlky a patologické zmeny: Na chrupe viacero zubných kazov. Na čelovej kosti pravdepodobne antropogénny zásah.

Záver: Pohlavie jedinca nemožno jednoznačne odhadnúť. Ide o dospelú osobu, ktorá zomrela vo veku adultus II/maturus I (35–45 rokov).

Hrob 14/09

Zachovalosť: Dobre zachovaná kostra nedospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Na lebke s poškodenou tvárovou časťou zatvorený zadný lupienok, predný, pre-

dobochné a zadobochné lupienky, prirastené *alae majores* a *corpus sphenoidalis*. *Sutura frontalis* zatvorená (perzistuje 6 mm medzi očnicami), polovice sánky zrastené, *os occipitale* zrastená, na ľavej strane bola zrejme pôvodne vložená kosť *os supramastoideum*. Dieťa má trvalý chrup, avšak ešte obojstranne pretrvávajú horné mliečne m^2 . Vidieť náznak retinovaných obojstranných dolných M_3 , pričom horné sú zatiaľ neprítomné (odhad veku: 10 rokov $\pm$ 30 mesiacov). Na dolných očných zuboch zreteľná hypoplázia.

Telá a oblúky stavcov sú zrastené, epifýzy všetkých dlhých kostí otvorené. Dĺžky diafýz: *humerus dx.* 234 mm, *humerus sin.* 229 mm, *radius dx.* 174 mm, *radius sin.* 169? mm, *femur dx.* 331 mm, *femur sin.* 334 mm, *tibia dx.* 271 mm, *tibia sin.* 271 mm (zodpovedá to veku 12–14 rokov), *acetabulum pelvis* nezrastené.

Odchýlky a patologické zmeny: Na niektorých zuboch hypoplázia.

Záver: Nedospelý jedinec vo veku 10–13 rokov (infans II).

Hrob 15/09

Kostrové pozostatky neboli k dispozícii.

Hrob 16/09

Zachovalosť: Poškodená takmer celá kostra nedospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Na poškodenej až fragmentárnej lebke zatvorený zadný lupienok, predný, predobochné a zadobochné lupienky. *Sutura frontalis* zatvorená (perzistuje 5 mm medzi očnicami), polovice sánky zrastené, *synchondrosis sphenobasilaris* nezrastená. Jedinec má trvalý chrup, všetky tretie moláre sa prerezávajú (pravý dolný postmortálne stratený), obidva dolné P_2 nie sú úplne prerezané (odhad veku 12 rokov $\pm$ 36 mesiacov).

Telá a oblúky stavcov sú zrastené, epifýzy všetkých dlhých kostí otvorené, dĺžky diafýz sú veľmi dlhé: *humerus dx.* 267 mm, *femur dx.* 391 mm, *femur sin.* 391 mm, *tibia dx.* 329 mm, *tibia sin.* 328 mm (zodpovedá to veku 14 rokov).

Odchýlky a patologické zmeny: Obojstranne prítomné *cribra orbitalia*. Na *os parietale sin.* lebky poškodenie s lúčovitými prasklinami a starými okrajmi lomov, pravdepodobne nezahojené poranenie (obr. 6).

Záver: Nedospelý jedinec vo veku 14–16 rokov (infans II/juvenis).

Obr. 7. Zohor-Piesky. Hrob 17. Artróza v *incisura trochlearis* pravej (vľavo, 10 x 3 mm) a ľavej (vpravo, 6 x 2 mm) lakťovej kosti, pohľad spredu. Žena, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.

Hrob 17/09

Zachovalosť: Poškodená kostra dospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Poškodené, gracilné a post-mortálne deformované *cranium* so slabým RSÚ. *Norma verticalis:* ovoid, *norma occipitalis:* vysoký oblúk so zbiehavými stenami. Glabella stupeň 3, *arcus superciliares* naznačené, *margo supraorbitalis* prechodné, *tubera frontalia* naznačené, čelo ubiehavé, *tubera parietalia* malé, obojstranné *foramina parietalia*, obliterovaná *sutura metopica*, *sutura sagittalis* obliterovaná, v *sutura lambdoidea* napravo minimálne dve a naľavo minimálne jedna *os suturarum*, prítomných viacero komplikovaných vložených kostí: dve *ossa fonticulorum apicis*, *os interfonticulorum paramendosum*, naľavo *os incaetotum*, široká *sutura sphenoparietalis*, záhlavie klenuté, *protuberantia occipitalis externa* naznačená, povrch šupiny záhlavnej kosti – slabo klenuté nuchálne čiary a okcipitálny kríž, *processus mastoidei* malé, *processus retromarginalis* veľký, tvárový reliéf výrazný, nosové kosti bikonkávne, ich profil je v strede konkávny, prominencia nosa veľká, *margo inferior aperturæ piriformis* antropínnej formy, *spina nasalis anterior* 1. stupňa, *fossæ caninae* hlboké, nevytvorený *torus palatinus*, na *facies palatina* dva osteofyty, vlnitá *sutura palatina transversa*.

Poškodená, stredne robustná sánka so stredným RSÚ, brada zbokú rovná, zhora viditeľné *planum alveolare* aj *mentum*. Napravo (ľavá časť poškodená) jednoduchý *foramen mentalis* lokalizovaný pod $P_2 - M_1$, trňovitá *spina mentalis*, invertované mandibulárne uhly, zubný oblúk hornej čeluste tvaru „U“, abrázia zubov 1. a 2. stupňa. Trvalý chrup je zachovaný kompletne, malé kazy na horných tretích stoličkách a na pravom I^2 , tiež na ľavom dolnom $2M$. Najmä na incíziách hypoplázia a na molároch zubný kameň. *Trigonum mentale* stredne vyznačené, *corpus mandibulae* v mieste M_2 stredné (0), mandibulárne uhly s naznačenou vyvýšeninou, *processus articularis mandibulae* stredný. D. S. lebky je -0,32 (pohlavne nejednoznačné).

Poškodené, gracilné až stredne veľké stavce bez degeneratívnych zmien. Z *os sacrum* poškodený iba fragment. Fragmentárne *os sternum* s malým a voľným manubriom. Poškodené a stredne robustné rebra.

Poškodené stredne robustné klavikuly so stredným až mohutným RSÚ a stredným zakrivením. Poškodené a fragmentárne, gracilné až stredne robustné lopatky, po-

škodené stredné až robustné ramenné kosti s mohutným RSÚ a s prirastenými epifýzami, perforatio septi, obvod hlavice pravého humeru 124? mm (ženský znak), dreňová dutina v proximálnej epifýze sa nachádza medzi *collum chirurgicum* a osifikačnou líniou (III. stupeň). Poškodené až fragmentárne, gracilné až stredne robustné vretenné kosti so stredným RSÚ a s prirastenými epifýzami, poškodené, gracilné až stredne robustné lakťové kosti so stredným RSÚ, v *incisura trochlearis* ľavej ulny slabá artróza (obr. 7).

Gracilné, poškodené až fragmentárne panvové kosti so slabým RSÚ. Panva ako celok nízka – široká, *incisura ischiadica major* – vzdialenosť A–C napravo 17,5 mm (ženský znak), *sulcus praeauricularis* široký a hlboký, *arcus compositus* tvoria dva oblúčky pretínajúce sa v myslených čiarach, *facies auricularis* tupší uhol so zaškrtením, *tuberculum musculi piriformis* slabo vyznačené.

Poškodené, gracilné stehnové kosti so stredným svalovým reliéfom, epifýzy prirastené, *linea aspera* stredná – bilaterálne vyznačená, vertikálny priemer *caput femoris*, pravá 44 mm, ľavá 42 mm, rozsah dreňovej dutiny dosahuje dolný okraj trochanter minor (II. stupeň).

Dlhé kosti predkolenia poškodené, gracilné až stredne robustné so stredným RSÚ, epifýzy prirastené. Malé pately fragmentárne, tibie majú prierez stredne v tvare V. D. S. postkranialného skeletu je -1,13 (ženský charakter).

Metrická charakteristika (v mm): Tabeľy 2–4.

Odchýlky a patologické zmeny: Na lebke viacero vložených kostí, najmä na rezákoch hypoplázia a na stoličkách zubný kameň. Na horných končatinách slabé artrotické zmeny.

Záver: Najmä podľa morfológie postkranialného skeletu ide o ženu, ktorá zomrela vo veku adultus II/maturus I (35–45 rokov) a bola vysoká cca 153 cm (stredná výška).

Hrob 18/09

Kostrové pozostatky neboli k dispozícii.

Hrob 19/09

Zachovalosť: Poškodená až fragmentárna kostra dospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Poškodené až fragmentárne gracilné *cranium* so stredným RSÚ. *Norma verticalis:* ovoid, *norma occipitalis:* vysoký oblúk so zbiehavými stenami. *Arcus superciliares* stredné, *margo supraorbitalis* slabo zaoblené, *tubera frontalia* naznačené, *tubera parietalia* naznačené, obliterovaná *sutura metopica*, *os fonticulorum asteriacosupramastoideum sin.*, *processus parietalis partis squamosae ossis occipitalis sin.*, *protuberantia occipitalis externa* slabá, povrch šupiny záhlavnej kosti – slabo klenuté nuchálne čiary a okcipitálny kríž, *foramen magnum sphaeroid*, *processus retromarginalis* veľký, *margo inferior aperturæ piriformis* antropínna forma, *spina nasalis anterior* 2. stupňa, úplne vytvorený *torus palatinus*, zdá sa, že *sutura palatina transversa* prebieha priečne, *foramen incisivum* väčšie (5 x 8 mm).

Fragmentárna gracilná až stredne robustná sánka so stredným RSÚ, napravo zachované jednoduché *foramen mentalis* lokalizované pod P_2 , evertované mandibulárne uhly, abrázia zubov 1. až 3. stupňa. Trvalý chrup je zachovaný takmer kompletne (chýbajú dolné rezáky okrem ľavého I_1 , na viacerých zuboch krčkové kazy. *Corpus mandibulae* v mieste M_2 úzke, mandibulárne uhly so strednou vyvýšeninou, *processus articularis mandibulae* veľký.

Fragmentárne, gracilné až stredne veľké stavce, bez zjavných degeneratívnych zmien, len na niektorých

Obr. 8. Zohor-Piesky. Hrob 21. Narušenie skloviny na vonkajších okrajoch horných rezákov. Muž, maturus I. Foto: F. Engel.

Obr. 9. Zohor-Piesky. Hrob 21. Narušenie skloviny na vonkajších okrajoch horných zubov. Muž, maturus I. Foto: F. Engel.

processus anterior lézie. Fragmentárne *os sacrum* so širokým *hiatus sacralis*, *canalis sacralis* priveľmi otvorený, možno *spina bifida*. Fragmentárne, gracilné až stredne robustné rebrá.

Poškodené, stredne robustné klavikuly so stredným RSÚ a so slabým zakrivením. Fragmentárne, stredne robustné lopatky, poškodené až fragmentárne ramenné kosti so stredným až mohutným RSÚ a s prirastenými epifýzami, *perforatio septi*. Poškodené až fragmentárne, stredne robustné až robustné vretenné kosti, s mohutným RSÚ, poškodené až fragmentárne, stredne robustné až robustné lakťové kosti so stredným až mohutným RSÚ.

Stredne robustné, poškodené panvové kosti so stredným RSÚ. *Incisura ischiadica major* – vzdialenosť A–C naľavo 7 mm (mužský znak), *sulcus praeauricularis* úzky a plytký, uhol *ischiadica major* 81°, *arc compositus* tvorí plynulo nadväzujúci oblúk, *facies auricularis* ostrejší uhol bez zaškrtienia, reliéf symfýzy styčnej plošky III. stupňa.

Poškodené, stredne robustné stehnové kosti so stredným svalovým reliéfom, epifýzy prirastené, *linea aspera* úzka – vysoká, rozsah dreňovej dutiny v proximálnej epifýze dosahuje horný okraj *trochanter minor* (III. stupeň). Tibie poškodené až fragmentárne, stredne robustné so stredným RSÚ, epifýzy prirastené. Poškodené malé pately, fibuly neprítomné. D. S. postkraniálneho skeletu je +1,00 (mužský charakter).

Metrická charakteristika (v mm): Tabela 2.

Odchýlky a patologické zmeny: Na lebke viacero vložených kostí, veľké *foramen incisivum*, najmä na rezákoch hypoplázia a na molároch zubný kameň, na zuboch viacero kazov. Na *manubrium* sterna priehľbenina (7 x 5 mm). Pravá *tibia* silno prehnutá laterálne, avšak v rámci prejavu variability.

Záver: Podľa morfológie najmä postkraniálneho skeletu ide pravdepodobne o muža, ktorý zomrel vo veku maturus I (40–49 rokov).

Hrob 20/09

Kostrové pozostatky neboli k dispozícii.

Hrob 21/09

Zachovalosť: Poškodená kostra dospelého jedinca.

Morfológická charakteristika: Poškodené, gracilné *cranium* so slabým až stredným RSÚ s postmortálnou deformá-

ciou. Glabella 4. stupňa, *arcus superciliares* vyklenuté, *margo supraorbitalis* oblé, *tubera frontalia* chýbajúce, čelo ubiehavé, *tubera parietalia* naznačené, obojstranne *foramina parietalia*, na ľavej *os parietale* dva postmortálne vzniknuté otvory (6 x 9 mm, 6 x 7 mm), úplná obliterácia *sutura coronalis* a *sutura sagittalis*, *sutura metopica* perzistuje medzi očnicami (7 mm), *processus mastoidei* veľké, *processus retromarginalis* veľmi veľké, *fossae caninae* plytké, *torus palatinus* nevytvorený, na *processus palatinus* osteofyty.

Poškodená, stredne robustná *mandibula* so stredným RSÚ, brada z boku prominujúca, zdola úzka parabola s vrcholom v strede, zhora viditeľné *planum alveolare* aj *mentum*. Obojstranne jednoduché *foramina mentalia* (pod P₂), trňovitá *spina mentalis*, evertované mandibulárne uhly, zubný oblúk sánky parabolický, abrázia zubov prevažne 2. stupňa. Najmä na rezákoch abrázia, ktorá prechádza v prednej časti do drobnejších vylomení a narušení skloviny (obr. 8–10). Zuby sa zrejme používali na nejakú činnosť (paramastikačné účely). Z celkového počtu 32 trvalých zubov malo 14 zubov kaz, z toho deväť je krčkových. Na pravej strane *ramus mandibulae* stopy po medienke. *Trigonum mentale* stredne vyznačené, *corpus*

Obr. 10. Zohor-Piesky. Hrob 21. Narušenie skloviny na vonkajších okrajoch dolných zubov mandibuly. Muž, maturus I. Foto: F. Engel.

Obr. 11. Zohor-Piesky. Hrob 23. Skrátene ľavé predlaktie a deformovaný ľavý (hore) laktový kĺb, pohľad spredu. Infans II.
Foto: F. Engel.

mandibulae v mieste M_2 stredne hrubé, mandibulárne uhly so strednou vyvýšeninou, *processus articularis mandibulae* veľký.

Poškodené, stredne veľké stavce (5 krčných, 12 hrudníkových, 5 driekových) bez viditeľných degeneratívnych zmien. Fragmentárna *os sacrum* so silno vytvorenými *lineae transversae*, niektoré z nich otvorené, *os coccygis* voľná. Fragmentárne *os sternum* s veľkým a voľným manubriom, poškodené až fragmentárne robustné rebrá.

Poškodené, stredne robustné klavikuly so stredným RSÚ a so stredným zakrivením. Fragmentárne, robustné lopatky poškodené, robustné ramenné kosti s mohutným RSÚ a prirastenými epifýzami, obvod pravej hlavice 141 mm (mužský znak), nepoškodené robustné vretenné a laktové kosti s mohutným RSÚ a s prirastenými epifýzami.

Robustné panvové kosti s mohutným RSÚ, pravá *os coxae* poškodená, ľavá nepoškodená. Panva ako celok vysoká – úzka, *foramen obturatum* intermediárny, *incisura ischiadica major* (A–C: 5 mm), *sulcus praeauricularis* úzky a plytký, *arc compositus* tvorí plynulo nadväzujúci oblúk, dolný okraj ischiopubickej vetvy náhle vybočuje do *crista phalica*, *ramus superior ossis pubis* strechovitý, *facies auricularis* tvorí ostrejší uhol bez zaškrtenia, *tuberculum musculi piriformis* silno vyznačené, *spina ischiadica* plošne hranatá, reliéf symfýzy *os pubis* III. stupňa.

Poškodené, robustné stehnové kosti so stredným svalovým reliéfom, epifýzy prirastené, slabá *crista hypotrochanterica*, *linea aspera* úzka a vysoká, vertikálny priemer pravej *caput femoris* 49 mm (mužský charakter), dreňová dutina proximálnej epifýzy dosahuje dolný okraj *trochanter minor* (II. stupeň). Poškodené pately sú veľké. Poškodené tibie sú robustné so stredným RSÚ so strednou retroverziou, s vytvorenou distálnou kĺbnou facetou a prierezom stredného tvaru III. Fibule fragmentárne.

Metrická charakteristika (v mm): Tably 2–4.

Odchýlky a patologické zmeny: Z celkového počtu 32 trvalých zubov má 14 zubov kaz, najmä na predných zuboch intravitálne narušenia skloviny.

Záver: Na základe stupňa sexualizácie (D. S.) lebky (+1,00), D. S. postkranialneho skeletu (+1,14) a stavby kostry ide o muža, pričom na základe mier pravej *os coxae* ide o muža s pravdepodobnosťou 0,98 a na základe mier ľavej *os coxae* ide o muža s pravdepodobnosťou 1,00 (Houět et al. 1999). Bol vysoký cca 173 cm (telesná výška veľká) a zomrel vo veku maturus I (40–49 rokov).

Hrob 22/09

Zachovalosť: Poškodená kostra dieťaťa.

Morfologická charakteristika: Na poškodenej lebke zatvorené zadný a predbočné lupienky, neprirastené *alae majores* a *corpus sphenoidalis*. *Sutura frontalis* zatvorená, polovice sánky zrastené, *os occipitale* nezrastená. Dieťa má mliečny chrup, z ktorého postmortálne chýbajú pravostranné horné rezáky, všetky zuby z ľavej časti hornej čeľuste okrem očného zuba a pravostranného i_2 . Vidieť retinované I_1 , M_1 a M_2 (odhad veku: 4 roky $\pm$ 12 mesiacov).

Telá a oblúky stavcov sú nezrastené, dĺžky diafýz: *humerus dx.* 146 mm, *radius sin.* 112 mm, *femur dx. a sin.* 200 mm (zodpovedá to veku 4–5 rokov).

Záver: Dieťa vo veku 3–5 rokov (infans I).

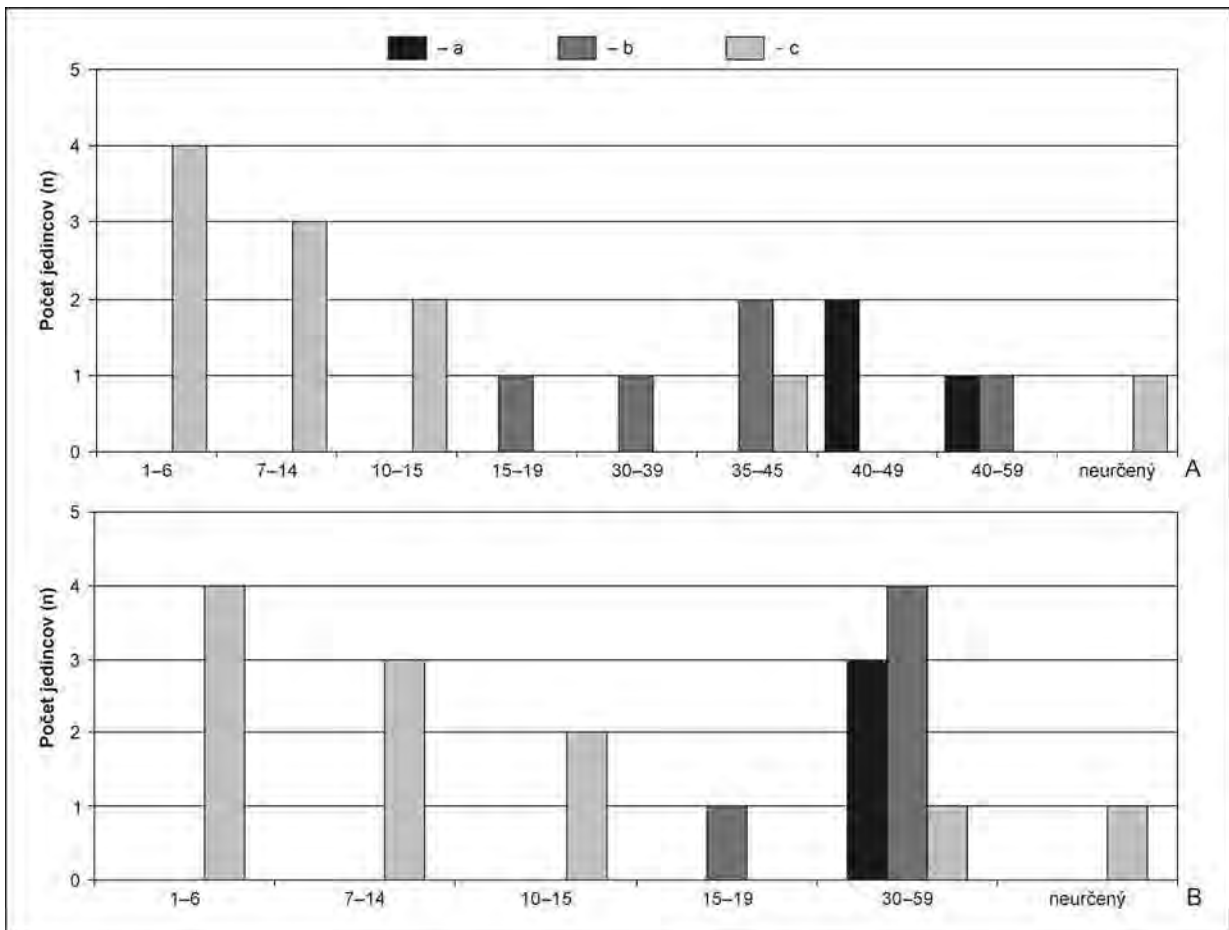
Hrob 23/09

Zachovalosť: Pomerne dobre zachovaná kostra nedospelého jedinca.

Morfologická charakteristika: Na poškodenej lebke (oddelená tvárová časť) zatvorené zadný, predný, predbočné, zadbočné lupienky. *Sutura frontalis* obliterovaná, polovice sánky zrastené, *os occipitale* zrastená, napravo vložená kosť *os supramastoideum*. Dieťa má trvalý chrup, avšak ešte

Obr. 12. Zohor-Piesky. Hrob 23. Skrátенý pravý femur (dole), pohľad spredu. Infans II. Foto: F. Engel.

Obr. 13. Zohor-Piesky. Frekvencia exhumovaných jedincov z pohrebiska. A – vekové kategórie približne po desaťročiach; B – zjednodušenie vekových kategórií. Legenda: a – muži; b – ženy; c – neidentifikované.

Tabela 1. Zohor-Piesky. Frekvencia exhumovaných jedincov z pohrebiska.

Vekové kategórie po desaťročiach	Intervaly	Muži		Ženy		Neidentifikované		Spolu	%
		n	%	n	%	n	%		
Infans I	0–6	–	–	–	–	4	21,05	4	21,05
Infans II	7–14	–	–	–	–	3	15,79	3	15,79
Infans II/Juvenis	10–15	–	–	–	–	2	10,53	2	10,53
Juvenis	15–19	–	–	1	5,26	–	–	1	5,26
Adultus II	30–39	–	–	1	5,26	–	–	1	5,26
Adultus II/Maturus I	35–45	–	–	2	10,53	1	5,26	3	15,79
Maturus I	40–49	2	10,53	–	–	–	–	2	10,53
Maturus	40–59	1	5,26	1	5,26	–	–	2	10,53
Neidentifikovateľná	–	–	–	–	–	1	5,26	1	5,26
Spolu		3	15,79	5	26,31	11	57,89	19	100,00

Vekové kategórie zjednodušené	Intervaly	Muži		Ženy		Neidentifikované		Spolu	%
		n	%	n	%	n	%		
Nedospelí	0–19	–	–	1	5,26	9	47,37	10	52,63
Starší dospelí	30–59	3	15,79	4	21,05	1	5,26	8	42,11
Neidentifikovateľní	–	–	–	–	–	1	5,26	1	5,26
Spolu		3	15,79	5	26,31	11	57,89	19	100,00

pretrvávajú obojstranne horné mliečne m^1 a m^2 . Vidno obojstranne retinované C a M^2 . Ďalej obojstranne pretrvávajú dolné m_2 , súčasne sú retinované P_1 a prerézávajú sa M_2 . Tretie horné a dolné stoličky nie sú vyvinuté. Odhad veku: 9 rokov ± 24 mesiacov.

Telá a oblúky stavcov sú zrastené, dĺžky diafýz: *humerus sin.* 194? mm, *radius dx.* 149? mm *femur dx.* 258? mm, *femur sin.* 271 mm, *tibia dx.* 223 mm, *tibia sin.* 224 mm (zodpovedá to veku 9–10 rokom).

Odchýlky a patologické zmeny: Na pravej očnici *cribra orbitalia*. Lakťový kĺb ľavej hornej končatiny deformovaný (obr. 11): na *humerus sin.* distálna časť diafýzy a epifýza, na *ulna sin.* a *radius sin.* proximálna časť diafýzy a epifýza. Proximálna časť diafýzy vretennej kosti zúžená, obidve kosti ľavého predlaktia sú gracilnejšie a zmenšené. Zmeny prítomné aj na dolných končatinách. Na distálnej časti epifýzy výrazne zmenšeného pravého *femuru* výrastok, pričom distálna časť diafýzy je deformovaná (obr. 12). Nie je celkom isté, či ide o posttraumatické alebo vrodené príčiny.

Záver: Nedospelý jedinec vo veku 9–10 rokov (infans II) so zdeformovaným ľavým lakťovým kĺbom a so skrátaným pravým femurom, s patologicky zmenenou jeho distálnou časťou.

VYHODNOTENIE

Základné paleodemografické údaje

Pri antropologickej analýze 23 hrobov sa podarilo identifikovať 19 jedincov (10 nedospelých, t. j. 52,63 %, osem dospelých, t. j. 42,1 % a jeden

dospelý jedinec bližšie neurčený – 5,26 %; obr. 13; tabela 1).

Celkovo z vekových kategórií patrilo najviac, teda sedem (36,84 %) kostrových pozostatkov deťom vo veku infans (0,6–14 rokov), z toho štyri patrili do kategórie infans I (1–6 rokov) a tri do kategórie infans II (7–14 rokov). Ďalej sa našli dve staršie deti vo veku infans II/juvenis (10–15 rokov) a jedno dievča vo veku juvenis (15–19 rokov).

Z ôsmich dospelých (štyri ženy, dvaja muži, jeden muž?, jeden neurčený jedinec) dve ženy zomreli vo veku adultus II/maturus I (35–45 rokov), jedna žena vo veku adultus II (30–39 rokov) a jedna vo veku maturus (40–59 rokov). Dvaja muži a jeden muž? zomreli vo veku maturus (40–59 rokov), z toho dvaja vo veku maturus I (40–49 rokov). U jedného dospelého vo veku adultus II/maturus I (35–45 rokov) sa nepodarilo odhadnúť pohlavie.

Ak zahrnieme do celkového počtu aj dospievajúce dievča, všetky štyri ženy boli mladšie ako traja muži, pričom všetci dospelí v našom malom súbore boli starší ako 30 rokov. Podľa základných parametrov, získaných na oveľa početnejších pohrebiskách zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach (spolu 660 jedincov z nitrianskej, únětickkej a maďarovskej kultúry) sa zdá, že priemerný vek bol počas celého sedemstoročného trvania osídlenia lokality stabilný, a to 31 až 32 rokov (Jakab 2007). Vo všetkých troch skupinách bol priemerný vek mužov vyšší ako u žien.

Tabela 2. Zohor-Piesky. Kraniometrické údaje (mm) a indexy dospelých z pohrebiska (podľa Bräuer 1988; Martin/Saller 1957).

Mieri/ indexy	Číslo hrobu		6		9		17		19		21	
	Pohlavie	Vek	žena	žena	35–45	charakteristika	35–45	žena	40–49	muž	40–49	muž
M 1	g-op	178	dlhá	charakteristika	190?	velmi dlhá	193	velmi dlhá	-	-	-	-
M 1c	n-op	-	-	-	189	-	185	-	191	-	-	-
M 1d	n-op	-	-	-	-	-	191	-	-	-	-	-
M 3	g-l	-	-	-	186?	-	190	-	-	-	192	-
M 5	n-ba	100	velká	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 8	eu-eu	134	úžka	charakteristika	121	velmi úžka	121	velmi úžka	-	-	-	-
M 9	ft-ft	93	stredná	stredná	93	stredná	92	stredná	-	-	83	velmi malá
M 10	co-co	-	-	velmi malá	105	velmi malá	107	malá	-	-	105	velmi malá
M 11	au-au	117	stredná	-	-	-	90	velmi malá	-	-	-	-
M 12	ast-ast	-	-	-	-	-	93?	velmi malá	-	-	-	-
M 17	ba-b	130	stredná	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 19	výška proc. m.	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 23	g-op-g	-	-	-	-	-	511	velký	-	-	-	-
M 24	po-b-po	-	-	-	-	-	304	stredný	-	-	-	-
M 25	n. o	-	-	-	-	-	363	velký	-	-	-	-
M 26	n. b	-	-	-	-	-	127	velký	-	-	125	-
M 27	b. l	-	-	-	126	-	131	velký	130	-	130	-
M 28	l. o	-	-	-	-	-	104	malý	111	-	-	-
M 29	n-b	-	-	-	-	-	114	velmi veľká	-	-	114	stredná
M 30	b-l	-	-	velmi veľká	118	velmi veľká	121	velmi veľká	116	-	116	stredná
M 31	l-o	-	-	-	-	-	89	malá	95	-	-	-
M 38	kapacita lebky	1297,2	oligokeph.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 40	ba-pr	92	malá	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 43	fnt-fnt	-	-	-	94	-	-	-	-	-	91	-
M 43(1)	fmo-fmo	-	-	-	88	-	-	-	-	-	89	-
M 45	zy-zy	124	stredná	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 48	n-pr	68	stredná	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 51	mf-ek	37	velmi malá	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 52	spa-sbk	31	velmi malá	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 54	apt-apt	23	malá	malá	-	stredná	25?	stredná	-	-	-	-

Tabela 2. Pokračovanie

Mieri/ indexy	Číslo hrobu		6		9		17		19		21	
	Pohlavie	Vek	30–39	žena	35–45	žena	35–45	žena	40–49	muž	40–49	muž
M 55	n-ns		47	-	-	-	54?	-	-	-	-	-
M 57	simotická šírka		-	-	-	-	9	-	-	-	-	-
M 61	ekm-ekm		61	stredná	stredná	stredná	59	stredná	-	-	-	-
M 63	enm-enm		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 65	kdl-kdl		112?	stredná	stredná	stredná	-	-	-	-	-	-
M 66	go-go		89	malá	malá	malá	88	malá	-	-	-	110
M 67	bim. šír.		49	-	-	-	44	-	-	-	-	99?
M 69	id-gn		33	veľká	stredná	stredná	30	veľká	-	-	-	48
M 70	výška r. m.		57	stredná	veľká	stredná	60	stredná	61	stredná	stredná	34
M 71	šírka r. m.		32	-	-	-	33	-	34	-	-	36
M 79	u. ram. m.		-	-	-	-	123	stredný	-	-	-	126
M 80a	d. z. o. mand.		-	-	-	-	36	-	-	-	-	44
M 80(1)	š. z. o. max.		-	-	-	-	60	-	-	-	-	-
M 80(1)	š. z. o. mand.		-	-	-	-	59	-	-	-	-	66
M 80(2)	dent. d. m.		-	-	-	-	40P	-	40P	-	-	38
M 80(3)	mol. d. m.		-	-	-	-	20	-	28P	-	-	25
N	dent. dĺžka		40	-	-	-	33	-	-	-	-	29
M 49a	dak. šírka		21	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M 49b	dak. výška		13	-	-	-	-	-	-	-	-	-
N	zm'-ss-zm'		126	-	-	-	-	-	-	-	-	-
N	zm'-zm'		92	-	-	-	-	-	-	-	-	-
I 1	8 : 1		75,20	mesokran	ultradolich.	ultradolich.	63,60	ultradolich.	-	-	-	-
I 2	17 : 1		73,00	orthokran	-	-	-	-	-	-	-	-
I 3	17 : 8		97,00	metriokran	-	-	-	-	-	-	-	-
I 11	11 : 24		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
I 12	9 : 10		-	-	-	-	88,50	veľmi veľký	-	-	-	79,0
I 13	9 : 8		69,40	eurymetop	76,80	eurymetop	76,0	eurymetop	-	-	-	-
I 14	12 : 8		-	-	-	-	76,8	stredný	-	-	-	-
I 16	27 : 26		-	-	-	-	103,1	veľký	-	-	-	104,0
I 17	28 : 26		-	-	-	-	81,8	malý	-	-	-	-

Tabela 3. Zohor-Piesky. Postkraniálne miery (mm) a indexy dospelých z pohrebiska (podľa Bräuer 1988; Martin/Saller 1957).

Číslo hrobu	2		6		9		12		17		21	
Pohlavie	žena		žena		žena		žena		žena		muž	
Vek	maturus		adultus II		adulus II/ maturus I		juvenis		adulus II/ maturus I		maturus I	
Humerus	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ
1.	–	–	308	306	305	298	–	–	287	–	340	338
2.	–	–	306	301	302	297	–	–	284	279	335	332
5.	–	–	23	23	23	22	–	–	23	22	25	26
6.	–	–	17	17	17	17	–	–	18	17	20	19
7.	–	–	66	66	63	61	–	–	62	–	72	71
8.	–	–	125	–	126	127	–	–	128?	–	–	147
6. : 5.	–	–	73,9	73,9	73,9	77,2	–	–	78,2	77,2	80,0	73,0
7. : 1.	–	–	21,4	21,4	20,6	20,4	–	–	21,6	–	21,1	21,0
Radius	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ
1.	–	–	236	234	226	228	–	–	–	–	256	257
1b.	–	–	233	231	224	226	–	–	–	–	253	254
2.	–	–	225	222	214	217	–	–	–	–	242	245
3.	–	–	43	43	41	41	–	–	–	–	48	47
4.	–	–	16	18	15	14	–	–	–	–	18	17
5.	–	–	12	11	12	12	–	–	–	–	14	14
3. : 2.	–	–	19,1	19,4	19,2	18,9	–	–	–	–	19,8	19,2
5. : 4.	–	–	75,0	61,1	80,0	85,7	–	–	–	–	77,8	82,4
Ulna	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ
1.	–	–	259	x	249	250	–	–	–	–	282	280
2.	–	–	227	223	220	222	–	–	–	–	248	249
3.	–	–	41	38	35	36	–	–	–	–	42	39
11.	–	–	13	14	12	10	–	–	–	–	15	15
12.	–	–	13	15	14	15	–	–	–	–	19	19
3. : 2.	–	–	18,0	17,0	15,9	16,2	–	–	–	–	16,9	15,6
11. : 12.	–	–	100,0	93,3	85,7	66,6	–	–	–	–	78,9	78,9
Femur	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ	P	Ľ
1.	418?	–	438	434	418	421	439?	439?	405?	–	–	477?
2.	418?	–	432	432	416	419	435?	434?	401?	–	–	476
6.	24	–	28	28	27	24	27	26	26	–	30	33
7.	28	–	27	26	27	28	24	25	28	–	28	29
8.	82?	–	85	84	84	82	–	–	83	–	91	96
9.	32	–	35	35	32	33	31	31	32	–	34	35
10.	23	–	21	22	27	25	26	27	28	–	31	32
18.	39?	–	42?	40?	44	43	41	41	44	–	50	–
19.	40	–	40?	41?	43	42	42	41	–	–	49	49
20.	126	–	132	–	137	136	134	130	–	–	156	–
28.	–	–	18	15	30	25	–	–	–	–	–	–
8. : 2.	19,6	–	19,7	19,4	20,2	19,6	–	–	20,7	–	–	20,2
(6. + 7.) : 2.	12,4	–	12,7	12,5	13,0	12,4	11,7	11,8	13,5	–	–	13
6. : 7.	85,7	–	103,7	107,7	100,0	85,7	112,5	104,0	92,9	–	107,1	113,8
10. : 9.	71,8	–	60,0	62,9	84,4	75,8	83,9	87,1	87,5	–	91,2	91,4
19. : 18.	102,5	–	95,2	102,5	97,7	97,7	102,4	100,0	–	–	98	–
(19. + 18.) : 2.	18,9	–	19,0	18,8	20,9	20,3	19,1	18,9	–	–	–	–

Tabela 3. Pokračovanie.

Číslo hrobu	2		6		9		12		17		21	
Pohlavie	žena		žena		žena		žena		žena		muž	
Vek	maturus		adultus II		adulus II/ maturus I		juvenis		adulus II/ maturus I		maturus I	
Tibia	P	L'	P	L'	P	L'	P	L'	P	L'	P	L'
1.	-	-	352	354	356	359	-	-	-	-	385	-
1a.	-	-	365	366	359	361	364	362	-	-	398	-
1b.	-	-	358	361	352	350	-	-	-	-	390	-
3.	-	-	71?	-	68?	67?	-	-	-	-	71	-
6.	-	-	42?	41	43	41	42	39	-	-	44	-
8.	-	-	29	30	30	29	27	27	-	-	32	34
8a.	-	-	32	32	34	31	31	30	-	-	37	37
9.	-	-	19	20	21	20	21	20	-	-	24	24
9a.	-	-	20	21	21	22	22?	22	-	-	26	27
10b.	-	-	73	75?	73	70	71	70	-	-	86	85
9. : 8.	-	-	65,5	66,6	70,0	68,9	77,7	74,0	-	-	75	70,5
9a. : 8a.	-	-	62,5	65,6	61,7	70,9	70,9	73,3	-	-	70,2	72,9
10b. : 1.	-	-	20,7	21,1	20,5	19,5	-	-	-	-	22,3	-
Fibula	P	L'	P	L'	P	L'	P	L'	P	L'	P	L'
1.	-	-	347	-	348	346	-	-	-	-	-	-
2.	-	-	19	17?	13	16	-	-	-	-	-	-
3.	-	-	14	13?	11	12	-	-	-	-	-	-
4a.	-	-	42?	-	35	35	-	-	-	-	-	-
3. : 2.	-	-	73,6	76,4	84,6	75,0	-	-	-	-	-	-
4a. : 1.	-	-	12,1	-	10,0	10,1	-	-	-	-	-	-
R1. : H2.	-	-	77,1	77,7	74,8	76,7	-	-	-	-	-	-
T1b. : F2.	-	-	82,8	83,5	84,6	83,5	-	-	-	-	-	-
(H2. + R1.) : (F2. + T1b.)	-	-	68,5	67,4	68,7	68,2	-	-	-	-	-	-

Tabela 4. Zohor-Piesky. Telesná výška dospelých jedincov z pohrebiska (vypočítaná podľa rôznych metódik).

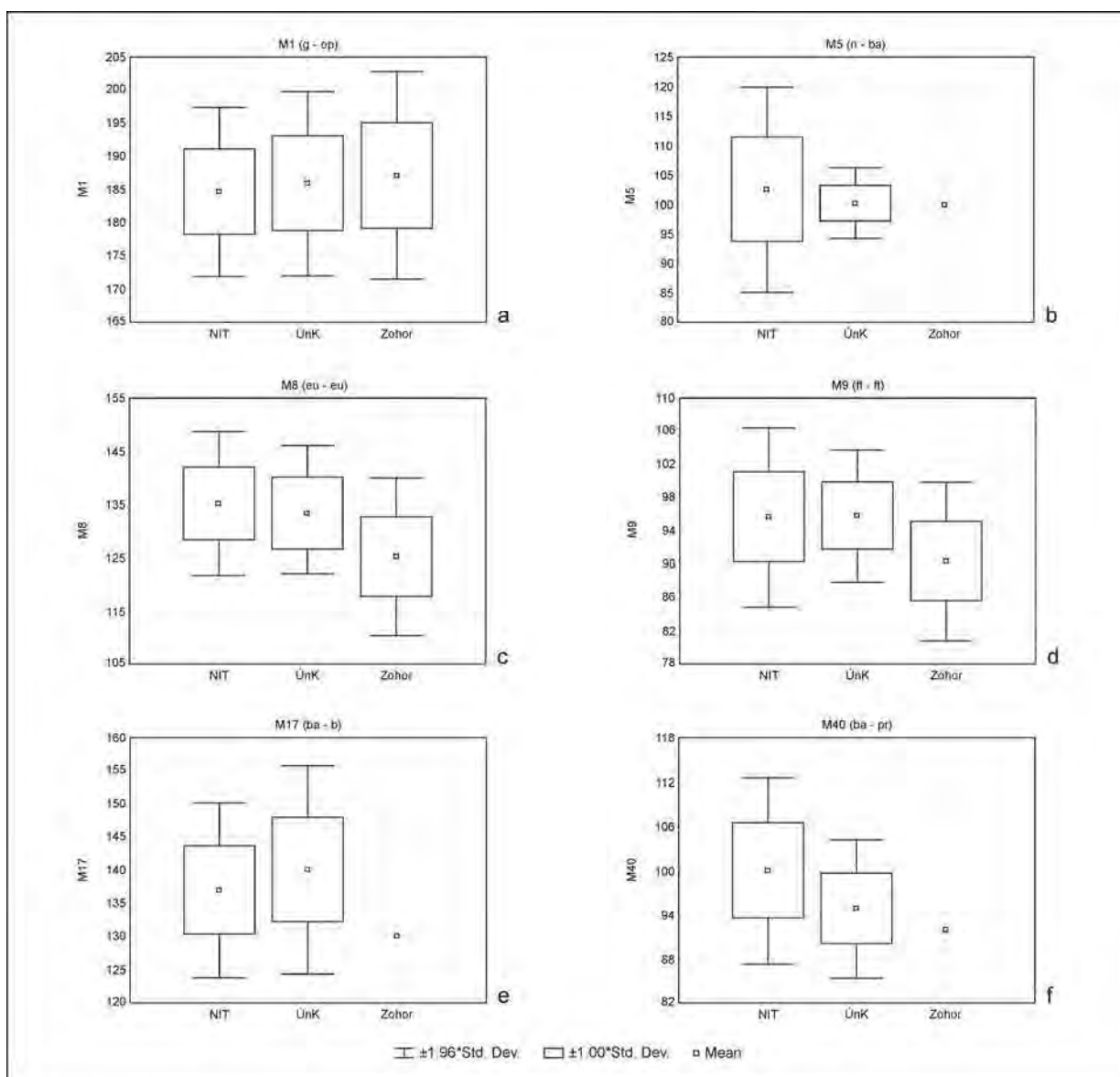
Číslo hrobu	Pohlavie	Vek	Manouvrier	Pearson	Bretlinger	Bach	Trotter-Gleser	Telkkä	Olivier et al.	Sjøvold	Priemer	Charakteristika
2	žena	maturus	154,8	154,1	-	161,7	157,3	156,8	157,8	159,1	157,4	nadstredná
6	žena	adultus II	160,1	161,3	-	163,2	162,8	160,7	163,7	163,8	162,2	vysoká
9	žena	adultus II/maturus I	157,9	158,7	-	161,6	161,2	159,5	161,3	160,8	160,1	vysoká
12	žena	juvenis	159,2	158,2	-	164,5	162,5	160,5	163,1	165,8	162,0	vysoká
17	žena	adultus II/maturus I	150,8	151,2	-	159,6	154,2	152,9	151,5	153,6	153,4	stredná
21	muž	maturus I	171,2	169,6	173,0	-	175,0	174,0	174,4	175,8	173,3	vysoká

Tabela 5. Zohor-Piesky. Odchýlky a patologické zmeny na kostrových pozostatkoch. 1 – *cribra orbitalia*; 2 – veľký *foramen incisivum*; 3 – viaceré kazy na zuboch; 4 – hypoplázia na zuboch; 5 – zubný kameň; 6 – hypodontia; 7 – *spondylarthrosis*; 8 – lumbalizácia; 9 – široký *hiatus sacralis*; 10 – poranenie lebky; 11 – deformácie kĺbov končatín; 12 – artróza.

Hrob	Pohlavie	Vek	Katégoria 1	Katégoria 2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	muž	40–59	dospelý	maturus	x	–	x	x	–	–	x	–	–	–	–	–
2	žena	40–59	dospelý	maturus	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–
3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
4	nedospelý	10–15	nedospelý	infans II/juvenis	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
5	nedospelý	2–3	nedospelý	infans I	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
6	žena	30–39	dospelý	adultus II	–	x	x	–	–	–	–	x	–	–	–	x
7	nedospelý	3–4	nedospelý	infans I	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
9	žena	35–45	dospelý	adultus II/maturus I	–	–	–	–	–	x	x	x	–	x	–	–
10	nedospelý	10–12	nedospelý	infans II	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
11	nedospelý	2–3	nedospelý	infans I	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
12	žena	16–18	nedospelý	juvenis	x	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–
13	–	35–45	dospelý	adultus II/maturus I	–	–	x	–	–	–	–	–	–	x	–	–
14	nedospelý	10–13	nedospelý	infans II	–	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–
16	nedospelý	14–16	nedospelý	infans II/juvenis	x	–	–	–	–	–	–	–	–	x	–	–
17	žena	35–45	dospelý	adultus II/maturus I	–	–	x	x	x	–	–	–	–	–	–	x
19	muž?	40–49	dospelý	maturus I	–	x	x	–	–	–	–	–	x	–	–	–
21	muž	40–49	dospelý	maturus I	–	–	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–
22	nedospelý	3–5	nedospelý	infans I	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
23	nedospelý	9–10	nedospelý	infans II	x	–	–	–	–	–	–	–	–	–	x	–

Tabela 6. Zohor-Piesky. Porovnanie kranio-metrických údajov jedincov z pohrebiska Zohor-Piesky s databázou zo staršej doby bronzovej z územia Česka a Slovenska. NIT – nitrianska kultúra (21 jedincov z lokalít Holešov, Výčapy-Opatovce, Blatné), ÚnK – únětická kultúra (24 jedincov z lokalít Bučovice, Holešov, Prušánky, Rebešovice).

Miery/ indexy	NIT			ÚnK			Zohor			Spolu		
	priemer	smerodajná odchýlka	n	priemer	smerodajná odchýlka	n	priemer	smerodajná odchýlka	n	priemer	smerodajná odchýlka	n
M 1	184,55	6,460	20	185,81	7,083	21	187,00	7,937	3	185,32	6,730	44
M 5	102,56	8,862	9	100,20	3,033	5	100,00	0,000	1	101,60	6,998	15
M 8	135,26	6,895	19	134,19	6,112	21	125,33	7,506	3	134,05	6,852	43
M 9	95,53	5,456	17	95,70	4,054	20	90,25	4,856	4	95,10	4,908	41
M 10	119,31	7,050	16	113,67	8,972	9	105,67	1,155	3	116,04	8,470	28
M 17	136,90	6,724	10	140,00	7,987	11	130,00	0,000	1	138,14	7,447	22
M 23	513,31	20,874	13	519,47	24,784	15	511,00	0,000	1	516,41	22,459	29
M 27	124,60	7,209	15	130,00	5,416	7	130,33	0,577	3	126,80	6,727	25
M 28	114,69	6,511	13	118,00	5,000	3	107,50	4,950	2	114,44	6,501	18
M 40	100,00	6,442	9	94,80	4,764	5	92,00	0,000	1	97,73	6,239	15
M 45	125,86	7,151	7	124,29	4,680	7	124,00	0,000	1	125,00	5,657	15
M 51	36,73	1,272	11	39,67	2,828	9	37,00	0,000	1	38,00	2,490	21
M 52	31,00	2,236	11	32,90	1,595	10	31,00	0,000	1	31,86	2,100	22
M 54	24,60	1,578	10	25,10	3,872	10	24,00	1,414	2	24,77	2,776	22
M 55	47,55	3,908	11	51,50	5,255	10	50,50	4,950	2	49,52	4,814	23
M 65	113,78	5,426	9	115,00	6,976	7	112,00	0,000	1	114,18	5,801	17
M 66	95,92	5,469	13	95,83	11,207	12	92,00	6,083	3	95,46	8,289	28
M 69	34,71	3,221	14	32,40	4,122	20	32,25	1,708	4	33,24	3,730	38
I 1	73,64	3,555	18	72,30	3,987	21	67,13	7,004	3	72,51	4,253	42
I 13	70,44	2,605	16	71,75	3,747	20	74,07	4,061	3	71,39	3,403	39
I 42	84,56	7,560	11	82,88	8,801	9	83,70	0,000	1	83,79	7,763	21
I 48	52,28	4,694	10	48,80	5,609	10	48,90	0,000	1	50,46	5,219	21

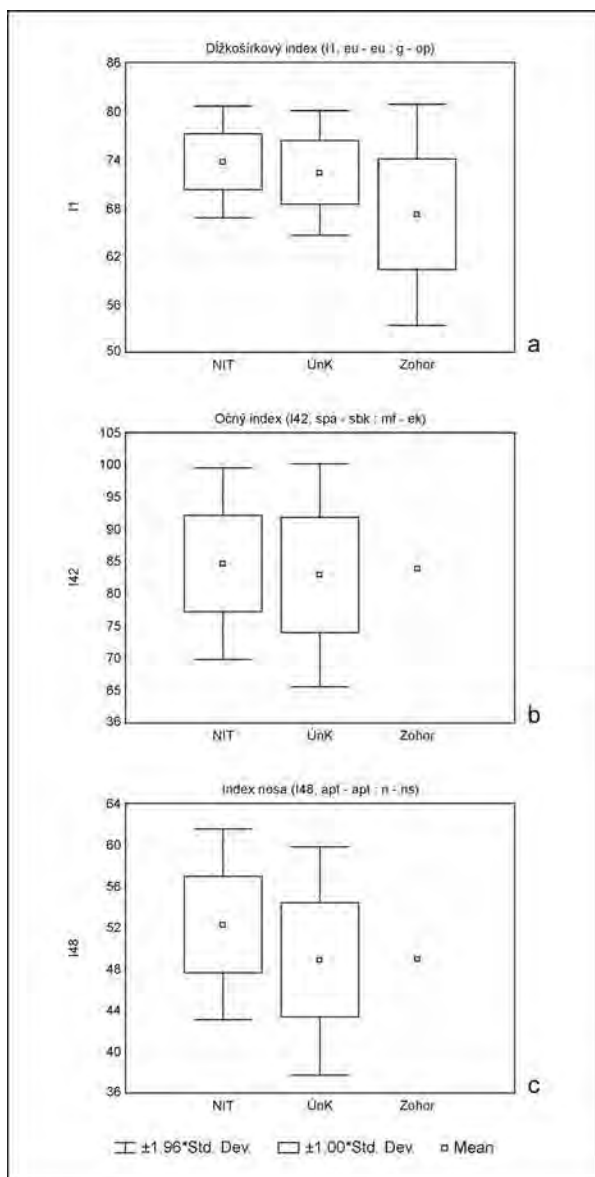
Obr. 14. Zohor-Piesky. Porovnanie niektorých mier jedincov z pohrebiska Zohor-Piesky s databázou zo staršej doby bronzovej z územia Česka a Slovenska. Legenda: NIT – nitrianska kultúra (21 jedincov z lokalít Holešov, Výchapy-Opatovce, Blatné); ÚnK – únětická kultúra (24 jedincov z lokalít Bučovice, Holešov, Prušánky, Rebešovice); Mean – priemer; Std. Dev. – smerodajná odchýlka; n – počet jedincov, údaje v tabele 6.

Metrické údaje

Neúplné kranio-metrické údaje sa podarilo získať od troch žien a dvoch mužov (tabuľka 2). Tvarovo ich lebky možno porovnaním s databázou V. P. Aleksejeva a G. F. Debeca (1964) charakterizovať ako dlhé až veľmi dlhé a úzke až veľmi úzke. Podľa dĺžkošírkového indexu (I 1) možno popísať iba tri ženské lebky: jednu ako mesokranú (stredne dlhú) a dve ako ultradolichokrané (veľmi dlhé). Tie isté lebky sú podľa transversálneho frontoparietálneho indexu (I 13) eurymetopné.

Ostatné údaje sú priveľmi ojedinelé a nemožno podľa nich všeobecnejšie charakterizovať celú skupinu. Lepšie zachovaná lebka najmladšej ženy (6/09) má veľmi malú kapacitu (oligokephal) a veľmi malý lebečný modul. Podľa indexov je mesokran, orthokran, metriokran, eurymetop, mesen, mesokonch a mesorhin. Jej dakryálny a simotický index sú v rozmedzí európidných jedincov.

Rozmery analyzovaných lebiek sa podobajú rozmerom lebiek z iných podobne datovaných sérií. Podľa súhrnu kranio-metrickej analýzy väčšieho súboru kostrových nálezov z lokalít Branč,

Obr. 15. Zohor-Piesky. Porovnanie niektorých indexov jedincov z pohrebiska Zohor-Piesky s databázou zo staršej doby bronzovej z územia Česka a Slovenska. Legenda: NIT – nitrianska kultúra (21 jedincov z lokalít Holešov, Výčapy-Opatovce, Blatné); ÚnK – únětická kultúra (24 jedincov z lokalít Bučovice, Holešov, Prušánky, Rebešovice); Mean – priemer; Std. Dev. – smerodajná odchýlka; n – počet jedincov, údaje v tabele 6.

Matúškovo a Abrahám, ktoré patria k nitrianskej kultúre, je možné túto populáciu charakterizovať ako dolichokrannú až mezokrannú, orthokrannú až hypsikrannú, metriokrannú až akrokrannú, eurymetopnú až metriometopnú, meзокonchnú s tendenciou k chamaekonchnosti a chamaerhinnú s tendenciou k mezorhinnosti (Thurzo 1978; Tichá/Hanulík 1971). Lebky zo Zohoru sa podobajú aj napríklad lebkám z menšieho pohrebiska nitrianskej kultúry zo Slatinic, okres Olomouc (Dočkalová 2006).

Pri aspoň orientačnom porovnaní kranio-metrických údajov malej série lebiek zo Zohoru s referenčnou databázou zo staršej doby bronzovej (tabeľa 6) sú lebky zo Zohoru trochu dlhšie a o trochu výraznejšie užšie (obr. 14; tabeľa 6). Ich priemerný dĺžkoširokový index (I 1) je veľmi malý (ultradolichokranný). Avšak v prípade nadpriemerne vyšších dĺžkoširokových indexov s prihliadnutím na smerodajné odchýlky sa súbory databázy a Zohoru prelínajú (obr. 15; tabeľa 6).

Metrické údaje z postkraniaľneho skeletu sa podarilo získať od piatich žien (z toho jednej juvenilnej) a jedného muža (tabeľa 3). Podľa dĺžko-hrúbkového indexu (H 7 : H 1) majú všetci jedinci ramenné kosti stredne robustné, kým vretenné kosti (R 3 : R 2) sú robustné. Pokiaľ ide o dolné končatiny, podľa dĺžko-hrúbkového indexu (F 8 : F 2) majú všetci jedinci stehnové kosti stredne robustné. Iba u dvoch žien bolo možné porovnať dĺžky tibií a femurov (T 1b : F 2), a tak zistiť, že majú vysoký tzv. *index cruralis*.

Výšku sme mohli vypočítať u šiestich jedincov (piatich žien a jedného muž) (tabeľa 4) a ukázalo sa, že okrem dvoch žien, boli všetci zvyšní jedinci vysokí. Napriek tomu, že kranio-metrické údaje z lokalít Branč, Matúškovo a Abrahám pôsobia homogénne, v prípade výšky tela, vypočítanej podľa Manouvriera, je situácia rôznorodejšia. U mužov výška varíruje v rozpätí kategórií podstredná až nadstredná a u žien v rozpätí stredná až vysoká (Thurzo 1978; Tichá/Hanulík 1971). Výška muža z analyzovaného súboru (171,2 cm podľa Manouvriera, 173,3 – priemer viacerých metód) presahuje priemerné výšky jedincov zo staršej doby bronzovej z iných lokalít (Dočkalová 2006; Teschler-Nicola 1989; Thurzo 1978; Tichá/Hanulík 1971). Ide však iba o jediný prípad, takže tu môže zohrávať úlohu náhodný faktor.

Zdravotný stav

Z celkového počtu 10 nedospelých jedincov (tabeľa 5) sa u troch vyskytujú *cribra orbitalia*. V jednom prípade u juvenilnej ženy (hrob 12/09) s *cribra orbitalia* sa na chrupe nachádza zvýšený počet kazov. U druhých dvoch má jedno dieťa (hrob 16/09) navyše poranenie lebky a druhé (hrob 23/09) deformovaný ľavý lakťový kĺb a skrátenu pravú stehnovú kosť. U štvrtého nedospelého sú zuby pozmenené dyspláziou skloviny (hypoplázia).

V prípade ôsmich dospelých (tabeľa 5) majú všetci, okrem jednej ženy, zvýšený počet zubných kazov. Ostatné odchýlky alebo patologické zmeny sa vyskytujú iba ojedinele. V jednom prípade boli diagnostikované *cribra orbitalia* aj s hypopláziou

na zuboch, pravdepodobne ako prejav chronickej záťaže resp. diagenetického stresu. Zaujímavosťou je výskyt veľkého *foramen incisivum* u jednej ženy (hrob 6/09) a jedného muža (hrob 19/09). U dvoch jedincov sa našla spondylartróza, u dvoch lumbalizácia a u jedného široký *hiatus sacralis*. Jedna žena (hrob 9/09) so zahojeným poranením na lebke mala nepravidelne prerezaný trvalý chrup.

Celkovo u troch jedincov (jedného nedospelého a dvoch dospelých) sa na lebkách vyskytli stopy po poraneniach.

ZÁVER

Pri antropologickej analýze 23 hrobov zo starobronzového pohrebiska nitrianskej kultúry zo Zohora (poloha Piesky, okr. Malacky) sa podarilo identifikovať 19 jedincov (10 nedospelých, osem dospelých – štyri ženy, troch mužov, jedného dospelého, jedného bližšie neurčeného jedinca).

Celkovo najviac (deväť) kostrových pozostatkov patrilo deťom vo veku 0,6–15 rokov a potom starším dospelým (osem) vo veku 30–59 rokov. Spolu s do-

spievajúcim dievčaťom boli štyri ženy mladšie ako traja muži a všetci dospelí zasa starší ako 30 rokov.

Neúplné kraniometrické údaje sa podarilo získať od troch žien a dvoch mužov. Tvarovo ich lebky možno porovnaním s databázou Aleksejeva a Debeca charakterizovať ako dlhé až veľmi dlhé a úzke až veľmi úzke. Podobajú sa tak lebкам z obdobia staršej doby bronzovej z iných lokalít. Podľa metrických údajov z postkraniálneho skeletu má päť žien a jeden muž ramenné kosti stredne robustné, vretenné robustné a stehnové stredne robustné. Dve ženy majú vysoký tzv. *index cruralis*, ktorý porovnáva dĺžku tibie a femuru. Podľa vypočítanej výšky u šiestich jedincov boli okrem dvoch žien všetci vysokí.

Z celkového počtu 10 nedospelých jedincov sa u troch vyskytujú *cribra orbitalia*. Jedno dieťa malo poranenú lebku a jedno zrejme ako posttraumatický dôsledok deformovaný ľavý lakťový kĺb a tiež skrátenú pravú stehnovú kosť. V prípade ôsmich dospelých mali všetci, okrem jednej ženy, zvýšený počet zubných kazov. Ostatné odchýlky alebo patologické zmeny sa vyskytujú iba ojedinele. Na lebkách troch jedincov (jedného nedospelého a dvoch dospelých) sa našli stopy po poraneniach.

LITERATÚRA

- Acsádi/Nemeskéri 1970 – Gy. Acsádi/J. Nemeskéri: History of Human Life Span and Mortality. Budapest 1970.
- Aleksejev/Debec 1964 – V. P. Aleksejev/G. F. Debec: Kraniometrija, metodika antropologičeskich issledovanij. Moskva 1964.
- Bartík/Šefčáková 2004 – J. Bartík/A. Šefčáková: Hrob so šálkou protounětickej kultúry z Blatného, okr. Bratislava-vidiek, Slovensko. In: E. Kazdová/Z. Měřínský/K. Šabatová (Ed.): K počtě Vladimíru Podborskému. Brno 2004, 235–239.
- Bräuer 1988 – G. Bräuer: Osteometrie. In: R. Knussmann (Ed.): Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. I/1. Stuttgart – New York 1988, 160–232.
- Brůžek/Likovský/Černý 2002 – J. Brůžek/J. Likovský/V. Černý: Současné metody biologické antropologie a jejich využití při hodnocení kostry přisuzované českému knížeti Spytihněvovi I. Arch. Rozhledy 54, 2002, 439–456.
- Buikstra/Ubelaker 1994 – J. E. Buikstra/D. H. Ubelaker (Ed.): Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Ark. Arch. Sur. Res. 44. Fayetteville 1994.
- Daňová/Elschek 2014 – K. Daňová/K. Elschek: Pohrebisko nitrianskej kultúry v Zohore. Slov. Arch. 62/2, 2014, 267–291.
- Dočkalová 2006 – M. Dočkalová: Pohřebiště nitranské kultury ze Slatinic, okres Olomouc. Slov. Arch. 54/1, 2006, 41–56.
- Fazekas/Kósa 1978 – I. Gy. Fazekas/F. Kósa: Forensic Fetal Osteology. Budapest 1978.
- Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979 – D. Ferembach/I. Schwidetzky/M. Stloukal: Empfehlungen für die Alters -und Geschlechtsdiagnose am Skelett. Homo 30/2, 1979, 1–32.
- Houët/Bruzek/Murail 1999 – F. Houët/J. Bruzek/P. Murail: Computer program for sex diagnosis of the human pelvic bone based on probabilistic approach. Am. Journal Phys. Anthr. 28, 1999, 155.
- Jakab 2007 – J. Jakab: Grundkennziffern der Paläodemographie der Frühbronzezeitlicher Gräberfelder von Jelšovce. Slov. Arch. 55/2, 2007, 277–283.
- Martin/Saller 1957 – R. Martin/K. Saller: Lehrbuch der Anthropologie. Band I. Stuttgart 1957.
- Rösing 1988 – F. W. Rösing: Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmassen. In: R. Knussmann (Ed.): Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. I/1. Stuttgart – New York 1988, 586–600.
- Sjøvold 1988 – T. Sjøvold: Geschlechtsdiagnose am Skelett. In: R. Knussmann (Ed.): Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. I/1. Stuttgart – New York 1988, 444–480.
- Stloukal/Hanáková 1978 – M. Stloukal/H. Hanáková: Die Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. Homo 29, 1978, 53–69.

Szilvássy 1988 – J. Szilvássy: Altersdiagnose am Skelett. In: R. Knussmann (Ed.): Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. I/1. Stuttgart – New York 1988, 421–443.

Teschler-Nicola 1989 – M. Teschler-Nicola: Soziale und biologische Differenzierung in der frühen Bronzezeit am Beispiel des Gräberfeldes F von Gemeinlebarn, Niederösterreich. Ann. Naturhist. Mus. Wien 1989, 135–145.

Thurzo 1978 – M. Thurzo: A Survey of Anthropological Researches of the Bronze age realized in Slovakia. Anthropologie 16/2, 1978, 123–126.

Tichá/Hanulík 1971 – I. Tichá/M. Hanulík: Antropológia kostrových hrobov maďarovskej kultúry v Majcichove pri Seredi. Anthr. (Bratislava) 16, 1971, 161–175.

Ubelaker 1989 – D. H. Ubelaker: The Estimation of Age at Death from Immature Human Bone. In: M. Y. Işcan (Ed.): Age Markers in the Human Skeleton. Springfield – Illinois 1989, 55–70.

Rukopis prijatý 20. 6. 2014

Recenzenti doc. RNDr. Milan Thurzo, CSc.
prof. RNDr. Mária Vondráková, CSc.

Abstract translated by Dana Marková
Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

RNDr. Alena Šefčáková, PhD.
Slovenské národné múzeum
Prírodovedné múzeum
Antropologické oddelenie
Vajanského nábr. 2
P. O. BOX 13
SK – 810 06 Bratislava 16
sefcakova@snm.sk

Anthropologische Analyse des Gräberfeldes der Nitra-Kultur von Zohor

Alena Šefčáková

ZUSAMMENFASSUNG

Bei der anthropologischen Analyse von 23 Gräbern aus dem Gräberfeld der Nitra-Kultur aus der älteren Bronzezeit in Zohor (Flur Piesky, Bez. Malacky) ist es gelungen 19 Individuen zu identifizieren (10 minderjährige, acht Erwachsene – vier Frauen, drei Männer, ein Erwachsener und ein Individuum, dessen Geschlecht und Alter konnten nicht näher geschätzt werden).

Im Allgemeinen die meisten (neun) Skelettüberreste gehörten Kindern im Alter von 0,6 bis 15 Jahre und älteren Erwachsenen (acht) im Alter von 30–59 Jahre. Zusammen mit einem heranwachsenden Mädchen waren vier Frauen jünger als die drei Männer und alle Erwachsenen waren älter als 30 Jahre.

Unvollständige kranio-metrische Angaben konnten von drei Frauen und zwei Männern gewonnen werden. Was die Form des Schädels betrifft, kann man sie anhand des Vergleiches mit der Dateibasis von Aleksejev und Debec als lang, bis sehr lang und schmal, bis sehr schmal charakterisieren. Nach den metrischen Angaben aus dem postkranialen Skelett haben fünf Frauen und ein Mann die Schulterknochen mittelrobust, die Spindelbeine robust und

die Oberschenkelbeine mittelrobust. Zwei Frauen haben den sog. *index cruralis* hoch. Anhand der berechneten Höhe waren sechs Individuen hoch, außer zwei Frauen. Bei dem Vergleich der kranio-metrischen Angaben der Schädel aus Zohor mit der Referenz-Dateibasis aus der älteren Bronzezeit sind die Schädel aus Zohor um etwas länger und schmaler. Ihr durchschnittlicher Längen-Breiten-Index ist sehr klein (ultradolichokranial). Im Fall der überdurchschnittlich höheren Angaben dieses Indexes mit Berücksichtigung auf die richtungsweisende Abweichungen überschneiden sich die Gruppen der Dateibasis und von Zohor.

Von der Gesamtzahl zehn minderjährige Individuen kommen bei drei *cribra orbitalia* vor. Ein Kind hatte einen verletzten Schädel, ein anderes Kind deformiertes linkes Ellenbogengelenk und verkürztes rechtes Oberschenkelbein. Von acht erwachsenen Individuen hatten sieben eine erhöhte Zahl von Zahnfäulen, außer einer Frau. Andere Abweichungen oder pathologische Änderungen kommen eher sporadisch vor. Auf Schädeln von drei Individuen (eines minderjährigen und zwei Erwachsenen) waren Spuren nach Verletzungen.

- Abb. 1. Zohor-Piesky. Grab 6. Übermäßige *foramen incisivum*, 7 x 9 mm, Frau, adultus II. Foto: F. Engel.
- Abb. 2. Zohor-Piesky. Grab 9. Überdauernde obere zweite Milch-Backzähne. Frau, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.
- Abb. 3. Zohor-Piesky. Grab 9. Überdauernde untere zweite Milch-Backzähne und unangelegte M3. Frau, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.
- Abb. 4. Zohor-Piesky. Grab 9. Geheilte Oberflächenverletzung auf der rechten *os Parietale* (21 x 10 mm), Frau, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.
- Abb. 5. Zohor-Piesky. Grab 13. Verletzung auf *os frontale*. Erwachsener, adultus II/maturus I. Foto: F. Engel.
- Abb. 6. Zohor-Piesky. Grab 16. Nicht geheilte Verletzung auf *os parietale sin.* Minderjähriges Individuum, infans II/juvenis. Foto F. Engel.
- Abb. 7. Zohor-Piesky. Grab 17. Arthrose in *incisura trochlearis* dem rechten (links, niedrigere 10 x 3 mm) und linken (rechts, höhere 6 x 2 mm) Ellenbogenbein, Ansicht von vorn. Frau, adultus II/maturus I. Foto F. Engel.
- Abb. 8. Zohor-Piesky. Grab 21. Störung des Zahnschmelzes auf den äußeren Rändern der oberen Schneidezähne. Mann, maturus I. Foto F. Engel.
- Abb. 9. Zohor-Piesky. Grab 21. Störung des Zahnschmelzes auf den äußeren Rändern der oberen Zähne. Mann, maturus I. Foto F. Engel.
- Abb. 10. Zohor-Piesky. Grab 21. Störung des Zahnschmelzes auf den äußeren Rändern der unteren Zähne der Mandibula. Mann, maturus I. Foto F. Engel.
- Abb. 11. Zohor-Piesky. Grab 23. Verkürzter linker Vorderarm und deformiertes linkes (oben) Ellenbogengelenk, Ansicht von vorn. Infans II. Foto F. Engel.
- Abb. 12. Zohor-Piesky. Grab 23. Verkürzter linker Femur (unten), Ansicht von vorn. Infans II. Foto F. Engel.
- Abb. 13. Zohor-Piesky. Frequenz der exhumierten Individuen aus dem Gräberfeld. A – Alterskategorien je Jahrzehnte; B – Zusammenfassung der Alterskategorien. Legende: a – Männer; b – Frauen; c – unbekannt.
- Abb. 14. Zohor-Piesky. Vergleich einiger Maße der Individuen aus dem Gräberfeld Zohor-Piesky mit der Dateibasis aus der älteren Bronzezeit aus dem Gebiet von Tschechien und der Slowakei. Legende: NIT – Nitra-Kultur (21 Individuen aus den Lokalitäten Holešov, Výčapy-Opatovce, Blatné), ÚnK – Aunjetitzer Kultur (24 Individuen aus den Lokalitäten Bučovice, Holešov, Prušánky, Rebešovice); Mean – Durchschnitt; Std. Dev. – richtunggebende Abweichung; n – Zahl der Individuen, Angaben in der Tab. 6.
- Abb. 15. Zohor-Piesky. Vergleich einiger Indexe (Individuen aus dem Gräberfeld Zohor-Piesky mit der Dateibasis aus der älteren Bronzezeit aus dem Gebiet von Tschechien und der Slowakei. Legende: NIT – Nitra-Kultur (21 Individuen aus den Lokalitäten Holešov, Výčapy-Opatovce, Blatné), ÚnK – Aunjetitzer Kultur (24 Individuen aus den Lokalitäten Bučovice, Holešov, Prušánky, Rebešovice); Mean – Durchschnitt; Std. Dev. – richtunggebende Abweichung; n – Zahl der Individuen, Angaben in der Tab. 6.
- Tab. 1. Zohor-Piesky. Frequenz der exhumierten Individuen aus dem Gräberfeld. a – Alterskategorien je Jahrzehnte; b – Alterskategorien simplifiziert.
- Tab. 2. Zohor-Piesky. Kranimetrische Angaben (mm) und Indexe der Erwachsenen aus dem Gräberfeld (nach Bräuer 1988; Martin/Saller 1957).
- Tab. 3. Zohor-Piesky. Postkraniale Maße (mm) und Indexe der Erwachsenen aus dem Gräberfeld (nach Bräuer 1988; Martin/Saller 1957).
- Tab. 4. Zohor-Piesky. Körpergröße der erwachsenen Individuen aus dem Gräberfeld.
- Tab. 5. Zohor-Piesky. Abweichungen und pathologische Änderungen auf den Skelettüberresten. 1 – *cribra orbitalia*; 2 – großer *foramen incisivum*; 3 – mehrere Fäulen an Zähnen; 4 – Hypoplasie an den Zähnen; 5 – Zahnstein; 6 – Hypodontie; 7 – *spondylarthrosis*; 8 – Lumbalisation; 9 – breiter *hiatus sacralis*; 10 – Verletzung des Schädels; 11 – Deformationen von Gliedergelenken; 12 – Arthrose.
- Tab. 6. Zohor-Piesky. Vergleich der kranimetrischen Angaben der Individuen aus dem Gräberfeld Zohor-Piesky mit der Dateibasis aus der älteren Bronzezeit aus dem Gebiet von Tschechien und der Slowakei. NIT – Nitra-Kultur (21 Individuen aus den Lokalitäten Holešov, Výčapy-Opatovce, Blatné), ÚnK – Aunjetitzer Kultur (24 Individuen aus den Lokalitäten Bučovice, Holešov, Prušánky, Rebešovice).

VÝVOJ MESTSKEJ DOMOVEJ PARCELY NA PRÍKLADE MÄSIARSKEJ 57/A V KOŠICIACH ¹

R A S T I S L A V R U S N Á K

The Development of Municipal Housetlot through the Example of Mäsiarska 57/A in Košice. Two seasons of archaeological excavation in Mäsiarska 57/A Street in Košice are a great contribution in the exploration of the development of municipal houselot. The explored area offered a possibility of relatively extensive view, both from the spatial as well as chronological aspect on a lot which (as far as its location in municipal built-up area is concerned) was one of rather peripheral lots, and, as regards the settlement intensity, the less exposed ones. The archaeological excavation detected features of various nature. In addition to simple sunken features – the pits of undoubtedly short duration, there were detected also ground features of regular shape, sometimes also with indications of building (wooden, or wood-earthen) construction, where the ambition of their longer duration has to be counted with. Even longer duration must be expected in the case of features with solid wooden building construction, which could be functional for one or two generations. The most durable are stone walled features, specifically the more extensive buildings with solid and deep foundations. As regards the chronological aspect, it may be stated that thin settlement in the High Middle Ages (13th–14th cent.) became significantly more intensive in Late Middle Ages (15th cent.), and culminated in the older Postmedieval Period (16th–17th cent.). In the younger Postmedieval Period (18th–19th cent.) the settlement function of the lot gradually perishes and changes only to an un-built area, originally with a garden arrangement. Later on, this function is degraded as well. The study also discusses the finds obtained from individual settlement features and situations.

Key words: Slovakia, Košice, city, lot, 13th–19th cent.

CHARAKTERISTIKA NÁLEZISKA

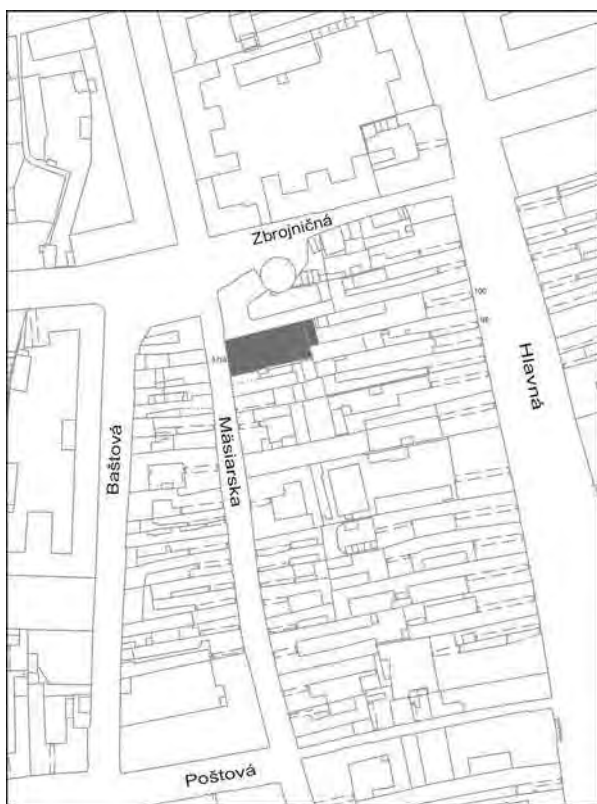
Mäsiarsku 57/A² v čase pred zahájením archeologického výskumu možno charakterizovať ako veľkú, takmer nezastavanú mestskú domovú parcelu v historickom jadre Košíc. Z hľadiska súčasného katastrálneho rozdelenia je pod toto súpisné číslo začlenených šesť parciel (parcela 15/2, 15/4, 15/5, 16/1, 16/2 a 16/3 – katastrálne územie 826 928 – Stredné mesto). Archeologický výskum v rokoch 2009 a 2010 tu realizoval Archeologický ústav SAV-VPS Košice. Týkal sa troch parciel, a to 16/1, 16/2 a 16/3, pričom gros tohto územia tvorí parcela 16/1. Parcela 16/2 predstavovala garáž v juhovýchodnom rohu plochy a parcelu 16/3 tvoril iba tenký pás popri susednej parcele z juhu. Skúmanú plochu vymedzovala zo západu Mäsiarska ulica, z juhu a severu steny budov na susedných parcelách a z východu parcely 15/2 a 15/4 zastavané dvorovými krídlami. Parcela 15/5 tvorí dvor medzi nimi s prechodom k dvoru domu na Hlavnej 100. Parcely 15/2, 15/4 a 15/5 síce v súčasnosti majetkovoprávne patria k Mäsiarskej 57/A, z historického hľadiska sú však skôr súčasťou dvorovej časti Hlavnej 100.

Šírka parcely 16/1 je 17,106 m³. Šírka košických hĺbkových parciel sa najčastejšie pohybuje v rozmedzí 7–9,5 m, ideálne okolo 8 m. V uličnej fronte ich najčastejšie reprezentuje dvojpodlažný dvojtrakt s prejazdom v užšom trakte a s rytmom okien v 2. nadzemnom podlaží 1 + 2. V dobrom stave sa to uchovalo aj pri domoch južne od Hlavnej 100, na parcelách Hlavná 94, 96 a 98 so šírkami 7,955 m, 8,178 m a 8,211 m. Parcela 16/1 na Mäsiarskej 57/A tak svojou šírkou približne zodpovedá šírke dvoch štandardných hĺbkových parciel v košickom prostredí. Široká parcela patrí i domu na Hlavnej 100. So šírkou 14,984 m je o 2,1 m užšia ako Mäsiarska 57/A. Reprezentuje ju trojpodlažný trojtraktový objekt širokého meštianskeho domu, ktorého fasáda má v súčasnosti renesančno-barokovú úpravu. Podľa doterajších zistení je jadro domu nezmenené od dôb vrcholného stredoveku (*Halásová 2001*). Je známe, že v období 18. a 19. stor. tvorila parcela Mäsiarskej 57/A iba dvorové zázemie Hlavnej 100 a majetkovoprávne vystupovali ako jedna parcela. Nemožno vylúčiť, že i v počiatočnom období existencie jej územie tvorilo jednu veľkú parcelu s domom na Hlavnú 100. Šírka parcely 16/1 a najmä

¹ Práca vznikla s podporou grantového projektu 02/0047/12 agentúry VEGA.

² Pri názvoch spomínaných parciel nie je použité označenie „ulica“ (Mäsiarska 57/A, Hlavná 100, atď.). Veľmi často je v príspevku označené územie parcely ako takej, teda i priestor hlboko vzdialený od uličnej čiary a slovo „ulica“ by v jeho označení mohli pôsobiť mätúco.

³ Všetky uvedené údaje šírky parciel boli namerané v rovine uličnej čiary na fasáde prístrojom Leica DISTO D3a BT.

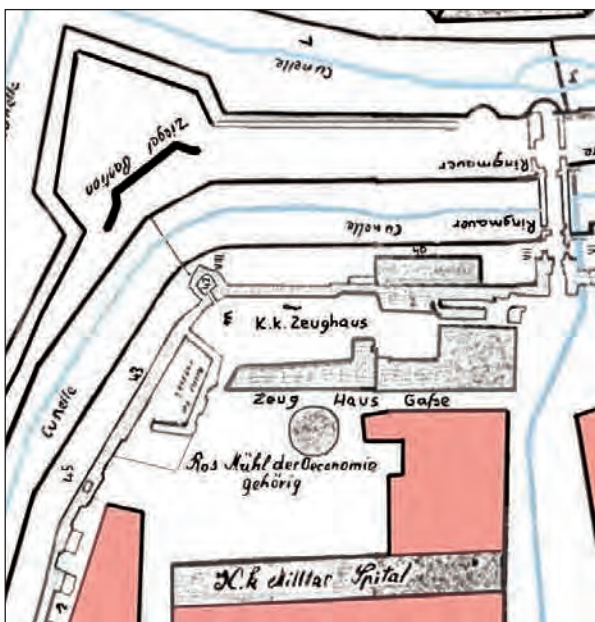
Obr. 1. Košice. Severozápadná časť Starého mesta s vyznačením parcelných hraníc. Parcela Mäsiarska 57/A vyznačená tmavosivo.

rozmiestnenie parcel v rámci domového bloku však nabáda zahrnúť do celkovej kalkulácie o možnom vývoji územia na Mäsiarskej 57/A aj parcelu Hlavná 98. Južná časť parcely 16/1 už totiž leží viac v jej línii. Parcely prislúchajúce k susednému popisnému číslu Mäsiarska 57 sa nachádzajú už v jednom spoločnom páse s Hlavnou 96 (obr. 1). Rozhranie parcel 16/1, 16/2 a 16/3 s parcelami 15/4 a 15/5 viac menej zodpovedá vnútroblokovej parcelnej hranici medzi Mäsiarskou a Hlavnou ulicou, zachovanej najmä pri parcelách z južnej strany Mäsiarskej 57/A.

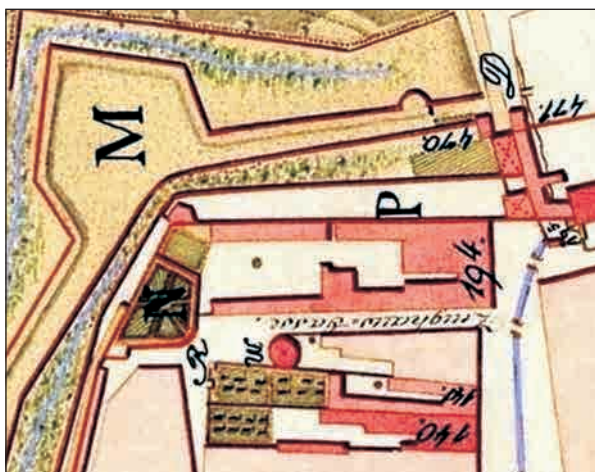
Vzhľadom na to, že územie sa nachádza vo vnútri stredovekého mesta, opevneného hradbami, vývoj tu možno predpokladať už od najstarších čias jeho existencie. Písomné a kartografické pramene nám vývoj územia na Mäsiarskej 57/A osvetľujú len obmedzenými údajmi pre obdobie staršieho a mladšieho novoveku. Pre stredoveké obdobie a pre 16. stor. buď úplne absentujú, alebo sú nespracované. Prvým známym prameňom, ktorý opisuje i situáciu na Mäsiarskej 57/A, je inšpekčná správa o stave šiestich východoslovenských miest, predovšetkým Košíc z roku 1603 a 1604, známa ako Relation (*Duchoň 2003; 2013; Krcho 1991; Suchý 1974*). Na dnešnej parcele 16/1 sú v nej uvádzané dva domy aj s menami ich majiteľov. Pravdepodobne ide o domy označené

číslom 414 a 415, ktorých majiteľmi sú Michal Wadas a Gergal Madir (*Duchoň 2013, 322, 326; Krcho 1991, príloha 35*). Do úvahy ešte prichádza dom č. 413 s majiteľom Andrasom Mezzarosom. Ako inšpekčná správa uvádza, Michal Wadas ubytoval dvoch cisárskych vojakov a mal i miesto na ustajnenie troch koní. Naopak Gergal Madir na to podmienky nemal. Správa uvádza, že jeho bývanie bolo úzke. Úzke a nevhodné bolo i obydlie A. Mezzarosa. Tí istí majitelia sú na parcelách zaznamenaní i k roku 1620. V prepise uvádzaní ako Miall Mattas a Gergel Mayger, v treťom prípade ide asi o manželku (vdovu?) po A. Mezzarosovi, uvádzanú ako Mosaruss Anderasne (*Krcho 1991, D/9*). Zaujímavosťou je, že Gergel Mayger má pri svojom mene poznámku, že ubytoval jedného cisárskeho vojaka, A. Mossarus jedného sluhu a jedného vojaka. Pri mene Miall Mattas však žiadna takáto poznámka nie je. Register mestskej obce z roku 1632 uvádza na parcele Michala Wadasa už Christopha Süvegosa, na parcele Gergala Madira Petra Csontososa a na parcele po Mossaruss Anderasne Martona Petris Szaboa (*Krcho 1991, D/9*). Prameň z roku 1650 uvádza pri dome označenom v prameni Relation číslom 415 Balzera Süvegosa, pri čísle 414 dvoch majiteľov, a to Hansa Czibnera a Davida Rudella a pri čísle 413 Tamasa Süvegosa (*Krcho 1991, D/9*). K roku 1677 nachádzame na parcelách majiteľov Vencze Süvegosa pre prvú z nich, György Szabo Tyhaniho a Janosa Kovacsza pre druhú a György Varga Smid pre tretiu z nich, následne k roku 1691 Mattyas Polyik, Palne Varga a Daniel Palocsay (*Krcho 1991, C/7*). Pri roku 1699 sa parcely a ich majitelia v súpisoch neuvádzajú. Pri parcele južne od Mäsiarskej 57/A sa k roku 1691 uvádza, že je opustená, pri roku 1699 sa tiež už neuvádza (*Krcho 1991*). V 18. stor. bola parcela pripojená ako záhrada k domu na Hlavnej 100. K roku 1725 sa ešte uvádza, že dom patril plukovníkovi Ernestovi Petrášovi, no v roku 1760 a 1767 sa už uvádza Invalidovňa v Petrášovom dome (Domus Petrasch Invalidorum, resp. Domus Petraschiana Invalidorum; *Krcho 1991, B/5*). Zdá sa teda, že v dome, pravdepodobne darovanom vyšším dôstojníkom, zriadil erár vojenskú nemocnicu. Ako zázemie k nej pripojil i opustené parcely smerom na Mäsiarsku ulicu. Tento stav pretrval až do začiatku 20. stor.

Z obdobia 18. a 19. stor. máme k dispozícii zvýšený počet mapových vyobrazení mesta. Žiaľ, pre obdobie 18. stor. sa domové bloky vo vnútri opevneného mesta stále zobrazovali iba ako jednotná hmota, aj keď domy a záhradné úpravy na predmestiach sú vyobrazené jednotlivito už pred polovicou 18. stor. (*Wahrhafter... 1747*). Na mape z roku 1781, kde sú zvýraznené i vojenské objekty vo vnútri mesta je celá parcela spojená od Hlavnej 100 po Mäsiarsku 57/A. Farebne je vyznačená a nad-

Obr. 2. Košice. Výsek z plánu mesta z roku 1781 s vyznačením jednej spoločnej parcely označenej ako „K. k. Militar Spital“ (N. 1. Plan... 1781).

Obr. 3. Košice. Výsek z plánu mesta z roku 1807, kde parcela tvorí záhradu domu s číselným označením 140 (dnešná Hlavná 100; *Topographischer... 1807*).

písaná ako „KK Militar Spital“, čo potvrdzuje stav doložený i zo súpisov domov a majiteľov, opísaných vyššie (obr. 2; *N. 1. Plan... 1781*). Stav, keď parcela na Mäsiarskej 57/A fungovala ako záhrada s parkovou úpravou, dokladá i mapa tzv. Chunertovho plánu z roku 1807 (obr. 3; *Topographischer... 1807*). Zelená plocha v celej šírke parcely v strede s cestičkou lemovanou stromami zaberá približne polovicu dnešnej parcely 16/1 a to od uličnej čiary smerom na východ. Druhá polovica je nezastavaná, iba na rozhraní so susednou južnou parcelou je vyznačená dlhá úzka

stavba. Na tzv. Ottovom pláne mesta z roku 1856 je väčšia časť parcely označená iba jedinou schematickou značkou označujúcou zeleň (*Plan der... 1856*). Viaceré parkové úpravy i na susedných parcelách však mapa zobrazuje dosť konkrétnejšie. Miernu zmenu predstavuje stavba na južnej hranici parcely patriaca viac k Hlavnej 100, no zasahujúca i do rámca dnešnej Mäsiarskej 57/A. Z mapy sa zdá, že jej hmota je väčšia ako v pláne z roku 1807. Chunertov plán však nevyobrazuje stav na parcelách južnejšie, kam spomenutá stavba zasahuje a je možné, že došlo k miernemu skresleniu. Nezmenený stav nachádzame i na mapách z roku 1869 a 1912 (*Kassa... 1912; Szabad... 1869*). Je zjavné, že funkcia záhrady/parku na parcele postupne degradovala, obe mapy už nezaznamenali zelenú plochu, aj keď na iných miestach mapy zeleň rozoznávajú. Parcela však zostala nezastavaná až do čias archeologického výskumu v roku 2009.

VÝSKUM LOKALITY

Archeologický výskum vo svojej predstihovej fáze v roku 2009 prebehol na parcele 16/1, ktorá zaberala prakticky celú plochu nezastavaného priestoru. Archeologický výskum bol vykonávaný formou sondáže plochy. Sondy boli situované tak, aby mohla byť parcela 16/1 preskúmaná v maximálnej miere, akú podmienky dovoľovali. Na ich rozsah vplývali dva hlavné determinanty. Jedným z nich bol priebeh všetkých inžinierskych sietí, ktoré prechádzali stredom parcely východo-západným smerom a ktoré aj po výskume mali ostať funkčné. Druhým obmedzujúcim faktorom boli statické limity, spôsobené vysokými múrmi budov na susediacich parcelách. Celkovo boli realizované tri sondy. Sonda 1/09 situovaná v severovýchodnej časti parcely 16/1 pôvodne odkryla plochu s rozmermi približne 3 x 4 m. Z dôvodu hroziaceho závalu sa ustúpilo od pôvodného plánu postupného rozširovania sondy smerom na západ. Tento zámer potom nahradila sonda 2/09, realizovaná západne od sondy 1/09. Sonda 2/09 bola situovaná v severnej časti parcely a bola zacielená na preskúmanie plochy medzi stredovou cestou na parcele (s priebehom inžinierskych sietí) a stenou budovy na susednej parcele tak, ako to statické podmienky dovoľovali. Sonda mala východo-západný priebeh, dosahovala šírku cca 3 m a celkovú dĺžku 22 m. Rozsahom najväčšia sonda 3/09 rovnobežná so sondou 2/09 bola zameraná na preskúmanie južnej časti parcely. Dosahovala šírku cca 3 m a dĺžku takmer 25 m.

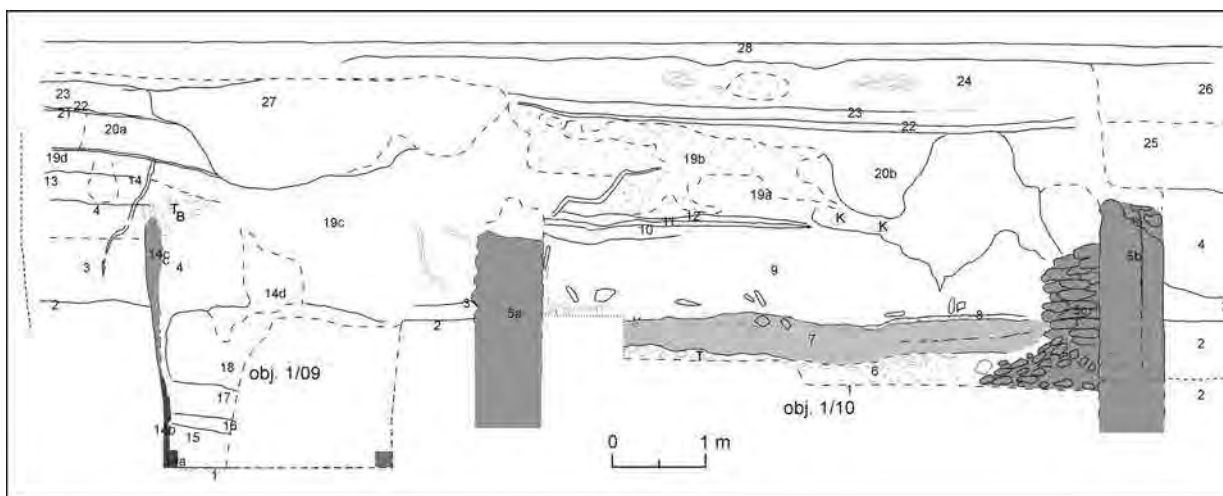
Archeologický výskum v roku 2010 mal už charakter záchranného výskumu realizovaného počas prebiehajúcich stavebných prác a dotkol sa všetkých

Obr. 4. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/09, pohľad na juhovýchodné nárožie spodnej rámovej konštrukcie objektu.

Obr. 5. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/09, pohľad na juhozápadné nárožie spodnej rámovej konštrukcie objektu a zvyšky doskovej výdrevy stien.

Obr. 6. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekty 1/09 a 1/10 v severnom profile skúmanej plochy.

troch parciel. Pred začiatkom stavebných prác/archeologického výskumu bol zrúcaný objekt garáže na parcele 16/2 a realizovaná bola betónová pilotáž po celom obvode budúcej stavby. Keďže investor mal v pláne pod celým objektom vytvoriť podzemnú garáž, počítačné stavebné práce súviseli so strojovým znižovaním celej plochy, a to postupne, pomocou rovných svahovacích lyžíc až pod úroveň intaktných štrkových vrstiev. Cieľom archeologického výskumu v sezóne 2010 bolo doskúmať objekty a situácie z roku 2009, ktoré z rôznych príčin nemohli byť v prvej sezóne doskúmané a zároveň zachytiť a preskúmať objekty objavené pri postupnom znižovaní plochy. Aj výskumu v sezóne 2010 sa dotkli viaceré determinanty obmedzujúce jeho možnosti kvalitnej realizácie. Už samotný fakt, že znižovanie plochy počas stavby prebiehalo formou strojového výkopu, bol faktor značne vplyvajúci na kvalitu. Na skúmanie niektorých situácií bolo nutné rezignovať. Týkalo sa to najmä dlažieb a povrchových úprav. V mieste zachytených objektov však nasledoval štandardný postup odkryvania a dokumentácie. Tlak postupujúcich stavebných prác, nedostatok času i poveternostné podmienky neskorej jesene však v niektorých prípadoch nútili k selekcii priorít. Dotklo sa to objektu 8/10, murovaného suterénu z obdobia mladšieho novoveku, ktorého interiér bol vzhľadom na jeho rozsah a datovanie odkrytý len zlomkovito.

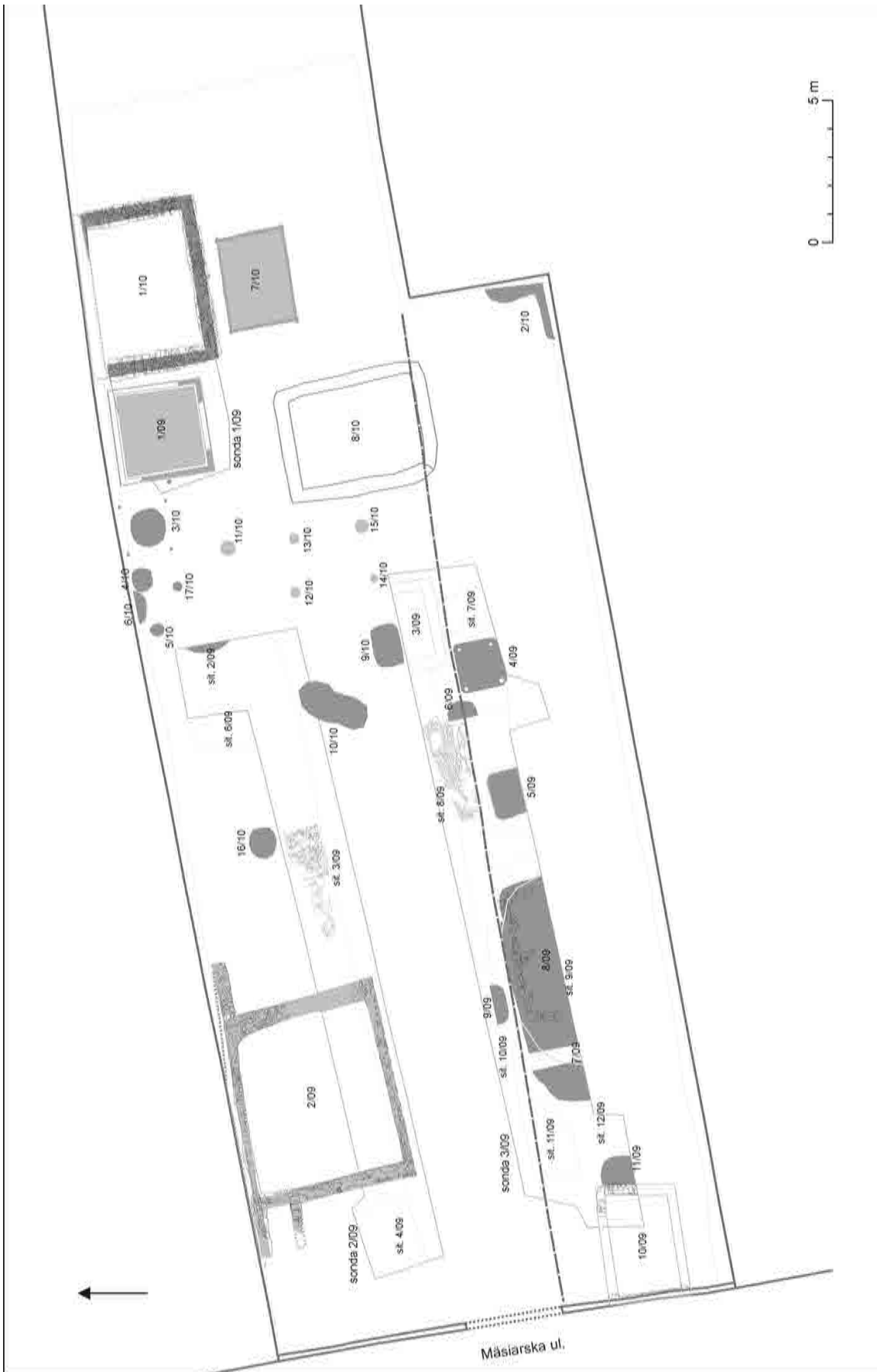
Hlina z odkrývanej plochy bola odvážaná nákladnými autami po terénnej rampe postupne vytvorenej v juhozápadnom rohu parcely. Táto rampa musela byť pre potreby stavby zachovaná ešte dlho po skončení archeologického výskumu. To znemožnilo doskúmať niektoré situácie nachádzajúce sa práve v priestore rampy. Ide najmä o objekty 8/09 a 10/09, čiastočne i 7/09 a 11/09. Archeológ bol

prizvaný až k situácii, keď už bol priestor rampy odbagrovanej až po úroveň štrkovej intaktnej vrstvy. Objekt 8/09 už nebolo možné skúmať. Na západnej a južnej hrane plochy boli už len zdokumentované viditeľné pozostatky kamenných murív, pričom sa nedal vylúčiť ich možný súvis s objektom 10/09. Ďalší faktor obmedzujúci odkryvanie objektov pri hraniciach plochy bola prítomnosť veľkého množstva liateho betónu z pilotov, realizovaných okolo celého územia budúcej stavby krátko pred začatím výkopových prác. Betón vytváral súvislú vrstvu niekedy i do hĺbky vyše 100 cm od súčasného povrchu, vo väčších hĺbkach bol silne premiešaný s pôvodnými hlinitými vrstvami a amorfné betónové žily sa nachádzali i v hĺbkach 300 cm od súčasného povrchu a vyrážali i do vzdialenosti vyše 200 cm od hraníc parcely smerom do vnútra skúmanej plochy.

KATALÓG

Objekt 1/09

Objekt skúmaný v sezóne 2009 a 2010, preskúmaný asi z troch štvrtín svojho objemu. V roku 2009 sa pri odkrývaní sondy 1/09 zachytilo juhovýchodné nárožie rámovej konštrukcie, zasadené už do intaktnej, sivej ílovito-hlinitej vrstvy. Vnútrnú výplň tvorila sypká stavebná sutina. Sonda 1/09 bola zo statického hľadiska veľmi nestabilná, bolo nutné veľmi masívne paženie a tento fakt výrazným spôsobom obmedzil priestorové možnosti skúmanej plochy. Z objektu 1/09 sa tak v roku 2009 podarilo preskúmať iba cca 1 m² v mieste juhovýchodného nárožia. Išlo o najspodnejšie trámy drevenej rámovej konštrukcie, ktoré sa zachovali už v intaktnej vrstve sivého ílu. Výplň objektu aj nad úroveň fyzického dochovania dreva tvorila stavebná sutina, pravdepodobný pozánikový zásyp objektu. Medzi sutinovým zásypom a štrkovým podložením sa nachádzala iba tenká ílovitá vrstva, ktorú možno považovať za pôvodnú výplň objektu. Štrkové podložie sa v interiéri objektu nachádzalo iba 60 cm od úrovne zistenia výdrevy.

Obr. 7. Košice, Mäsiarska 57/A. Celkový plán archeologického výskumu.

Obr. 8. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, pohľad od juhozápadu.

Rohový spoj dvoch trávov bol menej zachovaný, no na jeho základe je možné čiastočne rekonštruovať konštrukčné prvky spodného rámu objektu (obr. 4). Z brvna východnej steny spodného rámu bola odobratá vzorka na dendrochronologickú analýzu. Výsledky dendroanalýzy: Drevina: QUSP-TPQ 1690, TAdQEP 1710 $\pm$ 10 (Barta 2012, 103).

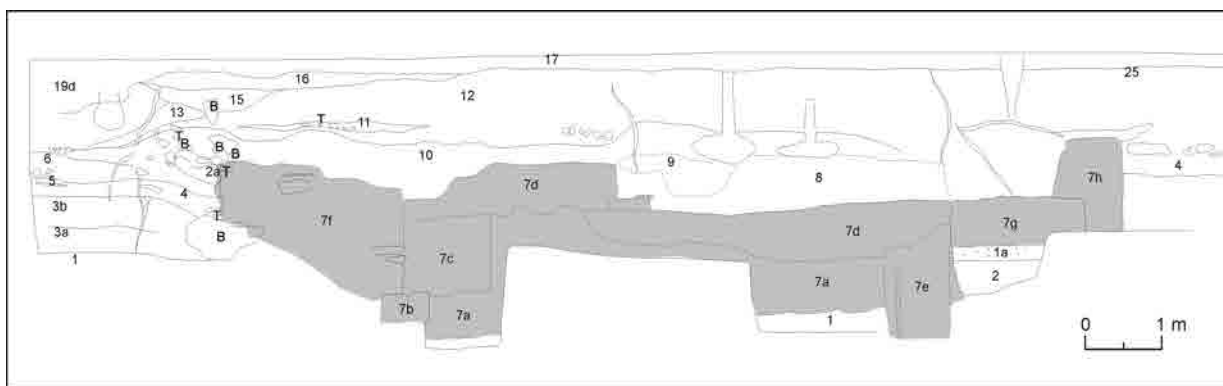
V roku 2010 sa práce sústredili na zachytenie západnej hranice objektu. Východná strana objektu už bola skúmaná a situácia bola porušená sondou 1/09 z predchádzajúceho roku. Po znížení úrovne terénu po hranicu rozpoznania objektu sa pristúpilo k odkrývaniu v reze popri jeho západnej hranici. I tu tvorila výplň najmä stavebná sutina, v spodnej časti už prevládali sivé ílovité nánosy premiešané štrkom. Základ objektu tvorila drevená obvodová rámová konštrukcia. Podarilo sa zachytiť kratší úsek z južnej steny a asi dve tretiny úseku západnej steny (obr. 5). Napriek snahe nebolo možné odkryť i severozápadné nárožie objektu, a to kvôli veľkým betónovým žilám z pilotáže. Na západnej a čiastočne aj na južnej stene sa podarilo zachytiť stopy po doskovej výdrevě stien, a to až do výšky 80 cm od rámovej konštrukcie. Boli v značne zvetranom stave. Zachovali sa do výšky ílovitých vrstiev, od úrovne sutinových zásypov sa už nezachovali. Na severnom profile sa však podarilo zachytiť vertikálnu vrstvičku, ktorá je negatívom doskovej výdrevě a dokladom existencie objektu i vo vyšších vrstvách (obr. 6: vrstva 14c). Na základe tejto vrstvy možno konštatovať, že objekt mal pôvodnú výšku stien minimálne 280 cm, dá sa uvažovať i o výške 310 cm. Väčšia časť stien bola nepochybne zahĺbená, niveletu rozhrania zahĺbenej a nadzemnej časti sa nepodarilo s istotou identifikovať. Najpravdepodobnejšie sa javí rozhranie vrstiev 4 a 13 (obr. 6). Na severnom profile objektu a parcely sa čiastočne zachytili stopy, ktoré sú pravdepodobne odtlačkom/negatívom severnej steny objektu, resp. stopy po jej spráchnivení (obr. 6: vrstva 14d).

Na základe údajov získaných v roku 2009 a 2010 možno konštatovať, že objekt mal štvorcový tvar, jeho rozmery

v základni predstavovali 245 x 245 cm. Steny sa mierne rozširovali, takže objekt mal v miestach predpokladanej dobovej pochôdznej úrovne rozmer strany okolo 275–280 cm. Predpokladaná pôvodná hĺbka objektu dosahovala 280–310 cm. *Keramiká:* Objekt poskytol 20 keramických črepov. Z okraja nádoby pochádza jeden črep, 18 fragmentov z tiel nádoby a jeden fragment z ucha nádoby.

Objekt 2/09

Objekt sa nachádzal v strednej až západnej časti sondy 2/09 (obr. 7) a bol rozpoznávaný ako rozsiahly stavebný zásah, vymedzený od východu i západu kamennými múrmi, so svetlou vnútornou šírkou 600 cm. Západný múr bol zachovaný lepšie. Bol široký 60 cm, s korunou v úrovni 200 cm od súčasného povrchu a základovou šparou v hĺbke 380 cm. Z východného múru sa zachoval iba zlomok základového muriva v severnom profile sondy, väčšina jeho priebehu bola rozobratá. Murivo malo šírku 75 cm a zachytené bolo až v hĺbke 320 cm pod súčasným povrchom. Priestor medzi múrmi vyplňali vrstvy kamenistej a hlinito-kamenistej stavebnej sutiny. Stopy po vnútornom členení priestoru domu neboli zachytené. Západný múr objektu 2/09 bol od uličnej čiar Mäsiarskej ulice vzdialený približne 500 cm. Na západnej strane domu bolo možné rozoznať jeho stavebný zásah do vrstvy dlažby/spevneného povrchu, ktorá nesie označenie situácia 4/09. V sezóne 2010 bolo možné v severozápadnej časti plochy nadviazať na výsledky z roku 2009. V tomto priestore sa očakávala a nakoniec i potvrdila prítomnosť pozostatkov kamenného meštianskeho domu. Odkryla sa dispozícia domu s iba mierne obdĺžnikovým pôdorysom, s vystupujúcim šijovým schodiskom v severozápadnom rohu a jedným priliehajúcim, vystupujúcim múrom v severovýchodnom rohu (obr. 8). Nezachytili sa žiadne stopy vnútorného členenia. Vnútorná svetlá dĺžka a šírka mali rozmery približne 610 x 520 cm. Hrúbka múrov

Obr. 9. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, severná stena objektu v profile skúmanej plochy.

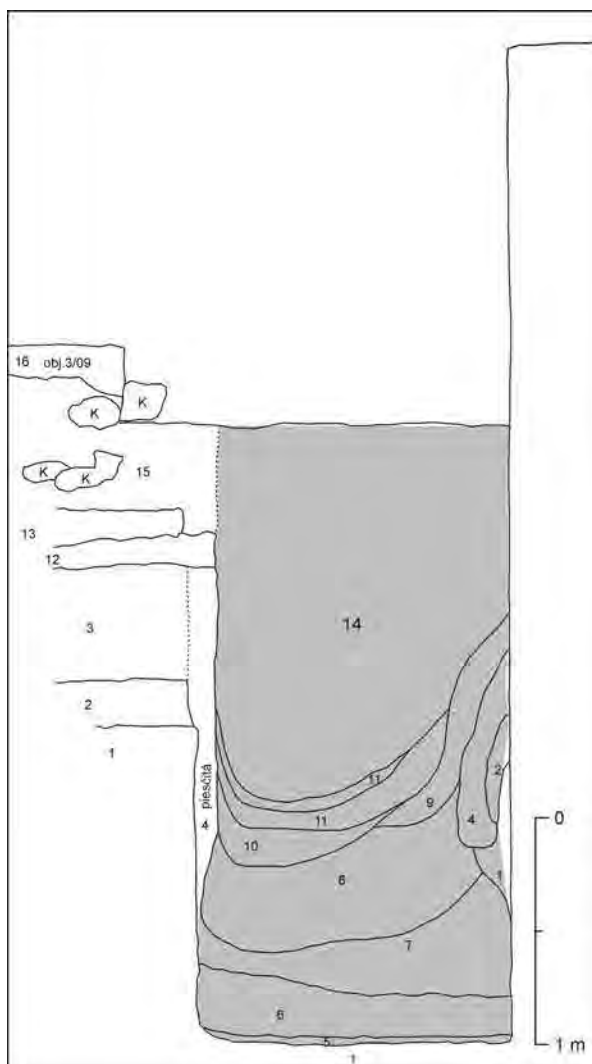
nebola všade jednotná, no zväčša sa približovala hodnote 65 cm. Vystupujúce múry schodiska neboli založené v celej dĺžke rovnako hlboko, ale kopírovali stúpajúci terén. Južný múr schodiska sa nezachoval v celej dĺžke, oproti severnému múru mal iba polovičnú dĺžku.

Pri odkrývaní v interiéri v priestore prahu sa zachytila časť severnej steny domu až po základovú špáru a prah domu. V severnej stene (obr. 9), hneď za vstupom v rovine prahu, bol zachytený veľmi plytký odskok, ktorý pôsobil dojmom, akoby vytváral priestor pre otvorené dvere. Jeho šírka cca 115 cm zhruba zodpovedá šírke prahu. Murivo nad úrovňou prahu už bolo lícované, nadzákladové, pod úrovňou prahu základové, s odskokom. Základová špára bola v týchto miestach o 65 cm nižšie ako prah. Oproti súčasnému terénu bola v hĺbke 380 cm. Severná stena však nebola všade rovnako založená. V reze v severovýchodnom rohu domu sa základová špára nachádzala v hĺbke iba 350 cm oproti súčasnému terénu, pričom jej mierne stúpanie od západu na východ bolo i viditeľné. Pri odkrývaní v rezoch pri prahu domu i v severovýchodnom rohu sa pozornosť sústredila na zachytenie nivelety a charakteru podlahy. Niveletu pochôdznej úrovne podlažia, ktoré bolo čiastočne zahĺbené, možno približne odvodiť od úrovne prahu. Jasný doklad povrchovej úpravy podlahy sa však nepodarilo zachytiť.

Všetky zachytené múry domu boli z lomového kameňa spájaného maltou. Iba na časti severnej steny bol zachytený úsek tehlového muriva. Nakoľko je toto murivo súčasne s kamennými konštrukciami sa však nepodarilo zistiť. Múr zachytený v exteriéri domu pri jeho severovýchodnom rohu vystupoval od východnej steny smerom na východ o 235 cm. Bol o dosť plytšie založený ako múry domu, oproti súčasnému terénu v hĺbke 260 cm. Pozostával z dvoch previazaných častí. Východná časť sa zachovala do väčšej výšky a kamene v nej boli pravdepodobne murované v smere kolmom na západnú časť. Previazanosť západnej časti s múrmi domu sa spoľahlivo nepreukázala, rovnako nebola zachytená ani jednoznačná cezúra medzi murivami. Z celkového charakteru situácie možno predpokladať časovo zhodné založenie múrov.

Keramika: Objekt poskytol 3373 keramických črepov. Okrajom nádob patrí 344 črepov (84 bolo vyhodnotených ako stredovekých, 62 ako prechodných, 198 ako novovekých), 325 patrí dnám nádob (97 bolo vyhodnotených ako stredovekých, z nich päť bolo strhnutých, 92 zrezaných strunou, 228 bolo vyhodnotených ako novovekých). Z tiel nádob pochádza 2575 črepov (1501 rezných, z nich bolo 555 vyhodnotených ako stredovekých, 11 bolo zadymo-

vaných-leštených, 1074 glazovaných), 76 fragmentov z úch nádob, 46 fragmentov pochádza z pokrievok, tri z panvic, dva z kahancov, jeden fragment z taviaceho téglíka (tab. I: 10), sedem kusov čiastočne rekonštruovateľných nádob

Obr. 10. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, východný profil objektu.

Obr. 11. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, dno objektu s negatívom kolovej konštrukcie.

(tab. I: 1, 2, 7–9; II: 1), jeden fragment figurálnej plastiky. Zachovala sa hlava muža (tab. II: 7) a jeden exemplár vyhladenej hlinenej guľôčky (hračka?, náboj do praku?).

Kachlice: 98 fragmentov nádobkových kachlíc (tab. III: 13), päť fragmentov čelnej dosky komorových kachlíc (tab. III: 11, 12), 42 fragmentov okrajov bočných stien kachlíc, či bližšie neidentifikovateľných častí kachlíc.

Stavebná keramika: Jeden fragment tehly, dva fragmenty korýtkovej strešnej krytiny, sedem fragmentov škridlicovej strešnej krytiny.

Predmety zo skla: Dva fragmenty dien z fliaš, dve hrdielka fliaš (tab. II: 5), časť menšieho pohárika (tab. II: 6). Pravdepodobne z nádob pochádzajú štyri črepy, jeden malý fragment podstavy nôžky pohára, jeden fragment nôžky pohára a jeden okraj pohára. Črep, ktorý by mohol byť pozostatkom okenného terčika a štyri črepy z nádob.

Železné predmety: Jedna lyžica (tab. II: 9), kľúč (tab. II: 11), fragment čepele noža (tab. II: 5), zvinutý plech (tab. II: 4), podkovička na topánku (tab. II: 1), dve kovania s dierkami po nitoch (tab. III: 2, 3), 13 klinec (tab. III: 6–9), šesť amorfných železných predmetov a jedna hrudka trosky.

Predmety z iných kovov: Jedna minca – poľský solidus Žigmunda I. Starého z roku 1531⁴ (Gdaňsk), jeden masívny fragment bronzoviny, ktorý by mohol pochádzať zo zvonu. Črep z bronzoviny má hrúbku 1,4 cm. Na fragmente je zle zachovaný pozostatok nápisu, v podobe pravdepodobne písmena „m“ (tab. II: 13). Našiel sa aj jeden zvinutý bronzový plech (tab. II: 12).

Kostené predmety: Jedno zdobené obloženie dlhej rukoväte (tab. II: 8) a šídlo (tab. II: 10).

Objekt 3/09

Čiastočne zachytená kamenná architektúra pri severovýchodnom okraji sondy 3/09 (obr. 7). Išlo o menší kvadra-

tický objekt. Zachytila sa južná stena objektu a čiastočne západná a východná. Tvoril ho iba 35 cm široký, maltou spájaný múrik, pozostávajúci z jedného až dvoch radov kameňov. Šírka objektu bola 340 cm, svetlá šírka 265 cm. Celú dispozíciu objektu nebolo možné odkryť, časť sa nachádzala za severným profilom sondy. Múrik sa nachádzal iba 105–115 cm pod súčasným povrchom a porušoval vrstvu okruhliakovej dlažby, datovanú rámcovo do obdobia mladšieho novoveku.

Keramika: Objekt poskytol sedem keramických črepov.

Okrajom nádob patria dva črepy, taktiež dva črepy patria dnám nádob, jeden fragment pochádza z panvice a dva črepy z tiel nádob sú z kameniny.

Objekt 4/09

Objekt sa nachádzal vo východnej polovici sondy 3/09 (obr. 7). Úroveň zachytenia mal v hĺbke 170–180 cm od súčasného povrchu. Spočiatku sa dal rozoznať len tým, že jeho výplň mala sypkejšiu hlinitú konzistenciu ako okolie. Mal charakter jamy pravidelného kvadratického tvaru s rozmermi strán približne 200 x 150 cm a zaoblenými rohmi. Dno objektu sa nachádzalo v hĺbke 443 cm od súčasného povrchu, teda 260–270 cm od úrovne zistenia (obr. 10). Na dne objektu boli v negatívne rozpoznateľné stopy po kolovej konštrukcii v rohoch a tiež stopy po doskovej, prípadne polguľatinovej výdrevy stien medzi rohovými kolmi. Kôl v juhozápadnom rohu mal štvorhranný pôdorys, zvyšné tri koly boli guľatinové (obr. 11). Objekt mal teda pôvodne drevenú kolovú konštrukciu v rohoch, negatív doskovej, či polguľatinovej výdrevy strán sa podarilo zachytiť iba v najspodnejšej časti objektu. Dá sa predpokladať, že pôvodne tak bol konštrukčne riešený celý objekt, už len kvôli stabilite kolovej konštrukcie. Žiadne ďalšie konštrukčné prvky sa už nepodarilo zachytiť, a teda nie

⁴ Za určenie všetkých mincí zmieňovaných v tejto práci ďakujem PhDr. J. Hunkovi CSc., z AÚ SAV Nitra.

Obr. 12. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, nálezy keramiky z výplne objektu.

Obr. 13. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, sklenená fľaša a holba s maľovanou výzdobou.

je možné ich bližšie špecifikovať. Výplň objektu tvorilo viac vrstiev prevažne sypkkej, hlinitej konzistencie s veľkým počtom nálezov. Vrchnú polovicu objektu vyplňal hnedý sypký hlinitý zásyp, v spodnej polovici bolo viac vrstiev. Sypké sivé a hnedé hlinité vrstvy boli prekladané tenšími, červeno-hnedými prepálenými vrstvami a ílovito-hlinitými vrstvami.

Nálezy: Objekt poskytol veľké množstvo materiálu (obr. 12; 13). Celých, či takmer celých nádob z keramiky je vyše 70 ks. Dopĺňa ich množstvo fragmentov sklenených nádob a tiež predmety z kovu či iné drobné predmety. Keďže hodnota tohto včasnorenesančného súboru je v kontexte celého výskumu výnimočná, zaslúži si samostatnú štúdiu, ktorej spracovanie sa pripravuje. Preto je v rámci predkladanej štúdie prezentovaný len reprezentatívny výber a štúdia sa nebude venovať ani bližšej analýze súboru.

Objekt 5/09

Objekt sa nachádzal v strednej časti sondy 3/09, západne od objektu 4/09 (obr. 7). Úroveň zachytenia mal v hĺbke 170 cm od súčasného povrchu a v teréne sa javil veľmi podobne ako objekt 4/09. Mal pravdepodobne i rovnaké rozmery, no jeho najjužnejšiu časť nebolo možné zachytiť, zachádzala za veľký južný profil sondy 3/09. Išlo však o objekt kvadratického tvaru so zaoblenými rohmi a s jedným zachyteným rozmerom 160 cm. Dno objektu sa nachádzalo v hĺbke 397 cm od súčasnej úrovne terénu. Na rozdiel od objektu 4/09 sa v objekte 5/09 nezachytili stopy po kolovej konštrukcii či výdreve. Výplň objektu tiež neposkytla až také množstvo materiálu. Vrstvy výplne však rovnako tvorila najmä sypká hlina s nálezmi (obr. 14a). V hornej časti výplne sa nachádzala tenká prepálená vrstva, v spodnej časti zas sypký hlinitý preklad s množstvom kameňov a kostí.

Keramika: Objekt poskytol 2120 keramických črepov. Okrajom nádob patrí 83 črepov (29 bolo vyhodnotených ako stredovekých, 22 ako prechodných, 247 ako novovekých), 176 patrí dnám nádob (16 bolo vyhodnotených ako stredovekých, boli zrezané strunou, 160 bolo vyhodnotených ako novovekých), 1530 pochádza z tiel nádob (933 rezných, 597 glazovaných), 77 fragmentov z úch nádob, 16 fragmentov pochádza z pokrievok, 20 z panvíc, jeden z kahanca. Našli sa tri nálepy s figurálnym a jeden s florálnym motívom (tab. IV: 7, 8, 10, 11).

Kachlice: 75 fragmentov čelnej dosky renesančných komorových kachlíc (tab. VI: 1, 2; VII: 2), z toho 24 s tapetovým motívom (tab. VII: 1). Jeden je z prelamovanej dosky (tab. VII: 3), dva fragmenty z rímsových kachlíc, 19 fragmentov z nádobkových kachlíc, 47 fragmentov z okrajov bočných stien kachlíc, či bližšie neidentifikovateľných častí kachlíc.

Stavebná keramika: Jeden fragment tehly, tri fragmenty korytkovej strešnej krytiny, sedem fragmentov škridlicovej strešnej krytiny, jeden fragment dlaždice.

Predmety zo skla: Dve vrúbkované hrdielka kutrolfu (tab. VII: 4, 6), štyri fragmenty dien z fliaš (tab. VII: 7, 8), jedno hrdielko fľaše, malý fragment podstavy nôžky pohára, fragment nôžky pohára (tab. VII: 5), okraj pohára. Jeden črep, ktorý by mohol byť pozostatkom okenného terčika a dva črepy z nádob.

Železné predmety: Jeden kľúč (tab. VII: 9), pracka (tab. VII: 10), fragment podkovy (tab. VII: 12) a šesť klincov (tab. VII: 11).

Predmety z iných kovov: Štyri malé fragmenty neznámeho zdobeného bronzového predmetu.

Objekt 6/09

Menší jamový objekt kruhového tvaru s priemerom v úrovni zistenia 125 cm, so stenami mierne sa zvažujúcimi ku dnu v hĺbke 46 cm (obr. 14b). Objekt bol rozpoznávaný v intaktnej, pieskovo-ílovito-hlinitej vrstve a svojim objemom zachádzal až do štrkového podlažia. Mal tmavú, hlinito-ílovitú výplň. Asi tretinou svojho objemu zachádzal za profil, kde nebol doskúmaný. Úroveň zachytenia objektu bola cca 240 cm od súčasného povrchu.

Keramika: Objekt poskytol 12 keramických črepov, všetky boli rezné. Dva črepy patria okrajom nádob, päť patrí dnám nádob (tri boli z kruhu strhnuté a dve boli zrezané strunou), štyri pochádzajú z tiel nádob a jeden fragment pochádza z pokrievky.

Železné predmety: Jeden kosák (z troch fragmentov).

Objekt 7/09

Rozsiahly jamový objekt v strednej časti sondy 3/09 (obr. 7; 14c). Objekt nemal pravidelné tvary, jeho pôdorys možno najlepšie označiť ako oválny. Rozmer dlhšej strany bol 610 cm. Rozmer kratšej strany (180 cm) nie je úplný, pretože objekt časťou objemu zachádzal za južný profil sondy 3/09. Úroveň jeho zachytenia bola približne 175 cm od súčasného povrchu a najväčšia hĺbka od úrovne zachytenia 110 cm. Jeho výplň tvorila žltá, ílovitá hlina. V nej sa nachádzalo množstvo stavebného materiálu, najmä tehly zväčša vo fragmentárnej podobe. Výplň objektu sa odkrývala postupne, pričom sa začistilo viacero úrovní s väčším zhlukom tehál.

Keramika: Objekt poskytol 845 keramických črepov. Okrajom nádob patrí 83 črepov (osem bolo vyhodnotených ako stredovekých, deväť ako prechodných, 66 ako novovekých), 74 patrí dnám nádob (14 bolo vyhodnotených ako stredovekých a boli zrezané strunou, 60 bolo vyhodnotených ako novovekých), 649 pochádza z tiel nádob (307 rezných, jeden zadymovaný-leštený črep, 341 glazovaných), 25 fragmentov z úch nádob, osem fragmentov pochádza z pokrievok, tri z panvíc, dva z kahanca.

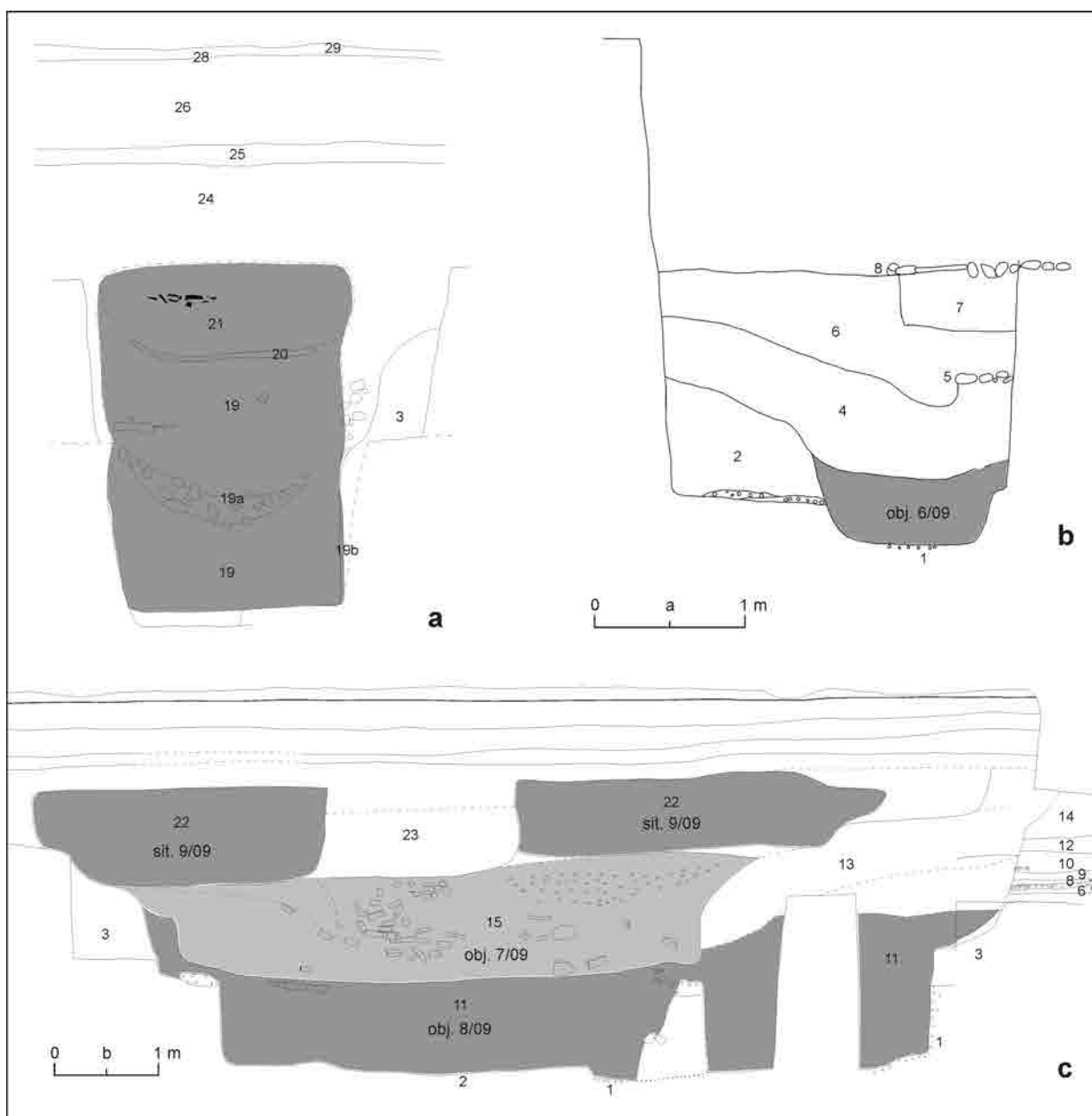
Kachlice: 34 fragmentov čelnej dosky renesančných komorových kachlíc (tab. VIII: 9), z toho 15 s tapetovým motívom, tri z polychrómne glazovaných kachlíc. Našiel sa jeden fragment rímsovej kachlice, päť fragmentov nádobkových kachlíc, päť fragmentov okrajov bočných stien kachlíc, či bližšie neidentifikovateľných častí kachlíc.

Stavebná keramika: Vyše 320 renesančných tehál a ich fragmentov (Čurný 2010), dva fragmenty korytkovej strešnej krytiny, jeden fragment škridlicovej strešnej krytiny a jeden fragment dlaždice. Dva fragmenty zatiaľ ťažko interpretovateľných nálezov, ktoré však majú charakter stavebnej keramiky (tab. VIII: 10).

Predmety zo skla: Jeden podstavec nôžky pohára.

Železné predmety: 27 rôznych fragmentov hrubého plechu, šesť fragmentov azda z okovaní rukovätí, pozostávajúcich z viacerých, na seba naväzujúcich plieškov s nitmi. Jedna väčšia pracka, resp. prevliečka, dva fragmenty pásového plechu, jeden fragment, pravdepodobne z čepele noža, osem väčších i menších klincov, tri hrudy trosky.

Predmety z iných kovov: Jedna minca – poľský solidus Žigmunda III. (1587–1632), jeden bronzový predmet, pravdepodobne súčasť nejakého mechanizmu (tab. VIII: 7).

Obr. 14. Košice, Mäsiarska 57/A. a – objekt 5/09, južný profil; b – objekt 6/09, západný profil; c – južný profil sondy 3/09 so situáciou 9/09 a objektmi 7/09 a 8/09. Mierka: a – a, b; b – c.

Objekt 8/09

Rozsiahly jamový objekt v strednej časti sondy 3/09 (obr. 7; 14c). Objekt nemal pravidelné tvary, jeho pôdorys možno najlepšie označiť ako oválny, resp. dalo by sa hovoriť i o obdĺžniku s výrazne zaoblenými rohmi. Rozmer dlhšej strany bol 825 cm. Rozmer kratšej strany (180 cm) nie je úplný, pretože objekt časťou objemu zachádzal za južný profil sondy 3/09. Úroveň jeho zachytenia kolísala od 200 cm po 285 cm od súčasného povrchu, jeho dno sa nachádzalo v hĺbke 375 cm od súčasného povrchu. Objekt sa definitívne podarilo identifikovať až po celkovom odkrytí výplne objektu 7/09. Bol výrazne zahĺbený do podlažia. Jeho dno sa nachádzalo cca 170–180 cm pod úrovňou neskorostredovekej dlažby/spevného povrchu, zachytenej i v jeho blízkosti (situácia 10/09).

Výplň tvorila hnedá hlina s množstvom drobných červených a čiernych čiastočiek aj kameňkov. V jednej úrovni bola zachytená i určitá forma kamenného obloženia, pozostávajúceho z väčších lomových kameňov. Kamene neboli spevnené nijakým spojivom, skôr iba voľne položené v rámci výplne, no opticky vytvárali dojem pravidelného kamenného obloženia centrálnej časti objektu (obr. 15). Žiadne iné doklady drevených, či kamenných stavebných konštrukcií sa už pri odkrývaní objektu 8/09 nepodarilo zachytiť.

Keramika: Objekt poskytol 3266 keramických črepov, z toho je 3057 rezných a 209 je glazovaných. Okrajom nádob patrí 375 črepov (342 bolo vyhodnotených ako stredovekých, sedem ako prechodných, 26 ako novo-

Obr. 15. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/09, pohľad zhora na kamenné obloženie v objekte.

vekých) a 223 dnám nádob (203 bolo vyhodnotených ako stredovekých, z nich 118 bolo z kruhu strhnutých, päť malo značku, 85 bolo zrezaných strunou, 20 bolo vyhodnotených ako novovekých), 2609 pochádza z tiel nádob (2435 rezných, z nich 2251 vyhodnotených ako stredoveké črepy, 184 ako novoveké črepy, 11 zadymovných, leštených, 174 glazovaných), 31 fragmentov z úch nádob, 12 fragmentov pochádza z pokrievok, štyri z kahancov, osem z časti rekonštruovateľných nádob (tab. VIII: 6; IX).

Kachlice: Štyri fragmenty čelných dosák komorových kachlíc, jeden veľký fragment pravdepodobne obkladovej dosky pece (tab. VIII: 1, 2), tri fragmenty nádobkových kachlíc, sedem fragmentov okrajov bočných stien kachlíc, či bližšie neidentifikovateľných častí kachlíc.

Stavebná keramika: Šesť fragmentov korýtkovej strešnej krytiny (z toho jeden fragment je z hrebenáča), dva fragmenty škridlicovej strešnej krytiny, dva fragmenty dlaždíc, dva fragmenty tehál a 11 fragmentov výmazu, niekedy i so stopami po prúti.

Predmety zo skla: Tri črepy z nádob a jeden črep perleťového skla – tabuľového (terčik?).

Železné predmety: 43 väčších i menších klincov, jeden plochý kruhový pliešok, čepeľ noža s ostňom pre rukoväť, tri, pravdepodobne čepele nožíkov, jeden väčší pokrútený plech, dva menšie fragmenty pokrútených plechov, dva fragmenty podkov, jedna časť plechovej pásoviny, hák (tab. VIII: 4), jedna časť pravdepodobne z konského postroja (tab. VIII: 3) a pánt z dverí. Zachovali sa dva väčšie neidentifikovateľné predmety a dve hrudky vyhutnenej peny z trosky.

Objekt 9/09

Menší jamový objekt neznámeho tvaru v strednej časti sondy 3/09. Časťou svojho objemu zachádzal za jej severný profil. Objekt sa nepodarilo včas rozpoznať, keďže jeho

výplň opticky splývala s okolitou kultúrnou vrstvou a jeho hranica tak bola veľmi nekonkrétna. Až po znížení celého okolia po hranicu intaktnej vrstvy sa objekt identifikoval na severnom profile sondy a tiež na profile kontrolného bloku, kde sa preskúmala i jeho tmavá, hlinito-šľovitá výplň. Objekt sa nachádzal pod úrovňou neskorostredovekej dlažby/spevnenej povrchu.

Keramika: Objekt poskytol 47 keramických črepov, všetky boli rezné (tab. X: 1, 2). Z toho sedem črepov patrí okrajom nádob, sedem dnám nádob (všetky boli z kruhu strhnuté, jedna značka), 32 pochádza z tiel nádob, jeden fragment z pokrievky.

Kovové predmety: Jeden fragment podkovy, väčšia skoba a dva klince.

Objekt 10/09

Čiastočne zachytená kamenná architektúra v juhozápadnom cípe sondy 3/09 (obr. 7). Odkryto sa severovýchodné nárožie objektu. Tvoril ho iba 35–40 cm široký, maltou spájaný múr. Úseky zachytených stien nárožia mali dĺžku 160 cm a 110 cm. Koruna múru mala úroveň zachytenia 110 cm pod súčasným povrchom. Základová špára bola zachytená v hĺbke 290 cm. Nemožno vylúčiť, že spodná časť muriva, približne od hĺbky 250 cm bola staršia a iba sekundárne využitá, aj keď je problematické vyjadriť sa k jej prípadnému datovaniu. Táto časť muriva však bola kvalitnejšie vyhotovená a i malta mala inú, žltkavú farbu. Vrchná časť muriva objektu bola vyhotovená menej kvalitne, v murive bol dokonca väčší otvor, akoby trhlinka. Objekt 10/09 bol v superpozícii s jamovým objektom 11/09 (obr. 16). Na časti plochy interiéru objektu 10/09 sa zachoval fragment okruhliakovej dlažby, ktorý pravdepodobne súvisí so situáciou 11/09. Dlažba z obdobia mladšieho novoveku musela vzniknúť až po zániku objektu 10/09. Nemožno vylúčiť, že časť nálezov z výplne objektu

Obr. 16. Košice, Mäsiarska 57/A. Kamenný múr objektu 10/09 v superpozícii s objektom 11/09 (po odkrytí).

môže súvisieť i s úpravou terénu pred položením dlažby. Z predpokladanej dispozície objektu sa odkryla iba malá časť. Zvyšok sa nachádzal za južným a západným profilom sondy, v roku 2009 ho nebolo možné odkryť a pre okolnosti spomenuté v úvodných statiach štúdie, ani v roku 2010. Podarilo sa iba zdokumentovať fragmenty kamenných múrov na západnej a južnej hranici parcely. Súvis fragmentu na južnej hranici plochy s objektom 10/09 možno vylúčiť. Kamenný múr bol hrubý až 140 cm, založený do hĺbky 230 cm a najmä vzdialený od uličnej čiary až 700 cm. Dva fragmenty múrov spojených stenou na západnej hranici parcely vykazovali viacero znakov príbuzných s objektom 10/09. Hĺbka ich založenia zodpovedala približne 290 cm. Vzdialenosť severnejšieho z nich od južnej hranice parcely bola 450 cm. V prípade objektu 10/09 to bolo približne 420 cm. Zachytený severovýchodný roh objektu bol od uličnej čiary vzdialený 360 cm. Vzdialenosť medzi múrmi na západnej hranici plochy bola približne 340 cm. Južnejší z múrov nepriliehal k južnej hranici parcely, bol od nej zhruba 100 cm vzdialený.

Nemožno vylúčiť, že pozostatky kamenných múrov zachytených na západnej hranici parcely boli pôvodne súčasťou objektu 10/09, čiastočne zachytenom v roku 2009. V roku 2010 však práve v týchto miestach neprebíhal štandardný výskum a zo zachytenej nálezovej situácie už nie je možné takúto hypotézu potvrdiť, ani vyvrátiť.

Keramika: Objekt poskytol 194 keramických črepov. Okrajom nádob patrí 11 črepov, štyri črepy patria dnám nádob, 158 pochádza z tiel nádob (18 rezných, dva zadymované, leštené črepy, 138 glazovaných). Z kameniny pochádza 20 fragmentov, jeden fragment z porcelánu a našli sa aj štyri fajky (tab. XI: 2, 3).

Kachlice: Jeden malý fragmenty čelnej dosky z komorovej kachlice, dva fragmenty z nádobkových kachlíc, dva fragmenty okrajov z bočných stien kachlíc.

Stavebná keramika: 12 fragmentov škridlicových krytín a dva fragmenty korýtkových strešných krytín.

Sklenené predmety: Päť hrdiel fliaš, dve dna fliaš, jedno dno fľaštičky, masívny kalich (tab. XI: 1), fragment okraja pohára, črep z fľaše, 34 menších sklenených črepov z nádob a sedem črepov tabuľového skla.

Kovové predmety: Päť podkovičiek do topánok, päť mosadzných nábojníc, časť menšej kovovej nádoby, kovové veko z petrolejovej lampy (tab. XI: 4), klinge.

Objekt 11/09

Jamový objekt neznámeho tvaru sa nachádzal v superpozícii s kamenným objektom 10/09 a časťou svojho objemu zachádzal mimo skúmanú plochu. Jeho steny sa mierne, potom prudšie zvažovali ku dnu (obr. 16). Objekt bol rozpoznávaný v intaktnej pieskovo-ílovito-hlinitej vrstve v hĺbke 245 cm pod súčasným povrchom a jeho dno sa zachytilo v hĺbke 315 cm. Nachádzal sa aj pod úrovňou neskorostredovekej dlažby/spevného povrchu (situácia 12/09). Bol tvorený tmavou, hlinito-ílovitou výplňou.

Keramika: Objekt poskytol 129 keramických črepov. Až na jeden boli všetky rezné. Okrajom nádob patrí 14 črepov, 10 patrí dnám nádob (8 bolo z kruhu strhnutých, jedna značka, dve boli zrezané strunou) a 105 pochádza z tiel nádob (tab. X: 3–10).

Situácia 1/09 (pozri objekt 1/10)

Kamenný múr, zachytený vo východnom profile sondy 1/09. Jeho interpretáciu objasnil výskum z roku 2010,

Obr. 17. Košice, Mäsiarska 57/A. Situácia 3/09, čiastočne zachytená stredoveká úroveň spevneného povrchu.

vďaka ktorému možno múr stotožniť so západnou stenou objektu 1/10.

Situácia 2/09

Kultúrny zásah, objekt, ktorý však v čase výskumu pre nejednoznačný charakter nedostal číselné označenie ako objekt. Napriek tomu bola situácii venovaná konkrétna, cieľená pozornosť. Nachádzal sa pri východnom okraji sondy 2/09, v priestore čiastočne rozšírenom severným smerom (obr. 7). Kultúrny zásah sa rysoval na dne sondy, v žltkavej, ílovito-hlinitej intaktnej vrstve iba veľmi nekonkrétne. Situácia bola na dne sondy pozorovateľná iba pri najvýchodnejšej hranici sondy a čiastočne na jej východnom a severnom profile. Pravdepodobne šlo pôvodne o jamový objekt. Do sondy 2/09 zasahoval iba časťou svojho objemu a nebol pri odkrývaní jednoznačne rozpoznateľný.

Keramika: Zachytilo sa 93 keramických črepov, z toho 11 fragmentov z okraja, 14 fragmentov z dien nádob (všetky boli zrezané strunou), 64 črepov z tiel nádob (61 bolo rezných, tri glazované), dva fragmenty z úch, jeden fragment z pokrievky a jeden z kahanca.

Situácia 3/09

Označenie priestoru so zachytenou úrovňou spevneného povrchu, resp. exteriérovej dlažby (obr. 7; 17). Situácia bola odkrytá vo východnej polovici sondy 2/09 v nivelete 185–195 cm pod súčasnou úrovňou povrchu. Bola tvorená menšími i väčšími okruhliakovými kameňmi, teda ide o formu spevneného povrchu pomocou ubitého hrubozrnného štrku, miestami doplneného väčšími okruhliakmi.

Keramika: Zachytilo sa 384 rezných keramických črepov. *Železné predmety:* Tri klince a dva amorfné pliešky.

Situácia 4/09

Označenie priestoru so zachytenou úrovňou spevneného povrchu, resp. exteriérovej dlažby. Situácia bola odkrytá pri západnom okraji sondy 2/09, západne od objektu 2/09. Nachádzala sa v nivelete 155–165 cm pod súčasnou úrovňou povrchu. Bola tvorená najmä menšími okruhliakovými kameňmi, ide o formu spevneného povrchu pomocou ubitého hrubozrnného štrku. Nachádzala sa priamo nad intaktnými vrstvami. Nad ňou sa zachytila tenká, no kompaktná červená, silne prepálená vrstva. Obe vrstvy sú dôležité aj pre datovanie objektu 2/09, keďže výskum odhalil jeho stavebný zásah do nich. Nálezy sú z prepálenej vrstvy nad dlažbou.

Keramika: Zachytilo sa 18 keramických črepov, z toho 17 bolo rezných, jeden glazovaný. Našiel sa jeden fragment okraja, tri fragmenty boli z dien nádob (všetky boli strhnuté), 14 črepov z tiel nádob (13 bolo rezných, jeden glazovaný). *Predmety z iných kovov:* Jedno malé zdobené kovanie (tab. II: 14).

Situácia 5/09

Označenie pre kontrolný profil určený na bližšie skúmanie stratigrafie v sonde 2/09 pre potreby lepšej interpretácie najmä chronologicky mladších kultúrnych vrstiev.

Situácia 6/09

Označenie priestoru so zachytenou úrovňou exteriérovej dlažby. Situácia bola odkrytá pri sonde 2/09, pri jej severovýchodnom okraji v nivelete 45–50 cm pod súčasnou úrovňou

Obr. 18. Košice, Mäsiarska 57/A. Situácia 8/09, čiastočne zachytená úroveň okruhliakovej dlažby z obdobia staršieho novoveku.

Obr. 19. Košice, Mäsiarska 57/A. Situácia 10/09, čiastočne zachytená mladonovoveká úroveň okruhliakovej dlažby.

Obr. 20. Košice, Mäsiarska 57/A. Celkový pohľad na plochu od západu v sezóne 2009.

povrchu. Bola dobre zachovaná, tvorená okruhliakovými kameňmi kvalitne uloženými do jemného štrkového podsy- pu. Veľký rozsah dlažby v rámci parcely potvrdil i severný profil sondy 2/09, kde bola zachytená v takmer 12 m úseku.

Situácia 7/09

V rámci odkrývania v juhovýchodnom okraji sondy 3/09 pri objekte 3/09 bola v malej miere zachytená i pochôdzna úroveň tvorená zlomkovo zachovanou okruhliakovou dlažbou. Nachádzala sa v nivelete 135–140 cm pod súčas- nou úrovňou povrchu.

Situácia 8/09

Označenie priestoru so zachytenou úrovňou exterié- rovej dlažby. Situácia bola odkrytá na viacerých miestach popri severnom profile sondy 3/09, najmä v jej strednej časti. Nachádzala sa v nivelete 145–150 cm pod súčasnou úrovňou povrchu. Bola tvorená okruhliakovými kameňmi, ktoré boli z južnej strany ohraničené dvoma pásmi z väčších plochých kameňov (obr. 18).

Situácia 9/09

Označenie pre vrstvu (obr. 14c: vrstva 22) v južnom profile strednej časti sondy 3/09, ktorá predstavovala roz- siahle depónium stavebnej sutiny, tvorené škridlicovou strešnou krytinou. Bola zachytená v dĺžke vyše 830 cm a miestami dosahovala hrúbku takmer 100 cm. Zachytená bola v hĺbkach 80–100 cm.

Stavebná keramika: Výber nálezov fragmentov škridlicovej strešnej krytiny (tab. X: 11) a niekoľko nálezov hrebená- čov (tab. XI: 5).

Situácia 10/09

Označenie priestoru so zachytenou úrovňou spevne- ného povrchu, resp. exteriérovej dlažby. Situácia bola od- krytá pri severnom profile sondy 3/09, severne od objektu 7/09 a 8/09, v nivelete 165–190 cm pod súčasnou úrovňou povrchu. Bola tvorená menšími i väčšími okruhliakovými kameňmi, ide o formu spevneného povrchu pomocou ubitého hrubozrnného štrku miestami doplneného väčšími okruhliakmi. Hĺbkovo i chronologicky pravdepodobne súvisí s úrovňou zachytenou v sonde 2/09, označenou ako situácia 3/09 a situácia 4/09.

Situácia 11/09

Označenie pre úroveň okruhliakovej dlažby, dobre zachytenej na širokom úseku severného profilu sondy 3/09 (obr. 19). Chronologicky by mohla súvisieť s úrovňou za- chytenou v sonde 2/09, s označením situácia 6/09, no mohla by byť o niečo staršia. Jej úroveň sa nachádzala až v hĺbke 80–105 cm od súčasného povrchu a v minimálne jednom prípade sa zachytila ešte jedna vyššia úroveň okruhliakovej dlažby, aj keď iba na krátkom úseku.

Situácia 12/09

Označenie priestoru so zachytenou úrovňou spevne- ho povrchu, resp. exteriérovej dlažby. Situácia bola odkrytá v juhozápadnej časti sondy 3/09, východne od objektu 11/09, v nivelete 180–190 cm pod súčasnou úrovňou povrchu. Bola tvorená najmä menšími okruhliakovými kameňmi, ide o formu spevneného povrchu pomocou ubitého hrubozrnného štrku. Hĺbkovo i chronologicky pravdepodobne súvisí s úrovňou zachytenou v sonde 2/09, označenou ako

Obr. 21. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10 a objekt 7/10, pohľad od východu.

Obr. 22. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10 s časťou začistenej úrovne zhluku fragmentov stavebného dreva.

situácia 3/09 a situácia 4/09, či s neďalekou situáciou 10/09 v sonde 3/09.

Objekt 1/10

Rozsiahly kamenný murovaný objekt obdĺžnikového tvaru. Nachádzal sa v severovýchodnom rohu skúmanej plochy (obr. 7; 21). Po zachytení jeho východnej steny bol tento nález daný do súvisu s tzv. situáciou 1/09 z roku 2009. Terén nad múrmi sa následne mierne znížil a pokračovalo sa v ručnom odkrývaní po vrstvách. Po úprave plochy bol identifikovaný západný a východný múr. Južná stena bola zachytená až dodatočne po zdokumentovaní dočasného južného profilu. Múry východnej a južnej steny boli rozrušené a málo súdržné. Západný múr bol v lepšom stave. Severnú stenu objektu nebolo možné kompaktné odkryť, zachytila sa iba jej malá časť v severovýchodnom rohu objektu. Severná stena bola súčasťou severnej hranice parcely, kde podmienky odkrývania výrazne ovplyvňovala realizovaná betónová pilotáž. Tá zhutnila i všetky vrstvy s ktorými sa spojila a výrazne tým sťažila ich začíšťovanie či odkrývanie. Objekt mal dĺžku 735 cm, svetlá šírka objektu bola 450 cm. Najväčšia hĺbka meraná od zachovanej koruny západnej steny po intaktné štrkové vrstvy v interiéri bola 205 cm.

Postupne odkrývaný interiér tvorili spočiatku prevažne hlinité vrstvy s množstvom kameňov (lomových, pochádzajúcich pravdepodobne zo stavebných konštrukcií domu, ale tiež okruhlíakov). Následne začali prevládať ílovité, resp. ílovito-hlinité vrstvy s množstvom drobných, ale i väčších fragmentov dreva. Aj v týchto vrstvách sa nachádzalo dosť lomových kameňov. Najväčší zhuk pozostatkov pravdepodobne stavebného dreva sa nachádzal v strede odkrývaného interiéru, kde bol i najlepšie zachytený (obr. 22). Mohlo by ísť o zvyšky zrúteného krovu, prípadne drevených častí pôvodne členiacich interiér. Najmä na severnom, no čiastočne i západnom profile boli zachytené vrstvy, ktoré by mohli byť stotožnené s možným pozostatkom nejakej formy drevenej podlahy (obr. 6: vrstva 7). Plošne sa žiadnu kompaktnú vrstvu podlahovej úpravy nepodarilo zachytiť. Celý interiér bol postupne odkrytý až po úroveň štrkovej intaktnej vrstvy. Medzi nálezy priamo súvisiace s existenciou domu, resp. s jeho zánikovým horizontom boli začlenené iba artefakty pochádzajúce z ílovitých, prípadne ílovito-hlinitých vrstiev.

Keramika: Objekt poskytol 2332 keramických črepov, z toho 251 je rezných a 424 je glazovaných. Okrajom nádob patrí 289 črepov (26 bolo vyhodnotených ako stredovekých, 26 ako prechodných, 237 ako novovekých), 209 pochádza z dien nádob (19 bolo vyhodnotených ako stredovekých, 190 ako novovekých), 1737 pochádza z tiel nádob (642 rezných, 15 zadymovaných, leštených, 1080 glazovaných), 82 fragmentov z úch nádob. Z pokrievok pochádza šesť fragmentov, štyri pochádzajú z panvíc. Našiel sa aj jeden kvetináč a sedem celých nádob, respektíve z časti rekonštruovateľných nádob (tab. XII: 1, 3, 6).

Kachlice: Z čelných dosiek z gotických komorových kachlíc pochádza 17 fragmentov (v jednom prípade prelamovanej; tab. XII: 9; XIII: 1–3, 5; XIV: 1) a z čelných dosiek z renesančných komorových kachlíc sa pochádza 141 fragmentov (v 137 prípadoch ide o tapetové motívy, tri fragmenty patria polychrómné glazovaným kachliciam; tab. XIV: 2). Z rôznych rímsových kachlíc sa zachovalo 28 fragmentov (tab. XII: 10), 34 fragmentov

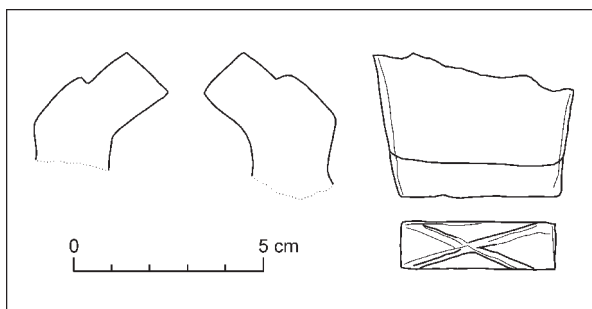
pochádza z nádobkových kachlíc (tab. XIV: 3), dva nálezy fragmentov sú z cibulových kachlíc (tab. XIII: 4). Z okrajov bočných stien kachlíc, či bližšie neidentifikovateľných častí kachlíc je 158 fragmentov.

Stavebná keramika: Šesť fragmentov korýtkových strešných krytín, z toho jeden väčší fragment so zachovaným celým profilom. Zo škridlicových strešných krytín pochádza 11 fragmentov, tri fragmenty z dlaždíc (v jednom prípade sa dá identifikovať i hrana, ktorá je riešená úplným úkosom), tri celé tehly, 28 fragmentov tehál (+ 14 amorfných kusov) a jeden malý fragment, ktorý patrí k podobným, zatiaľ neinterpretovaným nálezom z objektu 7/09 (obr. 23; tab. VIII: 10).

Predmety zo skla: Jedno hrdlo fľaše, 20 črepov pochádzajúcich z jednej nádoby, pravdepodobne spodná časť štvorhrannej fľaše, jeden fragment nôžky pohára, päť črepov číreho skla a jeden črep perleťového skla.

Železné predmety: Dve rúčky – úchyty na nábytok (?), jeden fragment lyžice a jeden pravdepodobný fragment lyžice. Železná zápona (tab. XII: 7), jeden fragment ostrohy, tri fragmenty podkovičiek na obuv, jeden fragment kónskej podkovy, jeden, asi 30 cm dlhý úsek reťaze. Našli sa aj štyri rôzne kovania, jeden dlhší hrubý drôt s očkom na jednom konci, šesť fragmentov patriacich pravdepodobne rôznym remeselným nástrojom, šesť rôznych fragmentov plechov a 198 nálezov menších aj väčších klincov.

Nálezy z kože a textilu: Jeden fragment koženej podošvy, väčší kus ľanovej textilie a niekoľko malých textilných fragmentov.

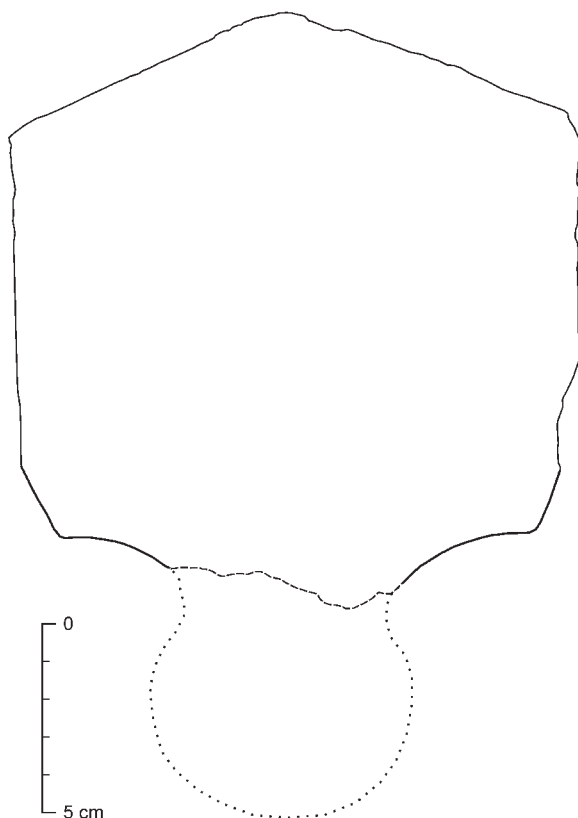
Obr. 23. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, nález keramického fragmentu dosiaľ neznámej funkcie.

Obr. 24. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, fragment stavebného dreva s lôžkom na vzperu z výplne objektu.

Nálezy z dreva: Popri veľkom množstve amorfných malých kusov, pravdepodobne pozostatkov deštruovaných stavebných konštrukcií, sa zachytilo i niekoľko fragmentov stavebného dreva so stopami po opracovaní (obr. 24). Z jedného fragmentu sa podarilo získať dendrochronologický údaj: QUSP-TPQ 1505; TAdQEP 1525 ±10 (Barta 2012, 103).

Nálezy z kameňa: Pozostatok ostenia, pravdepodobne okna alebo dverí, zachytený v troch kusoch (obr. 25).

Obr. 25. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, fragment opracovaného kamenného článku z výplne objektu.

Zvieracie kosti: Z objektu pochádza veľké množstvo zvieracích kostí, súbor však zatiaľ nebol podrobený odbornej archeozoologickej analýze.

Objekt 2/10

Objekt nepravidelných tvarov rozpoznávaný v juhovýchodnom rohu skúmanej plochy (obr. 7). Bol zachytený v hnej intaktnej ílovito-hlinitnej vrstve ako zmes rôznych sfarbených ílovitých hĺn s kamienkami, miestami i silne prepáleným povrchom. Pravdepodobne značnou časťou zachádzal za južnú i východnú hranicu skúmanej plochy, čo sťažovalo možnosti jeho odkrytia. Prítomnosť veľkého množstva liateho betónu z pilótov bol tiež faktor značne obmedzujúci odkrytie objektu.

Výplň objektu tvorila zväčša tmavá ílovitá hlina s drobnými kamienkami, uhlíkmi a hrudkami vypálenej mazanice. V časti popri južnej hranici plochy sa nachádzalo viac uhlíkov, miestami tvorili súvislú vrstvu. Výplň bola odkrytá až po úroveň žltej, intaktnej vrstvy. Neboli zachy-

tené žiadne stopy po prítomnosti nejakej formy stavebných konštrukcií.

Keramika: Objekt poskytol 675 keramických črepov, z toho je 251 rezných, 424 je glazovaných. Okrajom nádob patrí 23 črepov (osem rezných, 15 glazovaných), 80 patrí dnám nádob (68 rezných, 12 glazovaných), 566 pochádza z tiel nádob (154 rezných, 412 glazovaných), jeden fragment je z ucha nádoby, jeden fragment pochádza z pokrievky, tri z panvíc. Zachovali sa štyri celé nádoby, resp. z časti rekonštruovateľné nádoby (tab. XV: 1–3).

Kachlice: Dva fragmenty čelnej dosky renesančnej komorovej kachlice, jeden s tapetovým motívom, tri fragmenty okrajov z bočných stien kachlíc.

Stavebná keramika: Päť fragmentov škridla, jeden fragment korýtkovej strešnej krytiny a štyri menšie fragmenty tehál.

Objekt 3/10

Jamový objekt kruhového tvaru s priemerom v úrovni zistenia 140 cm, so stenami mierne sa zvažujúcimi ku dnu v hĺbke 35 cm (obr. 7; 26). Objekt bol rozpoznávaný v žltej, ílovito-hlinitnej intaktnej vrstve a mal tmavú, hlinito-ílovitú výplň s kameňmi. V tesnej blízkosti objektu sa nachádzali štyri stopy po kolových jamách v pravidelnom rozmiestnení do štvorca. Vo výplni kolových jam sa nenašli žiadne nálezy, ich príslušnosť k objektu sa dá predpokladať najmä z ich vzájomných priestorových vzťahov. Úroveň zachytenia objektu bola 290 cm od súčasného povrchu.

Keramika: Objekt poskytol 404 keramických črepov, z toho 353 je rezných a 51 je glazovaných. Okrajom nádob patrí 38 črepov (33 rezných, päť glazovaných), 40 patrí dnám nádob (všetky zrezané strunou), 305 pochádza z tiel nádob (261 rezných, z toho 40 črepov je s prímou tuhy, päť zadymovaných, leštených črepov, 44 glazovaných), deväť fragmentov z úch nádob, tri fragmenty pochádzajú z pokrievok a jeden z panvice. Zachovalo sa deväť celých nádob a deväť z časti rekonštruovateľných nádob (tab. XVI–XIX).

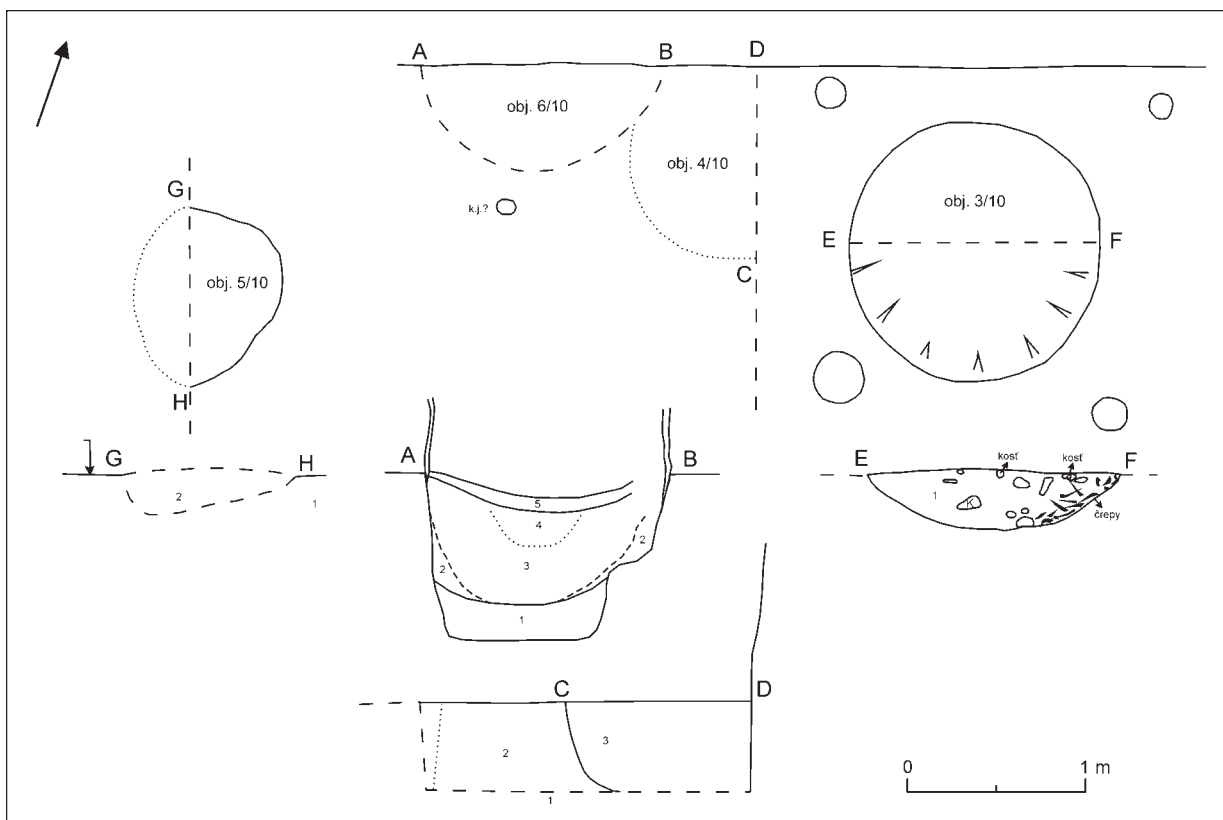
Kachlice: Jeden fragment cibulovej kachlice.

Stavebná keramika: Jedna celá tehla dlaždicového formátu s jemným prstovaním (dĺžka je 22,2–22,4 cm, šírka 17,9–18,1 cm a hrúbka je 4,6–4,8 cm), päť menších fragmentov tehál, jeden fragment dlaždice s čiastočným úkosom a hrúbkou 3,9 cm.

Objekt 4/10

Menší jamový objekt kruhového tvaru s priemerom v úrovni zistenia 110 cm, so stenami pomerne prudko sa zvažujúcimi ku dnu a s hĺbkou 51 cm (obr. 7; 26). V hnej ílovito-hlinitnej intaktnej vrstve bol ťažko rozpoznateľný, podarilo sa ho rozoznať až po čiastočnom prebratí jeho východnej časti pri odkryvaní objektu 3/10. Bol tvorený tmavou, hlinito-ílovitou výplňou. Malou časťou svojho objemu zachádzal za severnú hranicu skúmanej plochy. Úroveň zachytenia objektu bola približne 240 cm od súčasného povrchu.

Keramika: Objekt poskytol 579 keramických črepov, z toho 529 je rezných a 50 je glazovaných. Okrajom nádob patrí 60 črepov (54 je rezných, šesť glazovaných), 61 patrí dnám nádob (55 zrezaných strunou, z toho sedem je glazovaných, štyri sú z kruhu strhnuté, dva sú zahladené), 416 pochádza z tiel nádob (378 rezných, jeden je zadymovaný, leštený črep a 37 glazovaných), 11 fragmentov

Obr. 26. Košice, Mäsiarska 57/A. Situácia s objektmi 3–6/10.

z úch nádob, 28 fragmentov pochádza z pokrievok (tab. XX: 5–8), jeden pravdepodobne z pekáča (tab. XXI: 3). Našli sa aj dve celé a tri zväčša zachované nádoby (tab. XX: 1–4; XXI: 2).

Kachlice: Jeden fragment pochádza z čelnej, zeleno glazovanej dosky gotickej komorovej kachlice s figurálnym motívom (tab. XXI: 5), päť fragmentov je z nádobkových kachlíc a sedem menších fragmentov z bočných strán kachlíc.

Železné predmety: Objekt poskytol 27 fragmentov kincov, skôb a menších amorfných predmetov a jeden malý plechový predmet lievického tvaru neznámej funkcie.

Predmety z iných kovov: Malý fragment z bronzového pliešky, ktorý by mohol byť pozostatkom nejakého kovania.

Kostený predmet: Tenká kostená platnička s rytou figurálnou výzdobou, pravdepodobne z obloženia rukoväte (tab. XXI: 4).

Objekt 5/10

Malý a plytký jamový objekt mierne oválneho tvaru s priemerom v úrovni zistenia 90–100 cm, so stenami len mierne sa zvažujúcimi ku dnu a s hĺbkou 27 cm (obr. 7; 26). V hnejdej ílovito-hlinitnej intaktnej vrstve bol ťažko rozpoznateľný, podarilo sa ho rozoznať až po čiastočnom prebratí jeho západnej časti. Bol tvorený tmavou, hlinito-ílovitou výplňou. Úroveň zachytenia objektu bola približne 240 cm od súčasného povrchu.

Keramika: Objekt poskytol 45 keramických črepov, z toho 41 je rezných, štyri sú glazované. Okrajom nádob patrí osem črepov (sedem je rezných, jeden je glazovaný),

päť patrí dnám nádob (všetky zrezané strunou, jedno je glazované), 31 črepov pochádza z tiel nádob (29 rezných, dva glazované), dva fragmenty z ucha nádoby, sedem fragmentov pochádza z pokrievok a jeden z panvice.

Železné predmety: Štyri fragmenty z jedného väčšieho klinca.

Predmety z iných kovov: Dva bronzové pliešky, pravdepodobne z okovania neznámeho predmetu.

Objekt 6/10

Čiastočne zachytený, pravdepodobne pôvodne kruhový jamový objekt s priemerom v úrovni zistenia 135 cm, so stenami prudko sa zvažujúcimi ku dnu a s hĺbkou 90 cm (obr. 7; 26). V hnejdej ílovito-hlinitnej intaktnej vrstve bol ťažko rozpoznateľný, tvorený tmavou, hlinito-ílovitou výplňou. Nachádzal sa v tesnom susedstve objektu 4/10 s úrovňou zachytenia 240 cm od súčasného povrchu. Približne polovicou objemu zachádzal za severnú hranicu skúmanej plochy.

Keramika: Objekt poskytol 332 keramických črepov (tab.

XXII: 1–4), z toho 303 je rezných a 29 je glazovaných. Okrajom nádob patrí 43 črepov (39 rezných, štyri glazované), 25 patrí dnám nádob (všetky zrezané strunou, jedno dno je glazované), 252 črepov pochádza z tiel nádob (227 rezných, jeden je zadymovaný, leštený črep, 24 glazovaných), dva fragmenty sú z úch nádob, sedem fragmentov pochádza z pokrievok a jeden z panvice.

Stavebná keramika: Jeden fragment dlaždice s hrúbkou 3,7 cm a štyri amorfné kusy tehál.

Železné predmety: Našlo sa 21 fragmentov kincov a menších amorfných predmetov.

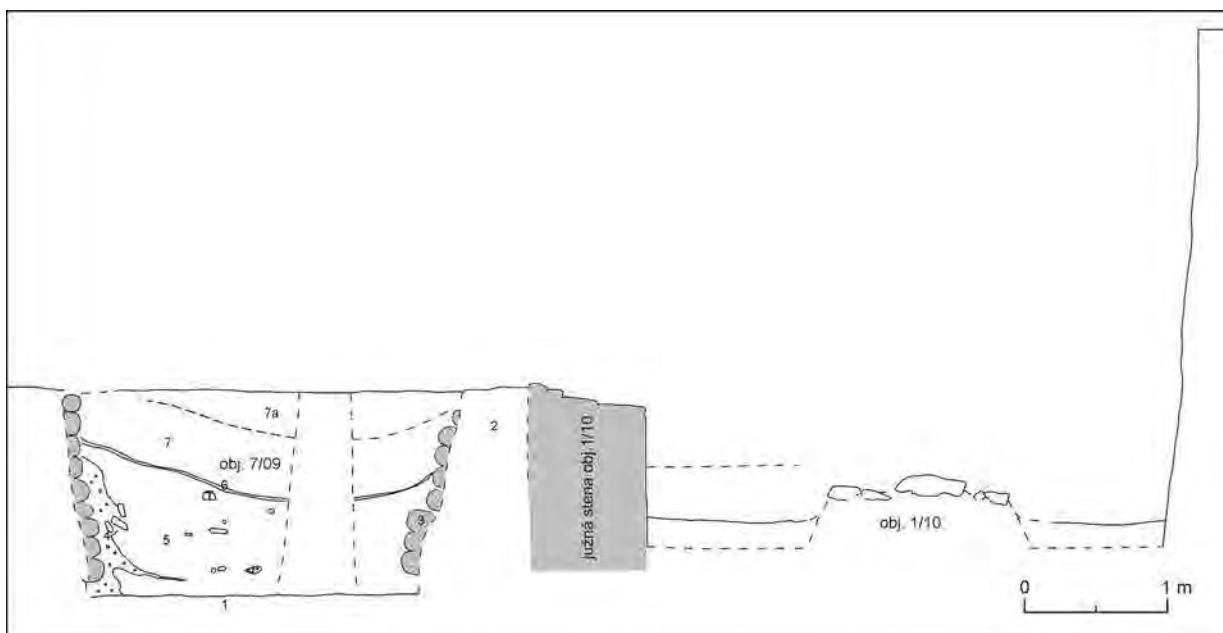

Obr. 27. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekty 7/10, 1/10, 1/09, 3/10 a čiastočne 8/10, pohľad zhora od juhu.

Obr. 28. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, pohľad na južnú stenu objektu s čiastočným profilom jeho výplne.

Obr. 29. Košice, Mäsiarska 57/A. Západný profil objektu 7/10 a jeho vzťah k objektu 1/10.

Objekt 7/10

Objekt bol rozpoznávaný južne od kamenného múra steny objektu 1/10 (obr. 7; 27). Nachádzal sa v tmavej ílovitej vrstve, ktorá už bola bez nálezov. Objekt mal obdĺžnikový pôdorys a jeho štyri steny tvorili guľatinové brvná v zrubovej konštrukcii. Rozmer dlhšej strany bol 360 cm, užšej 280 cm. Hĺbka objektu bola 140 cm. Steny zrubovej konštrukcie objektu tvorilo osem až deväť zachovaných brviem. Steny neboli kolmé, od úrovne zachytenia smerom ku dnu sa mierne zužovali do vnútra objektu. Výplň objektu tvorili predovšetkým hutné kompaktné a pomerne čisté ílovité vrstvy, iba miestami s obsahom kameňov. Popri stenách objektu sa čiastočne nachádzal štrk (obr. 28; 29). Z brvna východnej steny bola odobratá vzorka pre dendrochronologickú analýzu s výsledkom: QUSP-TAdQ zima 1431/1432 (Barta 2012, 103).

Keramika: Objekt poskytol 127 keramických črepov, z toho 121 je rezných a šesť je glazovaných. Okrajom nádob patrí 12 črepov, 21 črepov patrí dnám nádob (z toho 19 je zrezaných strunou, dve dna sú z kruhu strhnuté), 81 pochádza z tiel nádob (75 rezných, šesť glazovaných), šesť fragmentov z úch nádob, päť fragmentov pochádza z pokrievok. Zachovali sa šesť celých a dve takmer celé nádoby (tab. XXII: 5–10; XXIII: 1–6; XXIV: 1).

Stavebná keramika: Tri menšie fragmenty tehál, dve z nich majú hrúbku 6,1–6,4 cm. Výrazne spečený a zdeformovaný bol jeden fragment. Našli sa štyri fragmenty škridlíc, sedem menších kusov stavebnej keramiky bez zachovaného rozmeru, jeden z nich má vrchnú plochu a hranu vyhladenú ako dlaždica. Z objektu 7/09 (obr. 30; tab. VIII: 10) pochádzajú dva fragmenty, ktoré patria k väčším, zatiaľ neinterpretovaným fragmentom.

Sklenné predmety: 16 malých sklenených perleťových črepov z nádob.

Železné predmety: Jeden železný, pravdepodobne príborový nôž. Rozhranie čepele a rukoväte a zakončenie rukoväte okované mosadzným⁵ plechom s rytou výzdobou (tab. XXIV: 5), jeden masívny štvorhranný hrot šípu, pravdepodobne do kuše (tab. XXIV: 2). Našla sa jedna kónicky profilovaná plechová objímka, možno okovanie neznámeho predmetu (tab. XXII: 11), jedna polovica konskej podkovy, dva fragmenty masívneho deformovaného plechu. Neznámy predmet tvorený drevenou rukoväťou, jednoducho zdobenou tromi rytými okružnými líniami, nachádzajúcej sa na železnej násade s masívnou kruhovou platformou (tab. XXIV: 4), 10 klinec a niekoľko kusov železnej trosky.

Predmety z iných kovov: Minca uhorskej razby Vladislava I. (1440–1444).

Kostené predmety: Jedna kostená súčasť mechanizmu kuše so železným nitom, tzv. orech (tab. XXIV: 3).

Výrobky z kože: Jeden fragment koženej podrážky, pravdepodobne z päty ženskej črievice a niekoľko menších kožených fragmentov.

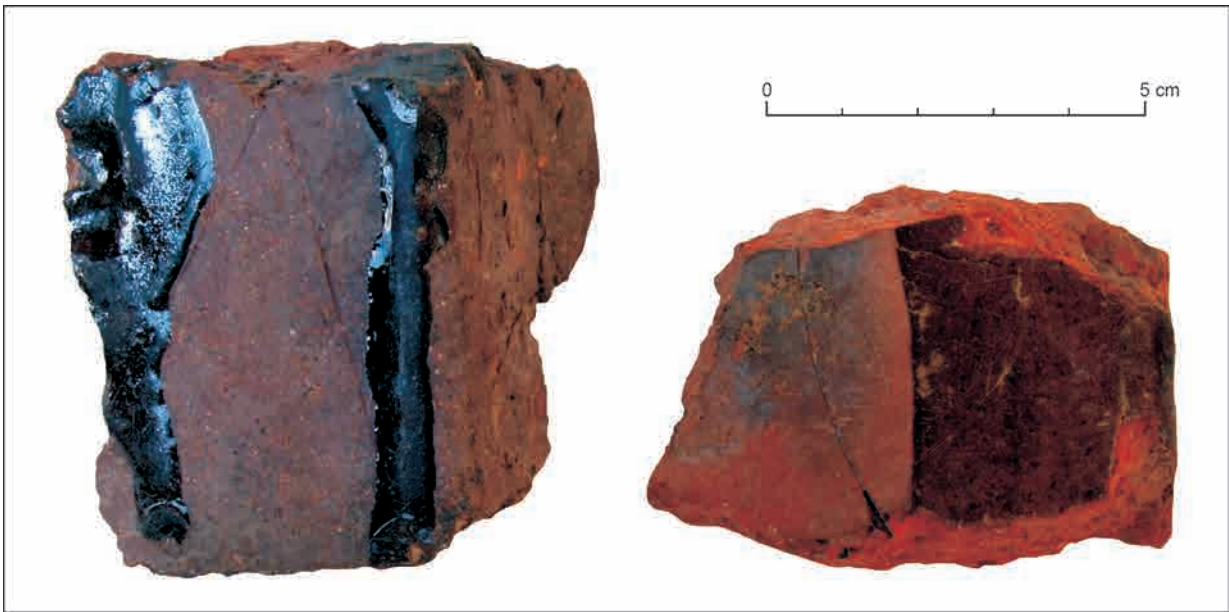
Objekt 8/10

Kamenný, murovaný objekt obdĺžnikového tvaru s rozmermi 510 x 390 cm (obr. 7; 31). Úroveň zachytenia najvyššie zachovaných častí múrov bola 170–180 cm pod súčasným povrchom. Kamene boli spájané nejakou formou maltového spojiva, ale to sa zachovalo iba na niektorých miestach. Väčšia časť úsekov múrov pôsobila dojem, ako by boli iba nasucho kladené a múr mal len slabú súdržnosť.

Objekt bol začistený vo svojom pôdoryse, zdokumentovaný a následne bol realizovaný odkryv v reze v jeho severovýchodnom rohu a to do hĺbky 60 cm od korún múrov. Výplň tvorila stavebná sutina s nálezmi.

Keramika: Výber nálezov stolovej a kuchynskej keramiky (tab. XXV: 1–4; XXVI: 1), kameniny, porcelánu a stavebnej keramiky.

⁵ Za určenie ďakujem Mgr. M. Knolovi z AÚ SAV Nitra.

Obr. 30. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, nálezy keramických fragmentov neznámej funkcie, príbuzných s nálezmi z objektu 7/09 a 1/10.

Obr. 31. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/10, pohľad od severozápadu.

Objekt 9/10

Oválny jamový objekt. Najvyššia nameraná hodnota dlhšej strany bola 188 cm, užšej 138 cm. Steny sa pomerne prudko zvažovali ku dnu. Maximálna hĺbka bola 100 cm. Rozpoznaný bol v hnedej ílovito-hlinitej intaktnej vrstve a tvorila ho sypká hlinitá, výrazne kamenistá výplň (obr. 32c).

Keramika: Objekt poskytol 79 keramických črepov (tab. XXVI: 2–6). S výnimkou jedného sú všetky rezné.

Okrajom nádob patrí sedem črepov, deväť patrí dnám nádob (všetky sú z kruhu strhnuté, jedno dno má značku), 61 pochádza z tiel nádob, jeden fragment pochádza z pokrievky a jedno ucho je opatrené zelenou glazúrou.

Železné predmety: Objekt poskytol 25 fragmentov najmä železných klinec a časti skôb, no aj amorfné kusy drobných železných predmetov.

Objekt 10/10

Rozľahlý jamový objekt nepravidelného, pretiahnutého, oválneho tvaru (obr. 7; 33). Najvyššia nameraná hodnota dlhšej strany bola 315 cm, užšej 135 cm. Maximálna hĺbka bola 62 cm. Bol rozpoznaný v hnedej ílovito-hlinitej intaktnej vrstve a tvorila ho tmavohnedá, ílovito-hlinitá výplň (obr. 32a).

Keramika: Objekt poskytol 862 keramických črepov (tab. XXVII; XXVIII), z toho 801 je rezných, 61 je glazovaných.

Okrajom nádob patrí 118 črepov (102 rezných, 16 glazovaných), 74 patrí dnám nádob (z toho je 71 zrezaných strunou, štyri sú glazované, tri sú z kruhu strhnuté, jedno má značku). Z tiel nádob pochádza 619 črepov (574 je rezných, tri zadymované, leštené črepy, 42 glazovaných), 14 fragmentov je z úch (12 rezných, dva glazované), jedno držadlo z nádoby, 22 fragmentov pochádza z pokrievok. Našlo sa aj 14 celých nádob alebo takmer celých nádob.

Kachlice: Jeden fragment režnej, nádobkovej kachlice.

Stavebná keramika: Dva fragmenty dlaždice s veľmi miernym úkosom, resp. bez úkosu s hrúbkou iba 2,2–2,6 cm, jeden fragment tehly s hlbokým prstovaním a hrúbkou 5,5 cm, dva malé fragmenty tehál bez zachovaného rozmeru.

Železné predmety: Amorfné kusy drobných železných predmetov, 81 fragmentov najmä železných klinec, dva veľké klinec a časti skôb, jeden fragment plechu s nitom.

Predmety z iných kovov: Dve mince (jedna je denár uhorskej razby z asi pol. 15. stor., druhú sa zatiaľ nepodarilo určiť), súbor 21 malých fragmentov bronzového plechu, ktoré by mohli byť pozostatkom ozdobnej prelamovanej spony buď ako súčasti oblečenia, prípadne ako knižného kovania. Súbor je v zlom stave a je pravdepodobne nerekonštruovateľný. Zachovalo sa sedem bronzových fragmentov, najmä pásových plieškov a deväť ďalších, amorfných bronzových predmetov.

Objekt 11/10

Malý, kruhový a relatívne plytký jamový objekt, ktorý sa v hnedej ílovito-hlinitej intaktnej vrstve rýsoval svojou odtieň svetlejšou farbou. Spolu s objektmi 12/10–15/10 vytváral na ploche pravidelnú štruktúru malých svetlých kruhov v dvoch rovnobežných radoch (obr. 7; 32b).

Výplň objektu bola ílovito-hlinitá, rovnakej štruktúry, no o odtieň svetlejšia ako okolitá intaktná vrstva. Stred objektu mal trochu sypkejšiu konzistenciu. Výplň bola bez akýchkoľvek nálezov.

Na základe charakteru objektu a jeho súvislosti s objektmi 12/10–15/10 sa domnievam, že ide o stopy po koreňových systémoch stromov. Zvyšné objekty 12/10–15/10 preto neboli odkryté.

Objekt 12/10

Malý, kruhový objekt, ktorý sa v hnedej ílovito-hlinitej intaktnej vrstve rýsoval svojou odtieň svetlejšou farbou. Spolu s objektmi 11/10 a 13/10–15/10 vytváral na ploche pravidelnú štruktúru malých svetlých kruhov v dvoch rovnobežných radoch.

Na základe charakteru objektu a jeho súvislosti s objektmi 11/10 a 13/10 – 15/10 sa domnievam, že ide o stopy po koreňových systémoch stromov.

Objekt 13/10

Malý, kruhový objekt, ktorý sa v hnedej ílovito-hlinitej intaktnej vrstve rýsoval svojou odtieň svetlejšou farbou. Spolu s objektmi 11/10, 12/10, 14/10, 15/10 vytváral na ploche pravidelnú štruktúru malých svetlých kruhov v dvoch rovnobežných radoch. Na základe charakteru objektu a jeho súvislosti s objektmi 11/10, 12/10, 14/10, 15/10 sa domnievam, že ide o stopy po koreňových systémoch stromov.

Objekt 14/10

Malý, kruhový objekt, ktorý sa v hnedej ílovito-hlinitej intaktnej vrstve rýsoval svojou odtieň svetlejšou farbou. Spolu s objektmi 11/10–13/10 a 15/10 vytváral na ploche pravidelnú štruktúru malých svetlých kruhov v dvoch rovnobežných radoch. Na základe charakteru objektu a jeho súvislosti s objektmi 11/10–13/10 a 15/10 sa domnievam, že ide o stopy po koreňových systémoch stromov.

Objekt 15/10

Malý, kruhový objekt, ktorý sa v hnedej ílovito-hlinitej intaktnej vrstve rýsoval svojou odtieň svetlejšou farbou. Spolu s objektmi 11/10–14/10 vytváral na ploche pravidelnú štruktúru malých svetlých kruhov v dvoch rovnobežných radoch. Na základe charakteru objektu a jeho súvislosti s objektmi 11/10–14/10 sa domnievam, že ide o stopy po koreňových systémoch stromov.

Objekt 16/10

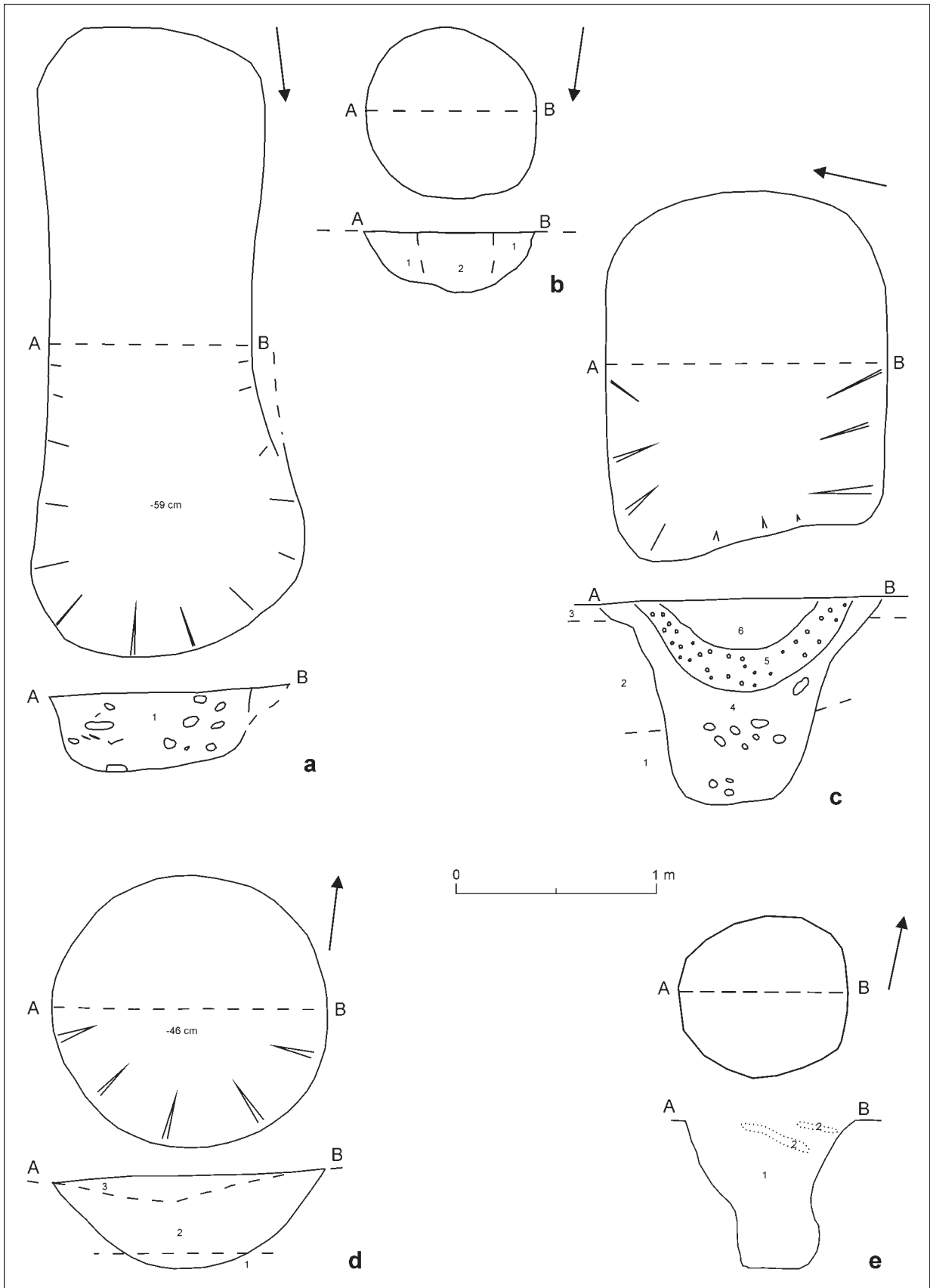
Kruhový jamový objekt s priemerom v úrovni zistenia 135 cm, so stenami mierne sa zvažujúcimi ku dnu a s hĺbkou 45 cm (obr. 32d; 34). Výplň zväčša tvorila hnedá hlina s kameňmi. V úrovni zistenia bola sypká hlina so stopami akoby spráchniveného dreva. Objekt bol rozpoznaný v hnedej, ílovito-hlinitej intaktnej vrstve.

Keramika: Objekt poskytol 127 keramických črepov (tab. XXIX: 1–3), z toho 125 je rezných a dva sú glazované. Okrajom nádob patrí 17 črepov, štyri patria dnám nádob, 93 pochádza z tiel nádob, jeden fragment z ucha nádoby a 12 fragmentov pochádza z pokrievok.

Stavebná keramika: Jeden väčší fragment tehly (šírka 15,6 cm, hrúbka 6,2–6,3 cm) so zachovaným plytkým prstovaním a so stopami pliev na lome, päť menších úlomkov tehál bez zachovaného rozmeru.

Železné predmety: Tri fragmenty železných klinec a jeden fragment, ktorý by mohol byť pozostatkom čepele masívneho noža.

Kostené a parohové predmety: Štyri kravské rohy s jednou odrezanou stranou.

Obr. 32. Košice, Mäsiarska 57/A. a – objekt 10/10, pôdorys a južný profil; b – objekt 11/10, pôdorys a južný profil; c – objekt 9/10, pôdorys a východný profil; d – objekt 16/10, pôdorys a severný profil; e – objekt 17/10, pôdorys a severný profil.

Obr. 33. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 10/10, pohľad od severu.

Obr. 34. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 16/10, pohľad od juhu.

Objekt 17/10

Rozmermi nevelký jamový objekt približne kruhového pôdorysu v úrovni zistenia, s priemerom približne 80 cm a hĺbkou 74 cm (obr. 32e). Bol zahĺbený v hnedej ílovitohlinitej intaktnej vrstve a mal viac menej jednoliatu tmavú hlinito-ílovitú výplň.

Keramika: Objekt poskytol 70 keramických črepov (tab. XXIX: 4, 5), z toho 62 je rezných, osem je glazovaných.

Okrajom nádob patrí sedem črepov, štyri patria dnám nádob, 56 pochádza z tiel nádob, jeden fragment z ucha nádoby a dva fragmenty pochádzajú z pokrievok.

Stavebná keramika: Jeden fragment dlaždice s úplným, miernym úkosom (hrúbka 3,1 cm), tri amorfné kusy tehál.

Železné predmety: Tri fragmenty železných klinec.

ROZBOR NÁLEZOV

Kuchynská a stolová keramika

Keramické artefakty sú tradične najčastejšie sa vyskytujúcim nálezom archeologických výskumov. V plnej miere to platí aj pre mestské prostredie a obdobie vrcholného stredoveku až mladšieho novoveku. Tvoria ich fragmenty kuchynskej a stolovej keramiky, doplnené nálezmi kachliarskej a stavebnej keramiky, ojedinele i menej bežnými keramickými výrobkami, kam radíme napríklad pokladničky, kvetináče, svietidlá, ale i figurálnu plastiku.

Najpočetnejšie sú zastúpené fragmenty nádob, ktoré tvorili súčasť výbavy kuchyne, o niečo menej početné sú fragmenty stolových nádob. Z chronologického hľadiska počet nálezov stúpa od málo zastúpeného vrcholnostredovekého obdobia, cez početný nárast v období neskorého stredoveku s vyvrcholením v období staršieho novoveku. V mladšom novoveku zaznamenávame úbytok sídliskových objektov na skúmanej ploche. To sa odráža aj v úbytku keramických nálezov, aspoň v porovnaní s predchádzajúcim obdobím staršieho novoveku.

Pre vrcholnostredoveké obdobie sa z chronologického hľadiska v našom prípade chápe rámcovo vymedzený 13. a 14. stor., resp. obdobím od vzniku mesta v 40. rokoch 13. stor., až po zatiaľ stále iba rámcový predel, ktorý nám ponúka prelom 14. a 15. stor. Chronológiu stredovekej keramiky na východnom Slovensku vytvoril M. Uličný (2003; 2004; 2013) a autor článku sa k nej už viac krát prihlásil (Rusnák 2009; 2011). Spomenuté obdobie raných dejín mesta v chronológii M. Uličného tvoria stredný a mladší stupeň vrcholnostredovekej keramiky. V materiálovom zastúpení z Mäsiarskej 57/A ide o nízky počet takýchto nálezov a navyše značne fragmentárne zachovaných, no svojim charakterom poukazujú skôr k mladšiemu stupňu vrcholnostredovekej keramiky. Nízka početnosť keramických nálezov z tohto obdobia je s veľkou pravdepodobnosťou odrazom

dobového osídlenia skúmanej plochy, ktoré na základe odkrytých objektov možno charakterizovať ako ojedinelé a náhodné. Možno sem zaradiť nálezy z objektov 6/09, 9/09, 11/09 a 9/10. Výplň objektu 6/09 obsahovala iba 12 nevýrazných rezných črepov. K typologickej skladbe nádob je preto ťažké sa vyjadriť. Možno len urobiť niekoľko poznámok, napríklad konštatovať prítomnosť hrncovitej nádoby a pokrievky, či upozorniť na fakt, že z piatich zachytených fragmentov dna, boli tri z hrnciarskeho kruhu strhnuté a dva zrezané strunou. Zaradenie do mladšieho horizontu vrcholnostredovekej keramiky je výsledkom celkového dojmu zo súboru, pričom treba poznamenať, že subjektívna stránka pri jeho posudzovaní z objektívnych príčin prevláda nad možnosťou exaktnejšieho posúdenia. Objekt 9/09 poskytol 47 keramických črepov. Zastúpenie hrncovitých nádob tu reprezentuje už aj niekoľko väčších okrajových črepov s možnosťou rekonštrukcie hornej časti nádoby (tab. X: 1, 2). Aj tu je v jednom prípade doložená i pokrievka. Všetky zachytené fragmenty dna nádob (7 ks) boli z kruhu strhnuté, v jednom prípade bola zaznamenaná i značka na dne s motívom jednoduchého kríža. Minimálne jedno dno svojim charakterom patrilo nádobe stolovej keramiky. Z výzdobných techník bola zaznamenaná rytá výzdoba a výzdoba radielkom. Objekt 11/09 mal najpočetnejšie zastúpenie črepov, ktoré možno zaradiť do vrcholnostredovekého obdobia. Zo 129 keramických črepov boli až na jeden všetky rezné. Prítomnosť tenkostenných, jemne plavených nádob stolovej keramiky sa prejavila v jej väčšinovom zastúpení medzi okrajmi, dnami i črepmi z tiel nádob (tab. X: 3–10). Zaznamenané bolo i charakteristické červené maľovanie stolových nádob a výzdobné techniky dopĺňajú i doklady výzdoby radielkom, či jednoduchej kolkovanej výzdoby (tab. X: 3, 4, 7, 8). Z 10 fragmentov dien nádob bolo osem z kruhu strhnutých, v jednom prípade sa zachytila i značka. Vcelku pozoruhodný je nález dna stolovej nádoby so stopami zrezania strunou, ktorý je opatrený žltouhnedou transparentnou glazúrou z vnútornej i vonkajšej strany (tab. X: 6). Sporadické použitie glazúr na vrcholnostredovekej keramike už bolo v košickom prostredí zaznamenané (Rusnák 2009, 93; v tlači). K horizontu vrcholného stredoveku radíme aj nálezy z objektu 9/10. Zo 79 keramických črepov (tab. XXVI: 2–6) sú až na jednu výnimku všetky rezné. Aj keď je to často krát problematické posúdiť, väčšina fragmentov pochádza z hrncovitých nádob. Zachytila sa však aj spodná časť väčšieho pohára, prípadne fľašovitej nádoby (tab. XXVI: 3) a tiež sporadické črepy z tiel nádob s červeno maľovanou výzdobou. Okraje nádob už naznačujú väčšiu typovú rozmanitosť mladšieho horizontu vrcholnostredovekej kera-

miky (tab. XXVI: 2). Všetky zachytené dna nádob boli z kruhu strhnuté, v jednom prípade zaznamenávame i značku (tab. XXVI: 6). Jeden fragment pochádza z pokrievky. V súbore črepov z objektu 9/10 sa zachytili i dve uchá nádoby, z toho jedno bolo celé opatrené zelenou glazúrou (tab. XXVI: 5).

Keramická produkcia s označením neskorostredoveká sa v košickom prostredí stále vymedzuje viac menej do rámca 15. stor. s členením na starší a mladší horizont (*Rusnák 2009; Uličný 2004*). Je potrebné podotknúť, že hranice stupňa i jeho horizontov nie sú zďaleka také jasné a konkrétne vymedzené, ako hranice stor., do ktorého sa kladú. Popri stále nie uspokojivom stave poznania keramikého materiálu k tomu prispieva najmä fakt, že ide o plynulý vývoj hrnčiarskej produkcie, kde k zmenám nedochádza skokovo, ale pozvoľným vývojom. Najviac to platí o rozhraní mladšieho horizontu vrcholnostredovekej a staršieho horizontu neskorostredovekej keramiky. Bez poznania ucelenejších súborov, dobre datovaných aj inou formou, nie iba keramikou samotnou, bude ťažké správne pochopiť a pomenovať vývojové zmeny, definovať rozhrania, prípadne pripustiť, že vlastne žiadne nie sú. Rozdiel medzi starším a mladším horizontom neskorostredovekej keramiky je lepšie postihnuteľný, stále nie síce z pohľadu absolútnej chronológie, ale rozdiel je viditeľný najmä v sfornovaní sa do značnej miery uniformnej keramickej produkcie. Tá už odzrkadľuje kvalitatívny posun v technológii výroby hrnčiarskych produktov so strohou a účelnou škálou typov, tvarov, úpravy, výzdoby i sfarbenia nádob. S vyznievaním tohto horizontu je napriek rámcovému ohraničeniu potrebné rátať i v prvých desaťročiach 16. stor.

Z objektov a situácií, odkrytých na Mäsiarskej 57/A počas oboch sezón archeologického výskumu, možno s obdobím neskorého stredoveku aspoň čiastočne spojiť objekty 2/09, 8/09, 1/10, 3/10–7/10, 10/10, 16/10, 17/10 a situácie 2/09–4/09, 10/09, 12/09. Úplne vylúčiť sa to nedá ani pri objekte 10/09. Väčšina zo spomenutých objektov sú jednoduché jamové, prípadne drevo-zemné objekty, kde už z charakteru ich konštrukčného riešenia vyplýva ich krátkodobé trvanie. Vďaka tomu majú nálezy z ich výplní relatívne jednoliate chronologické zaradenie, čo zvyšuje datovaciu a porovnávaciu hodnotu týchto súborov. Negatívom je, že zväčša ide o málo početné a fragmentárne zachované súbory. Zložitejšia situácia je pri väčších, kamených objektoch 2/09 a 1/10, ktoré mali dlhodobejšie trvanie a kde neskorostredoveký horizont nálezov predstavuje iba menšiu časť súboru artefaktov vzdvihnutých pri ich odkrývaní.

Jediný objekt, ktorého tvarová a výrazová náplň odkrytých keramikých nálezov spĺňa kritériá za-

radenia do staršieho horizontu neskorostredovekej keramiky je objekt 8/09. Išlo o pomerne rozsiahly objekt, ktorý zo statických dôvodov nebolo možné preskúmať v celom rozsahu. Na základe určitých indícií, ako nálezy fragmentov výmazu so stopami po prútí, či pozostatky väčšieho zhluku lomových kameňov možno usudzovať, že to bol väčší, mierne zahĺbený, drevo-zemný objekt, možno i s kameným obložením niektorých častí a pravdepodobne mal i dlhšie trvanie. Našlo sa v ňom 3266 keramikých črepov, pričom neskorostredoveký charakter staršieho horizontu má väčšina z nich (tab. VIII: 6; IX). Keďže objekt 8/09 bol narušený včasnovovekým objektom 7/09, nachádzajúcim sa priamo nad ním, z vrstiev na rozhraní ich výplní pochádza i materiál prechodného i novovekého charakteru. Neskorostredoveká zložka však predstavuje 91–93% podiel. Čiastočne rekonštruovateľné nádoby dokladajú prítomnosť džbánov, niekedy i s rytou a kolokovanou výzdobou a tiež menších i väčších pohárov (tab. IX: 1, 2, 4, 5). Rozmanitosť stolovej i kuchynskej keramiky ilustruje aj škála zachytených profilov (tab. IX: 11, 12). Iba 31 zachytených fragmentov ucha naznačuje, že ucho ešte nebolo bežnou súčasťou hrncov, čo môže byť jedným s faktorov posilňujúcich chronologické radenie do staršieho horizontu neskorostredovekej keramiky. Za zmienku stojí, že z 203 fragmentov dien bolo 118 z hrnčiarskeho kruhu strhnutých, z toho päť malo značku (tab. IX: 9) a 85 bolo zrezaných strunou. Z typologickej škály nádob možno bezpečne identifikovať ešte prítomnosť pokrievok a kahancov. Glazované črepy predstavujú 6,4% podiel, časť z nich však patrí novovekej prímеси z vrchnej vrstvy objektu. V súbore sa našlo i 11 črepov, ktoré patria zadymovanej, leštenej keramike. Takúto úpravu, ktorá zlepšovala vlastnosti keramiky a slúžila ako náhrada glazúry možno tiež spájať s neskorostredovekým obdobím, aj keď jej vyznievanie možno klásť až do prvej polovice 16. stor. (*Bielich/Čurný, v tlači*). K staršiemu horizontu neskorostredovekej keramiky radíme aj nálezy zo začisťovania úrovne spevneného povrchu, označenej ako situácia 3/09, s ktorou pravdepodobne súvisí i situácia 4/09 predstavujúca ďalší priestor začistenej úrovne povrchu, spevnenej ubitými okruhliakmi a prekrytej tenkou, silne prepálenou vrstvou. Viaceré črepy pochádzajúce zo situácie 4/09 majú stále viac vrcholnostredoveký charakter. Súvis so spomenutými situáciami, zachytávajúcimi úroveň spevneného povrchu, snáď niekedy z obdobia prelomu 14. a 15. stor. má i situácia 10/09 a 12/09, teda rovnako fragmentárne zachytená exteriérová úprava povrchu formou ubitého štrku v zodpovedajúcej hĺbke a so zodpovedajúcim sprievodným materiálom.

Dendrochronologický údaj, získaný zo vzorky brvna zrubovej konštrukcie objektu 7/10, dokladajúci

zimný výrub 1431/1432 (Barta 2012, 103), naznačuje vznik objektu ešte v druhej štvrtine 15. stor. Počtom nevelký, no pomerne výrazný súbor nálezov z objektu však už reprezentuje plne sformovaný mladší horizont neskorostredovekej keramiky (tab. XXII: 5–10; XXIII: 1–6; XXIV: 1). Hrnce sú už opatrené jednoduchým pásikovým uchom posadeným na spodnú, niekedy i vrchnú časť okraja a plecía nádob (tab. XXIII: 3–6). Výzdobu predstavujú zväčša iba strohé ryté obežné línie, prípadne jemné žliabkovanie medzi najväčšou vydutinou a hrdlom nádoby. Za formu výzdoby by sa dalo označiť i prstové žliabkovanie okrajov hrncov (tab. XXIII: 4–6), ktoré v rámci popisovaného horizontu nachádza pomerne hojné uplatnenie a ktoré pretrváva i v období staršieho novoveku. Veľmi častým je i jednoduchý, rovno zrezaný okraj (tab. XVI: 5; XVII: 2; XX: 2; XXIII: 3; XXVII: 2, 4). Novším typom nádoby v rámci kuchynskej výbavy sú trojohé panvice, tzv. trojnožky s držadlom otvoreným ako tulajka, s možnosťou použitia drevenej násady pri varení (tab. XXIV: 1). Vnútro panvice je už väčšinou opatrené kvalitnou glazúrou. I pri stolovej keramike sa stretávame s tou istou strohosťou a účelnosťou ako pri hrncoch. I väčšina krčahov, džbánov, či pohárov predstavuje neglazovaný riad s jednoduchými tvarmi a úspornou výzdobou (tab. XXII: 7; XXIII: 1, 2). Medzi pohármi sa popri klasických tvaroch s úzkou nôžkou, vajcovitým telom a rozšíreným ústím presadzuje tzv. košický pohár (tab. XXII: 7). Má kónický tvar, so spodnou časťou rozširujúcou sa smerom ku dnu a s rovným valcovitým, prípadne mierne sa rozširujúcim ústím. Ústie je väčšinou zdobené jemným rebrovaním (tab. XXVIII: 4–9). Košický pohár patrí v prostredí mesta, ktoré mu dalo meno, k nádobám najviac typickým pre mladší horizont neskorostredovekej keramiky. Medzi nálezovým materiálom z Mäsiarskej 57/A popisovaný horizont reprezentujú ešte nálezy z objektu 3/10, 4/10, 5/10, 6/10, 10/10, 16/10 a 17/10. Nad rámec spomenutého medzi týmto materiálom nachádzame i väčšie hrncovité nádoby, ktoré mohli slúžiť ako zásobnice (tab. XVI: 6; XVII: 5; XIX: 6), pochádzajúce z objektu 3/10, či jednoduchý rezný tanier bez akejkoľvek výzdoby z objektu 10/10, ktorý predznamenáva nástup tohto typu nádoby v nasledujúcom období (tab. XXVII: 7). Zachytená je i prítomnosť väčších hrncovitých mís so širokým zarovnaným okrajom, aj keď iba vo veľmi fragmentárnej forme (tab. XXI: 1j; XXII: 8). Tie patria k menej častým, no tiež veľmi typickým nádobám tohto horizontu keramiky. Za zmienku stojí i malý fragment hlinenej, snáď pôvodne kruhovej platformy s hrubým okrajom, stenčujúcej sa smerom do vnútra (tab. XXI: 3). Fragment pôsobí ako masívne dno, no okraje sú zarovnané ešte pred výpalom, stopy po ulomenej chýbajúcej nádobe sa

nezachytili. Fragment by bolo možné interpretovať ako pozostatok jednoduchého hlineného pekáča. Z objektu 7/10 pochádza dno menšej pohárovitej nádoby z jemne plavenej bielej hliny (tab. XXII: 6). Mohlo by ísť naozaj o pohár, no podobný nález z cisterciánskeho kláštora v Spišskom Štiavniku je interpretovaný ako keramický svietnik (Kopták 2013, 11). V prípade keramických nálezov z objektu 3/10 je potrebné upozorniť na fakt, že tvary, okraje i použitá keramická hmota pri niektorých hrncoch až tak nekorešponujú s domácou hrnčiarskou tradíciou a skôr poukazujú na západouhorsku produkciu. Ide najmä o hrnce so zhrubnutým a výrazne vyťahnutým okrajom do vonka (tab. XVI: 1; XVII: 4; XVIII: 1; XIX: 1, 2a, 6). Jeden z hrncov má na náprotivných stranách okraja dve hrnčiarске značky (tab. XVIII: 1). Jedna z nich sa zachytila i na okraji ďalšieho hrnca (tab. XIX: 1). Iný hrniec má značku na uchu nádoby (tab. XVII: 4). Ďalším faktorom, ktorý stojí za zmienku je, že pri týchto nádobách ide o redukčný výpal. Pri niektorých zaznamenávame i prímies grafitu v hrnčiarске hmote. Tá je medzi črepmi z objektu 3/10 zastúpená až v takmer 10% nálezov. Všetky spomenuté faktory nie sú v dobovej hrnčiarске produkcii z Košíc bežné a je dôvod sa domnievať, že ide o importy zo západnej časti Uhorska.

Neskorostredoveká zložka tvorila i časť nálezov z kamenných murovaných objektov 2/09 a 1/10. Jej presný podiel je ťažké určiť. Celých alebo rekonštruovateľných nádob sa v prípade oboch objektov našlo iba veľmi málo (tab. I: 1). Navyše pri črepech z tiel nádob rezných, ale i glazovaných je veľmi problematické ich zodpovedne priradiť k tej, či onej zložke. Výpovednejšiu hodnotu majú najmä fragmenty okrajov nádob, ale aj dná nádob. V oboch prípadoch ide o rádo vo stovky kusov, na základe čoho sa už dá načrtnúť určitý obraz. Pri objekte 2/09 bolo 24,4% okrajových črepev vyhodnotených ako neskorostredoveké, 18,2% bolo priradených do akejsi prechodnej fázy (tab. I: 4d, e, 6a, b, e–i; II: 3) a 57,6% bolo vyhodnotených ako novoveké. Pri fragmentoch dien bolo 30% vyhodnotených ako stredoveké a 70% ako novoveké. Objem neskorostredovekej zložky medzi nálezmi keramiky z objektu 2/09 tak možno odhadnúť na 30–35%. V prípade objektu 1/10 pri použití rovnakého prístupu možno objem neskorostredovekej zložky odhadnúť na 10–15%. V tomto prípade potvrdzujú čísla pri okrajoch a dnách nádob i početné fragmenty komorových kachlíc, kde gotická zložka predstavuje popri renesančnej tiež cca 10% (tab. XIII: 1–3, 5; XIV: 1).

Obdobie staršieho novoveku je z pohľadu počtu odkrytých nálezov materiálnej kultúry najhojnejšie zachytené chronologické obdobie na Mäsiarskej 57/A. Početnosť materiálu, ako i počet a najmä charakter objektov dokladajú, že práve v období

staršieho novoveku treba na parcele/parcelách predpokladať ťažisko ich osídlenia. Najvýraznejšími reprezentantmi sú jednak už spomínané kamenné murované objekty 2/09 a 1/10, ale i rozsahom menšie, no na nálezy bohaté objekty 4/09 a 5/09. Priradiť sem možno i objekty 7/09 a 2/10, s výhradou aj 1/09. Problematické je posúdenie datovania kamenného murovaného objektu 10/09. Do tohto obdobia možno radiť i situáciu 7/09, 8/09, s výhradou aj 11/09. Vo všetkých troch prípadoch ide o dlažby z okruhliakových kameňov.

Vďaka veľkému počtu dobre rekonštruovateľných nádob je najreprezentatívnejším súborom keramiky obdobia staršieho novoveku z Mäsiarskej 57/A kolekcia 70 nádob z objektu 4/09. Spolu s vyše 30 sklenenými nádobami i ďalšími predmetmi, súbor ponúka obraz dobového varenia a stolovania v jednej meštianskej domácnosti. Je to však zároveň dôvod, prečo si nálezy z objektu 4/09 vyžiadali samostatné spracovanie a budú publikované osobitne.⁶ Typovú, tvarovú i výzdobnú rozmanitosť keramického súboru ilustruje obr. 12. Hodnotu súboru umocňuje fakt, že množstvo menších fragmentov nádob pochádzajúcich z objektov 2/09, 5/09, 7/09, 1/10, 2/10 možno vďaka nálezom z objektu 4/09 často krát lepšie uchopiť a správne interpretovať.

Oproti predchádzajúcemu neskorostredovekému obdobiu vyznieva keramika staršieho novoveku omnoho rozmanitejším dojmom, a to aj napriek tomu, že škála najviac zastúpených nádob sa až tak výrazne nezmenila. Stále sa vylepšujúce možnosti technológie výroby, ako aj masívne využitie rôznych druhov glazúr a techník ich aplikovania prispeli k veľkej rozmanitosti výrazových prvkov. Znásobila sa aj škála menej bežných nádob a keramických výrobkov, stále častejšie sa možno stretnúť s importovanými produktmi. To všetko prispieva k tomu, že súbory keramiky staršieho novoveku už vďaka bohatstvu pozitívnych materiálov, typov, tvarov a najmä výzdoby pôsobia omnoho plastickejšim dojmom.

Najpočetnejšie naďalej zostávajú bežné nádoby kuchynského riadu vysokých i širokých tvarov, kam patria najmä hrnce, ale i panvice, tzv. trojnožky a pokrievky. Hrnce majú vajcovitý, niekedy baňatý tvar s maximálnou vydutinou v strede, no častejšie v hornej tretine nádoby. Okraje sú najčastejšie jednoducho vytiahnuté so zaobleným, či zrezaným zakončením (tab. I: 6k–o), no škála okrajov je naďalej pestrá (tab. I: 4a–f, 6b–d, j, 7, 9; V: 1–5). Na dne nádob sa už len zriedkavo objavujú stopy po zrezaní nožom, teda rovnobežné lineárne stopy po odrezaní z hrnčiarkeho kruhu, častejšie však bývajú dna zahladené bez vi-

diteľných pracovných stôp. Hrnce, primárne určené na bočný ohrev pokrmov boli takmer vždy opatrené jedným menším pásovým uchom, umiestneným na okraj a najväčšiu vydutinu nádoby. Tvarovo teda nedošlo k výraznému vývoju oproti predchádzajúcemu neskorostredovekému obdobiu. Zostala i častá jednoduchá rytá výzdoba v podobe rytých obežných línií na najväčšej vydutine, častejšie však medzi ňou a hrdlom nádoby. Najmä v staršom období staršieho novoveku je ešte bežné použitie prstom pretláčaného okraja nádob (tab. VI: 3), prípadne plastickej lišty pod okrajom (tab. I: 9). Ako novší výzdobný prvok sa niekedy objavuje maľovanie červenou hlinkou. Výrazný vývoj však zaznamenáva spôsob úpravy povrchu formou použitia glazúr. Početnosť využitia glazúry, najmä vo vnútri hrncov, zaznamenala značný nárast. Okraje bývali spravidla opatrené ešte ďalšou vrstvou inofarebnej glazúry. Vonkajšia strana hrncov zostávala zväčša rezná. Menšie varianty tohto typu nádob ako hrnceky, sa už pravdepodobne viac používali na stolovanie, predovšetkým na pitie nápojov.

Ani trojnohé panvice neprešli oproti predchádzajúcemu obdobiu výrazným vývojom, mierne sa rozvinula škála tvarov. Ich držadlá, uzavreté i otvorené majú rôznu profiláciu ukončenia (tab. IV: 14, 15) a väčšiu pestrosť zabezpečujú najmä rôzne farby glazúr vnútornej strany nádob. Na jednom fragmente z objektu 1/10, ktorý pochádza z rozhrania nádoby a nôžky panvice je na zlome viditeľné použitie odlišných hĺn pri týchto dvoch zložkách, tvoriacich nádobu.

Širšia a pestrejšia je škála nádob určených na stolovanie. K bežným typom nádob patria naďalej vysoké tvary džbánov, džbánov „pyskáčov“ a krčahov, ojedinele i fľaškovitých nádob a pohárov, široké tvary tanierov a mís, či šálky s uchom. Najbežnejší sortiment stolových džbánov so širším hrdlom a uchom, prípadne krčahov s užším hrdlom bol často krát opatrený iba jednofarebnou glazúrou, z vonkajšej strany iba na hornej tretine nádoby (tab. IV: 2; XII: 3), ojedinele sa nájdu dokonca rezné kusy (tab. IV: 1). Popri tom sa už stretávame i s reprezentatívnejšou výzdobou, ktorá už naznačuje, že vyššie nároky na kultúru stolovania sa v meštianskej spoločnosti staršieho novoveku plne udomácnili. Glazúrou je zväčša pokrytá okrem vnútra nádoby aj väčšia časť vonkajšieho povrchu, nezriedka i celá nádoba. Bežné je použitie polychrómej glazovanej výzdoby, pričom sa využíva viacero výzdobných techník. Najčastejšie sú odtiene žltej, zelenej a hnedej glazúry. Bežné je i maľovanie rôznofarebnými hlinkami na črep, najmä štylizované rastlinné a geometrické motívy.

⁶ R. Rusnák/M. Čurný/L. Luštková/M. Volovár: Nálezový súbor z chladnice z Mäsiarskej ulice v Košiciach. Príspevok zaznel na konferencii: Forum Archaeologiae Post-Mediaevalis, 29. 4. 2014 v Prahe a bude publikovaný v zborníku z konferencie.

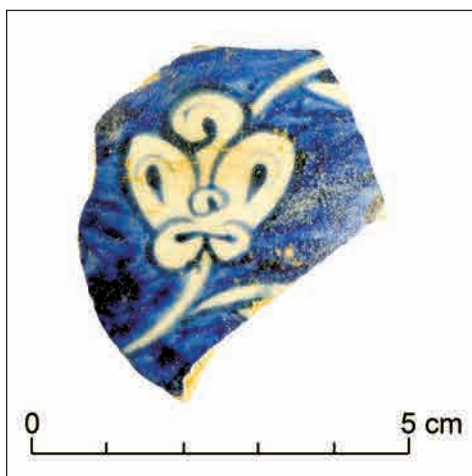
Zachytené ich máme aj v režnej podobe (tab. IV: 5), častejšie sú však prekryté transparentnou glazúrou (tab. I: 8; II: 4; IV: 3, 4) a patria k výpravnejšej, no v podstate stále bežnej forme výzdoby uplatňujúcej sa na džbánoch, krčahoch, tanieroch a tanierovitých misách. Výpravnejšie zdobenie sa často objavuje na drobných variantoch džbánkov a pohárov, určených na pitie pri stolovaní. Naopak, drobné hrnčeky, či šálky s uchom, primárne pravdepodobne určené na to isté, bývajú zväčša nezdobené, iba opatrené jednofarebnou glazúrou zvnútra nádoby. Nezanedbateľná zložka nádob obdobia staršieho novoveku, žiaľ, zachytená najmä vo fragmentoch z objektu 5/09, ale i z objektov 2/09 a 2/10 patrí bielej, režnej, tenkostennej keramike, kde výzdobným motívom býva najmä vertikálna plastická profilácia baňatého tela, kombinovaná s líniami jemných vpichov (tab. IV: 6; XV: 3). Ide nepochybne o stolový riad, kde škála tvarov i výzdobných prvkov naznačuje určitú svojbytnosť oproti bežnému sortimentu nádob, no lepšiu predstavu o ucelenejšej podobe tvarov a typov tohto riadu nám neumožňuje veľká fragmentárnosť zachytených súborov.

Medzi keramickými nálezmi staršieho novoveku z Mäsiarskej 57/A sa objavujú i menej bežné typy nádob a tiež fragmenty nádob, ktoré už možno zaradiť medzi luxusný riad. K zaujímavým, menej bežným nálezom patrí trojitá nádoba, tzv. trojitý obedár (Kopin 1999, 207), pozostávajúca z troch hlbokých misiek zvrchu prepojených plastickým tordovaným držadlom (tab. XV: 1). Pochádza z objektu 2/10. Tieto typy nádob sa vo zvýšenom počte objavujú až v mladonovovekom ľudovom hrnčiarstve, no sú známe i exempláre z prelomu 16. a 17. stor. (Bláha et al. 1998, 16. 1–18). V objekte 2/09 bol zachytený sčasti zachovaný taviaci téglík (tab. I: 10). V objektoch 1/10 a 5/09 sa zachytili menšie fragmenty dna a spodnej časti režných nádob, ktoré mali dno (tab. IV: 13; XII: 4), v jednom prípade bolo dokonca telo nádoby nad dnom (tab. XII: 8) predierkované, a to primárne, teda ešte pred výpalom. V prípade dien išlo o menšie vpichy do mokrej hliny, ktoré zanechali stopy v podobe vytlačenej hliny na druhej strane vpichu. V prípade otvoru v tele nádoby nad dnom bol prevedený precíznejšie, vykrojený pravdepodobne nejakou kovovou trubičkou. Jednou z možných interpretácií týchto malých fragmentov nádob je, že ide o pozostatky kvetinačov. V prípade fragmentu s otvorom v tele nádoby je to však menej pravdepodobné a interpretácia zostáva otvorená. Dalo by sa uvažovať o nejakej forme cedníka, či destilačnom zariadení. Stav zachovania nádob však hlbší ponor do možností ich interpretovania zatiaľ neumožňuje. K ojedinelým keramickým nádobám možno radiť i nálezy pokladničiek. Z výskumu na Mäsiarskej 57/A sa zachytili dva exempláre v objekte 4/09.

Luxusný keramický riad sa v období 16. a 17. stor. stal súčasťou väčšiny meštianskych domácností. Niekedy slúžil ako lacnejšia náhrada za výrobky z fajansy, prípadne cínové nádoby. Prítomnosť takýchto nádob v stolovej výbave domácností z parcel na Mäsiarskej 57/A dokladajú nálezy z objektov 2/09, 5/09 a 7/09. Patria k nim aj nádoby s bohatou plastickou výzdobou tela, ktorú dopĺňajú rôzne ozdobné nálepy, respektíve plastické medailónky, kde sa popri rastlinných a geometrických motívoch uplatňujú i antropomorfné, figurálne výjavy. Z objektu 5/09 pochádza časť zeleno glazovanej nádoby s výzdobou v podobe vystupujúcich plastických línii a jedným florálnym motívom (tab. IV: 9). Na fragmente nádoby je viditeľná aj relatívne hladko odlomená plôška, ktorá by mohla byť pozostatkom po ulomenom nálepe. Priamo z objektu 5/09 pochádzajú štyri takéto nálepy. Tri sú s antropomorfným motívom, jeden so štylizovaným rastlinným motívom (tab. IV: 7). Figurálne motívy reprezentuje spodná časť mužskej postavy v riasenom kabátci s gamašami a čizmami (tab. IV: 11), či postava z profilu bez hlavy v dlhom riasenom rúchu (tab. IV: 8). Na jednom nálepe sa zachovala časť bradatej mužskej tváre z profilu (tab. IV: 10). Všetky nálepy z objektu 5/09 sú zeleno glazované, žiaden z nich nepatrí priamo k spomenutej nádobe. Z objektu 2/09 pochádza malý, no veľmi zaujímavý keramický fragment, ktorý by tiež mohol byť pozostatkom nálepu na luxusnej stolovej nádobe. Zachovaný výjav zachytáva ľudskú tvár, ktorá buď pije, alebo hrá na dychový nástroj, s rastlinným motívom nad hlavou (tab. II: 2). Za zmienku určite stojí aj to, že fragment je polychrómné glazovaný, aj na tak malom črepe je viditeľná biela, žltá, zelená a hnedá farba.

Z objektu 7/09 pochádza zaujímavý keramický fragment. Ide o časť hrdla a okraja stolovej nádoby s napojeným uchom. Z okrajov pásikového ucha vystupujú dva laloky. Oba s kruhovým otvorom vytvárajúcim horizontálnu líniu, evidentne na uchytenie otváracieho mechanizmu pre poklop nádoby, ktorý sa neuchoval (tab. VIII: 8). Keramické prevedenie takého mechanizmu je netradičné, nádoba bola pravdepodobne imitáciou stolových cínových nádob na nalievanie nápojov, džbánov, karáf a amfor, kde bol takýto poklop s uzatváracím mechanizmom bežnou súčasťou. Vyskytuje sa aj pri ďalších typoch cínových nádob, často sú tak riešené napríklad holby na pitie, či odmerné kanvice. Ďalším zaujímavým drobným nálezom je bielo glazované keramické držadlo s plastickou reliéfnou výzdobou z objektu 5/09 (tab. IV: 12). Takéto zdobené držadlá bývali súčasťou polguľovitých mís a boli vyrábané samostatne (Samuel/Čurný 2012, 442, 443). Na mise sa nachádzalo buď jedno, alebo dve oproti sebe umiestnené držadlá. Fajansové predlohy tohto typu nádoby bývali napodobňované,

čo je aj prípad nálezu z Mäsiarskej 57/A. O možnej imitácii fajansových nádob so snahou o výpravne prevedenie možno uvažovať aj pri malom fragmente, pochádzajúcom z objektu 1/10 (tab. XII: 5). V zásype objektu 2/09 sa našiel aj jeden črep. Biely podklad je potiahnutý kobaltovo modrou plochou, ktorá linkami a vynechaním modrej vytvára na črepe rastlinný motív (obr. 35). Aj keď treba pripustiť možnosť mladšej prímеси do nálezového súboru, nemožno vylúčiť ani to, že ide o imitáciu delftského fajansového riadu, ktorý sa v období včasného novoveku v Európe tešil veľkej obľube. Pri delftskom riade sa však kobaltová modrá zväčša využívala na aplikáciu výzdobných motívov na bielom podklade a nezvykla vytvárať plochy s vystupujúcimi bielymi motívami, aj keď takéto použitie sa dá nájsť medzi jeho výzdobnými prvkami.

Obr. 35. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, nález fragmentu delftského riadu, alebo jeho imitácie.

Samostatnou kapitolou, mimo záberu kuchynskej a stolovej keramiky je keramická plastika. Spomedzi nálezov z Mäsiarskej 57/A ju reprezentuje iba jeden nález z objektu 2/09. Ide o figurálny fragment, zachovala sa mužská hlava s fúzami a čiapkou (tab. II: 7). Plastika je polychrómne glazovaná zelenou, žltou a bielou glazúrou.

Obdobie mladšieho novoveku je objemom nálezov v porovnaní s predchádzajúcim len slabšie zastúpené, čo zodpovedá celkovej zmene charakteru osídlenia parcely/parciel na dnešnej Mäsiarskej 57/A po prelome 17. a 18. stor. Na základe zachytených nálezov ho reprezentujú objekty 1/09, 3/09, 10/09, 8/10 a situácie 6/09, 9/09, snáď aj 11/09.

Počet a kvalita zachovania nálezov z objektov 1/09 a 3/09 v podstate ani nedovolia súboru nejakým hodnotiť. V prípade objektu 1/09 však máme k dispozícii výsledky dendroanalýzy z brvná spodného

venca rámovej konštrukcie a ten datuje výrub dreveniny do obdobia 1710 ±10 rokov (Barta 2012, 103). V prípade objektu 3/09 pre toto datovanie hovorí prítomnosť kameninových črepov medzi nálezmi a tiež relatívne plytké založenie kamenných múrov. Viac nálezov pochádza z objektu 10/09, tiež so zastúpením kameninových a porcelánových črepov, tiež keramických fajok. Charakter obdobia mladšieho novoveku majú sklenené a kovové predmety z objektu (tab. XI: 1–4). Objekt 8/10 obsahoval značné množstvo keramického materiálu. Vzhľadom na okolnosti bol však skúmaný len okrajovo a získaný črepový materiál tak predstavuje iba zlomok celkového objemu. Podarilo sa však zrekonštruovať niekoľko celých nádob (tab. XXV; XXVI: 1). Zlomkový výber síce neumožňuje podať plastický obraz o keramike mladšieho novoveku, zachytené nálezy však vedú mnohé naznačiť. Tvarová a do značnej miery aj výzdobná škála nádob si viac menej podržala charakter z predchádzajúceho obdobia staršieho novoveku, aj keď pri oboch zložkách môžeme vidieť mierne obohatenie sortimentu. Nepochybne však ustupuje počet luxusnejších keramických nádob a výrobkov, a to pre ich stále väčšiu dostupnosť aj v inom prevedení ako kamenina, porcelán, sklo, kov. Kamenina a porcelán si získava stále silnejšie pozície aj v bežnom stolovaní. Tieto črepy majú svoje zastúpenie aj v nálezovom fonde z objektu 8/10.

Situácie 6/09 a 11/09 predstavujú kvalitné exteriérové dlažby z okruhliakov. Situácia 9/09 je vrstva obsahujúca veľké množstvo stavebného odpadu, predovšetkým strešnej krytiny (viď príslušná kapitola).

Kachlice

Z oboch sezón archeologického výskumu na Mäsiarskej 57/A pochádza celkovo 753 fragmentov kachlíc, z toho 271 fragmentov je iba z bočných stien kachlíc, prípadne sú bližšie neidentifikovateľné. V tomto nálezovom fonde sú zastúpené nádobkové, reliéfne komorové, medzi nimi i prelamané, polychrómne glazované, ďalej rímsové, či už korunné, alebo riadkové, prípadne cibulové kachlice. Vo veľkej väčšine prípadov ide o veľmi torzovité zachovanie spomenutých fragmentov. Z chronologického hľadiska by bolo možné prakticky celý získaný súbor rozdeliť do dvoch časových horizontov. Prvým je neskorostredoveké obdobie, najmä jeho mladší stupeň druhej polovice 15. stor. s presahom do prvých desaťročí 16. stor. Nálezy kachlíc z tohto horizontu majú ešte prevažujúci gotický charakter. Druhým je obdobie staršieho novoveku 16.–17. stor. s prevažujúcim renesančným charakterom. Z tohto rámca sa vymyká iba niekoľko málo fragmentov pochádzajúcich z mladonovovekých objektov, či

ich zásypov, ktoré svojim charakterom zapadajú do daného obdobia.

Najvýznamnejšie dané horizonty pochopiteľne reprezentujú fragmenty čelných dosák reliéfnych komorových kachlíc, pri ktorých je škála výrazových prostriedkov najširšia. U nádobkových alebo cibulových kachlíc je naopak ťažké zodpovedne ich priradiť k jednému z horizontov. Aj keď oba typy patria vo všeobecnosti ku chronologicky najstarším používaným kachliciam, ako technologicky najjednoduchšie nachádzali uplatnenie v neskorších obdobiach, i v novoveku. Otvorené datovanie takýchto nálezov z Mäsiarskej 57/A sa týka najmä artefaktov pochádzajúcich z kamenných murovaných objektov 2/09 a 1/10. V oboch prípadoch je pravdepodobný vznik objektov ešte v závere stredovekého obdobia. Gros ich funkčnej existencie sa však kryje predovšetkým s obdobím staršieho novoveku, teda 16. a 17. stor.

Z objektov, ktoré možno zaradiť do obdobia vrcholného stredoveku nepochádza žiadny fragment kachlice. Z objektov, ktorých celú dobu trvania možno na základe nálezov ohraničiť do obdobia neskorého stredoveku pochádza 29 fragmentov kachlíc, z toho 14 iba z bočných stien kachlíc, resp. neidentifikovateľných častí kachlíc. Jediný z týchto objektov, objekt 8/09, možno na základe materiálu zaradiť do staršieho stupňa neskorého stredoveku. Zároveň treba podotknúť, že na objekt 8/09 stratigraficky priamo nadväzovala výplň objektu 7/09 z obdobia staršieho novoveku, pričom prvá vrstva výplne objektu 8/09 bola ešte čiastočne kontaminovaná mladšími nálezmi. Z objektu 8/09 pochádza celkovo 14 fragmentov kachlíc, z toho štyri patrili reliéfnym komorovým kachliciam, jedna bola vyhodnotená ako gotická, tri ako renesančné. Tri režné fragmenty patrili nádobkovým kachliciam, sedem fragmentov nebolo možné bližšie identifikovať. Všetky popisované fragmenty majú pre svoju torzovitú nízku vypovedaciu hodnotu. Z výplne objektu 8/09 však pochádza i keramický predmet, ktorý možno interpretovať ako obkladovú dosku. Jej použitie je možné spojiť s kachľovou pecou, vylúčiť sa však nedá ani iné použitie. Z režnej keramickej obkladovej dosky sa zachytil pomerne veľký fragment (tab. VIII: 1, 2). Čelná strana je zdobená reliéfnym geometricko-rastlinným motívom, kombinovaným s malými rozetkami (tab. VIII: 1). Na zadnej strane sa zachovalo plastické členenie, slúžiace pravdepodobne na uchytenie dosky na pripravený podklad (tab. VIII: 2). Výzdobný motív na čelnej strane dosky už evokuje renesančné tapetové motívy na kachliciach. V kombinácii s faktom, že nález pochádza z vrchnej vrstvy výplne objektu 8/09, to vedie k predpokladu, že ide o kontamináciu z objektu 7/09. Za pozornosť stojí, že väčšina nálezov z objektu 7/09 patrí fragmentom stavebnej keramiky. Rozširuje to možnosti

interpretácie keramickej obkladovej dosky i mimo rámec kachliarskych výrobkov.

Z nálezov kachlíc z ostatných neskorostredovekých objektov je zaujímavý fragment čelnej dosky gotickej komorovej kachlice s figurálnym motívom z objektu 4/10 (tab. XXI: 5). Časť polopostavy, z ktorej sa zachoval trup a pravá ruka, vymedzuje zospodu reliéfnu zdobenú pás delený šikmými líniami na kosoštvorce s plastickými kruhovými výčnelkami uprostred. Z objektu 4/10 pochádza ešte päť fragmentov nádobkových kachlíc. Jeden fragment nádobkovej kachlice pochádza aj z objektu 10/10. Z výplne objektu 3/10 sa získal fragment cibulovej kachlice. Zvyšné fragmenty pochádzajú z bočných stien kachlíc.

Najvýraznejšie kusy reliéfnu zdobených neskorogotických komorových kachlíc však pochádzajú z objektu 1/10. Zachytila sa jedna takmer celá kachlica s figurálnym motívom snúbencov (tab. XIII: 3) a dva ďalšie menšie fragmenty z iných exemplárov s tým istým motívom (tab. XIII: 1, 2). Kachlice sú zeleno glazované. Polopostavy snúbencov stoja vedľa seba, ženich s upaženou rukou sa prstom dotýka venčeka, alebo skôr prsteňa medzi nimi. Zospodu rámuje postavy reliéfnu pás s motívom gotickej architektúry, z vrchu je jemný oblúkový výklenok, ktorý už evokuje nástup renesancie. Kachlica má pomerne výrazný reliéf. S analógiami k tejto kachlici sa stretávame medzi nálezmi z hradu Parič (*Chovanec 2005*, 34, obr. 42) i hradu Korolevo (UA) na bývalej Podkarpatskej Rusi (*Prochnenko/Mojzes/Žilenko 2012*, 236). Kachlice z týchto hradov sú polychrómne glazované. Oba hrady boli na prelome 15. a 16. stor. v držbe rodu Perényiovcov. Reliéfnu výjavu sú s košickými nálezmi natoľko blízke až identické, že je nutné uvažovať o spoločnej dielni. Dôvod na predpoklad, že kachliarska dielňa sídlila v Košiciach aj ďalšie doklady prepojenia na kachlice z hradu Parič priniesol výskum na Dominskámskom námestí 11 (*Rusnák 2013*). Zachytil sa i väčší fragment kachlice s výjavom rozety. Kachlica svojimi rozmermi, glazúrou a celkovým charakterom vykazuje znaky blízke kachlici so snúbencami. Je dostatok dokladov kombinácie kachlíc s figurálnym motívom a kachlíc s rozetami na jednej peci (*Czopek 2005*, 74; *Dabrowska 2005*, 89; *Holl 1990*, 87), nemožno to vylúčiť ani v tomto prípade. Neskorogotický charakter majú aj fragmenty kachlíc s motívom jazdca na koni s mečom v ruke (tab. XIII: 5), či ďalší pravdepodobne figurálny motív, kde sa však zachovala iba spodná časť rúcha neznámej postavy, rámovaná plastickými, hviezdovitými členenými kruhovými výčnelkami, v rohu s plastickým krížom (tab. XII: 9). Fragment z rovnakého typu kachlice sa zachytil aj v objekte 2/09 (tab. III: 12). Všetky spomenuté nálezy sú zeleno glazované. Z objektu 1/10 pochádza i niekoľko menších a menej výrazných fragmentov z čelných dosák komorových kachlíc, ktoré majú viac gotický

charakter, no nálezy sú veľmi torzovité. V jednom prípade však ide o pomerne výrazný fragment prelamovanej, zeleno glazovanej kachlice s motívom plastickej gotickej architektúry. Podarilo sa zachytiť i veľkú časť exemplára cibulovej kachlice (tab. XIII: 4). V objekte 2/09 zo 104 fragmentov, ktoré je možné priradiť ku konkrétnemu typu kachlice, patrí až 98 fragmentom nádobkových kachlíc. Pri tomto type kachlice je až na výnimky veľmi ťažké postihnúť rozhranie medzi gotickým a renesančným obdobím a chronologicky začleniť nájdené artefakty ku niektorému z nich, najmä keď toto rozhranie patrí do rámca existencie objektu.

I medzi kachlicami renesančného obdobia patria k najpôsobivejším komorové kachlice s figurálnou reliéfnou výzdobou čelnej vyhrievacej dosky. Spomedzi nálezov z Mäsiarskej 57/A je však len málo, ktoré sa zachovali v reprezentatívnej podobe s vyššou vypovedacou hodnotou, väčšina bola veľmi torzovitá. Najvýraznejší je tak fragment s motívom Krista na hore Olivovej z objektu 1/10 (tab. XIV: 2). Zaujímavý je i nález málo zachovanej, no predsa výraznej režnej kachlice z objektu 2/09 (tab. III: 11). Zachoval sa z nej iba jeden roh a časť reliéfného poľa s jemným plastickým oblúkovým výklenkom, ktorý spravidla rámuje postavu v strede reliéfu. Tá sa však nezachovala. Blízku analógiu však môžeme napríklad nájsť v kachlici z Kežmarku, vo výklenku s mužskou polopostavou zobrazenou z profilu s kalichom v ruke (*Polla 1971*, obr. 98: 2). Za zmienku stojí i fragment režnej, podľa všetkého prelamovanej kachlice s motívom orla alebo orlice z objektu 5/09, ktorý pôsobí o niečo mladším dojmom (tab. VII: 3). Viacero figurálnych motívov bolo zaznamenaných na rímsových kachliciach, kde dominujú motívy anjelov a zvierat, najmä levov (tab. XII: 10). Aj v renesančnom období si svoju obľúbenosť zachoval motív rozety (tab. VI: 1, 2; VII: 2). Omnoho bežnejšie však boli rôzne tzv. tapetové motívy, ktoré väčšinou predstavujú kombináciu geometrických a rastlinných ornamentov vytvárajúcich opakujúce sa symetrické obrazce (tab. VII: 1). Ich dobová obľúbenosť sa odráža i vo zvýšenom počte takýchto nálezov v nálezovom fonde (137 ks z objektu 1/10, 24 ks z objektu 5/09, 15 ks z objektu 7/09). Nachádzajú sa zväčša v monochróme, najmä zeleno glazovanej forme, ale i v režnej. Ich luxusnejšiu verziu tvoria nálezy polychróme glazované. Medzi nálezmi z Mäsiarskej 57/A bolo zaznamenaných šesť fragmentov, tri pochádzajú z objektu 1/10, tri z objektu 7/09.

Stavebná keramika

V nálezovom fonde z Mäsiarskej 57/A sú zastúpené tehly, škridlicová i korýtková strešná krytina i keramické dlaždice. Zachovali sa vo väčšine prípa-

dov iba v torzovitom stave, no nájdú sa i celé kusy, najmä tehál. S výnimkou objektov vrcholnostredovekého obdobia našli svoje zastúpenie vo všetkých sledovaných chronologických obdobiach.

Z objektu 8/09, ktorý jediný reprezentuje ešte starší stupeň neskorostredovekého horizontu, pochádza šesť fragmentov korýtkovej strešnej krytiny, z toho jeden fragment je z hrebenáča. Zachytilo sa i niekoľko menších fragmentov škridlicovej strešnej krytiny, dlaždíc a tehál. V objekte bolo odkrytých 11 fragmentov výmazu, niekedy so stopami po prútí, čo môže naznačovať charakter stavebnej konštrukcie objektu. Z mladších neskorostredovekých objektov treba spomenúť exemplár celej tehly z objektu 3/10. Ide o klasický neskorostredoveký dlaždicový formát s jemným prstovaním vrchnej plochy. Z objektu pochádza ešte päť ďalších fragmentov prstovaných tehál. Na základe zachovaných rozmerov by dva z nich mohli patriť dlaždicovému formátu, tri z nich však už predstavujú iný formát tehly. Zachytil sa ešte jeden menší fragment dlaždice s čiastočným úkosom. V objekte 7/10 sa podarilo odkryť niekoľko menších kusov tehál s hrúbkou 6,1–6,4 cm, zopár fragmentov škridlíc a jeden fragment, ktorý pravdepodobne patrí dlaždici s úplným, miernym úkosom. Zachytili sa aj dva malé keramické fragmenty pôvodne masívnejších predmetov lichobežníkového tvaru so zachovanou rytou výzdobou a čiastočným glazovaním (obr. 30). Oba fragmenty odkazujú na iné dva, nájdené vo výplni objektu 7/09 (tab. VIII: 10), ktoré už boli publikované (*Čurný 2010*). Predmety dosiaľ neboli uspokojivo interpretované a nie je isté ani to, či ide o stavebnú keramiku. Aj keď glazúra pravdepodobne nebola aplikovaná zámerne, predmety majú pravidelnú rytú výzdobu a niektoré nesú doklad, že boli opatrené kruhovými otvormi. Ešte jeden predmet pochádzajúci z objektu 1/10 patrí svojim charakterom k tomuto súboru (obr. 23). Nálezy z uzavretého a relatívne dobre datovaného objektu 7/10 umožňujú datovať tieto predmety do neskorostredovekého obdobia.

Fragmenty neskorostredovekých dlaždíc s úplným, veľmi miernym úkosom pochádzajú i z objektov 6/10, 10/10 a 17/10. V objektoch 10/10, 16/10 a 17/10 sa zachytili i fragmenty tehál, z objektu 16/10 to bola tehla so stopami pliev na lome.

S výnimkou objektu 7/09, najviac nálezov stavebnej keramiky pochádza z objektu 1/10. Tri celé tehly a 28 fragmentov s aspoň jedným merateľným rozmerom dovoľuje konštatovať, že ide o pozostatky 3–5 rôznych formátov tehál gotického, prípadne goticko-renesančného charakteru. Namerané rozmery hrúbok tehál oscilujú medzi 4–6,7 cm, šírky sú medzi 10,7–18,6 cm. Každá z troch celých tehál predstavuje iný formát. V jednom prípade má tehla charakter renesančného „pokračovateľa“ gotického

dlaždicového formátu (22–23 x 15,8–16,1 x 5,5 cm). Druhá z tehál má vrchnú plochu ešte jemne upravenú prstovaním a má ešte neskorogotický charakter. Je dlhá, úzka a hrubá (28 x 13 x 6–6,4 cm). Tretia z tehál už nemá stredoveký ráz a má rozmery 25,7–26,2 x 15,1 x 4,3–4,4 cm. Najbohatší na neskorogotické nálezy tehál, no predovšetkým renesančné, bol objekt 7/09. Z jeho žltkavej ílovitaj výplne sa postupne získalo vyše 320 fragmentov s aspoň jedným merateľným rozmerom. Tento súbor bol spracovaný *M. Čurným* (2010). Menšie fragmenty renesančných tehál pochádzajú z objektu 2/09, 5/09 a 2/10. V objektoch 2/09, 5/09, 7/09, 1/10, 2/10 sa podarilo zachytiť torzovité pozostatky keramických strešných krytín, a to škridlicovej a korýtkovej formy, z objektu 1/10 jeden väčší fragment korýtka s celým profilom. Malé fragmenty dlaždíc pochádzajú z objektov 5/09, 7/09 a 1/10.

Obdobie mladšieho novoveku reprezentujú nálezy z objektov 10/09, 8/10 a situácie 9/09. Kým v prípade objektu 10/09 ide iba o niekoľko zlomkov škridlicovej a korýtkovej strešnej krytiny, z objektu 8/10 sa do rámca výberu nálezov zaradilo päť celých tehál a dve celé škridle bobrovky s nosom robeným už priamo do formy spolu s doskou krytiny. Tehly patria dvom rôznym formátom. Jeden z nich predstavuje dlhší, úzky formát a všetky tri exempláre sú spečené do sklovita. Nepochybne pochádzajú zo starších chronologických období, ako zvyšný sprievodný materiál z objektu. To isté platí o dvoch exemplároch druhého formátu tehly, ktorý je o niečo širší ako prvý. Veľký počet nálezov stavebnej keramiky poskytla tzv. situácia 9/09. Takto bola označená jedna vrstva v rámci južného profilu strednej časti sondy 3/09, ktorá predstavovala rozsiahle depónium stavebnej sutiny. Bolo tvorené takmer výlučne škridlicovou strešnou krytinou. Na základe rôznych formátov nosov, resp. hákov na uchytenie vyrábaných ešte samostatne a až dodatočne dolepuvaných (tab. X: 11) možno usudzovať, že ide o odpad z deštrukcie viacerých objektov. Zároveň, aj keď je situácia radená do obdobia mladšieho novoveku, nálezy predstavujú skôr jeho staršiu zložku spätú ešte vývojovo s predchádzajúcim obdobím. Medzi nálezmi sa našiel aj jeden takmer celý exemplár čiastočne glazovaného hrebenáča (tab. XI: 5).

Predmety zo skla

Nálezy zo skla, pochádzajúce z Mäsiarskej 57/A, reprezentujú takmer výlučne novoveké osídlenie parciel. Výnimku predstavujú tri malé črepy pochádzajúce z nádob a jeden črep bieleho perleťového skla, ktorý by mohol pochádzať z okenného terčika. Našli sa vo výplni objektu 8/09.

Najvýraznejšie nálezy sklenených nádob z obdobia včasného novoveku pochádzajú z výplne objektu 4/09. Ide o pozostatky 33 rôznych nádob a rad ďalších črepov. Spomedzi nich vyčnieva najmä štvorhranná fľaša s maľovanou výzdobou s motívom pelikána krmiaceho mláďatá vlastným mäsom a svadobný humpen, holba s motívom mladomanželov a vročením 1649 (obr. 13). Celý súbor nálezov z objektu 4/09 však bude publikovaný samostatne (pozri pozn. 7). Fragmenty sklenených nádob sa zachytili v objektoch 2/09, 5/09, 7/09 a 1/10. Flaše so štvorcovou a kruhovou podstavou reprezentujú najmä hrdlá a dná (tab. II: 5; VII: 7, 8). V objekte 5/09 sa zachytili dve vrúbkované poprehýbané hrdielka (tab. VII: 4, 6), ktoré by mohli pochádzať z kutrolfu. Viacero fragmentov pochádza z pohárov na stopke, respektíve čiaš (tab. II: 6; VII: 5). Najčastejšie sa zachovala iba podstava, prípadne nôžka, či dutá stredná časť nôžky čaše. Sklenené črepy, pri ktorých sa nedá vylúčiť, že sú pozostatkom okenných terčikov, sa zachytili v objekte 2/09, 5/09 a 1/10.

Mladšie obdobie novoveku reprezentujú nálezy z objektu 10/09 a 8/10. Početnosťou naďalej prevládajú najmä fragmenty bežného sortimentu menších i väčších fliaš. Z objektu 10/09 pochádza takmer celý masívny kalich (tab. XI: 1).

Železné predmety

Najrozšírenejším typom železných predmetov sú rôzne formáty kincov, klinov, jednoduchých skôb a stavebných kovaní. Boli odkryté prakticky v každom objekte. Tieto typy predmetov nie sú dobrým chronologickým ukazovateľom, keďže sa počas dlhého vývoja v podstate nemenili.

Z vrcholnostredovekých objektov 6/09, 9/09, 9/10 pochádza okrem kincov a skôb ešte železný kosák a fragment konskej podkovy. Medzi neskorostredovekými objektmi dominujú počtom nálezy z objektu 8/09. Zachytili sa čepele nožíkov, pánt dverí, podkova, časť konského postroja, rôzne časti pokrúteného plechu a plechovej pásoviny, ako aj dve hrudky vyhutnenej peny z trosky. Fragment železného plechu so zachovaným nitom pochádza z objektu 10/10. Fragment čepele masívnejšieho noža sa odkryl v objekte 16/10. Aj keď nepočtetné, predsa len najvýraznejšie nálezy pochádzajú z výplne objektu 7/10. Nepochybne k tomu prispelo ílovité prostredie bez prístupu vzduchu, vďaka čomu sa zachovali v lepšom stave ako väčšina železných nálezov z výskumu na Mäsiarskej 57/A. Za zmienku stojí predovšetkým železný príborový nožík, na rozhraní čepele a rukoväte a zakončení rukoväte okovaný mosadzným plechom s rytou výzdobou (tab. XXIV: 5). Práve zdo-

bená rukoväť a subtilné prevedenie vedie k názoru, že ide o súčasť výbavy pre stolovanie. Z objektu pochádza železný hrot šípu s rombickým profilom (tab. XXIV: 2). Tento nález vhodne dopĺňa kosterý orech z kuše so železným nitom, pochádzajúci z rovnakého objektu (tab. XXIV: 3). Nález menšej kruhovej platformy so železným ostňom, ešte čiastočne obklopeným drevenou rukoväťou s jednoduchou rytou výzdobou, zostáva zatiaľ bez bližšej interpretácie (tab. XXIV: 4). Rovnako i kónicky profilovaná plechová objímka, pravdepodobne okovanie neznámeho predmetu (tab. XXII: 11).

Obdobie staršieho novoveku reprezentuje objekt 2/09, 4/09, 5/09, 7/09, 1/10. Pre nedostatok chronologicky jasných nálezov sú do tohto rámca zaradené i všetky železné predmety z objektu 2/09 a 1/10, avšak prípadný pôvod niektorých z nich ešte v období neskorého stredoveku nemožno vylúčiť. Najviac železných predmetov v rámci celého archeologického výskumu na Mäsiarskej 57/A pochádza z objektu 1/10. Viacero z nich poukazuje na výbavu domácnosti. Sú medzi nimi napríklad ozdobné rúčky, snád' úchyty na nábytok, dva fragmenty lyžíc, zle zachované predmety, ktoré pravdepodobne patria rôznym remeselným nástrojom, rôzne kovania, podkovičky z topánok i fragment ostrohy. Našiel sa aj približne 30 cm dlhý úsek reťaze. Jeden exemplár lyžice pochádza z objektu 2/09 (tab. II: 9). Relatívne početné rozšírenie kovových príborov v ranonovovekých meštianskych domácnostiach hornouhorských miest dokladajú aj písomné pramene. Nálezy kľúčov pochádzajú z objektu 2/09 a 5/09 (tab. II: 11; VII: 9), pracky, prevliečky či zápony z objektu 5/09 (tab. VII: 10), 7/09 a 1/10 (tab. XII: 7). Z objektu 7/09 pochádza celý rad fragmentov hrubšieho železného plechu a menších plieškov, okovaní, či pásového plechu dnes už nejasného pôvodu. Z objektov 2/09 a 7/09 sú zachytené i menšie hrdky železnej trosky.

Predmety z iných kovov

Z neskorostredovekých objektov na Mäsiarskej 57/A pochádza niekoľko mincí a niekoľko fragmentov menších kovaní, väčšinou však vo veľmi zlom, nerekonštruovateľnom stave a niekoľko amorfných kúskov bronzoviny. Minca uhorskej razby Vladislava I. (1440–1444) pochádza z objektu 7/10. V objekte 10/10 sa našli dve mince. Jednu sa nepodarilo určiť, druhú len rámcovo. Ide o uhorský denár z obdobia okolo polovice 15. stor. Malé ozdobné plechové kovanie, pôvodne asi štvorcového tvaru s jednoduchou pretláčanou plastickou výzdobou, sa odkrylo v rámci situácie 4/09 (tab. II: 14). Z objektu 10/10 pochádza súbor 21 malých fragmentov bronzového plechu, ktoré by mohli byť pozostatkom ozdobnej

prelamovanej spony buď ako súčasť oblečenia, prípadne ako knižného kovania. Fragments sú však v zlom stave a možnosť zreštaurovania celku je málo pravdepodobná. Zle zachované fragmenty menších kovaní sa našli tiež v objekte 4/10, 5/10 a 10/10.

Medzi nálezmi z objektov radených buď v úplnosti, alebo viac menej do obdobia staršieho novoveku sa mince zachytili v objektoch 2/09 a 7/09. Z objektu 2/09 pochádza poľský solidus Žigmunda I. Starého z roku 1531. Z objektu 7/09 rovnako poľský solidus, no Žigmunda III. (1587–1632). V zásypoch objektu 2/09 sa odkryl masívny bronzový fragment, ktorý by mohol pochádzať zo zvonu. Črep z bronzoviny má hrúbku 1,4 cm. Na fragmente je zle zachovaný pozostatok nápisu v podobe pravdepodobne písmena „m“, nachádzajúceho sa na plastickej lište (tab. II: 13). Z objektu pochádza malý zvinutý bronzový plech (tab. II: 12). Zle zachovaný zdobený plochý bronzový predmet bol odkrytý v objekte 5/09. Pozostáva zo štyroch fragmentov, pravdepodobne súčasť nejakého mechanizmu bol predmet zachytený v objekte 7/09 (tab. VIII: 7).

Predmety z kosti a parohu

Predmety z kosti a parohu sa spravidla v rámci nálezového fondu z archeologických výskumov vyskytujú skromne. Ani v prípade výskumu z Mäsiarskej 57/A to nie je inak. Výrazným nálezom je však tenká kostená platnička s rytou, geometrickou a figurálnou výzdobou, ktorá by mohla byť pozostatkom obloženia rukoväte nejakého predmetu. Výzdobu tvorí profil hlavy kráľa s korunou a golierom, doplnená o jemné ryté špirály (tab. XXI: 4). Pozostatok geometricky zdobeného kosteného obloženia dlhšej rukoväte, prípadne iného predmetu bolo odkryté v zásypoch objektu 2/09 (tab. II: 8). Z objektu 2/09 pochádza tiež jednoduché kostené šidlo (tab. II: 10). Kostená súčasť mechanizmu kuše, tzv. orech aj so železným nitom sa zachytil v objekte 7/10 (tab. XXIV: 3). Z objektu 16/10 pochádzajú štyri kravské rohy s jednou stranou odrezanou, no bez ďalšieho viditeľného opracovania.

Predmety z kože a textilu

Pre zachovanie výrobkov z kože a textilu sa v našich pôdnych podmienkach zvyčajne nevytvárajú vhodné možnosti, čo sa odzrkadľuje na ich nízkej početnosti medzi nálezmi. Z Mäsiarskej 57/A sa v objekte 7/10 zachytil fragment koženej podrážky, pravdepodobne z päty ženskej črievice a niekoľko menších kožených fragmentov, už bez možnosti ich bližšieho funkčného zaradenia. Jeden fragment

Obr. 36. Košice, Mäsiarska 57/A. Celkový pohľad na skúmanú plochu od juhovýchodu v roku 2010.

Obr. 37. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, pohľad od západu, vľavo dole vystupujúce šijové schodisko.

koženej podošvy sa získal pri odkrývaní objektu 1/10. Z tohto objektu pochádza väčší kus hrubšej, jednoduchej nezdobenej ľanovej textilie a niekoľko malých textilných fragmentov.

INTERPRETÁCIA OBJEKTOV

Počas dvoch sezón archeologického výskumu na Mäsiarskej 57/A boli odkryté objekty rôzneho charakteru (obr. 36). Popri jednoduchých zahĺbených objektoch – jamách, ktorých trvanie bolo nepochybne iba krátkodobé boli zaznamenané i zemné objekty pravidelného tvaru, niekedy i s náznakmi stavebnej (drevenej, prípadne drevo-zemnej) konštrukcie, kde už treba počítať s ambíciou ich dlhšieho pretrvania. Ešte dlhodobejší charakter je potrebné očakávať u objektov s pevnou drevenou stavebnou konštrukciou, ktoré mohli funkčne slúžiť jednu i dve generácie. Najtrvácnejšie sú kamenné murované objekty, osobitne rozsiahlejšie stavby s pevnými a hlbokými základmi.

Medzi jednoduché zahĺbené jamy možno priradiť až 13 objektov z Mäsiarskej 57/A. Ide o objekty 6/09, 7/09, 9/09, 11/09, 2/10, 4/10, 5/10, 6/10, 9/10, 10/10, 16/10, 17/10 a tiež objekt označený ako situácia 2/09. S výnimkou objektov 7/09 a 2/09 ide o vrcholnostredoveké (6/09, 9/09, 11/09, 9/10) a neskorostredoveké objekty (4/10, 5/10, 6/10, 10/10, 16/10, 17/10, situácia 2/09), ktoré možno rozsahom charakterizovať ako nevelké jamy rôznych tvarov a hĺbok, zachytené už zväčša v intaktných vrstvách hnedej ílovitej hliny. Objekty mali zväčša takmer jednoliatu, od okolia o niečo tmavšiu ílovito-hlinitú výplň a neniesli žiadne stopy zámernej úpravy, či cieľenej snahy ich nejako stabilizovať, aby vytrvali čo najdlhšie. Bližšia interpretácia týchto objektov je problematická, no pravdepodobne išlo zväčša o náhodné jamy, vytvorené rôznou činnosťou, ktoré boli následne zanesené hlinou a odpadom. Objekt 2/10 v juhovýchodnom rohu skúmanej plochy bol zachytený iba čiastočne. Jeho tvar a výplň narušila obvodová pilotáž. Zachytený výsek jeho pôvodného objemu pôsobí trochu excentricky, pôvodný rozsah a tvar nepoznáme. Objekt 2/10 bol zaradený medzi jednoduché jamové objekty najmä pre nedostatočnú možnosť preskúmať ho vo väčšej miere. Objekt 7/09 bol pomerne rozsiahlou jamou zahĺbenou už do starších kultúrnych vrstiev, najmä objektu 8/09. Výplň tvorená žltou ílovitou hlinou s veľkým množstvom stavebného odpadu umožňuje predpoklad, že išlo o stavebnú jamu, respektíve jamu využitú ako odpadovú pri stavebných úpravách na parcele. Objekty 7/09 a 2/10 radíme do obdobia staršieho novoveku. S určitou rezervou by sa objekt 7/09 dal zaradiť do prvej polovice 17. stor. a objekt 2/10 do záveru 17. stor., respektíve na prelom 17. a 18. stor. Zoskupenie piatich menších

kruhových jám v zadnej časti plochy bolo označené ako objekty 11/10–15/10. Vytvárali dva rovnobežné rady. Sfarbenie a konzistencia ich výplne sa takmer nelíšili od okolia a boli bez nálezov. Mohlo by ísť o pozostatky koreňových systémov menších stromov. Hĺbka zachytenia a minimálny rozdiel výplne oproti okoliu poukazujú na staršie chronologické obdobia. Pozostatky radu siedmich stromov, rovnako už bez zachovaných drevných častí datovaných do obdobia mladšieho novoveku boli zachytené v sezóne 2009 na severnom profile sondy 2/09.

Niektoré jamové objekty mali pravidelný tvar, prípadne niesli stopy po stavebných konštrukciách. V takýchto prípadoch je už nutné uvažovať o ich intenciálnom vytvorení za účelom, ktorý je priamo spätý s každodenným životom na parcele. Do tejto kategórie možno zaradiť objekty 4/09, 5/09, 8/09 a 3/10. Objekt 3/10 sa od jednoduchých jám pravidelného kruhového pôdorysu v podstate ničím nelíši. Špecifickým ho robí zoskupenie štyroch kolových jám v pravidelnom štvorci okolo plytkej zahĺbenej jamy. Stav zachovania tohto neskorostredovekého objektu nenapomáha bližšej interpretácii, možno plnil nejakú hospodársko-prevádzkovú funkciu. Kolová konštrukcia naznačuje, že nešlo o objekt s jednorazovým využitím, ale s dlhodobejšou existenciou. Do obdobia neskorého stredoveku možno zaradiť objekt 8/09, ktorý má však celkom iný charakter. Nepodarilo sa ho preskúmať v celom rozsahu, napriek tomu patrí k najväčším objektom zachyteným na Mäsiarskej 57/A. Priame stopy pozostatkov stavebných konštrukcií objektu sa odkryť nepodarilo, takže objekt mal iba charakter rozsiahlej zemnej jamy relatívne pravidelného tvaru. Skromné nálezy hlineného výmazu, niekde i so stopami po prúti a tiež pomerne pravidelné zoskupenie nespájaných lomových kameňov v určitej nivelete výplne objektu, predsa len indikujú existenciu nadzemných stavebných konštrukcií. Objekt bol nepochybne aspoň čiastočne zahĺbený. Od uličnej čiary bol odsadený vyše 7 m. Interpretovať objekt je obtiažne. Nemožno vylúčiť ani funkciu obydlia, či nejakej formy sídelného provizória (napríklad letná kuchyňa), ani funkciu hospodársko-prevádzkovú, aj keď ani v tomto prípade nie je možné určiť presnejšiu charakteristiku.

Objekty 4/09 a 5/09 patria poskytnutým materiálom k najvýraznejším reprezentantom osídlenia na Mäsiarskej 57/A v staršom novoveku. V oboch prípadoch ide pravdepodobne o chladnice z obdobia druhej polovice 17. stor., teda objekty na dočasné uskladnenie potravín a nápojov v chlade. Objekty boli pravdepodobne sekundárne využité ako odpadové jamy. Objekt 4/09 mal pôvodne drevenú kolovú konštrukciu v rohoch. Negatív doskovej, či polguľatinovej výdrevy stien sa podarilo zachytiť iba v najspodnejšej časti objektu. Dá sa predpokladať,

že pôvodne tak bol konštrukčne riešený celý objekt, už len kvôli stabilite kolovej konštrukcie. Žiadne ďalšie konštrukčné prvky sa už nepodarilo zachytiť. Objekt 5/09 mal prakticky identický pôdorys a nachádzal sa v jednej línii necelé 3 m západne od objektu 4/09. Pozostatky drevenej kolovej konštrukcie, či iné prvky výdrevy sa však v tomto prípade nepodarilo zachytiť, aj keď sa po skúsenosti s objektom 4/09 očakávali. Napriek tomu pri rozmeroch objektu cca 200 x 150 cm a hĺbke asi 220 cm by bolo možné predpokladať prítomnosť aspoň ľahkej konštrukcie. Stopy po nej sa však nezachovali.

Archeologickým výskumom sa však podarilo na Mäsiarskej 57/A odkryť aj objekty s dobre zachovanou drevenou stavebnou konštrukciou. Ide o objekty 1/09 a 7/10. Objekt 7/10 bol zahĺbený štvorhran, ktorého steny tvorili guľatinové brvná v zrubovej konštrukcii. Ide o hospodársko-prevádzkový objekt v zadnej časti parcely. Mohlo by ísť o žumpu, prípadne hnojisko. Vďaka dendrochronologickému údaju podporenému uceleným nálezovým súborom vrátane mince, môžeme datovať vznik objektu pred polovicu 15. stor. a jeho funkčné pretrvávanie na obdobie druhej polovice 15. stor. Za pozornosť stojí situovanie objektu v tesnom južnom susedstve a v rovnobežnej línii s murovaným objektom 1/10. Rovnako to platí aj pre ďalší objekt z tejto kategórie, objekt 1/09, situovaný západne od objektu 1/10. Objekt 1/09 mal iné konštrukčné riešenie ako objekt 7/10. Jeho základňu tvorila drevená rámová konštrukcia z opracovaných hranolov, v rohoch doplnená o hranolové stojky, z ktorých sa zachytil len zlomok v juhozápadnom nároží. Steny tvorila výdrevá z dosák. Zachovali sa viac menej len vo forme tenkej spráchnivenej vertikálnej vrstvy. I v tomto prípade možno zahĺbenú stavbu interpretovať ako hospodársko-prevádzkový objekt (latrína s hnojiskom, žumpa), ktorý neskôr poslužil ako odpadová jama pre stavebnú suť. Pre jeho datovanie na začiatok 18. stor. je určujúcim faktorom dendrochronologický údaj získaný z brvna spodného rámu objektu.

Počas dvoch sezón archeologického výskumu na Mäsiarskej 57/A sa zachytilo päť kamenných murovaných stavieb. V troch prípadoch sa podarilo objekty odkryť v celom pôdoryse, v dvoch iba čiastočne. Ide o objekty 2/09, 3/09, 10/09, 1/10 a 8/10. Objekt 3/09 a 8/10 možno zaradiť až do obdobia mladšieho novoveku. Pri objekte 10/09 možno konštatovať, že určite pretrvával až do obdobia mladšieho novoveku. Objekty 2/09 a 1/10 vznikli pravdepodobne v závere stredoveku, no ich existencia sa kryje najmä s obdobím staršieho novoveku. Objekt 3/09, zachytený iba čiastočne, by mohol byť pozostatkom podmurovky nejakej ľahšej stavebnej konštrukcie, o čom svedčí plytké založenie i tenké múry. Objekt porušoval mladonovovekú dlažbu z okruhliakov. V tom čase slúžil priestor už iba ako

záhrada. Práve podmurovka pre záhradný altánok môže poslužiť ako jedna z možných interpretácií objektu 3/09. Objekt 8/10 musel mať nepochybne iný charakter. Rozmery objektu, šírka múrov a hĺbka ich založenia vylučujú dočasné provizórium. Šlo o rozľahlý, zahĺbený murovaný objekt, možno suterén neznámej stavby. Nemožno vylúčiť ani to, že šlo o pivnicu bez nadzemných stavebných konštrukcií. Stav zachovania objektu neumožňuje presnejšiu interpretáciu. Iba zlomkovo sa podarilo preskúmať ďalší kamenný objekt 10/09. Mal približne 40 cm hrubé múry, spojené maltou, s úrovňou zachytenia 110 cm a hĺbkou založenia 290 cm pod súčasným povrchom. Objekt už po deštrukcii prekryvala exteriérová dlažba z obdobia mladšieho novoveku. Nálezy z tohto obdobia tvorili zároveň gros artefaktov materiálnej kultúry z jeho výplne. Objekt bol v superpozícii s vrcholnostredovekým jamovým objektom 11/09. Súvislosť objektu 10/09 s kamennými múrmi dosledovanými v sezóne 2010 na západnej hranici parcely sa síce nedá s istotou potvrdiť, no je pravdepodobná. Ak túto pravdepodobnosť pripustíme, je možné stanoviť rozmery objektu na cca 360 x 340 cm. Povaha materiálu získaného z odkrývania objektu v sezóne 2009 indikuje pretrvávanie jeho existencie i v období mladšieho novoveku. Nakoľko skladbu nálezov ovplyvnila úprava povrchu súvisiaca s exteriérovou dlažbou je ťažké posúdiť. Pre pripustenie možnosti, že môže ísť o pozostatok domu, alebo časti domu spomínaného na parcele prameňom Relation z rokov 1603–1604 síce neexistuje žiadna priama opora v archeologických prameňoch, no vylúčiť to nemožno.

Objekty 2/09 a 1/10 patria k najrozsiahlejším a najvýraznejším spomedzi tých, ktoré odkryl archeologický výskum na Mäsiarskej 57/A. V prípade objektu 2/09 sa zachytili základy a menšie časti nadzákladu jednopriestorového sieňového meštianskeho domu s vystupujúcim šijovým schodiskom, ktoré viedlo do spodného, mierne zahĺbeného podlažia (obr. 37). Niveletu spodného podlažia určuje úroveň prahu i spodná hrana plytkého odskoku na susednej severnej stene, akoby pre otvorené dvere. Charakter podlahy sa však nepodarilo výskumom identifikovať. V zodpovedajúcej úrovni sa zachytila len tenká, nesúvislá vrstvička s kúskami malty. Mohlo by ísť o pozostatok maltovej dlážky, ale i maltového lôžka pre dlážku z iného materiálu, ktorá sa už nezachovala. Celkový stav zachovania vrstvy bližšie závery neumožňuje. Za domom bola zachytená časť murovanej konštrukcie. Mohla by byť pozostatkom múru schodiska do druhého podlažia. Pri tomto type domu boli vstupy do horného podlažia samostatné (Zemková 1988, 49), aj keď zväčša situované pri bočnej stene domu. Treba pripustiť, že to je len jedna z rôznych možných interpretácií predmetného múru. Pozoruhodné je použitie tohto typu meštianskej

architektúry v súvislosti s jeho možným datovaním. Čiastočne zahĺbené jednopriestorové sieňové domy so šijovým schodiskom, navyše výrazne odsadené od uličnej čiary sú typické pre gotické, no najmä vrcholnostredoveké obdobie (*Baxal/Ferus/Musilová 1987, 419*). Sú charakteristické pre najstaršie obdobie kamennej meštianskej architektúry u nás a ani v Košiciach tomu nie je inak (*Rusnák 2011*). Stavebný zásah objektu 2/09 do vrstvy spevneného povrchu exteriéru (situácia 4/09), datovaného nálezmi do staršieho neskorostredovekého horizontu neumožňuje datovať výstavbu domu skôr, ako do druhej polovice 15. stor. V tom období už väčšina kamenných meštianskych domov v Košiciach prebiehala procesom postupného dobudovania až k stavu, keď stavebná hmota vyplnila celý priestor parcely od pôvodného jadra domu až po uličnú čiaru a rovnako i priestor nad prejazdom. Neskorogotické kamenné portály v uličnej čiare sú bežné i v uliciach mimo Hlavnej ulice a nájdeme ich i na domoch na Mäsiarskej ulici (napr. č. p. 28, 34). Stavba takéhoto archaického typu domu v závere stredoveku je prekvapujúca aj keď berieme do úvahy relatívnu periférnosť Mäsiarskej 57/A na severozápadnom okraji opevneného mesta. Nemožno vylúčiť, že zvýšnú hmotu domu dopĺňali drevené, prípadne drevo-zemné, či nabíjanicové konštrukcie. Žiadne stopy po nich sa však archeologickými metódami nepodarilo zachytiť.

Objekt 1/10 je pozostatkom kamennej architektúry obdĺžnikového pôdorysu. Interpretácia objektu nie je jednoznačná. Pre spoločensko-obytňú funkciu hovoria rozmery objektu i prítomnosť značného počtu keramických nálezov a nálezov fragmentov kachlíc. Nemožno však vylúčiť, že pochádzajú odinakiaľ. Umiestnenie objektu v hĺbke parcely, navyše parcely na ktorej sa zachytil meštiansky dom s orientáciou do ulice, môže evokovať inú, ako obytnú funkciu. Tri fragmenty opracovaného kamenného článku z interiéru, ktorý by mohol byť pozostatkom ostenia, prípadne klenbového rebra však signalizujú použitie honosnejšieho dobového tvaroslovia stavby, čo nás opäť vracia bližšie k jej obytnej funkcii (obr. 25). Prítomnosť obytných priestorov v zadných častiach parciel sa v prameni *Relation* uvádza pomerne bežne (*Relation 1603–1604*). Výskumom sa nepodarilo zachytiť pozostatky exteriérového schodiska, ani dverových, či okenných otvorov. Nie je jasná ani orientácia hlavného vchodu. Severná stena objektu bola zároveň hranicou parcely. Ako málo pravdepodobnú možno označiť južnú stenu. Blízke susedstvo objektu 7/10 – žumpy, s ktorou aspoň v počiatkoch svojej existencie mohol objekt 1/10 časovo kolidovať, to vylučuje. Východná stena už bola blízko zadnej hranice parcely. Najpravdepodobnejšou preto ostáva západná stena objektu. I svojou orientáciou smerom do čela parcely má na to najlepšie predpoklady. Prítomnosť ďalšej žumpy,

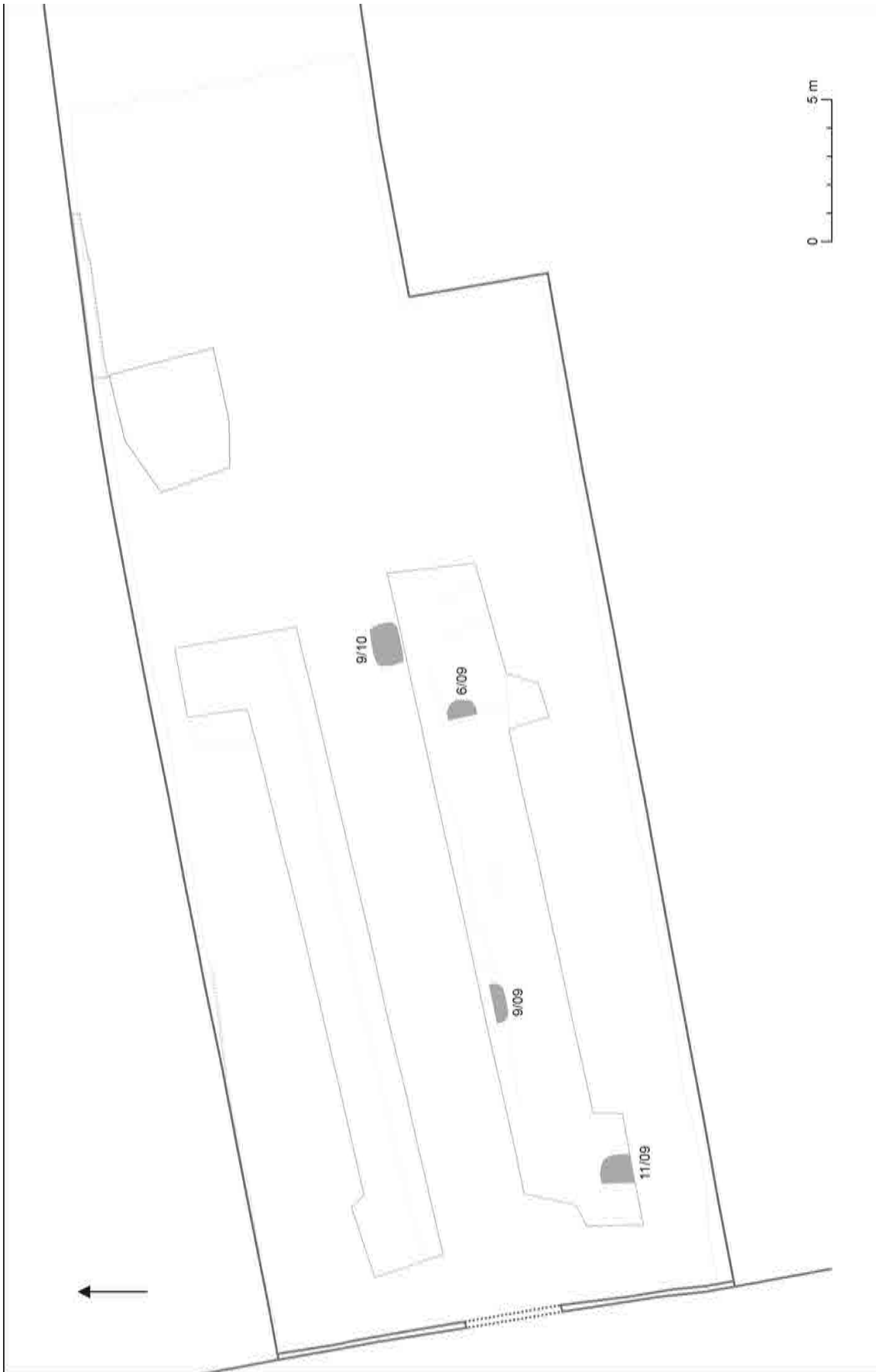
objektu 1/09 v jej priamom susedstve nehrá rolu, pretože objekt 1/09 vznikol až po zániku objektu 1/10. Fakt, že sa navzájom rešpektujú však signalizuje, že relikty objektu 1/10 boli ešte na začiatku 18. stor. stále viditeľné. Odkryté podlažie bolo nepochybne aspoň čiastočne zahĺbené. S istotou nemožno poukázať ani na charakter a niveletu podlahy. Hrubá, hnedočierne ílovitá vrstva miestami i so stopami zotletého dreva odkrytá v interiéri (obr. 6: vrstva 7) by však mohla byť pozostatkom drevenej dlážky. Nad ňou bol odkrytý rozsiahly zhuk drevených úlomkov, pravdepodobne pozostatkov stavebného dreva. Zhuk z väčšej časti tvorili rôzne amorfné kusy dreva, odštepky a drobné kusky. No medzi nimi sa našlo i niekoľko väčších kusov so stopami opracovania, napríklad i trám s priečnym výsekom pre uchytenie vzpery (obr. 24). Mohlo by ísť o zvyšky zrúteného krovu, prípadne drevených častí pôvodne členiacich interiér. Z nálezov týchto fragmentov stavebného dreva je nám k dispozícii i jediný dendrochronologický údaj viažuci sa k objektu 1/10 a poukazujúci k roku 1525.

NÁČRT VÝVOJA PARCELY

Parcela s označením Mäsiarska 57/A bola skúmaná ako jednotná ucelená plocha, vystupovala tak i majetkovoprávne i vizuálne. Je isté, že to neplatilo počas celého jej vývoja a archeologický výskum pomohol utvoriť si obraz o charaktere jej osídlenia počas jednotlivých období jej existencie. Umožnilo to preskúmanie 33 objektov a nálezových situácií, ktoré dokázali relevantným spôsobom prehovoriť do chronologických otázok vývoja osídlenia.

Vrcholnostredoveké obdobie

Obdobie 13. a 14. stor. reprezentujú na celej ploche výskumu iba štyri nevelké jamové objekty, a to 6/09, 9/09, 11/09 a 9/10 (obr. 38). Aj s pripustením, že neskoršie osídlenie čast' starších objektov prekrylo, forma a počet týchto reliktov osídlenia nabáda skôr k úvahe, že parcela/parcely vo vrcholnostredovekom období ešte nemali samostatný vývoj v zmysle svojbytného majetkovoprávneho postavenia a boli neosídlené. Domnievať sa, že išlo o „územie nikoho“ je však vysoko nepravdepodobné. Domové bloky medzi Hlavnou a Mäsiarskou ulicou boli akiste rozparcelované už od prvopočiatkov kolonizačného mesta. Situácia skôr potvrdzuje trend, predpokladaný pre najstaršie vývojové obdobie osídlenia Košíc, že domové bloky boli rozdelené na dlhé úzke parcely, každá pôvodne iba s jedným majiteľom a s domom budovaným do Hlavnej ulice. Ďalší sled domov sa vytváral až na protihľej strane ulíc paralelných s Hlavnou ulicou, teda Mäsiarskej

Obr. 38. Košice, Másiarska 57/A v období vrcholného stredoveku na základe archeologicky zachytených objektov a situácií.

a Kováčskej. Samostatný vývoj mali najdôležitejšie komunikácie kolmé na os Hlavnej ulice, kde tomu bol prispôsobený i smer parcelácie (Alžbetina, Mlynská, Dominikánske nám., Ul. pri Miklušovej väznici). K majetkovému deleniu veľkých parciel a následnému samostatnému vývoju bývalých zadných častí parciel dochádzalo v Košiciach už od najstarších čias (*Rusnák 2011, 172*). Situácia na Mäsiarskej 57/A však ukazuje, že nie vždy a nie všade. Umiestnenie pôvodnej „praparcely“ v severnej časti domového bloku vytváralo z hľadiska atraktivity celkom iné podmienky pre jej prednú a zadnú časť. Kým predná časť mala k dispozícii plnohodnotné miesto v uličnej fronte hlavnej komunikácie mesta, zadná časť už mohla byť vnímaná ako periférna, keďže naozaj patrila k okrajovým parcelám v severovýchodnom rohu opevnenia. To mohlo spôsobiť, že k majetkovému deleniu, ktoré odštartovalo jej samostatný vývoj, došlo až v 15. stor. Možnosť, že by v období stredoveku bola skúmaná plocha so šírkou viac ako 17 m celistvou súčasťou jednej parcely považujem za nepravdepodobnú. V rámci domového bloku vytvára jeden viac menej ucelený obdĺžnik nie len s parcelou na Hlavnej 100, ale i južnejšou Hlavnou 98 (obr. 1). Na veľké rozlohy pôvodných „praparciel“, ktoré sa následne nedelili iba po dĺžke, ale aj po šírke upozornil R. Procházka (2007). Možné vydelenie celého tohto územia do jednej pôvodnej „praparcely“ predbežne nemožno vylúčiť, no k deleniu po šírke, ktoré viedlo k samostatnému vývoju na Hlavnej 98 a Hlavnej 100 by na nej muselo dôjsť v tesnej následnosti. Je pravdepodobné, že najneskôr vtedy došlo k rozdeleniu ich zadných dvorov. Ešte pravdepodobnejšie je, že parcely od prvopočiatku existovali ako jedna široká (Hlavná 100) a jedna štandardná (Hlavná 98) s predĺžením až po paralelnú Mäsiarsku ulicu. Avšak kým na strane Hlavnej ulice ich hranicu jasne vymedzuje rozdielna zástavba, na strane Mäsiarskej ulice hranica medzi nimi nebola viditeľná. Žiaľ, treba konštatovať, že ani archeologickým výskumom sa nepodarilo odkryť stopy jasného parcelného vymedzenia a to v žiadnom z chronologických období. Pre obdobie záveru stredoveku a včasného novoveku sa možno aspoň pokúsiť túto hranicu identifikovať na základe určitých indícií, pre obdobie vrcholného stredoveku však nič také k dispozícii nie je.

Neskorostredoveké obdobie

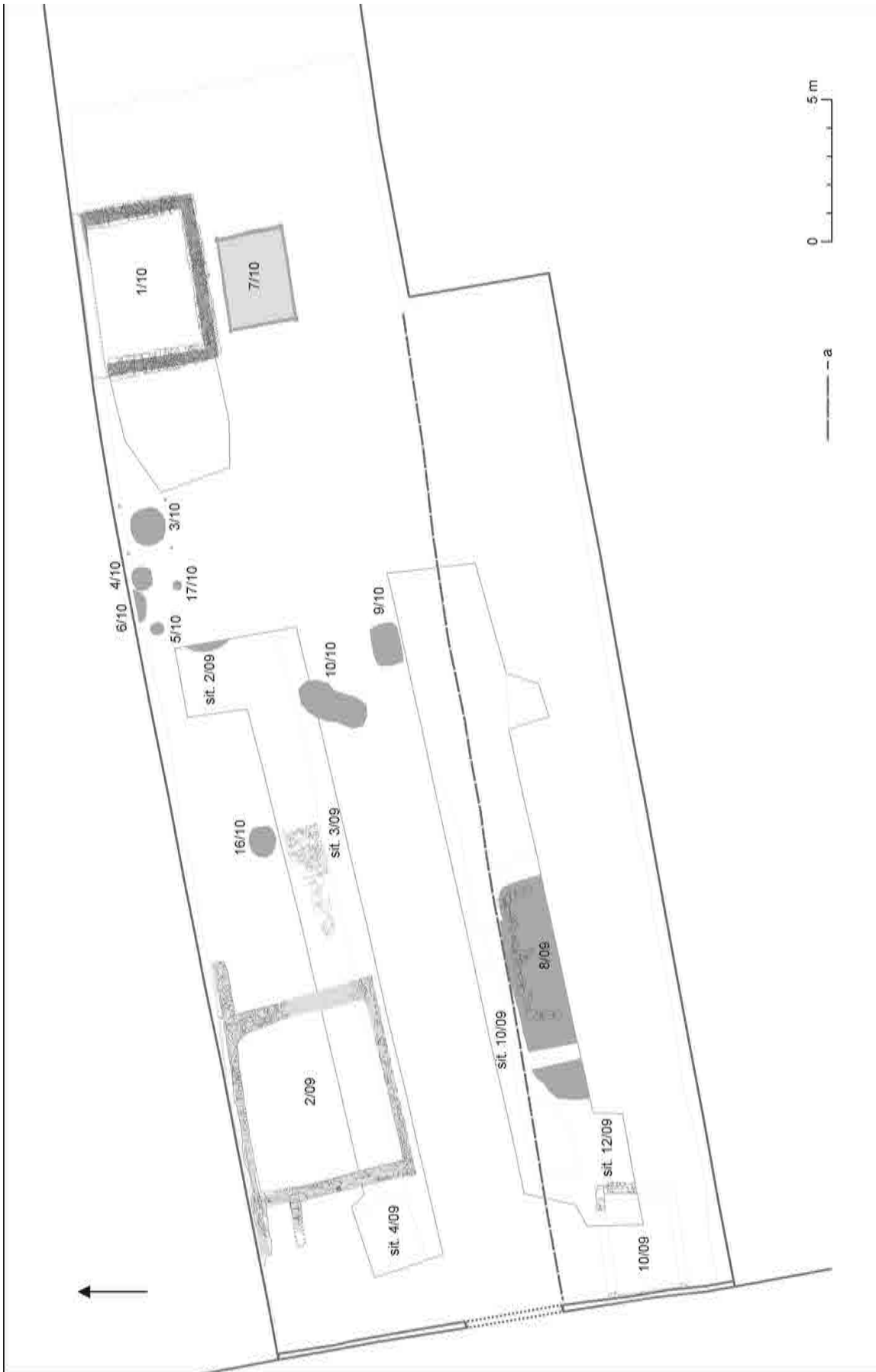
V neskorom stredoveku možno sledovať na skúmanej ploche nárast počtu i kvality sídelných objektov (obr. 39). Zo staršieho stupňa sledovaného horizontu na ploche zaznamenávame síce iba jeden rozsiahly objekt 8/09, no zmeny na parcele/parcelách reprezentujú i viaceré fragmenty zachytenej úrovne spevneného povrchu, ktorá pozostávala z menších

i väčších okruhliakových kameňov ubitých do zeme, bez podkladovej vrstvy. Boli zachytené na viacerých miestach v sondách 2/09 a 3/09 a nesú označenie situácia 3/09, 4/09, 10/09 a 12/09. Vzdialenosti medzi nimi a ich rozmiestnenie v rámci parcely/parciel dovoľuje predpokladať, že bol takýmto spôsobom spevnený povrch na rozsiahlej ploche. Objekt 8/09 nemá jasnú interpretáciu (viď vyššie), nejde však o jednoduchú, náhodnú jamu, ale zámerný stavebný útvar veľkého rozsahu, s náznakmi rešpektovania kvadratickej štruktúry.

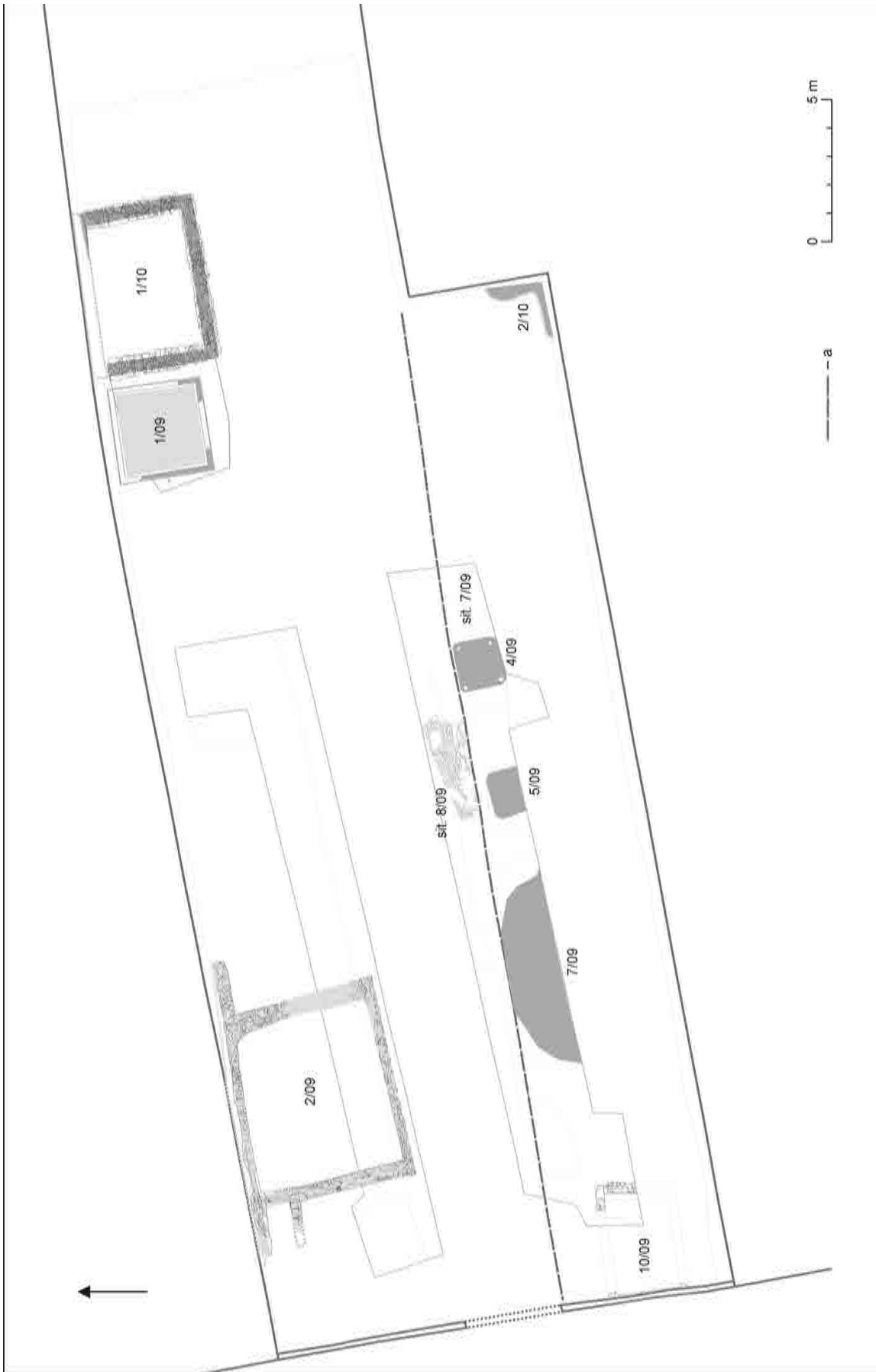
V období druhej polovice 15. stor. sa zvýšil počet jednoduchých jám, a to najmä v severovýchodnej časti plochy (objekty 4/10–6/10, 17/10, situácia 2/09, ale i objekt 10/10 a 16/10). Objekt 3/10 mal tiež charakter jamy, ale už i so zachovanou kolovou konštrukciou. Väčší, kvadratický objekt 7/10 so zrubovou konštrukciou stien už reprezentuje vyššiu kvalitu stavebných objektov a signalizuje väčšie zmeny územia, ktoré už mali príčinu v majetkovom vymedzení parciel obrátených na Mäsiarsku ulicu, od ich materských parciel na Hlavnej 98 a Hlavnej 100. Tento proces možno považovať za završený najneskôr postavením objektu 2/09, teda murovaného meštianskeho domu, z ktorého vznikom treba rátať ešte v 15. stor. Niekedy na prelome 15. a 16. stor. pravdepodobne pribudol ešte jeden väčší murovaný objekt v zadnej časti severnejšej parcely (objekt 1/10) a úplne vylúčiť sa nedá ani vznik objektu 10/09 práve v tomto období.

Obdobie staršieho novoveku

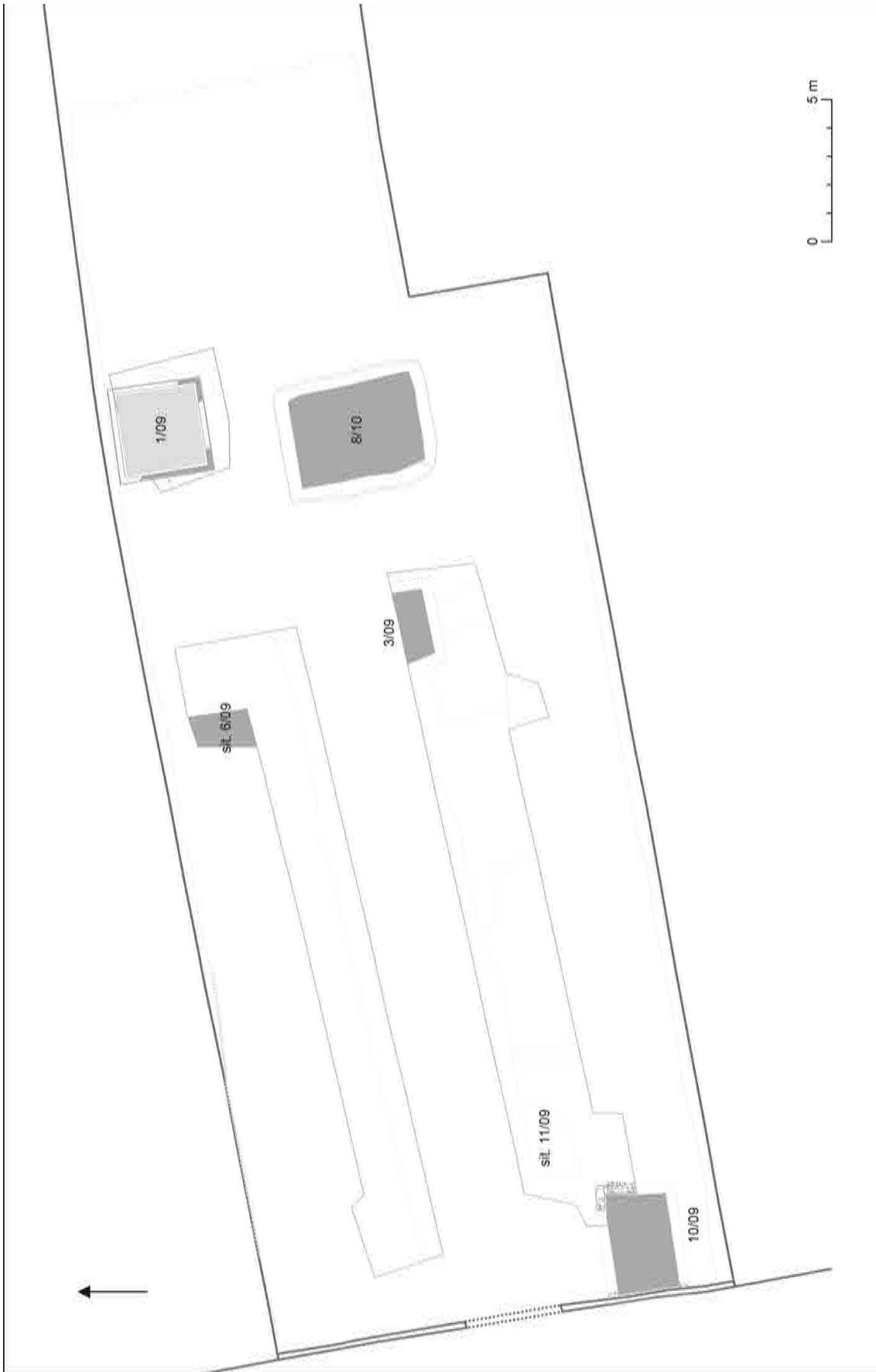
Meštiansky dom (objekt 2/09) a ďalšia murovaná, pravdepodobne obytná stavba v zadnej časti jeho parcely (objekt 1/10) sú zároveň najvýraznejšími reprezentantmi osídlenia skúmanej plochy v období 16. a 17. stor. (obr. 40). Existenciu domu aj na druhej z parciel dokladajú písomné pramene najneskôr od začiatku 17. stor. Je otázne, či zachytené fragmenty murovaného objektu 10/09 sú pozostatkom tohto obydlija, vylúčiť to však nemožno. Plnohodnotné osídlenie južnej parcely v období 17. stor. dokladajú objekty chladníc (objekt 4/09, 5/09), ktoré z pohľadu poskytnutého materiálu patria k najvýznamnejším, aké archeologický výskum na Mäsiarskej 57/A zaznamenal. Kvalitu osídleného územia reprezentuje i fragment exteriérovej dlažby z okruhliakov, z južnej strany vymedzenej dvoma radmi väčších plochých kameňov (situácia 8/09). Obraz vývoja čiastočne dopĺňa zachytená časť väčšieho jamového objektu (objekt 2/10) a zahlbený objekt žumpy, či hnojiska s drevenou konštrukciou stien (objekt 1/09), ktorý snáď ešte súvisí s predchádzajúcim osídlením severnej parcely, no chronologicky už patrí do obdobia, kedy na základe písomných prameňov treba rátať s jeho zánikom.

Obr. 39. Košice, Mäsiarska 57/A v období neskorého stredoveku na základe archeologicky zachytených objektov a situácií.

Obr. 40. Košice, Mäsiarska 57/A v období včasnöho novoveku na základe archeologicky zachytených objektov a situácií.

Obr. 41. Košice, Mäsiarska 57/A v období mladšieho novoveku na základe archeologicky zachytených objektov a situácií.

Pre určenie možnej hranice medzi severnou a južnou parcelou nie je v archeologických prameňoch, ktoré výskum poskytol, veľa opôr. Ako indícia môže poslúžiť napríklad i predĺženie línie hranice medzi Hlavnou 98 a Hlavnou 100 až po uličnú čiaru Mäsiarskej ul. Zhruba v tejto línii možno rozoznať i rozhranie medzi obrubou okruhliakovej dlažby (situácia 8/09), ktorá by ešte pripadla k severnej parcele a severnými okrajmi objektov 4/09, 5/09 a 7/09, ktoré sú s dlažbou dobovo viac menej súčasné a ktoré pripadajú už k južnej parcele. Za pozornosť stojí, že ani neskorostredoveký objekt 8/09, nachádzajúci sa pod objektom 7/09 svojou severnou hranicou túto líniu neprekračuje (obr. 39a; 40a). Takto stanovená hranica by znamenala, že severná parcela by bola širšia, kým južná parcela značne úzka. Pri pokuse rekonštruovať cestu cisárskych inšpektorov z prameňa Relation z roku 1603 (*Duchoň 2013; Krcho 1991*) prichádzajú pre parcelu 16/1 na dnešnej Mäsiarskej 57/A do úvahy domy, označené v prameni číslami 413, 414 a 415. Kým domy 413 a 414 sa označujú ako úzke bývanie a inšpektori pri nich nenašli priestor pre ubytovanie vojakov, či ustajnenie koní, dom a pozemok s číslom 415 bol vhodný na ubytovanie dvoch vojakov a ustajnenie troch koní. Je potrebné uviesť, že jedného vojaka a jedného koňa si mohol dovoliť vydržiavať i majiteľ ďalšej, južnejšej parcely s číselným označením 416 a to isté platí i čísla 417. Ak na skúmanú plochu napasujeme domy č. 413 a 414, oba by v prameni niesli charakteristiku „úzke bývanie“. Ak by však išlo o domy č. 414 a 415, na úzku južnú parcelu by pripadol práve majetok vhodný na ubytovanie dvoch vojakov a ustajnenie troch koní. Pre toto však v archeologických prameňoch nenachádzame veľkú oporu. Ak by sa aj rozhranie medzi severnou a južnou parcelou posunulo severnejšie, pri priznaní aspoň úzkeho prejazdu popri južnej stene domu 2/09 by severná parcela stále dosahovala šírku štandardných košických parciel. Možné nezrovnalosti medzi situáciou rekonštruovanou z písomných prameňov a archeologickými prameňmi treba teda pripustiť.

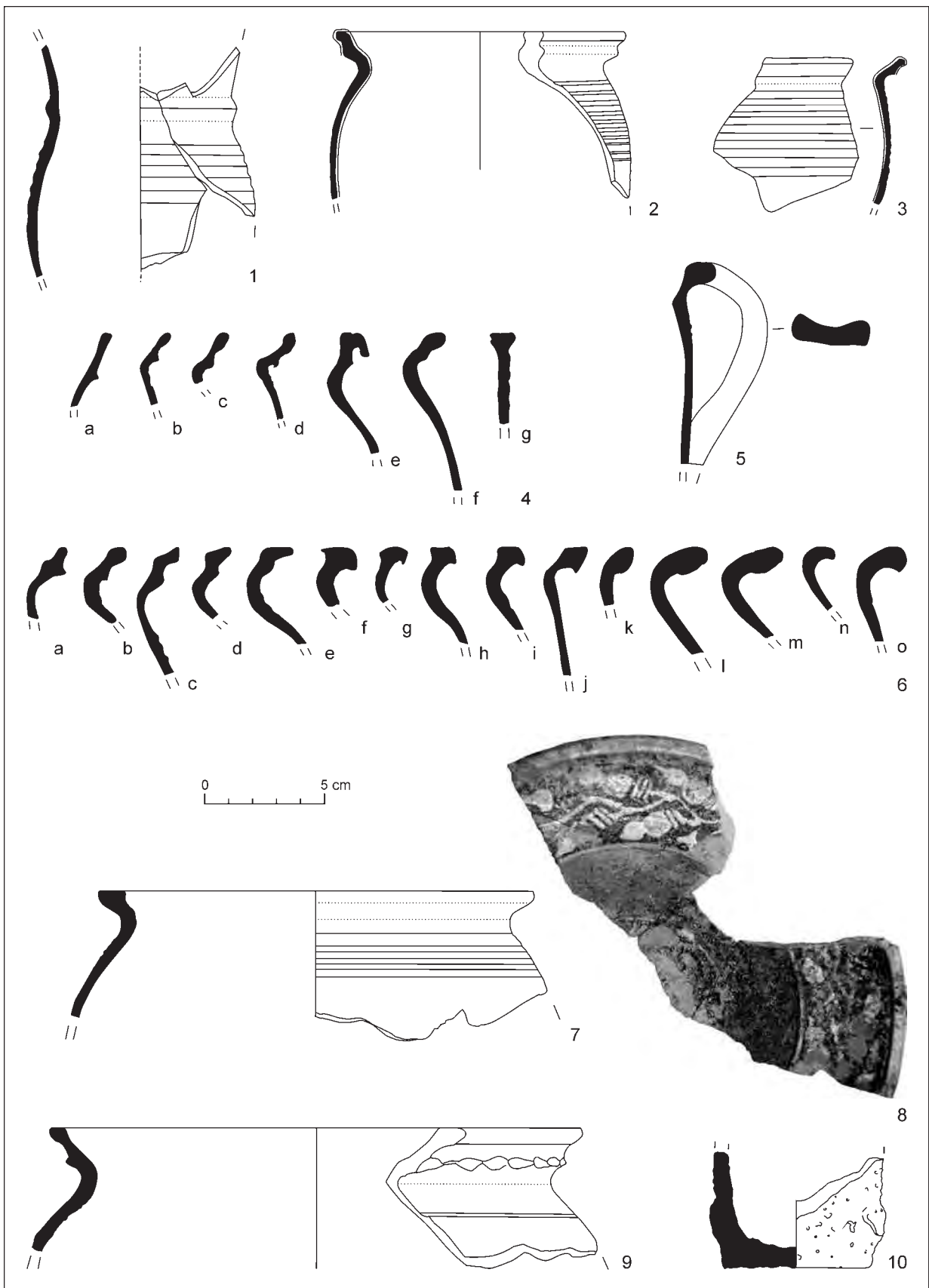
Historická východná hranica oboch parciel pravdepodobne nekopírovala súčasnú katastrálnu hranicu medzi parcelou 16/1 a parcelami 15/4 a 15/5. Dá sa to konštatovať najmä pre polohu objektu 2/10, ktorý s istotou ležal na oboch stranách tejto hranice. Možno ju predpokladať o niekoľko metrov východnejšie. Ak by to tak nebolo, objekty 1/10 a 7/10 by už nepatrili k parcele obrátenej k Mäsiarskej ulici, ale stáli by pri západnej hranici parcely Hlavná 100. Ani táto eventualita sa nedá vylúčiť, žiadne pozostatky parcelných hraníc sa archeologickým výskumom nepodarilo odкрыť. Nemožno tiež vylúčiť, že každá z dvoch parciel na skúmanej ploche mala svoju východnú hranicu v inej polohe.

Obdobie mladšieho novoveku

Zánik sídelnej funkcie na oboch parcelách možno predpokladať niekedy na prelome 17. a 18. stor. Tak ako sa domy vytrácajú z dobových súpisov majiteľov, tak aj v archeologických prameňoch jasne vidieť ústup sídliskových objektov oproti predchádzajúcemu obdobiu. Pre prvú polovicu 18. stor. snáď možno ešte predpokladať nejakú formu dožívania opustených objektov. Pre obdobie druhej polovice 18. stor. a pre 19. stor. už máme doloženú novú situáciu, keď je územie oboch parciel pripojené k parcele na Hlavnej 100 a pretransformované na voľný priestor s parkovou úpravou. Pozoruhodné je, že žiadna z máp mesta z obdobia 19. stor. na parcele nezaznamenáva nijaké objekty. V prípade objektu 3/09 by sa dalo uvažovať o základe pre záhradný altánok, kde by neprekvapilo, že bol kartografmi opomenutý. No pri objektoch 10/09 a 8/10 už ide o rozsahom relatívne veľké a hlboko založené stavby. V snahe o vysvetlenie týchto nezrovnalostí možno len hypoteticky uvažovať o objekte 8/10 ako o zahĺbenej pivnici bez nadzemných častí a o objekte 10/09 len ako o ruine staršej stavby (obr. 41).

ZÁVER

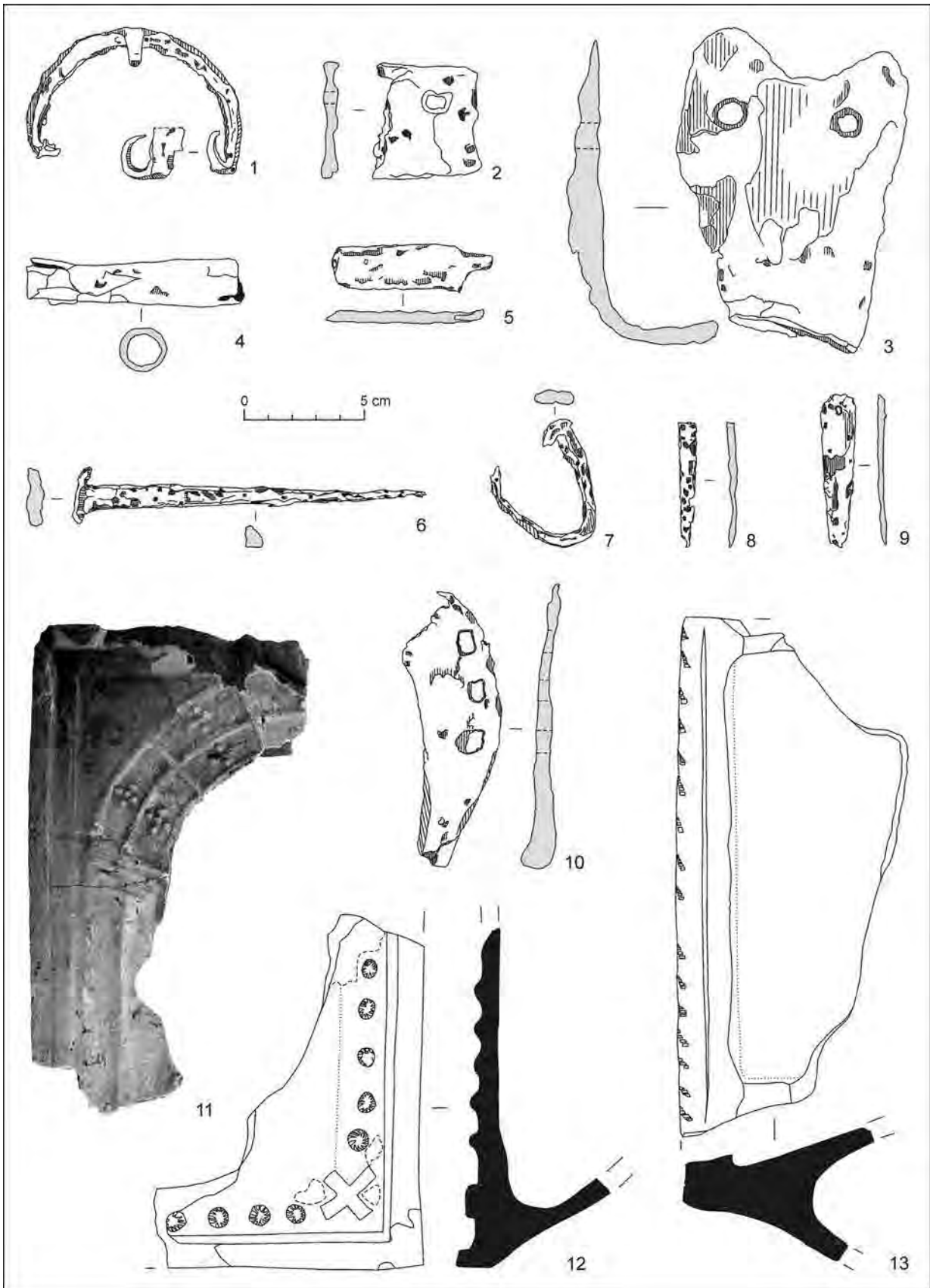
Stav výskumu vývoja mestských domových parciel v Košiciach, ale i v iných slovenských mestách bol zhodnotený iba pred nedávnym časom (*Rusnák 2011*). V Košiciach od vtedy pribudlo niekoľko prínosných realizácií archeologických i stavebno-historických výskumov. Niektoré z nich už boli i publikované (*Haviarová/Tihányi 2013; Krcho/Senteliková 2013; Rusnák 2012; Šimčík 2013*), viaceré na svoje spracovanie ešte čakajú. Pri úspešnom vypublicovaní aspoň najdôležitejších z nich sa Košice prvý krát priblížia stavu, kedy bude možné spracovať aspoň predbežné syntetické vyhodnotenie vývoja mestských parciel. K veľmi dôležitým patrí rozsiahly archeologický výskum vo dvore Hlavnej 27, kde sa podarilo preskúmať značnú časť parcely, zo sídelného hľadiska veľmi výraznej (*Roth/Haruštiak/Vereščáková 2013*), za pozornosť stojí i nález rozsiahlej stredovekej blokovej stavby vo dvore Hlavnej 75 (*Tajkov 2012*), ale i menší výskum vo dvore na Dominikánskom námestí 11 (*Rusnák 2013*). Dve sezóny archeologického výskumu na Mäsiarskej 57/A predstavujú v spomínanom úsilí veľký prínos, najmä preto, že skúmaná plocha ponúkla možnosť pomerne širokého pohľadu a to z priestorového i chronologického hľadiska. Umožnilo nám to načrtnúť obraz vývoja na parcele, ktorá z hľadiska umiestnenia v mestskej zástavbe patrila skôr k periférnym a z pohľadu sídelnej intenzity k menej exponovaným.

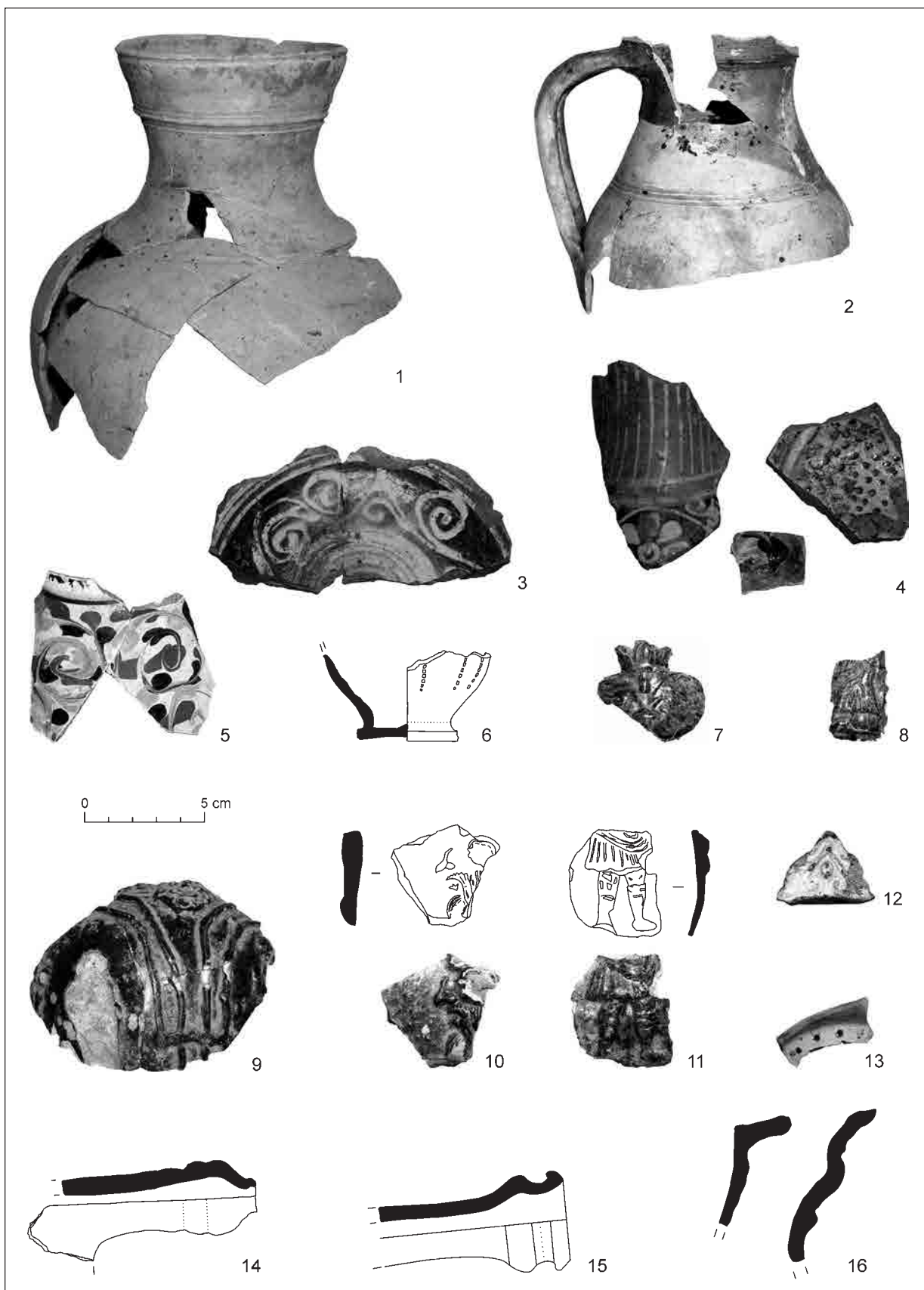
Tab. I. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, výber nálezov. 1-3, 5, 7-9 – fragmenty keramických nádob; 4a-g – výber profilov stolovej keramiky; 6a-o – výber profilov hrncov; 10 – fragment taviaceho téglika.

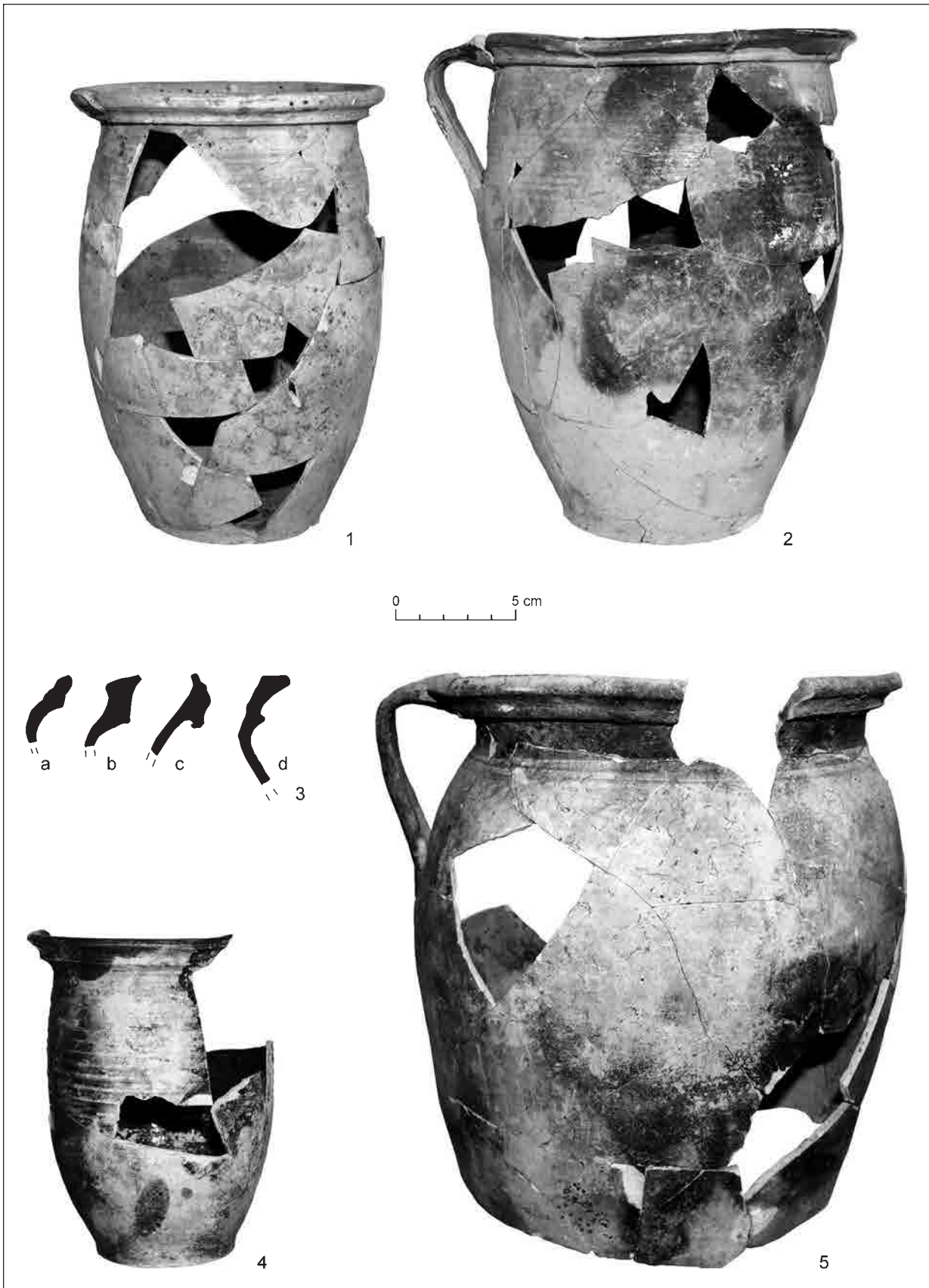
Tab. II. Košice, Mäsiarska 57/A. 1-13 – objekt 2/09; 14 – situácia 4/09; výber nálezov. 1-4, 7 – keramika; 5, 6 – sklo; 8, 10 – kosť; 9, 11 – železné predmety; 12-14 – bronzové predmety.

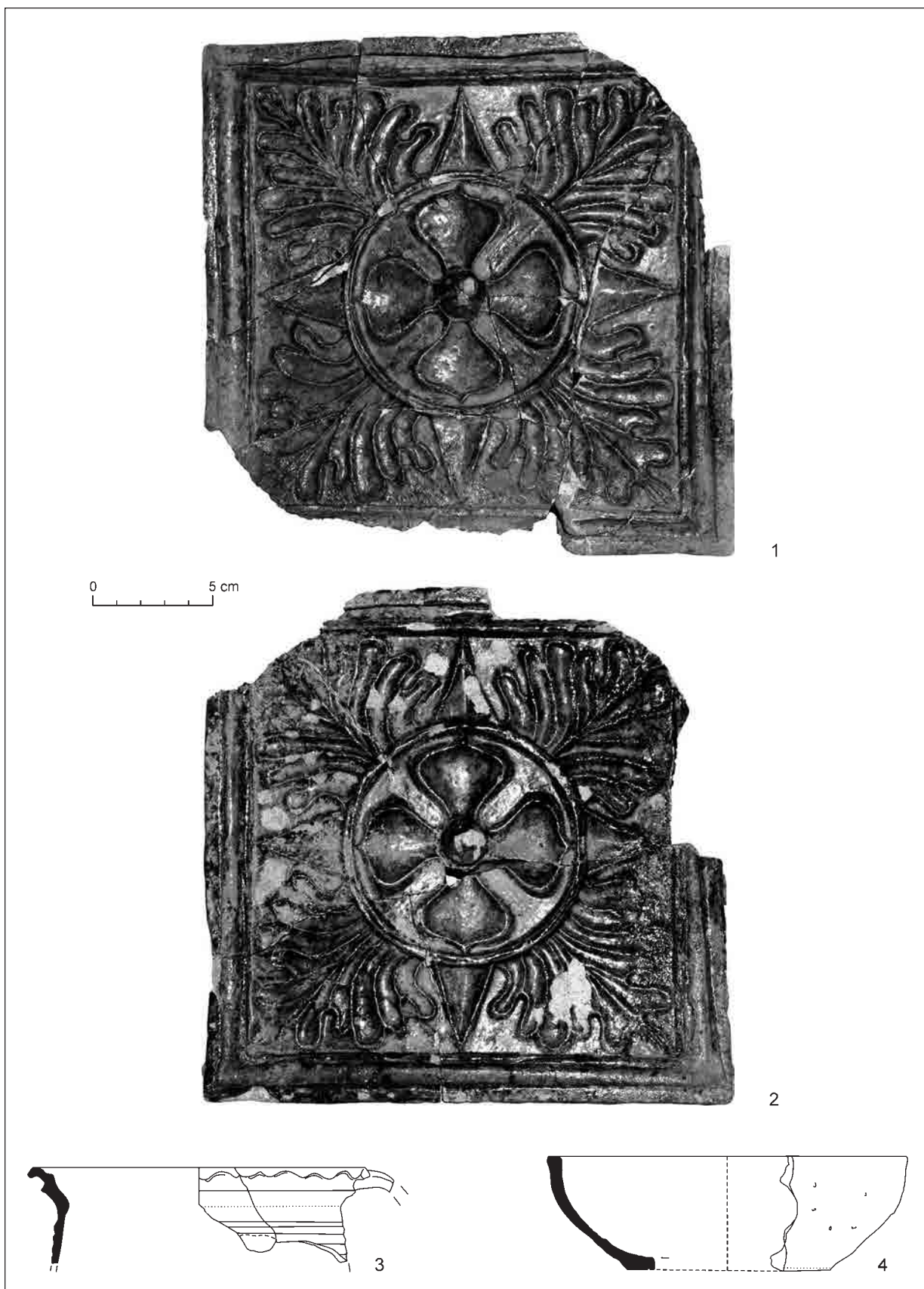
Tab. III. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, výber nálezov. 1-10 – železné predmety; 11-13 – kachlice.

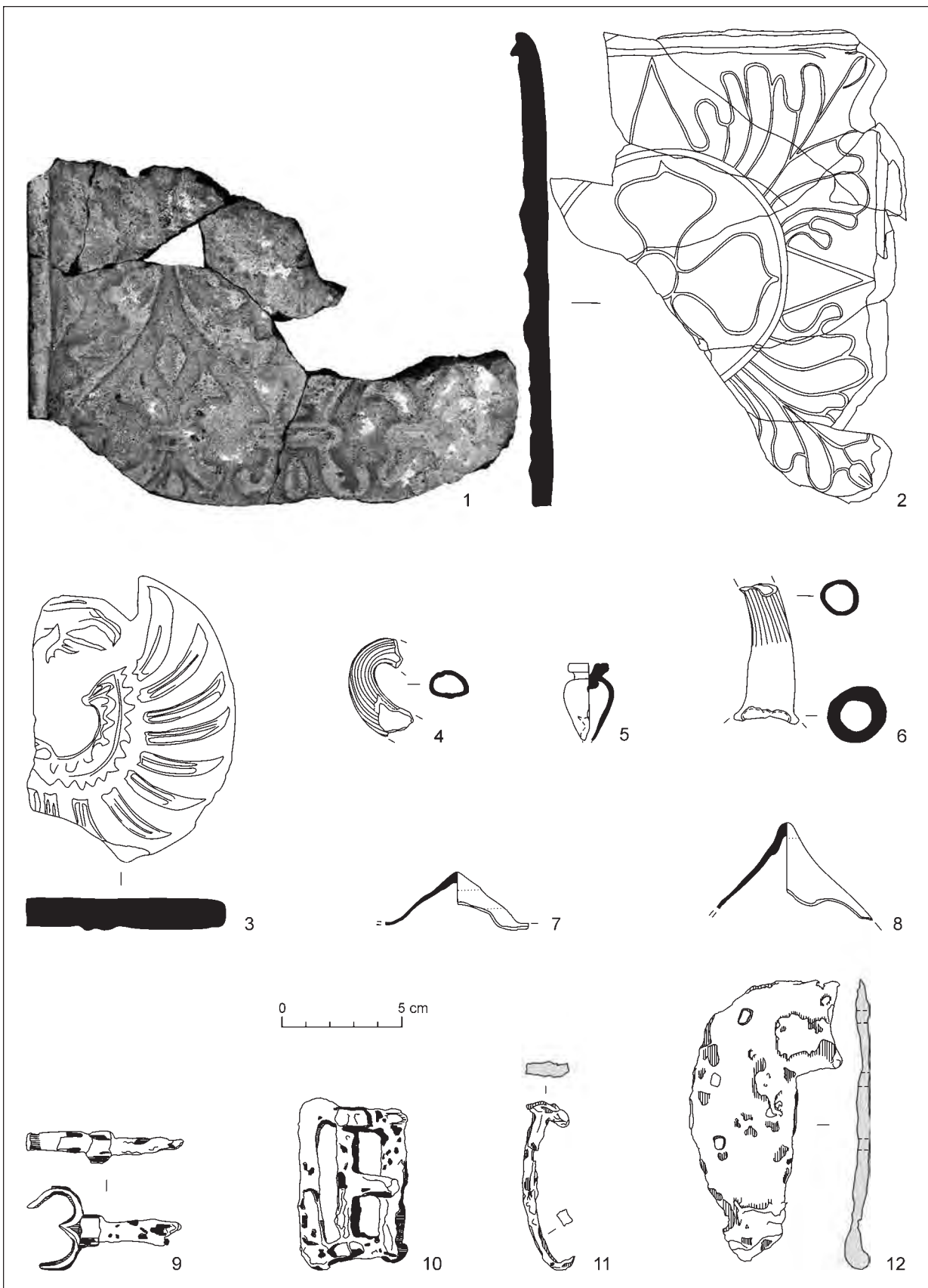
Tab. IV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, výber nálezov keramiky.

Tab. V. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, výber nálezov keramiky.

Tab. VI. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, výber nálezov. 1, 2 – kachlice; 3, 4 – keramika.

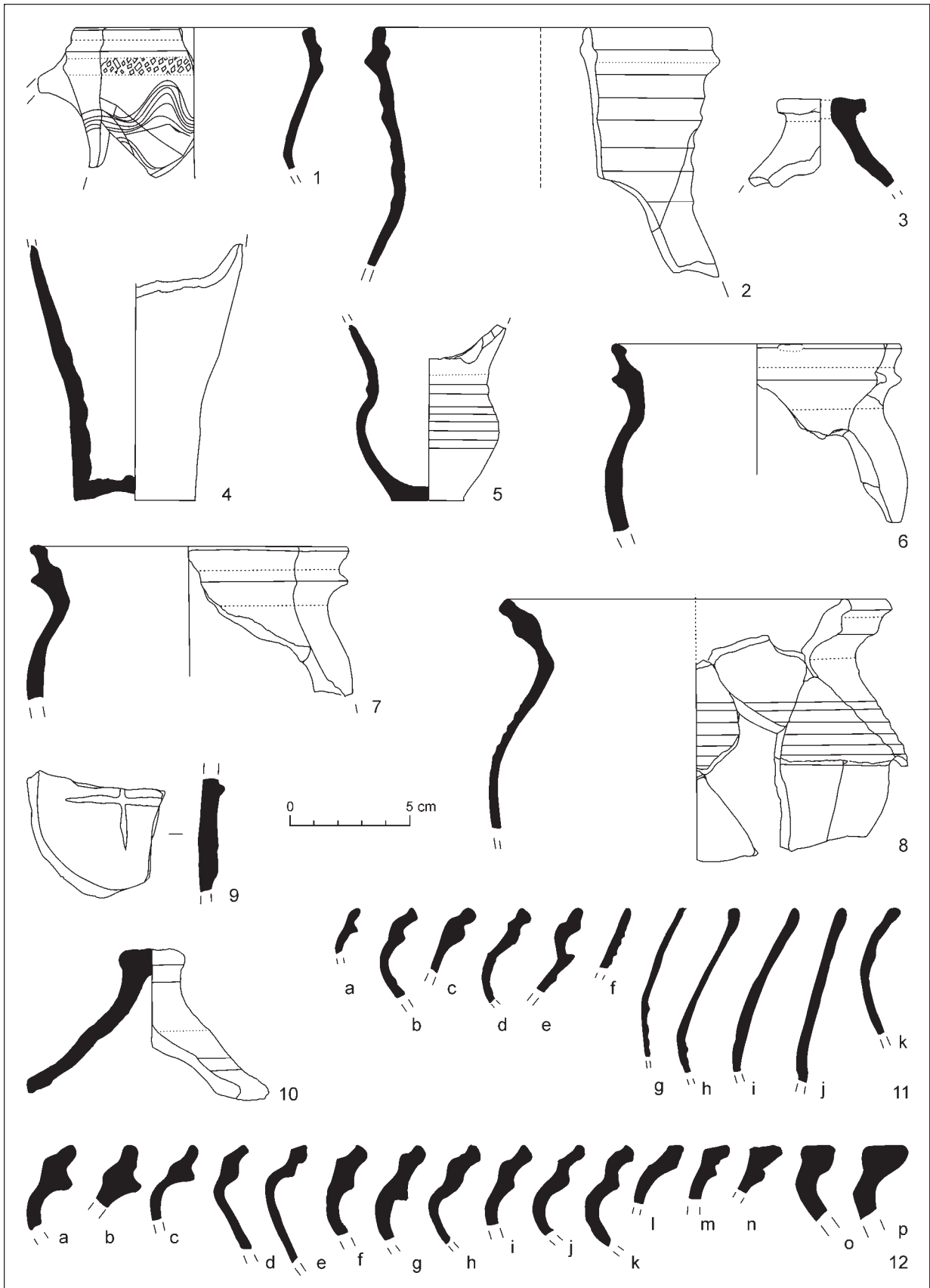

Tab. VII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, výber nálezov. 1–3 – kachlice; 4–8 – sklo; 9–12 – železné predmety.

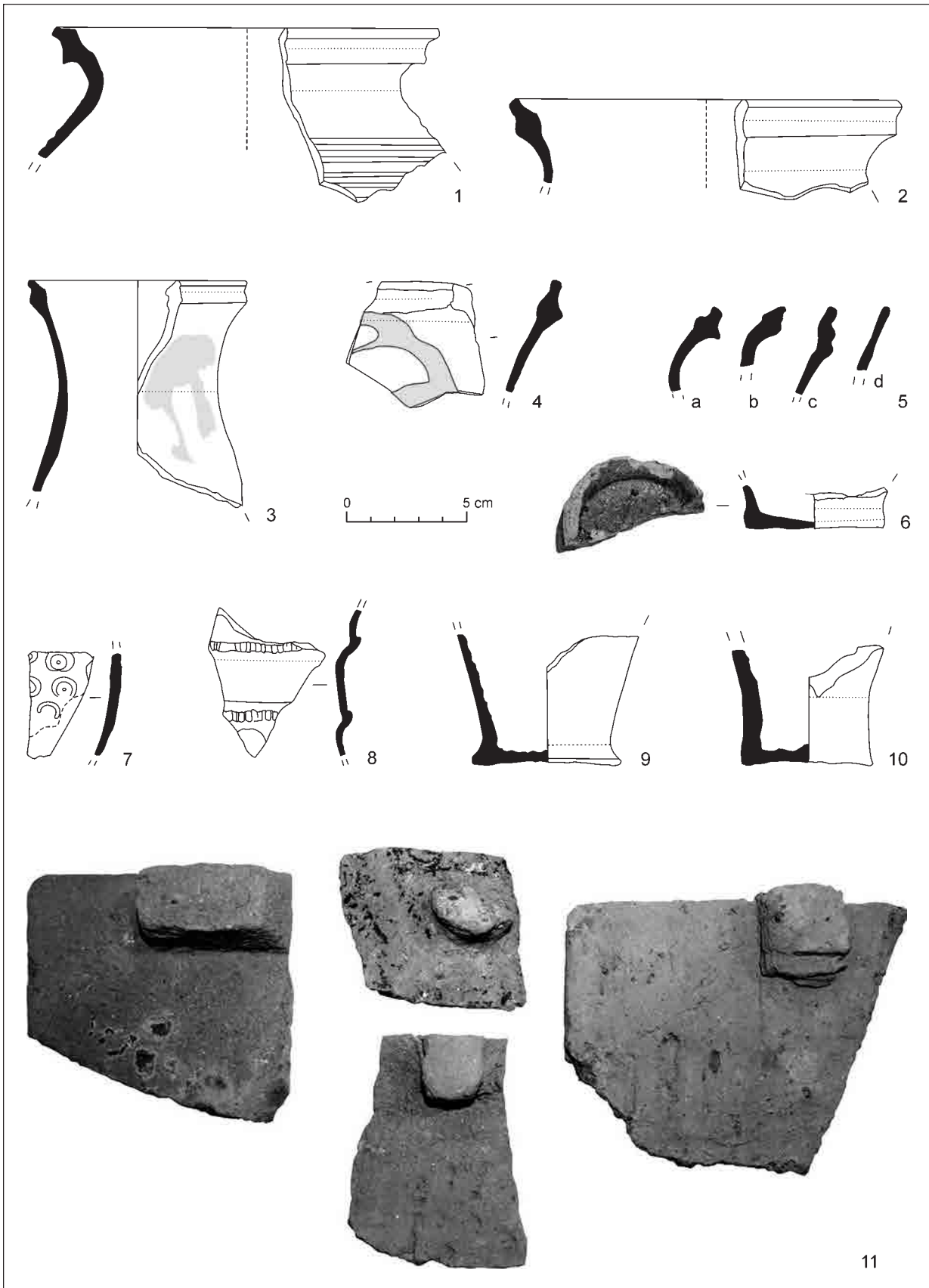

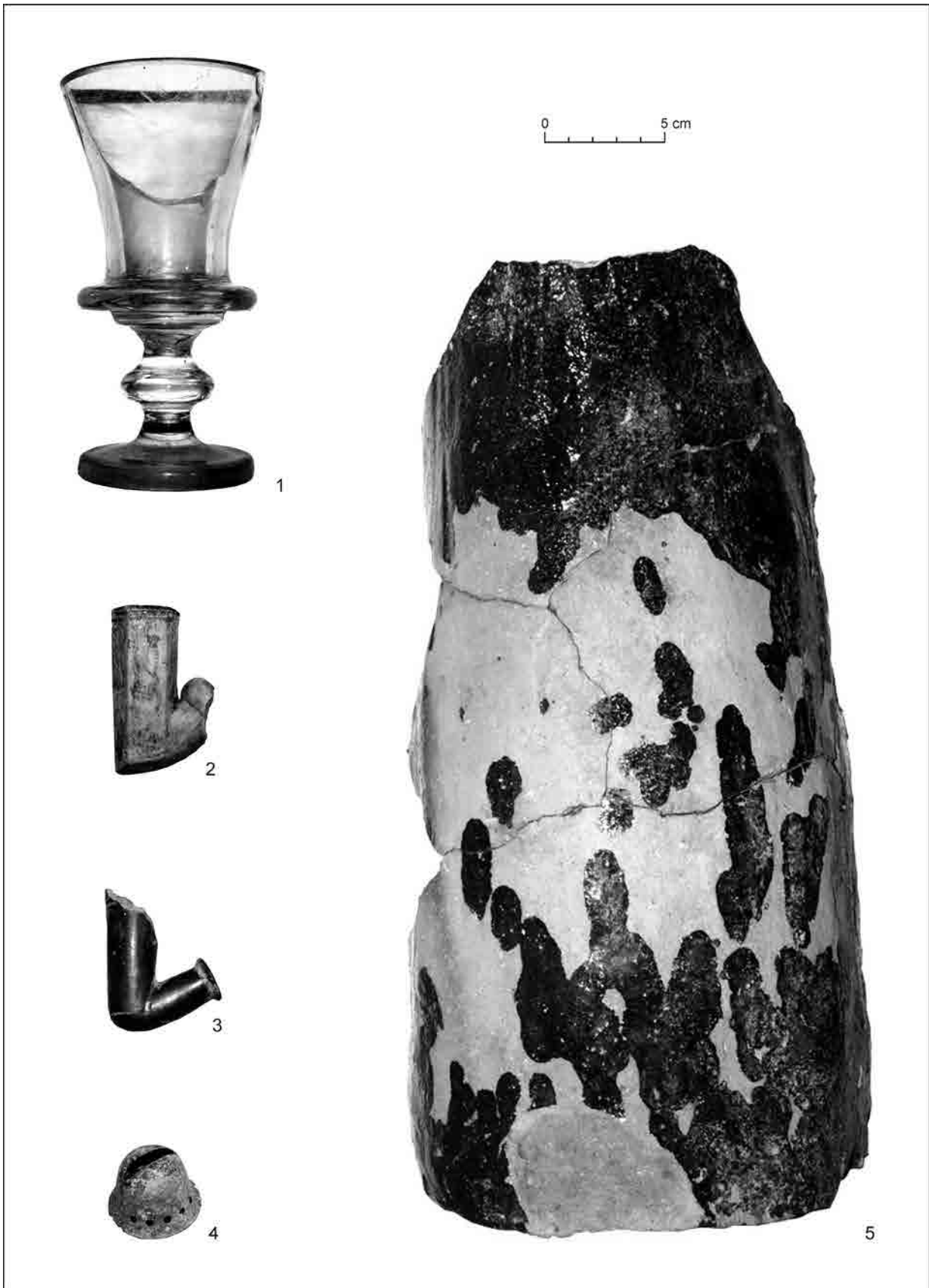
Tab. VIII. Košice, Mäsiarska 57/A. 1-6 – objekt 8/09; 7-10 – objekt 7/09; výber nálezov. 1, 2, 6, 8-10 – keramika; 3-5 – železné predmety; 7 – bronzový predmet.

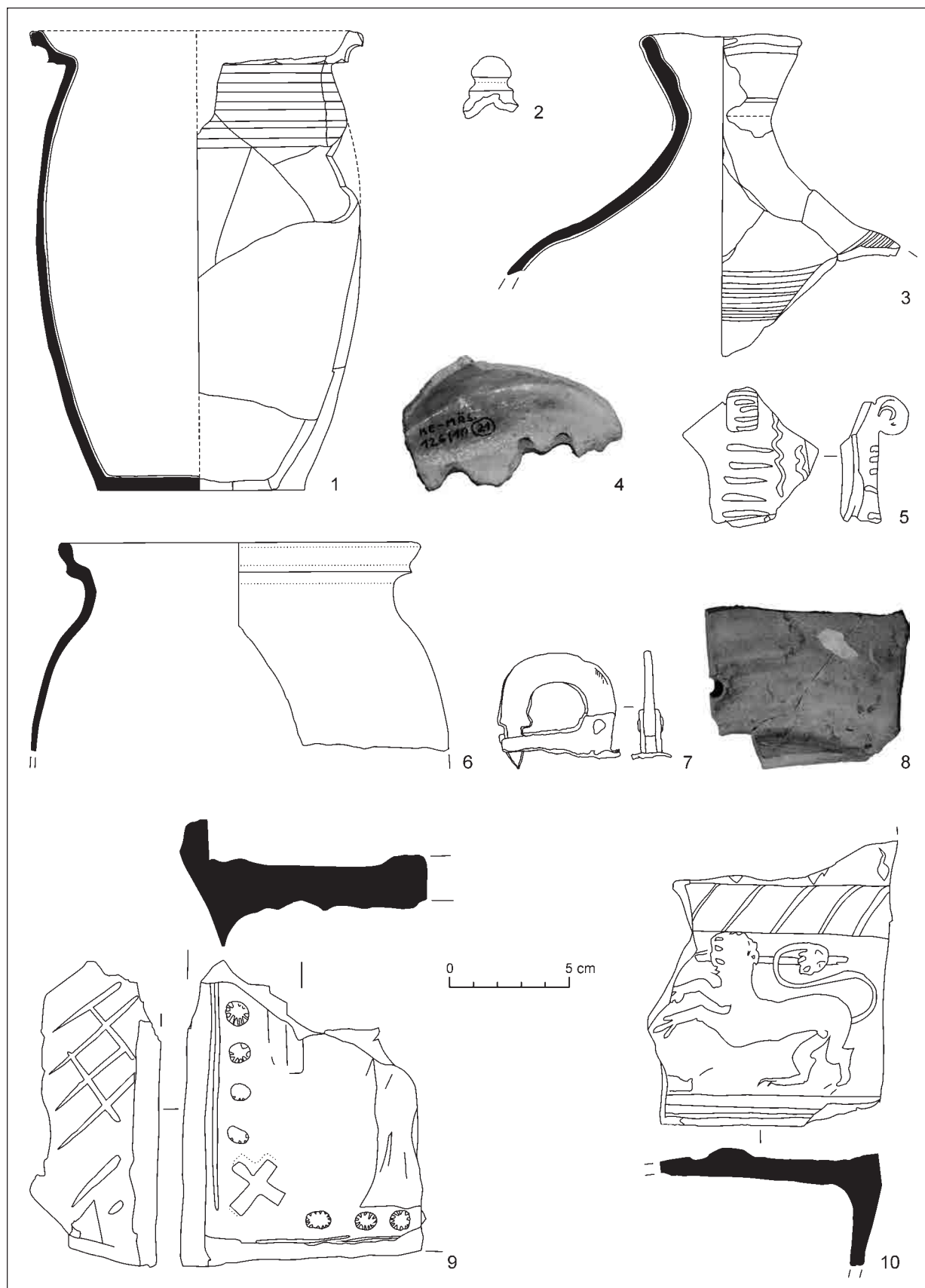
Tab. IX. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/09, výber nálezov. 1-9 – fragmenty nádob; 11a-k – výber profilov stolovej keramiky; 12a-p – výber profilov kuchynskej keramiky.

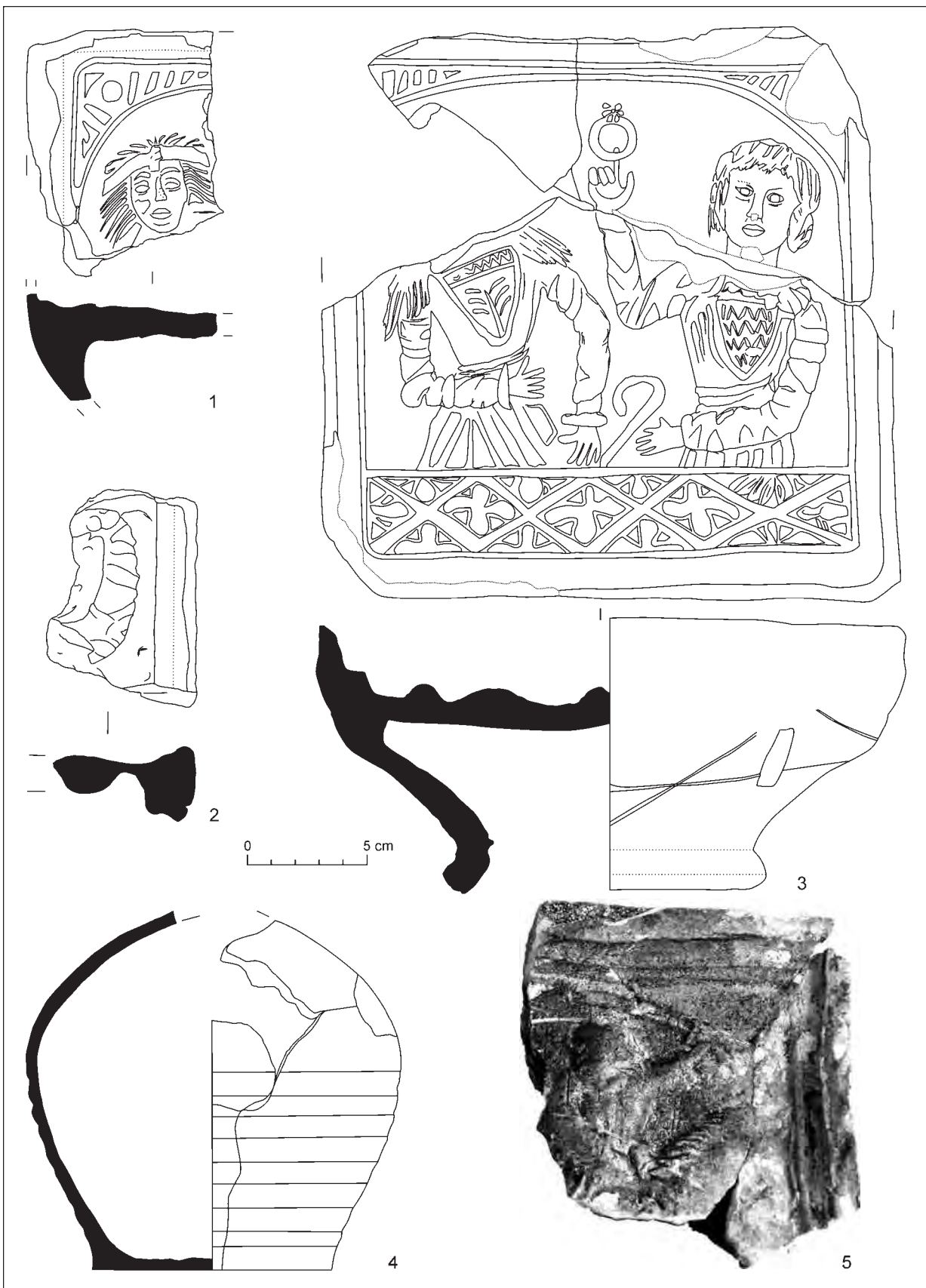
Tab. X. Košice, Mäsiarska 57/A. 1, 2 – objekt 9/09; 3–10 – objekt 11/09; 11 – situácia 9/09; výber nálezov. 1–10 – keramika; 5a–d – výber profilov; 11 – stavebná keramika.

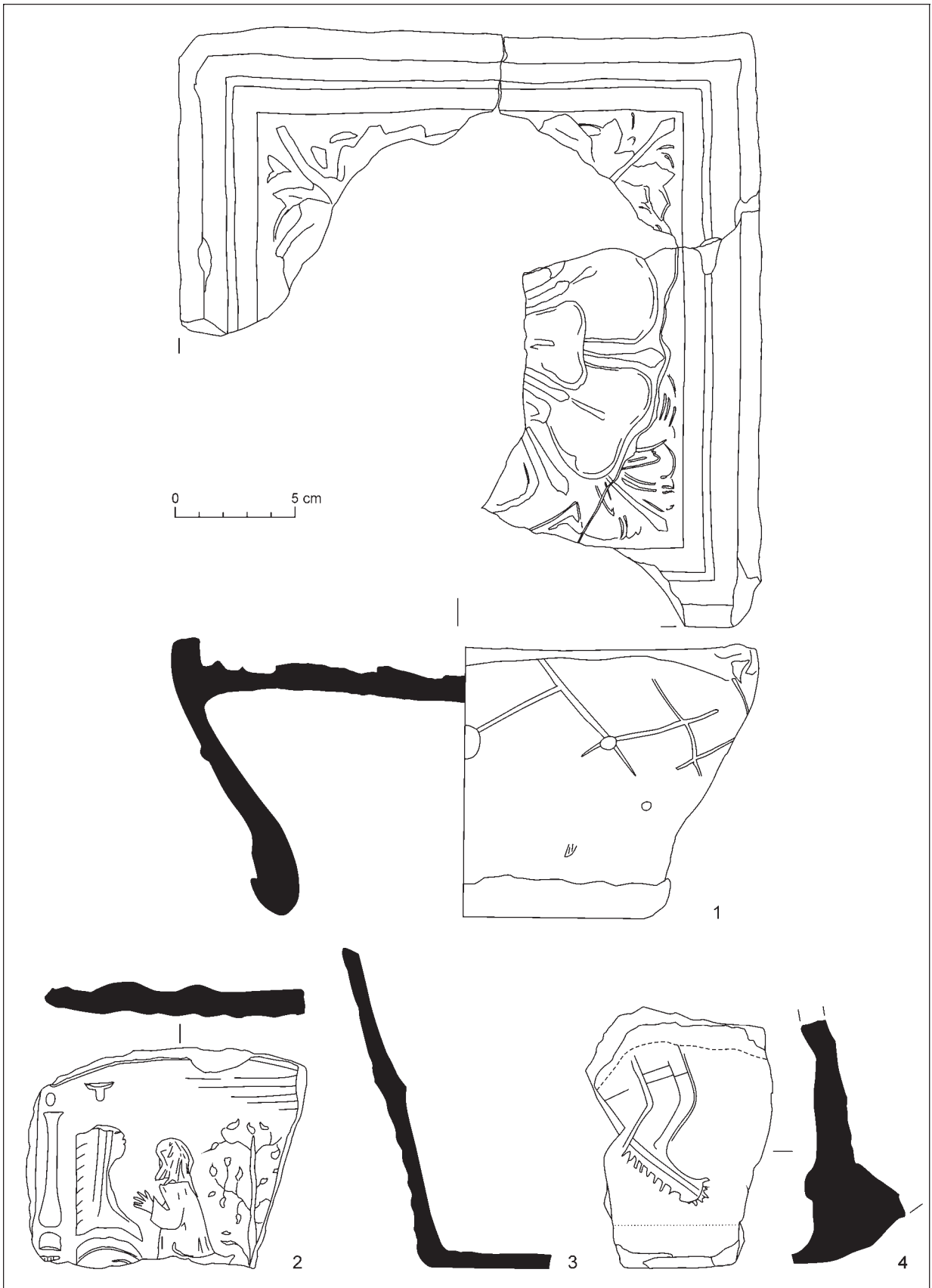
Tab. XI. Košice, Mäsiarska 57/A. 1-4 – objekt 10/09; 5 – situácia 9/09; výber nálezov. 1 – sklo; 2, 3 – keramické fajky; 4 – kovový kryt na petrolejovú lampu; 5 – stavebná keramika.

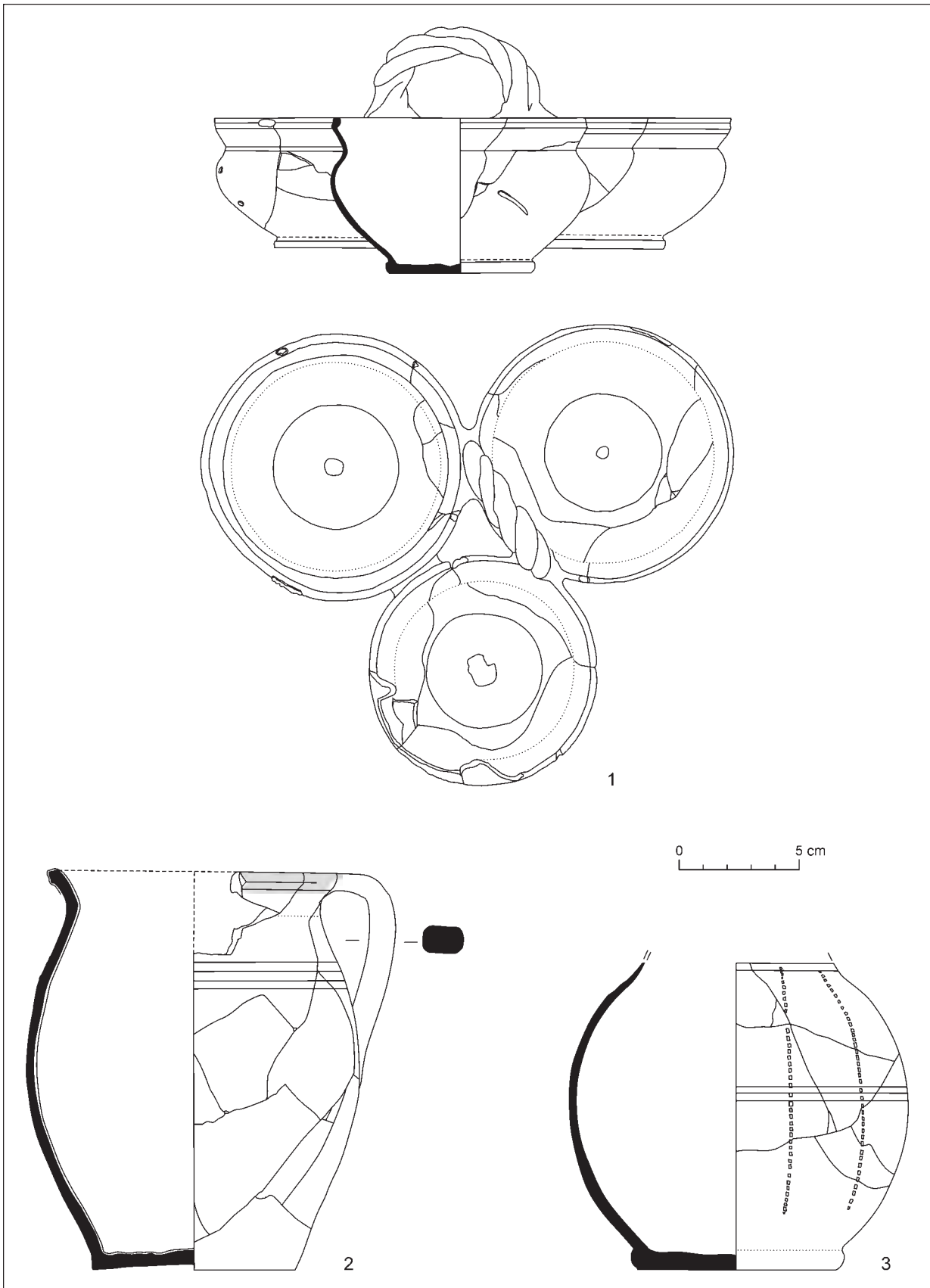
Tab. XII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, výber nálezov. 1–6, 8 – keramika; 7 – železná spona; 9, 10 – kachlice.

Tab. XIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, výber kachlíc.

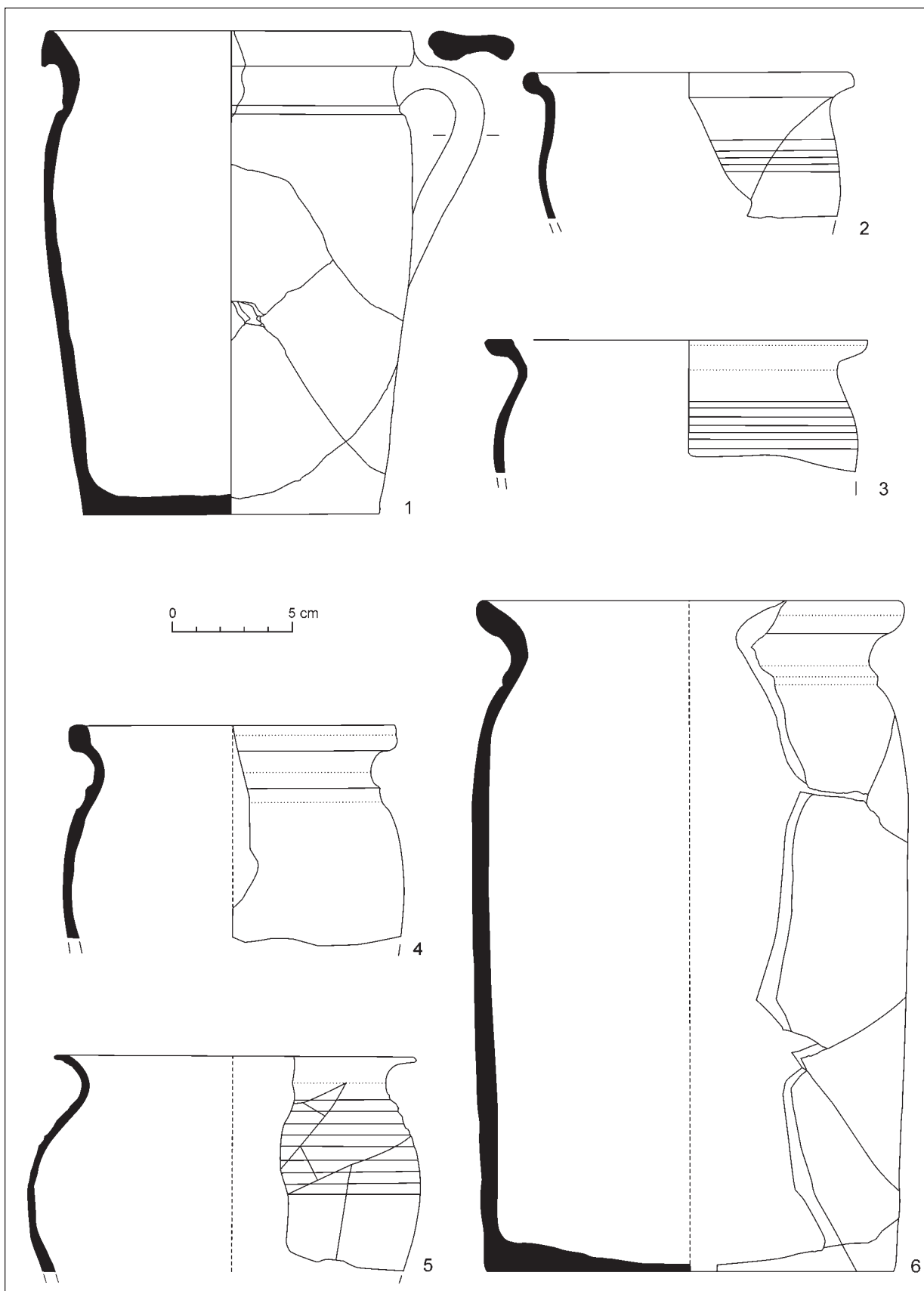

Tab. XIV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, výber kachlíc.

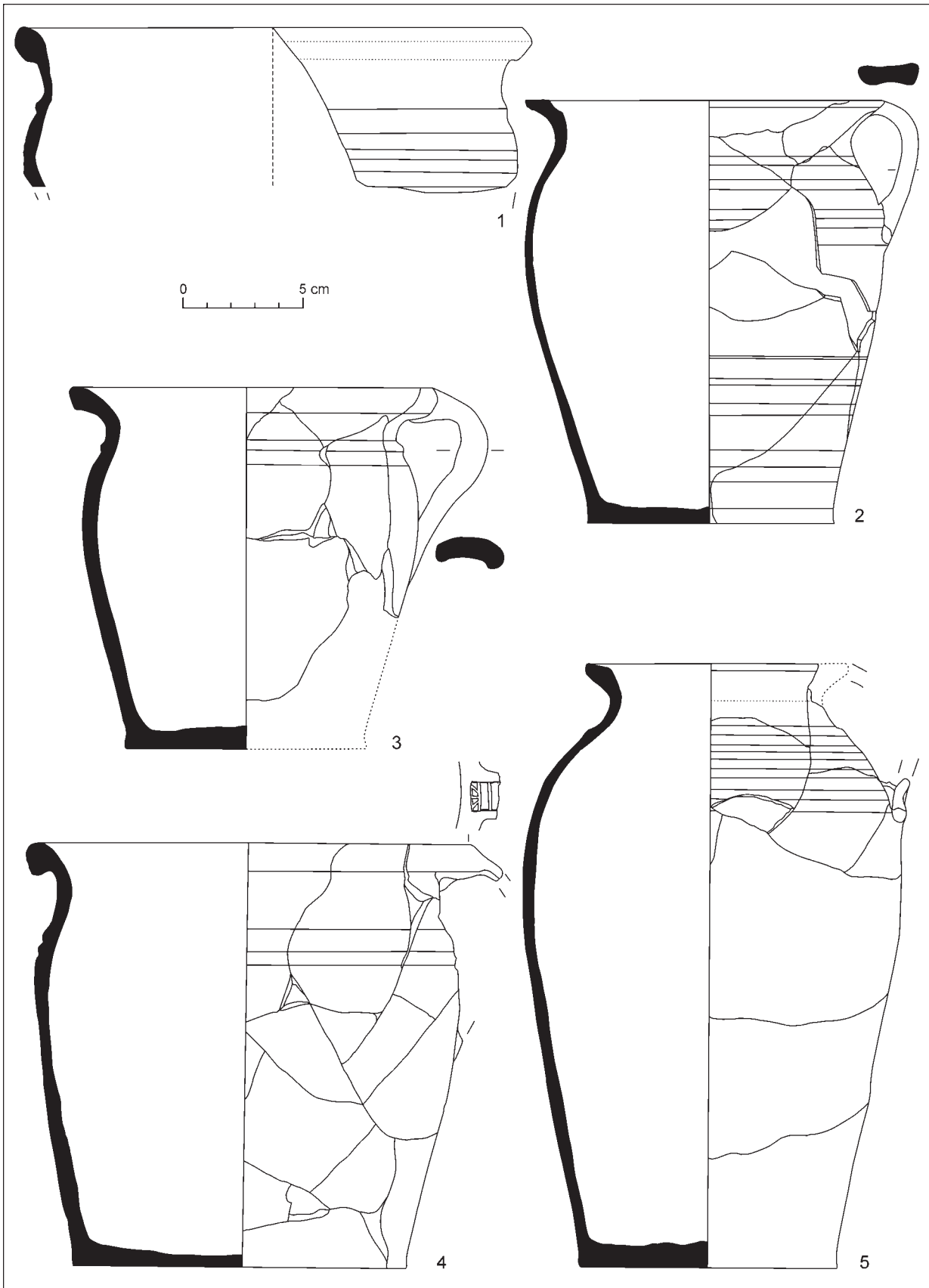

Tab. XV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/10, výber keramických nálezov.

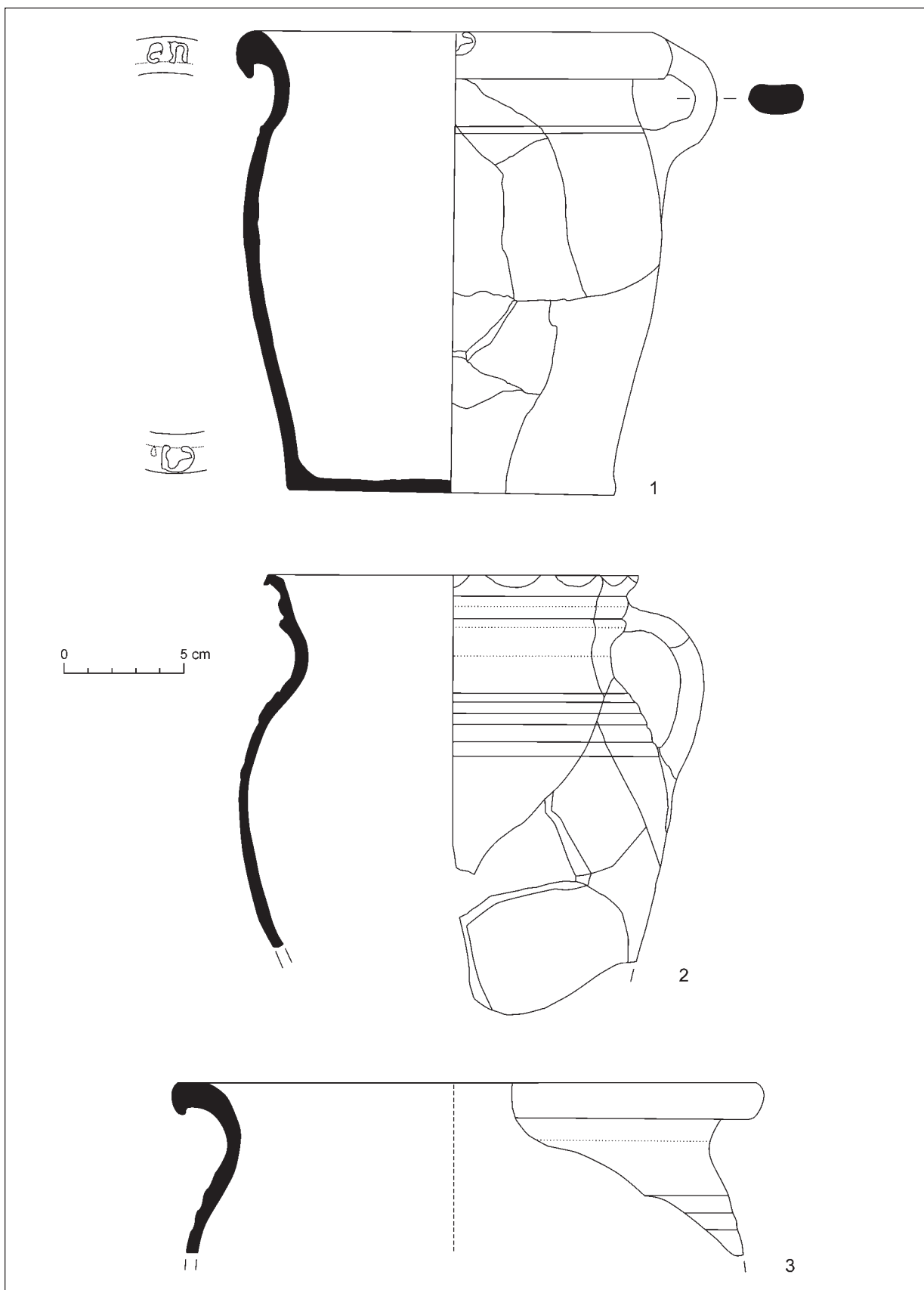

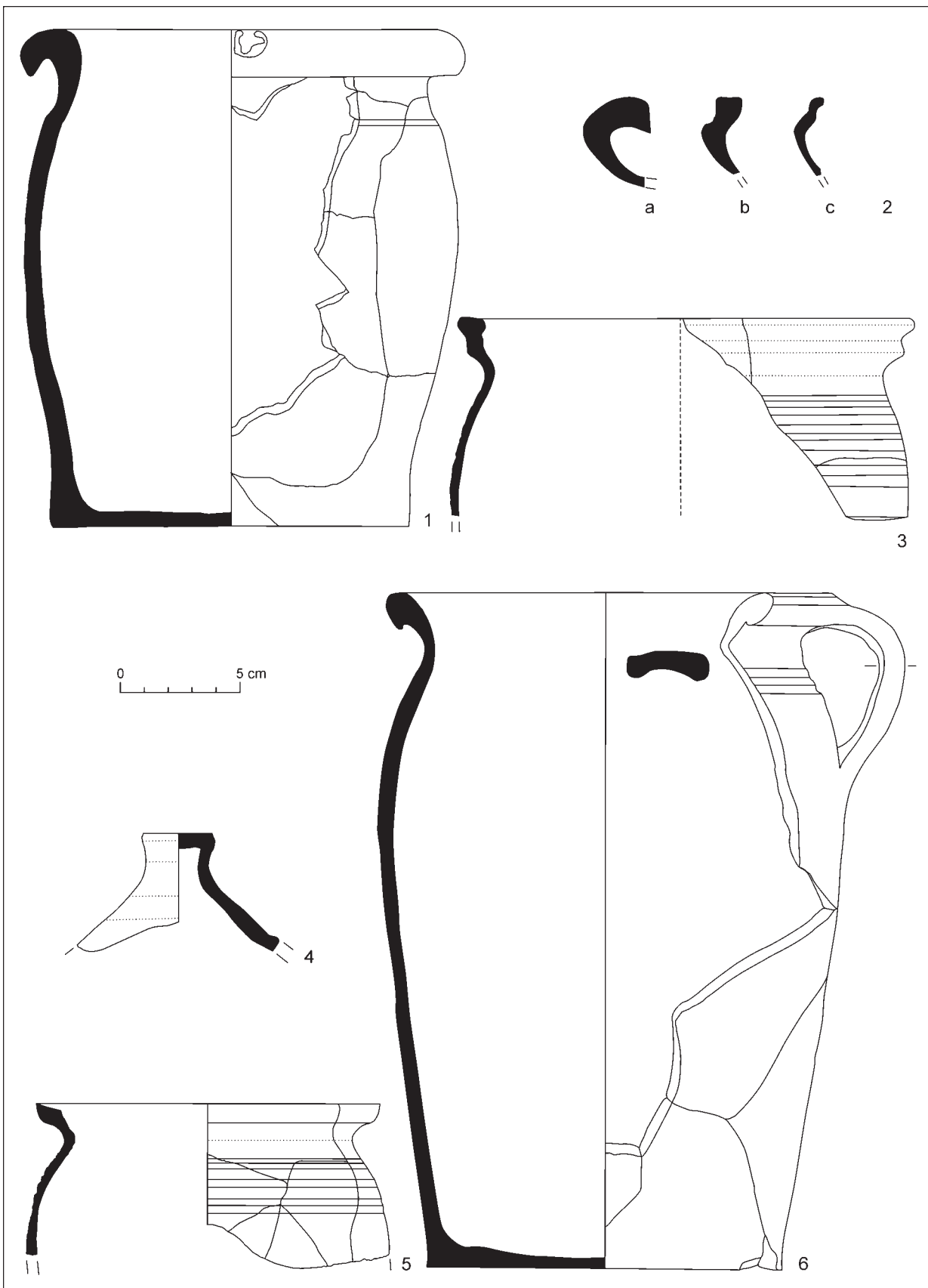
Tab. XVI. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, výber keramických nálezov.

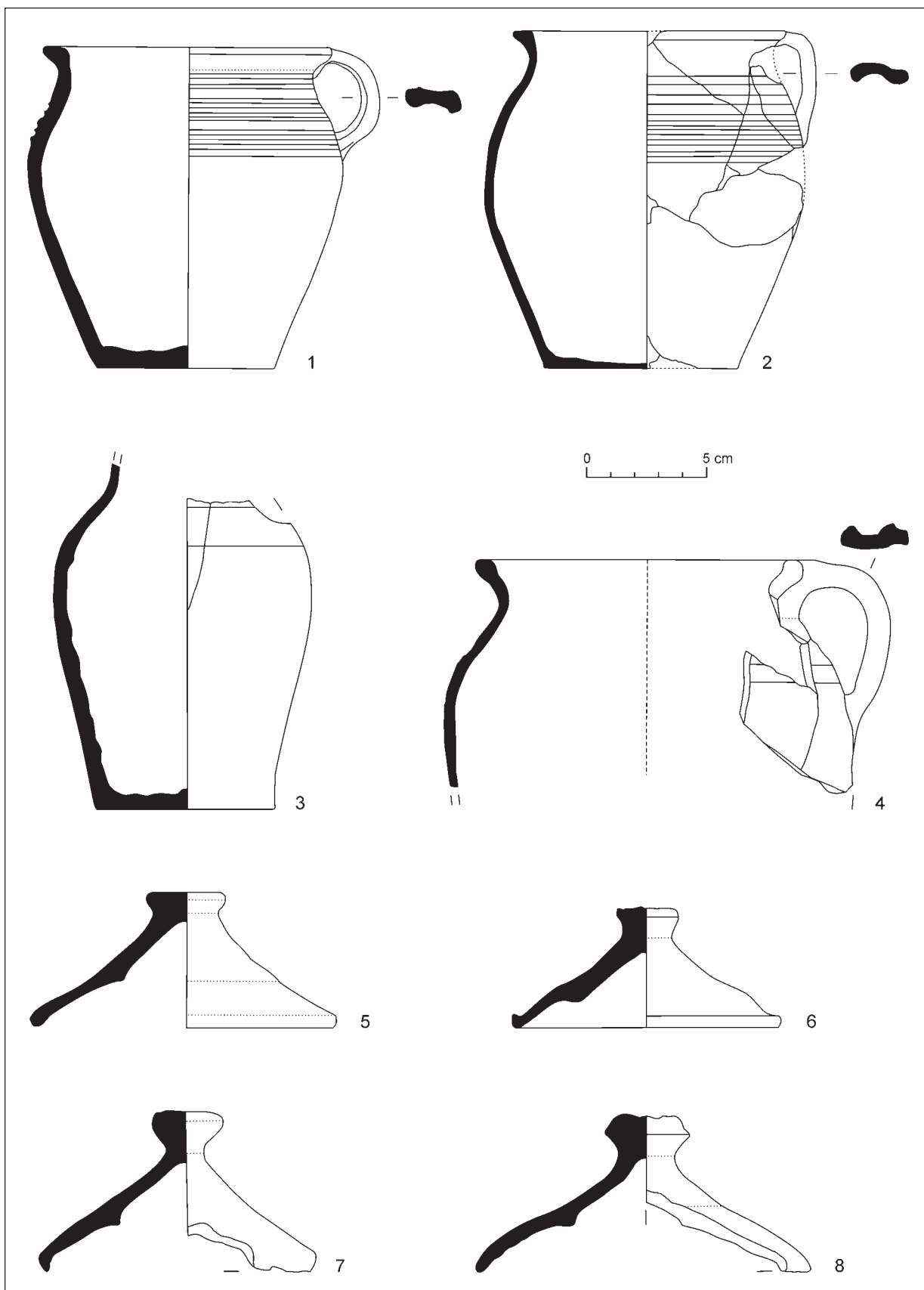
Tab. XVII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, výber keramických nálezov.

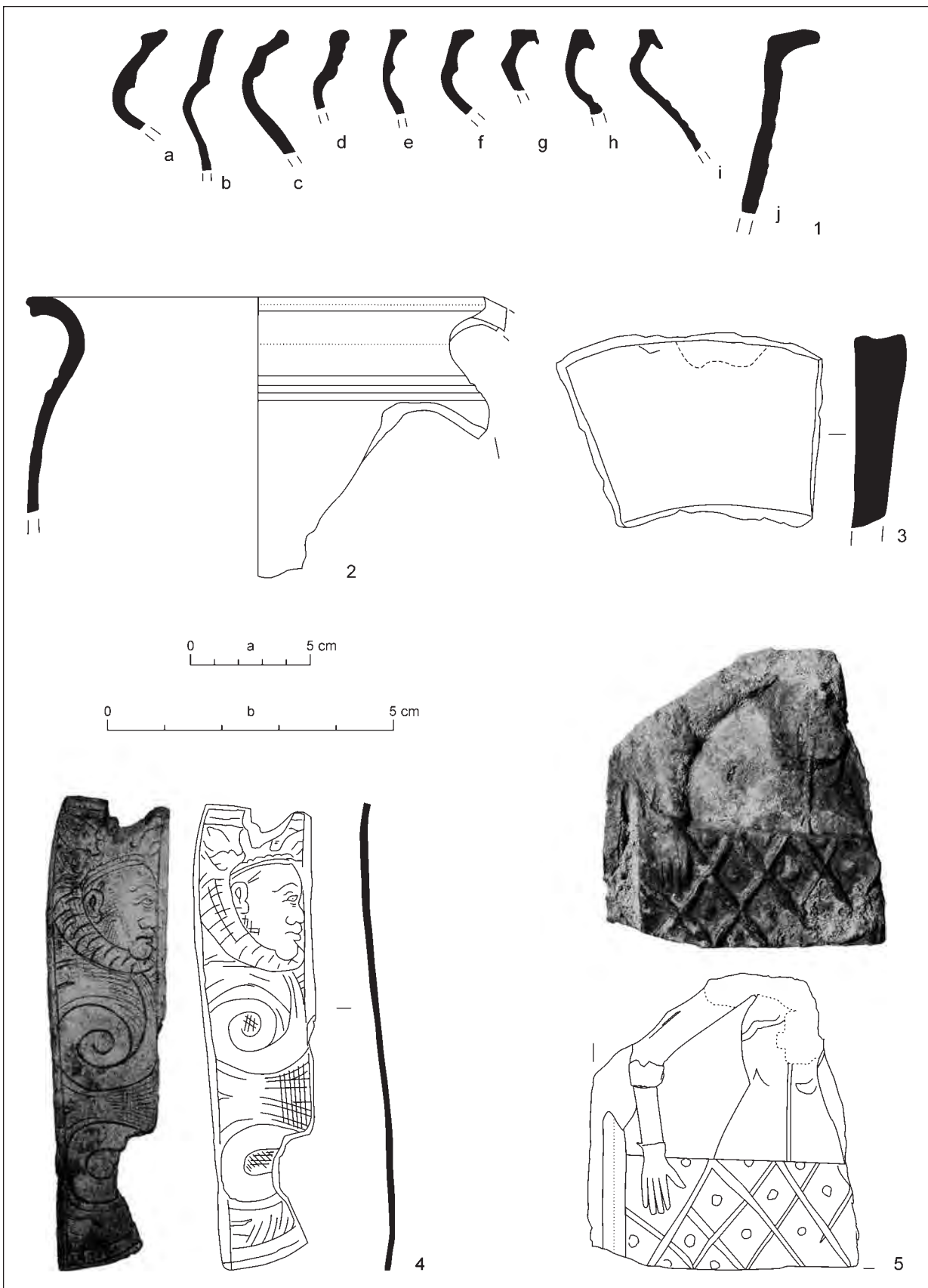
Tab. XVIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, výber keramických nálezov.

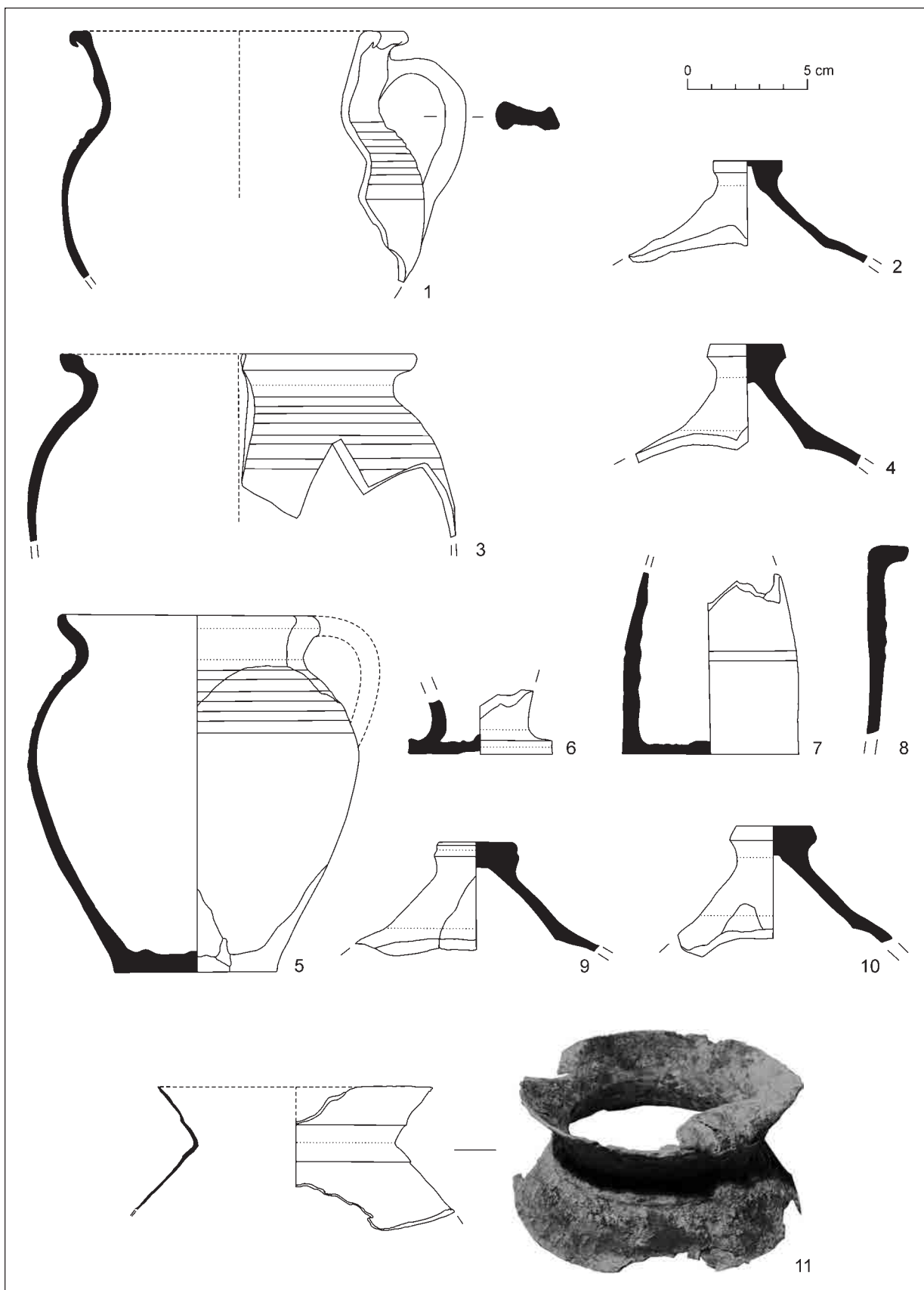
Tab. XIX. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, výber keramických nálezov.

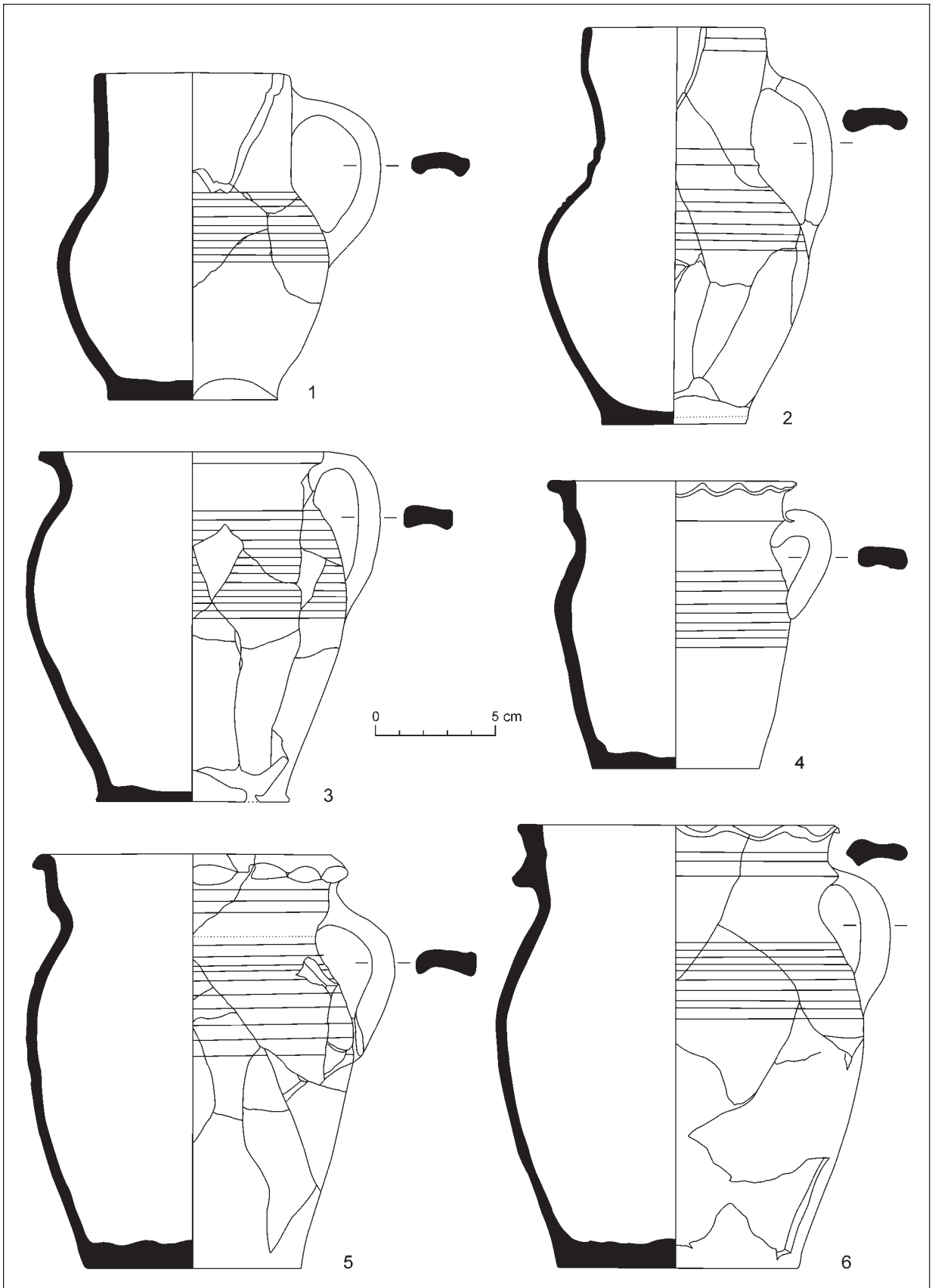
Tab. XX. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/10, výber keramických nálezov.

Tab. XXI. Košice, Mäsiarska 57/A. 1 – objekt 10/10; 2–5 – objekt 4/10; výber nálezov. 1a–j – výber keramických profilov; 2, 3 – keramika; 4 – kosť; 5 – kachlica. Mierka: a – 1–3, 5; b – 4.

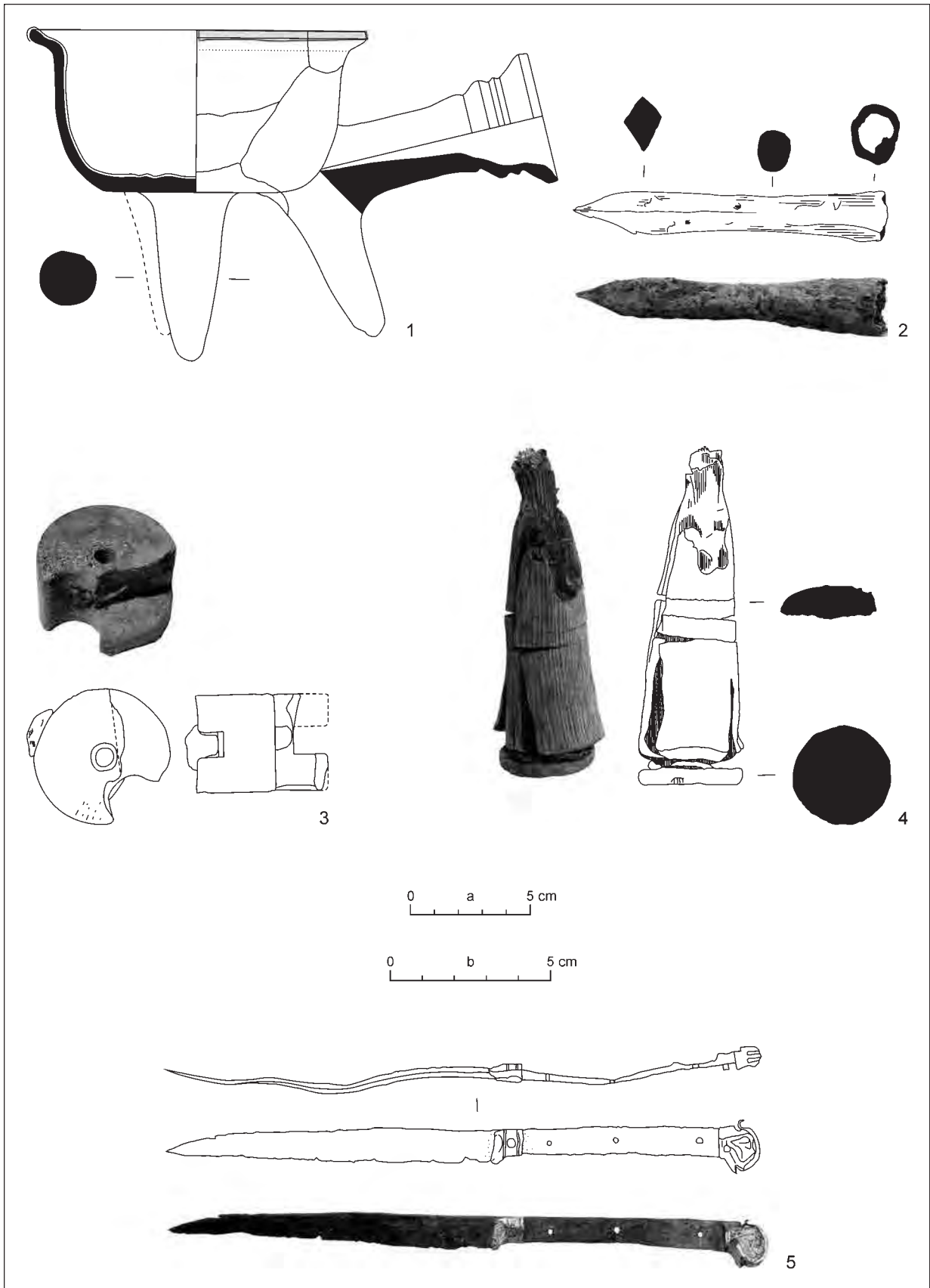

Tab. XXII. Košice, Mäsiarska 57/A. 1-4 – objekt 6/10; 5-11 – objekt 7/10; výber nálezov. 1-10 – keramika; 11 – železný predmet.

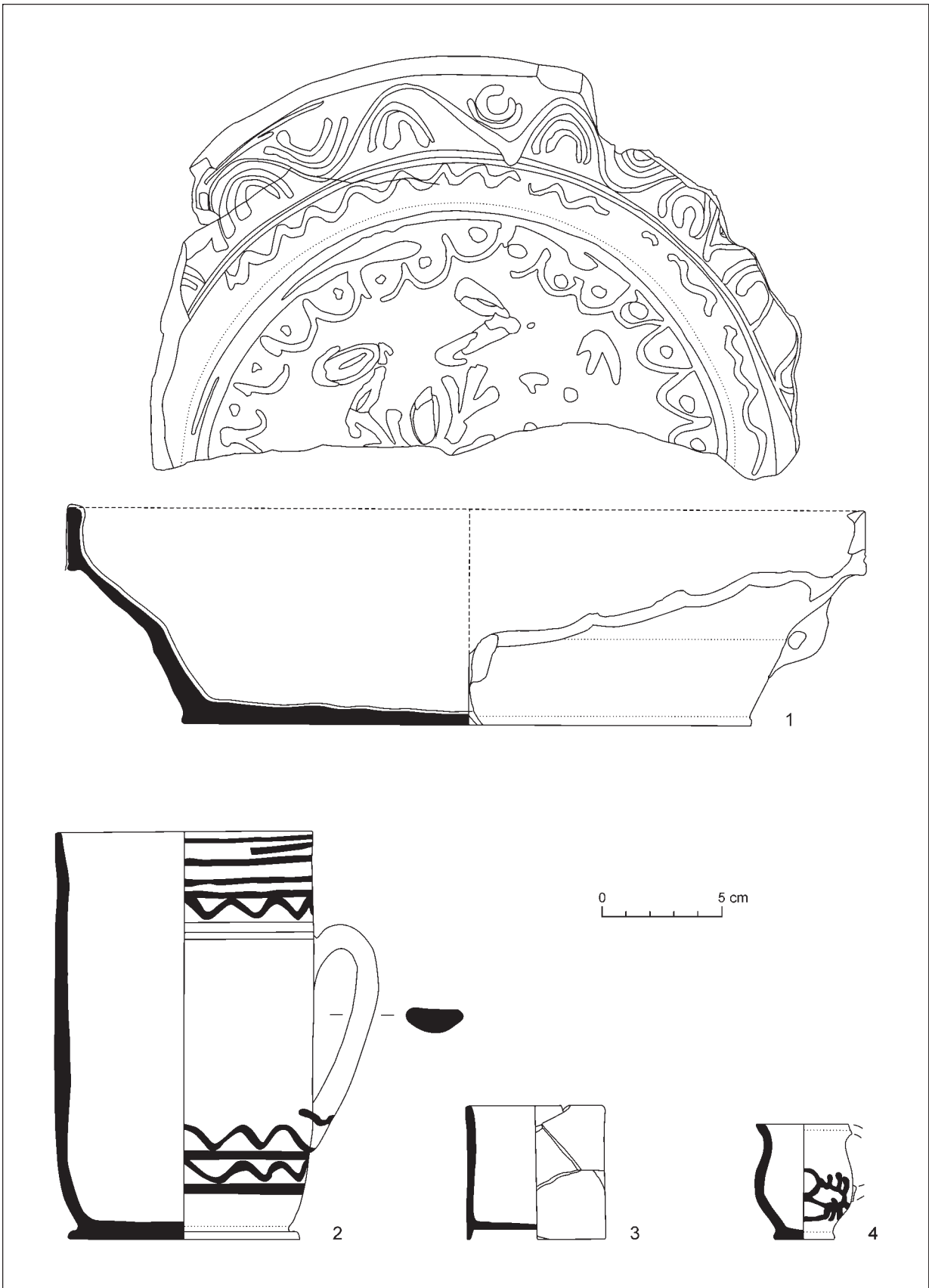

Tab. XXIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, výber keramických nálezov.

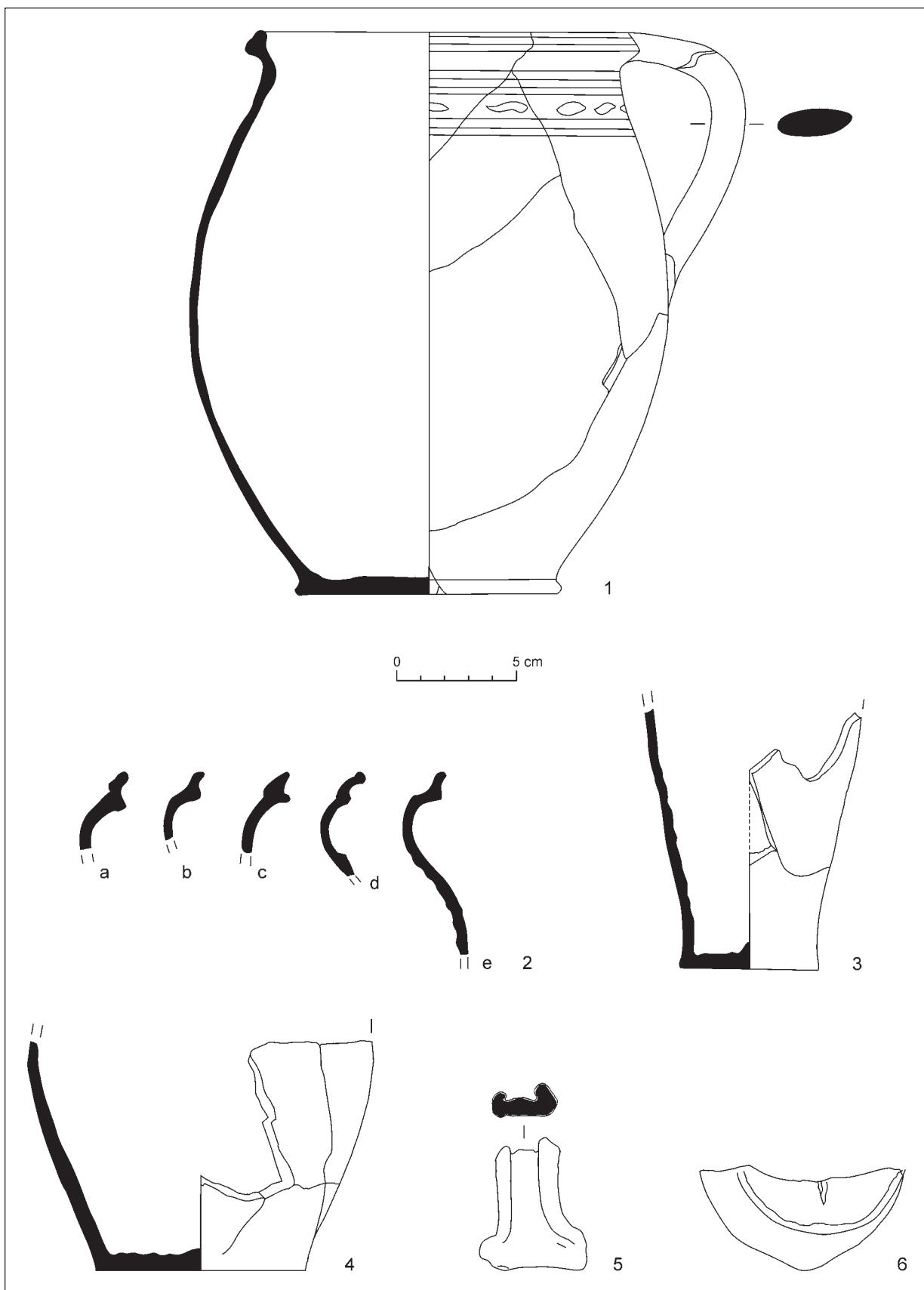

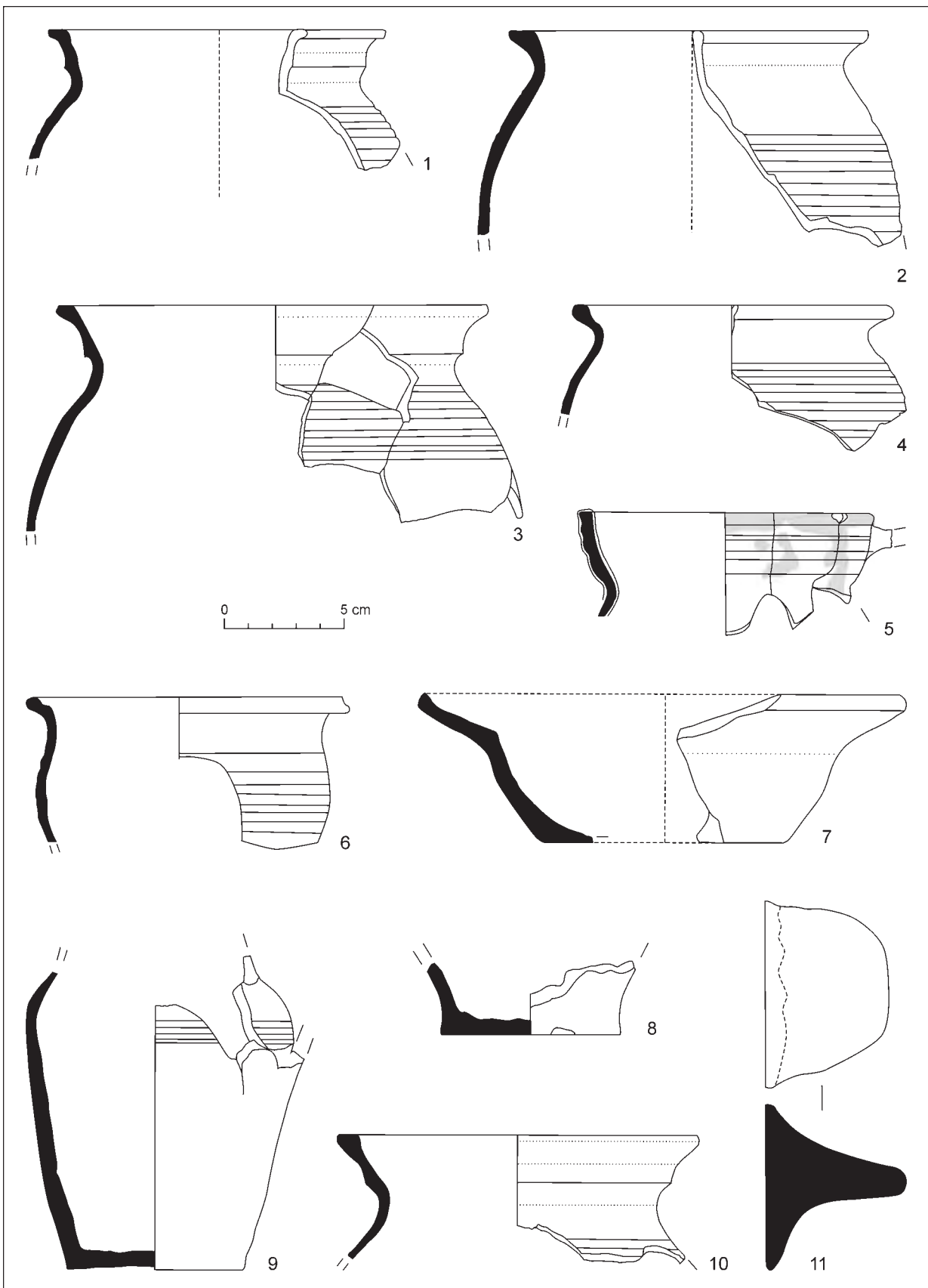
Tab. XXIV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, výber nálezov. 1 – keramika; 2, 5 – železné predmety; 3 – kostný predmet s železným nitom; 4 – železný predmet s dreveným obložením. Mierka: a – 1; b – 2–5.

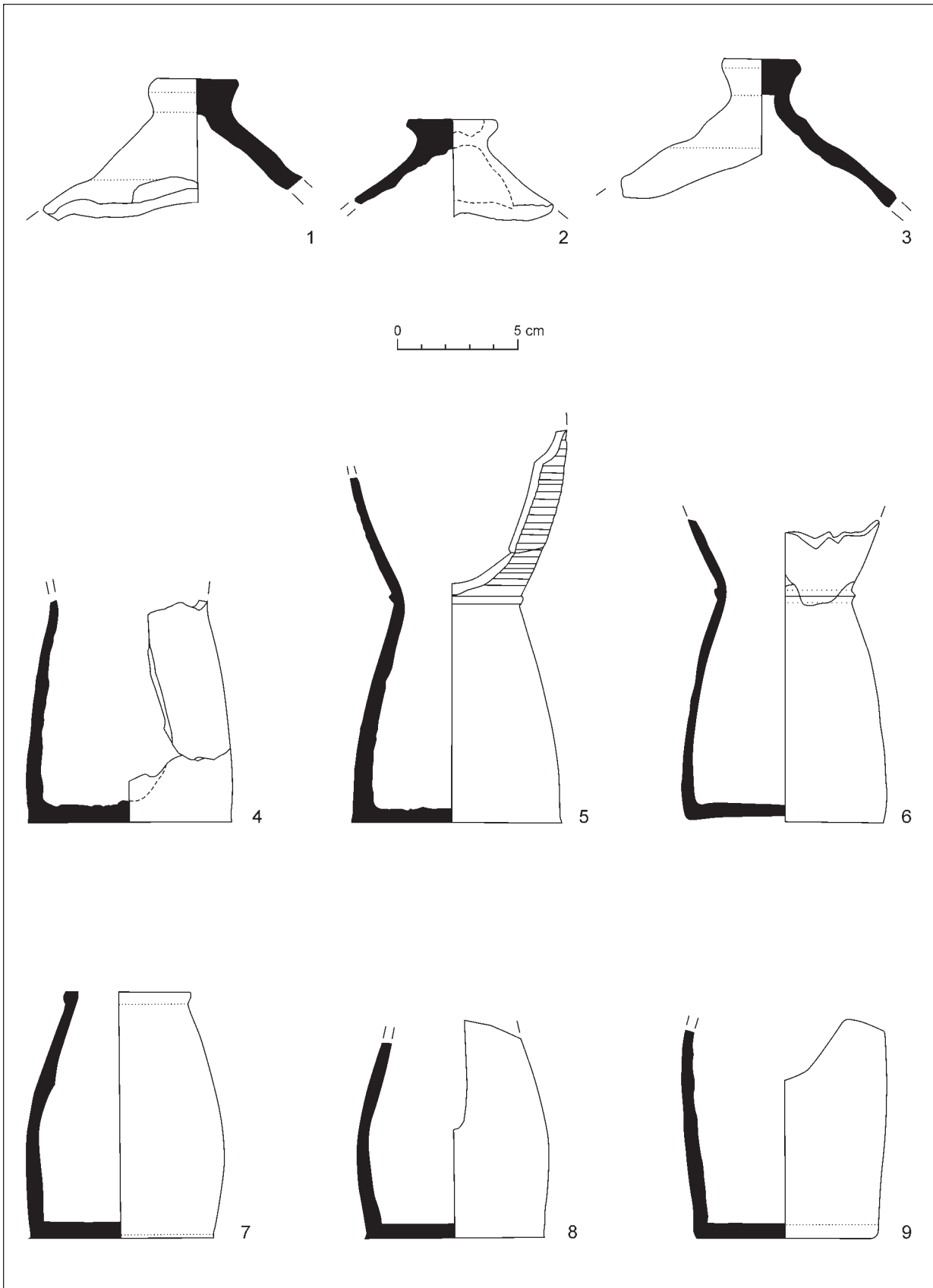
Tab. XXV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/10, výber keramických nálezov.

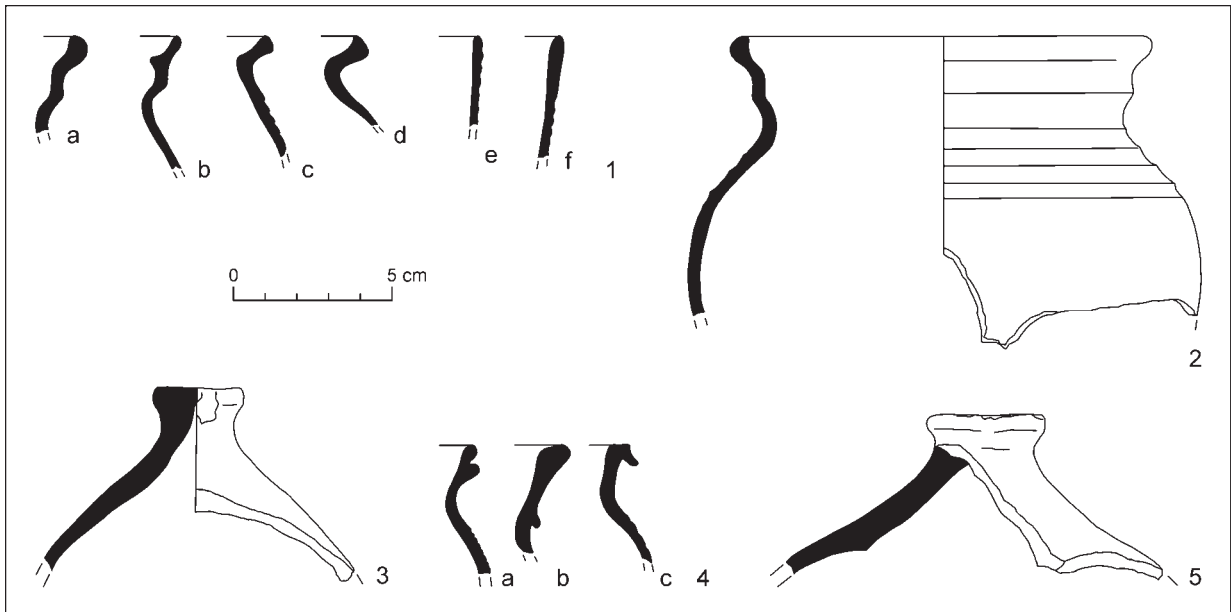
Tab. XXVI. Košice, Mäsiarska 57/A. 1 – objekt 8/10; 2–6 – objekt 9/10; výber nálezov. 1–6 – keramika; 2a–e – výber profilov.

Tab. XXVII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 10/10, výber keramických nálezov.

Tab. XXVIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 10/10, výber keramických nálezov.

Tab. XXIX. Košice, Mäsiarska 57/A. 1-3 – objekt 16/10; 4, 5 – objekt 17/10; výber nálezov. 1-5 – keramika; 1a-f, 4a-c – výber profilov.

LITERATÚRA

- Barta 2012* – P. Barta: Dendrochronologický výskum archeologických nálezov stavebného dreva z Košíc. *Arch. Hist.* 37/1, 2012, 101–104.
- Baxa/Ferus/Musilová 1987* – P. Baxa/V. Ferus/M. Musilová: K počiatkom kamennej meštianskej architektúry v Bratislave. *Slov. Arch.* 35/2, 1987, 417–440.
- Bielich/Čurný, v tlači* – M. Bielich/M. Čurný: Nálezy včasnovovekej keramiky z Tvrdomestic a otázka tzv. čierneho tvrdomestického riadu. In: J. Chovanec (Zost.): Hlinené nádoby 1000–1700. Zborník z konferencie konanej v roku 2006 vo Vlastivednom múzeu v Trebišove, v tlači.
- Bláha et al. 1998* – J. Bláha/T. Drobný/I. Hlobil/P. Michna/H. Sedláčková: Renesanční Olomouc v archeologických nálezoch. Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výskumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996. Katalóg výstavy. Olomouc 1998.
- Czopek 2005* – S. Czopek: Renesansowe kafle z Bedziemysla – uwagi po 10 latach. In: J. Chovanec (Ed.): Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov 2005, 55–78.
- Čurný 2010* – M. Čurný: Nové nálezy stredovekej a včasnovovekej stavebnej keramiky z Košíc. *Arch. Hist.* 35, 2010, 253–270.
- Dabrowska 2005* – M. Dabrowska: Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich. In: J. Chovanec (Ed.): Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov 2005, 79–94.
- Duchoň 2003* – J. Duchoň: Relation 1603/1604. Významný prameň k dejinám Košíc. *Hist. Carpatica* 34, 2003, 105–125.
- Duchoň 2013* – J. Duchoň: Relation, analýza prameňa. *Vsl. Pravek* 10, 2013, 291–332.
- Halášová 2001* – A. Halášová: Aktualizačný list nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky. Blokovaný prieskum PÚ. Archív KPÚ Košice, 2001.
- Haviarová/Tihányi 2013* – M. Haviarová/J. Tihányi: Stredoveké jadrá meštianskych domov na Alžbetinej ulici č. 17 a Dominikánskom námestí č. 11 v Košiciach. *Mesto a dejiny* 2/1, 2013, 33–39.
- Holl 1990* – I. Holl: Közepkori kályhacsempék Magyarországon IV. *Arch. Ért.* 117, 1990, 58–96.
- Chovanec 2005* – J. Chovanec: Palatínska kachľová pec Imricha Perényiho. In: J. Chovanec (Ed.): Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov 2005, 23–54.
- Kopin 1999* – R. Kopin: Dejiny keramiky na Slovensku od praveku po dnešok. Košice 1999.
- Kopták 2013* – T. Kopták: Vybrané nálezy z archeologického výskumu zaniknutého cisterciánskeho Kláštora Prebloslavenej Panny Márie v Spišskom Štiavniku. In: M. Hudák (Zost.): Život za kláštornými múrmi. Sprievodca k výstave venovanej 1150. výročiu kresťanskej misie Konštantína a Metoda na našom území. Poprad 2013, 11–14.
- Krcho/Sentelíková 2013* – J. Krcho/Z. W. Sentelíková: Príspevky k problematike architektonického vývoja historického jadra Košíc na základe dvoch stavebno-historických výskumov. Dom na ulici Pri Miklušovej väznici 3 a dvorové krídlo domu na Hlavnej 61. *Vsl. Pravek* 10, 2013, 189–204.
- Orosová/Žažová 2011* – M. Orosová/H. Žažová: Košická citadela. Bratislava 2011.
- Polla 1971* – B. Polla: Kežmarok (Výsledky historicko-archeologického výskumu). Bratislava 1971.
- Procházka 2007* – R. Procházka: Area... sive parva, sive magna... Parcela ve vývoji raného a komunálního města. *FUMA* 4, 2007, 6–41.
- Prochnenko/Mojzes/Žilenko 2012* – I. Prochnenko/V. Mojzes/M. Žilenko: Rezultaty issledovanija korolevskogo zamka ňalab v 2012 godu. *Carpatica – Karpatyka* 41, 2012, 202–249.
- Rusnák 2011* – R. Rusnák: Dve stredoveké parcely v Košiciach. *Slov. Arch.* 59/2, 2011, 149–188.
- Rusnák 2012* – R. Rusnák: K charakteru stredovekej drevenej zástavby na košických parcelách. *Arch. Hist.* 37/1, 2012, 87–100.
- Rusnák 2013* – R. Rusnák: Nálezy ranorenesančných foriem na kachlice z Košíc. *Pam. a Múz.* 1, 2013, 21–25.
- Rusnák, v tlači* – R. Rusnák: Vrcholnostredoveká keramika z výskumu v Košiciach, pri Dóme sv. Alžbety. In: J. Chovanec (Zost.): Hlinené nádoby 1000–1700. Zborník z konferencie konanej v roku 2006 vo Vlastivednom múzeu v Trebišove, v tlači.
- Samuel/Čurný 2012* – M. Samuel/M. Čurný: Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor. In: J. Žegklitz (Ed.): *Studies in Post-Medieval Archaeology* 4. Praha 2012, 429–452.
- Suchý 1974* – M. Suchý: Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia. *Nové Obzory* 16, 1974, 39–84.
- Šimčík 2013* – P. Šimčík: Záchraný archeologický výskum na obnove objektu Kováčska č. 37 v Košiciach. *Vsl. Pravek* 10, 2013, 225–229.
- Uličný 2003* – M. Uličný: Veľká stredoveká kolonizácia a keramická produkcia na východnom Slovensku. *Arch. Hist.* 28, 2003, 611–620.
- Uličný 2008* – M. Uličný: Včasno-novoveká keramika z hradu Šariš. In: J. Gancarski (Red.): *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*. Krosno 2008, 511–524.
- Uličný 2013* – M. Uličný: Vrcholnostredoveká keramika z hradu Šariš. *Vsl. Pravek* 10, 2013, 107–140.
- Zemková 1988* – M. Zemková: Nové nálezy stredovekých objektov z konca 13. stor. v Bratislave. *Arch. Hist.* 13, 1988, 43–57.

PRAMENE

- Kassa... 1912* – Kassa Torv. hat. jog. fel. szab. kir. Városbelsögenék és kornyékének átnézeti térképe. Szerkesztette és rajzolta: A. M. kir. 1. felmérési felügyelőség Kassán. Megiratott és nyomtatott: A. M. kir. állami nyomdában Budapesten. 1912. Fond Východoslovenského múzea Košice č. R-03694.
- Krcho 1991* – J. Krcho: Kassa helyrajza. Adalékok a történeti városközpont kialakulásához. Kandidátusi értekezés (Építészettörténeti és Elméleti Intézet, Budapesti Műszaki Egyetem Építész mérnöki Kar). Budapest 1991. Nепublikované.
- N. 1. Plan... 1781* – N. 1. Plan der Kaijsl.-Königl. Festung Caschau. 1781. Fond Východoslovenského múzea v Košiciach, S-4078.

- Plan der... 1856* – Plan der konigl. Freistadt Kaschau, Aifgenommen und gezeichnet von Jozeph Ott. 1856. Vypracované 1844. Fond Východoslovenského múzea Košice, S-3958.
- Relation 1603–1604* – Relation. Správa o inšpekcii stavu mesta Košice vypracovaná v rokoch 1603–1604. Vsl. Pravek 10, 2013, CD príloha.
- Roth/Haruštiak/Vereščáková 2013* – P. Roth/J. Haruštiak/J. Vereščáková: Košice. Ostrov kultúry – otvorená zóna 2, Východoslovenská galéria. Rekonštrukcia Východoslovenskej galérie – 2. etapa. Výskumná správa KPÚ Košice 9015/13. Košice 2013. Nепublikované.
- Rusnák 2009* – R. Rusnák: Košice v stredoveku. Na podklade archeologických výskumov. Dizertačná práca (Archeologický ústav SAV Nitra). Košice 2009. Nепublikované.
- Szabad... 1869* – Szabad kiralyi Kassa városának térképe, 1869. Maďarská kráľovská katastrálna kameňotlačiareň, Budín 1870. Fond Východoslovenského múzea č. R-3993.
- Tajkov 2012* – P. Tajkov: Košice, Hlavná ulica 75. Výskumná správa. Technická univerzita v Košiciach T-1362/12. Košice 2012. Nепublikované.
- Topographischer... 1807* – Topographischer Plan der Koniglichen Frey und Haupt Stadt in Ober Ungarn ehemaligen Grenzfestung Kaschau samt ihren Vorständen. Unter Auszicht des johan Nepom. Von Chunert Ober. Leutnants aufgenommen und gezeichnet von Anton Klimmt Ober. Feuerwehrrer und Franz Kerndler Feuerwehrrer des Keisr. Konigl. Bombardier Corp im Jahre 1807. KW-Vojenské historické múzeum vo Viedni č. Gh/300.
- Uličný 2004* – M. Uličný: Premeny východoslovenskej keramiky v 13.–17. storočí. (Na podklade analýzy keramického fondu z hradu Šariš). Dizertačná práca (Archeologický ústav SAV Nitra). Prešov – Nitra 2004. Nепublikované.
- Wahrhafter... 1747* – Wahrhafter Entwurf und Grundriss der Vestung Caschau sambt der umliegenden Situation gezeichnet im Mertzen A. 1747. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Kartensammlung, Inland C V Kaschau (*Orosová/Žažová 2011*, 152).

Rukopis prijatý 27. 10. 2014

Recenzenti Mgr. Marián Čurný, PhD.
Mgr. Marián Uličný, PhD.

Abstract translated by Anton Pokričovák
Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

Mgr. Rastislav Rusnák, PhD.
Archeologický ústav SAV
Oddelenie pre výskum východného Slovenska
Hrnčiarska 13
SK-040 01 Košice
rastislav.rusnak@hotmail.sk

Entwicklung der städtischen Hausparzelle am Beispiel von Mäsiarska 57/A in Košice

Rastislav Rusnák

ZUSAMMENFASSUNG

Charakteristik des Fundortes

Mäsiarska 57/A kann man in der Zeit vor dem Beginn der archäologischen Ausgrabung als eine große fast unbebaute städtische Hausparzelle in historischem Kern von Košice charakterisieren. Die archäologische Ausgrabung wurde hier in den Jahren 2009 und 2010 realisiert. Die Parzelle auf Mäsiarska 57/A entspricht mit ihrer Breite von 17,1 m ungefähr der Breite von zwei Standard-Tiefparzellen im Milieu von Košice. Eine breite Parzelle gehört auch dem Haus auf Hlavná 100. Sie, ebenfalls wie Hlavná 98, ist bei dem Suchen von Zusammenhängen der Entwicklung auf Mäsiarska 57/A wichtig (Abb. 1). Angesichts der Tatsache, dass sich das Gebiet inmitten des mit Mauern befestigter mittelalter-

lichen Stadt befindet, kann hier die Entwicklung schon seit der ältesten Zeit ihrer Existenz vermutet werden. Die schriftlichen und kartographischen Quellen klären die Entwicklung des Gebietes auf Mäsiarska 57/A nur durch beschränkte Angaben für die Periode der älteren und jüngeren Neuzeit auf. Für die mittelalterliche Zeit und für das 16. Jh. entweder sie fehlen völlig oder sind nicht bearbeitet worden. Aus den ersten bekannten Quellen wissen wir, dass sich an der heutigen Mäsiarska 57/A zwei Parzellen mit zwei Häusern und Eigentümern befanden. Diese Besiedlung geht unter wahrscheinlich zum Ende des 17. Jh. Im 18. Jh. waren die Parzellen als Garten zum Haus auf Hlavná 100, in dem ein Militärinvalidenhaus errichtet wurde, angeschlossen. Aus der Zeit des 18. und 19. Jh. haben wir schon auch eine erhöhte Zahl

von Kartendarstellungen der Stadt zur Verfügung, die einen Stand ergreifen, als die Parzelle auf Mäsiarska 57/A als Garten mit einer Parkgestaltung diente (Abb. 3). Die Funktion des Gartens/des Parks jedoch nach und nach herabsetzte, aber die Parzelle blieb unbebaut bis zur Zeit der archäologischen Ausgrabung im Jahr 2009.

Die Analyse der Funde

Die keramischen Artefakte sind traditionell der meist vorkommende Fund der archäologischen Ausgrabungen. Sie sind von Fragmenten der Küchen- und Tischkeramik, ergänzt um Funde der Kachel- und Baukeramik, vereinzelt auch durch weniger geläufige keramische Erzeugnisse, gebildet.

Unter der hochmittelalterlichen Periode verstehen wir aus dem chronologischen Gesichtspunkt einen Rahmen, der vom 13. und 14. Jh. abgegrenzt ist. In der Materialvertretung aus Mäsiarska 57/A handelt es sich um eine niedrige Zahl solcher Funde und noch dazu erheblich fragmentarisch erhalten. Durch ihren Charakter weisen sie eher zur jüngeren Stufe der hochmittelalterlichen Keramik hin. Eine kleine Anzahl der keramischen Funde aus dieser Periode ist mit größter Wahrscheinlichkeit ein Abbild der zeitgemäßen Besiedlung der erforschten Fläche, die man auf Grund der freigelegten Objekte als vereinzelt und zufällig charakterisieren kann. Es können hier die Funde aus den Objekten 6/09, 9/09, 11/09 und 9/10 (Taf. X: 1–10; XXVI: 2–6) eingereiht werden. Die keramische Produktion mit der Bezeichnung spätmittelalterliche wird in dem Košice-Milieu mehr oder weniger in den Rahmen des 15. Jh. limitiert, mit einer Gliederung auf das ältere und jüngere Horizont (*Rusnák 2009; Uličný 2004*). Mit dem Ausklingen dieses Horizontes, trotz einer rahmenhaften Abgrenzung, muss auch in den ersten Jh. des 16. Jh. gerechnet werden. Von den auf Mäsiarska 57/A freigelegten Objekten und Situationen kann mit der Periode des späten Mittelalters wenigstens teilweise das Objekt 2/09, 8/09, 1/10, 3–7/10, 10/10, 16/10, 17/10 und Situationen 2–4/09, 10/09, 12/09 verbunden werden. Auch beim Objekt 10/09 kann dies nicht völlig ausgeschlossen werden. Die Mehrzahl von ihnen sind einfache Gruben-, bzw. Holz-Erd-Objekte. Dank dieser Tatsache haben die Funde aus ihren Ausfüllungen eine relativ gleichartige chronologische Eingliederung. Eine mehr komplizierte Situation ist bei den größeren steinernen Objekten 2/09 und 1/10, die ein langfristigeres Bestehen hatten und wo der spätmittelalterliche Horizont der Funde nur einen kleineren Teil der Kollektion der Artefakte, aufgehoben bei der Freilegung, bildet.

In den älteren Horizont der spätmittelalterlichen Keramik kann nur das Objekt 8/09 (Taf. VIII: 6; IX) eingereiht werden. Teilweise rekonstruktionsfähige Gefäße belegen die Anwesenheit von Krügen, manchmal auch mit einer geritzten und Stempelverzierung, und auch von kleineren und größeren Gläsern (Taf. IX: 1, 2, 4, 5). Die Vielfältigkeit der Tisch- und Küchenkeramik illustriert auch die Skala der festgestellten Profile (Taf. IX: 11, 12). Zu dem älteren Horizont der spätmittelalterlichen Keramik reihen wir auch die Funde aus den Situationen 3/09, 4/09, 10/09 und 12/09. Es handelt sich um Fragmente des Niveaus der verfestigten Oberfläche aus der Zeit der Wende des 14. und 15. Jh.

Das Objekt 7/10 ist wahrscheinlich noch in dem zweiten Viertel des 15. Jh. entstanden. Durch die Zahl nicht groß, doch eine relativ markante Kollektion der Funde aus seiner Ausfüllung repräsentiert jedoch einen vollformierten jüngeren Horizont der spätmittelalterlichen Keramik (Taf. XXII: 5–10; XXIII: 1–6; XXIV: 1). Die Töpfe haben einen einfachen Bandhenkel (Taf. XXIII: 3–6). Die Verzierung stellen meistens nur einfache, geritzte, umlaufende Linien, bzw. ein mildes Rillen zwischen der größten Ausbauchung und dem Hals des Gefäßes, manchmal auch das Fingerrillen der Ränder der Töpfe (Taf. XXIII: 4–6) dar. Oft kommt auch ein einfacher, gerade abgeschnittener Rand (Taf. XVI: 5; XVII: 2; XX: 2; XXIII: 3; XXVII: 2, 4) vor. Ein neuerer Typ des Gefäßes im Rahmen der Küchenausstattung sind die Dreifußpfannen, die sog. Dreifuße (Taf. XXIV: 1). Das Innere der Pfanne hat meistens eine qualitätsmäßige Glasur. Auch bei der Tischkeramik treffen wir dieselbe Schlichtheit und Zweckmäßigkeit wie bei den Töpfen. Die Mehrheit der Krüge oder Becher stellt ein nicht glasiertes Geschirr mit einfachen Formen und sparsamer Verzierung (Taf. XXII: 7; XXIII: 1, 2), dar. Unter den Bechern setzt sich neben den klassischen Formen auch der sog. Košice-Becher (Taf. XXII: 7; XXVIII: 4–9) durch. In der Stadt, die ihm den Namen gab, gehört er zu den meist typischen Gefäßen des jüngeren Horizontes der spätmittelalterlichen Keramik. Unter dem Fundmaterial aus Mäsiarska 57/A repräsentieren den beschriebenen Horizont noch die Funde aus den Objekten 3–6/10, 10/10, 16/10 und 17/10 (Taf. XVI–XXI; XXII: 1–4; XXVII–XXIX). Im Fall der keramischen Funde aus dem Objekt 3/10 muss auf die Tatsache hingewiesen werden, dass die Formen, Ränder und verwendetes keramisches Stoff weisen bei einigen Töpfen eher auf die westungarische Produktion (Taf. XVI: 1; XVII: 4; XVIII: 1; XIX: 1, 2a, 6), hin. Der spätmittelalterliche Bestandteil bildete auch einen Teil der Funde aus den steinernen gemauerten Objekten 2/09 und 1/10. Durch die Analyse der Keramik kann der Umfang des spätmittelalterlichen Bestandes im Objekt 2/09 auf 30–35%, im Objekt 1/10 auf 10–15% geschätzt werden. Die Periode der älteren Neuzeit ist aus dem Gesichtspunkt der Zahl der freigelegten Funde der materiellen Kultur der am meisten ergriffene chronologische Horizont aus Mäsiarska 57/A. Die markantesten Repräsentanten der Besiedlung sind die schon erwähnten steinerne gemauerte Objekte 2/09 und 1/10, aber auch die durch Umfang kleinere, doch an Funde reiche Objekte 4/09 und 5/09. Hierzu können auch Objekte 7/09 und 2/10, mit einem Vorbehalt auch 1/09 zugeordnet werden. Problematisch ist die Beurteilung der Datierung des steinernen gemauerten Objektes 10/09. In diese Periode kann auch die Situation 7/09, 8/09, mit Vorbehalt auch 11/09, gezählt werden. In allen drei Fällen handelt es sich um Exterieur-Pflaster aus Kiesel. Dank einer großen Zahl von gut rekonstruktionsfähigen Gefäßen ist aus der Periode der älteren Neuzeit aus Mäsiarska 57/A der repräsentativste Satz der Keramik eine Kollektion von 70 Gefäßen aus dem Objekt 4/09. Zusammen mit mehr als 30 Glasgefäßen und weiteren Gegenständen bietet die Kollektion ein Bild des zeitgemäßen Kochens und Tafelns in einem bürgerlichen Haushalt, an. Diese Kollektion wird jedoch selbständig

veröffentlicht (Abb. 12; 13). Gegenüber der vorherigen spätmittelalterlichen Periode klingt die Keramik der Periode der älteren Neuzeit um viel verschiedenartigerem Eindruck, aus. Und dies auch trotz der Tatsache, dass die Skala der am meisten vertretenen Gefäße hat sich so markant nicht geändert. Die ständig sich verbesserten Möglichkeiten der Technologie der Herstellung wie auch die massive Ausnutzung von verschiedenen Arten der Glasur und Techniken ihrer Applikation haben zur großen Mannigfaltigkeit der Ausdruckselemente beigetragen. Die Skala der wenig geläufigen Gefäße und keramischen Erzeugnissen hat sich multipliziert, immer öfter kann man importierte Produkte treffen. Dies deutet an, dass sich die höheren Ansprüche an die Kultur des Tafelns in der bürgerlichen Gesellschaft der älteren Neuzeit voll eingelebt hatten.

Unter den keramischen Funden der Periode der älteren Neuzeit aus Mäsiarska 57/A kommen weniger geläufige Typen der Gefäße (Taf. I: 10; IV: 13; XII: 4, 8; XV: 1) und auch Fragmente, die schon zum Luxusgeschirr eingereicht werden können (Taf. II: 2; IV: 7–12; VIII: 8; XII: 5), vor.

Die Periode der jüngeren Neuzeit ist durch den Umfang der Funde im Vergleich mit der vorherigen nur schwach vertreten, was der gesamten Änderung des Charakters der Besiedlung der Parzelle/Parzellen auf der gegenwärtigen Mäsiarska 57/A nach der Wende des 17. und 18. Jh. entspricht. Anhand der festgestellten Funde repräsentieren sie die Objekte 1/09, 3/09, 10/09, 8/10 und die Situationen 6/09, 9/09 und vielleicht noch 11/09.

Von den beiden Saisons der archäologischen Ausgrabung auf Mäsiarska 57/A stammen zusammen 753 Kachelfragmente, davon 271 sind nur von den Seitenwänden, bzw. sind näher nicht identifizierbar. In diesem Fundfonds sind folgende Kacheln vertreten: Gefäß-, Relief-Kammer-, unter ihnen auch umgebrochene und polychrom-glasierte, weiter Gesims-, entweder Kronen- oder Zeilen- oder Zwiebelkacheln. In der Mehrzahl der Fälle handelt es sich um sehr bruchstückhaftes Erhalten. Aus dem chronologischen Gesichtspunkt kann die ganze gewonnene Kollektion praktisch in zwei Zeithorizonte geteilt werden. Der erste ist die spätmittelalterliche Periode der zweiten Hälfte des 15. Jh. mit Übergreifen in die ersten Jh. des 16. Jh. mit einem überwiegenden gotischen Charakter (Taf. III: 12; XII: 9; XIII; XIV: 1, 4). Der zweite ist die Periode der älteren Neuzeit des 16.–17. Jh. mit einem überwiegenden Renaissance-Charakter (Taf. III: 11; VII: 1–3; XII: 10; XIV: 2). Aus diesem Rahmen entziehen sich nur wenige aus den jungneuzeitlichen Objekten oder ihren Zuschüttungen stammende Fragmente, die durch ihren Charakter in die gegebene Zeit hinein passen. Von der Baukeramik sind im Fundfonds aus Mäsiarska 57/A Ziegel, Dachziegel- und Trog-Dachbedeckung und keramische Fußbodenplatten vertreten. Sie blieben meistens in bruchstückhaftem Stand, doch findet man jedoch auch vollständige Stücke, vor allem von Ziegeln. Mit Ausnahme der Objekte der hochmittelalterlichen Periode fanden sie ihre Vertretung in allen verfolgten chronologischen Perioden. Die aus Mäsiarska 57/A stammenden Funde aus Glas repräsentieren fast ausschließlich die neuzeitliche Besiedlung der Parzellen, mit der Ausnahme von einigen Scherben aus der

Ausfüllung des Objektes 8/09. Die markantesten Funde der Glasgefäße aus der Periode der älteren Neuzeit stammen aus der Ausfüllung des Objektes 4/09 (Abb. 13). Fragmente von Glasgefäßen wurden in Objekten 2/09, 5/09, 7/09 und 1/10 (Taf. II: 5, 6; VII: 4–8; XI: 1) ergriffen. Unter eisernen Gegenständen können außer geläufigem Sortiment der Nägel, Baubeschlägen oder Pferdehufeisen auch zum Beispiel Besteckmesser oder Pfeilspitze, wahrscheinlich von einer Armbrust (Taf. XXIV: 5, 2), stammende aus dem Objekt 7/10, erwähnt werden. Einige der Funde weisen auf die Ausstattung des Haushaltes hin – zum Beispiel dekorative Stiele, vielleicht Möbelauffassenden, Fragmente von Löffeln (Taf. II: 9), Schlüsseln (Taf. II: 11; VII: 9), Schnallen, Ösenbeschläge oder Gürtelhaken (Taf. VII: 10; XII: 7). Gegenstände aus anderen Metallen repräsentieren z. B. Münzen aus der Zeit von der Hälfte des 15. bis Anfang des 17. Jh., einige Fragmente von kleineren Beschlägen. Freigelegt wurde auch ein massives bronzenes Fragment, das von einer Glocke stammen könnte (Taf. II: 13). Gegenständen aus Knochen und Geweih gibt es nur in einer bescheidenen Zahl. Ein markanter Fund ist jedoch ein dünnes Knochenplättchen mit geritzter, geometrisch-figuraler Verzierung, das Rest einer Griffverkleidung irgendeines Gegenstandes sein konnte (Taf. XXI: 4). Ein Rest einer geometrisch verzierten Knochenverkleidung eines längeren Griffes, beziehungsweise eines anderen Gegenstandes, wurde auch in den Aufschüttungen des Objektes 2/09 (Taf. II: 7) entdeckt. Aus dem Objekt 2/09 stammt ein einfacher Knochenpfriem (Taf. II: 10). Ein Knochenbestandteil des Armbrustmechanismus, sog. Nuss, auch mit einem eisernen Niet, wurden im Objekt 7/10 (Taf. XXIV: 3) festgestellt. Aus Mäsiarska 57/A stammen auch einige Fragmente von Lederschuhsohlen. Aus dem Objekt 1/10 kommen ein größeres Stück einer dickeren einfachen unverzierten Leintextilie und einige kleine Textilfragmente.

Interpretation der Objekte

Während zwei Saisons der archäologischen Ausgrabung auf Mäsiarska 57/A wurden Objekte unterschiedlichen Charakters freigelegt. Neben einfachen vertieften Objekten – Gruben, deren Bestehen ohne Zweifel nur kurzfristig war, hat man Erdobjekte in regelmäßiger Form, manchmal mit Andeutungen einer Baukonstruktion (hölzerner, bzw. holz-erdiger), wo man schon mit einer Ambition ihres längeren Überdauerns rechnen muss, aufgezeichnet. Einen noch langfristigeren Charakter muss man bei Objekten mit einer festen hölzernen Baukonstruktion, die funktionell eine und zwei Generationen dienen konnten, erwarten. Die am meisten haltbar sind, sind die steinernen gemauerten Objekte, besonders die mehr ausgedehnte Bauten mit festen und tiefen Fundamenten. Zu den einfachen vertieften Gruben können bis 13 Objekte aus Mäsiarska 57/A eingereicht werden. Es handelt sich um Objekte 6/09, 7/09, 9/09, 11/09, 2/10, 4–6/10, 9/10, 10/10, 16/10, 17/10 und auch das Objekt, bezeichnet als Situation 2/09. Mit der Ausnahme der Objekte 7/09 und 2/09 handelt es sich um hochmittelalterliche (6/09, 9/09, 11/09, 9/10) und spätmittelalterliche Objekte (4–6/10, 10/10, 16/10,

17/10, Situation 2/09). Durch den Umfang kann man sie als nicht große Gruben unterschiedlicher Formen und Tiefen, mit fast homogener, ab der Umgebung um etwas dunkleren Ausfüllung und keine Spuren einer absichtlichen Ausstattung tragend, charakterisieren. Wahrscheinlich ging es meistens um zufällige Gruben, die durch unterschiedliche Tätigkeit entstanden sind und darauffolgend mit Erde und Abfall verstopft waren.

Einige Grubenobjekte hatten regelmäßige Form, bzw. trugen Spuren nach Baukonstruktionen. In solchen Fällen muss schon über ihrer intentionellen Bildung für einen Zweck, der direkt mit dem alltäglichen Leben auf der Parzelle verbunden ist, nachgedacht werden. Hierher können Objekte 4/09, 5/09, 8/09 und 3/10 eingereiht werden. Das Objekt 3/10 ist eine einfache kreisförmige Grube mit einer Gruppe von vier Pfahlgruben in einem regelmäßigen Quadrat umgeben. Wahrscheinlich hat es irgendeine Wirtschafts-Betriebsfunktion erfüllt. Das Objekt 8/09 gehört zu den größten auf Mäsiarska 57/A festgestellten Objekten. Es hatte Charakter einer ausgedehnten Erdgrube einer relativ regelmäßigen Form. Bescheidene Funde eines tönernen Ausschmierens, mancherorts auch mit Spuren nach Ruten und auch eine relativ regelmäßige Gruppierung von nicht verbundenen Bruchsteinen in gewisser Nivellette der Ausfüllung des Objektes, indizieren dennoch eine Existenz von oberirdischen Baukonstruktionen. Das Objekt musste teilweise vertieft sein. Man kann bei ihm auch die Funktion einer Wohnstätte oder irgendeiner Form eines Residenzprovisoriums, zum Beispiel eine Sommerküche oder eine Wirtschafts-Betriebsfunktion, nicht ausschließen. Die Objekte 4/09 und 5/09 stellen Eisgruben aus der Periode der zweiten Hälfte des 17. Jh., also Objekte für vorübergehende Lagerung der Lebensmittel und Getränke in Kühle, dar. Es ist wahrscheinlich, dass die Objekte sekundär als Abfallgruben genutzt wurden. Das Objekt 4/09 hatte ursprünglich eine hölzerne Pfahlkonstruktion in den Ecken. Das Negativ einer Bretter- oder Halbrundauszimmerung der Wände ist es gelungen nur in dem untersten Teil des Objektes zu erfassen. Das Objekt 5/09 hatte praktisch einen identischen Grundriss. Reste einer hölzernen Pfahlkonstruktion oder andere Elemente der Auszimmerung konnten jedoch in diesem Fall nicht festgestellt werden. Zu den Objekten mit gut erhaltener hölzerner Baukonstruktion reihen wir das Objekt 1/09 und 7/10, ein. Das Objekt 7/10 war ein vertiefter Vierkant, dessen Wände Rundholzbalken in einer Balkenkonstruktion bildeten. Es handelt sich um ein Wirtschafts-Betriebsobjekt im hinteren Teil der Parzelle. Es könnte eine Jauchen- bzw. Mistgrube sein. Das Objekt 1/09 hatte eine andere Konstruktionslösung als das Objekt 7/10. Seine Basis bildete eine hölzerne Rahmenkonstruktion aus bearbeiteten Kanthölzern, in den Ecken um prismenförmige Ständer ergänzt, die Wände bildete eine Auszimmerung aus Brettern. Den vertieften Bau kann man als Wirtschafts-Betriebsobjekt (Latrine mit Mistgrube, Jauchengrube), das später als Abfallgrube für den Bauschutt diente, interpretieren.

Auf Mäsiarska 57/A wurden fünf steinerne gemauerte Bauten festgestellt. Es handelt sich um die Objekte 2/09, 3/09, 10/09, 1/10 und 8/10. Die Objekte 3/09 und 8/10 kann man bis in die Periode der jüngeren Neuzeit einordnen.

Bei dem Objekt 10/09 kann konstatiert werden, dass es sicherlich bis in die Periode der jüngeren Neuzeit überdauerte. Die Objekte 2/09 und 1/10 entstanden wahrscheinlich gegen Abschluss des Mittelalters, jedoch ihre Existenz deckt sich vor allem mit der Periode der älteren Neuzeit. Das Objekt 3/09, nur teilweise ergriffen, könnte Rest einer Untermauerung irgendeiner leichteren Baukonstruktion sein. Das Objekt 8/10 hatte einen anderen Charakter. Es ging um ein ausgedehntes, vertieftes gemauertes Objekt, wahrscheinlich ein Kellergeschoss eines unbekanntes Baues. Nur bruchstückhaft ist es gelungen ein weiteres steinerne Objekt 10/09 zu untersuchen. Für die Zulassung der Möglichkeit, dass es sich um Überreste eines auf der Parzelle in den zeitgemäßen Eintragungen erwähnten Hauses handelt, existiert jedoch keine direkte Stütze in den archäologischen Quellen, doch man kann es nicht auszuschließen.

Die Objekte 2/09 und 1/10 gehören zu den umfangreichsten und markantesten unter denen, die die archäologische Ausgrabung auf Mäsiarska 57/A freigelegt hatte. Man hat Fundamente und kleinere Teile der Oberbasis eines saalartigen Einraum-Bürgerhauses mit hervortretendem Nacken-Treppenhaus, das in das untere, mäßig eingetieftes Geschoss führte, ergriffen. Hinter dem Haus erfasste man einen Teil einer gemauerten Konstruktion, vielleicht Reste der Treppenhausmauer in das zweite Geschoss. Beachtenswert ist die Verwendung dieses Typs der bürgerlichen Architektur im Zusammenhang mit seiner möglichen Datierung. Teilweise eingetieftes Einraum-Saalhäuser mit einem Nacken-Treppenhaus, darüber hinaus markant von der Straßenlinie abgesetzt, sind für die gotische, doch besonders der hochmittelalterliche Periode (*Baxal/Ferus/Musilová 1987, 419*), typisch. Sie sind für die älteste Periode der steinernen bürgerlichen Architektur bei uns charakteristisch und auch in Košice ist es nicht anders (*Rusnák 2011*). Baueingriff des Objektes 2/09 in die Schicht der verfestigten Oberfläche des Exterieurs (Situation 4/09), datiert durch die Funde in den älteren spätmittelalterlichen Horizont, ermöglicht den Aufbau des Hauses früher als in die zweite Hälfte des 15. Jh. nicht zu legen.

Das Objekt 1/10 ist ein Überrest einer Steinarchitektur rechteckigen Grundrisses. Über ihrer Gesellschafts-Wohnfunktion sprechen die Maße des Objektes, Anwesenheit einer großen Zahl von keramischen Funden und Fragmenten von Kacheln. Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass sie anderswoher stammen. Die Platzierung des Objektes in der Tiefe der Parzelle kann eine andere als Wohnfunktion evozieren. Die Anwesenheit von Wohnräumen in den hinteren Teilen der Parzellen wird in Quellen relativ häufig erwähnt. Durch die Ausgrabung ist es nicht gelungen Reste eines Exterieur-Treppenhauses, wie auch von Tür- oder Fensteröffnungen zu erfassen. Auch die Orientierung des Haupteinganges ist nicht klar. Das freigelegte Geschoss war ohne Zweifel wenigstens teilweise vertieft. Eine Schicht von verwestem Holz, freigelegt im Interieur, konnte Rest eines hölzernen Fußbodens sein. Über ihr war eine umfangreiche Anhäufung von Holzbruchstücken, wahrscheinlich Resten vom Bauholz (Abb. 24). Es könnte sich um Reste eines umgestürzten Dachstuhles, bzw. hölzernen Teile, die das Interieur ursprünglich gegliedert hatten, handeln.

Skizze der Parzellenentwicklung

Die Parzelle mit der Bezeichnung Mäsiarska 57/A wurde als einheitliche abgeschlossene Fläche untersucht. Sie trat so vermögensrechtlich wie auch visuell auf. Es ist klar, dass dies nicht während ihrer ganzen Entwicklung galt und die archäologische Ausgrabung hat geholfen, ein Bild über Charakter ihrer Besiedlung während einzelnen Perioden ihrer Existenz zu schaffen. Dies hat eine Untersuchung von 33 Objekten und Fundsituationen ermöglicht.

Die Periode des 13. und 14. Jh. repräsentieren auf der ganzen Fläche der Ausgrabung nur vier nicht große Grubenobjekte, und das 6/09, 9/09, 11/09 und 9/10 (Abb. 38). Auch mit der Zulassung, dass die spätere Besiedlung einen Teil der älteren Objekte überdeckte, die Form und Zahl dieser Relikte der Besiedlung mahnt eher zur Überlegung, dass die Parzelle/Parzellen in der hochmittelalterlichen Periode noch keine selbständige Entwicklung im Sinne einer eigenständigen vermögensrechtlichen Stellung hatten und waren nicht besiedelt. Die Situation bestätigt den Trend, vorausgesetzt für die älteste Entwicklungsperiode der Besiedlung von Košice, und es ist, dass diese Hausblöcke in lange enge Parzellen geteilt wurden, jede ursprünglich nur mit einem Eigentümer und mit einem Haus, gebaut in die Hlavná ulica (Hauptstraße). Eine weitere Reihenfolge von Häusern wurde erst auf der gegenüberliegenden Seite der parallelen Straßen gebildet. Zur Vermögensaufteilung von großen Parzellen kam es in Košice schon seit der ältesten Zeit (*Rusnák 2011*, 172). Die Situation auf Mäsiarska 57/A zeigt jedoch, dass nicht immer und nicht überall es der Fall war. In dem späten Mittelalter kann man auf der untersuchten Fläche ein Anwachsen der Zahl und Qualität der Residenzobjekte (Abb. 39) verfolgen. Aus der älteren Stufe des verfolgten Horizontes vermerken wir auf der Fläche zwar nur ein umfangreiches Objekt 8/09, doch dieses stellt schon ein absichtliches Baugebilde großen Umfanges dar. Die Änderungen auf der Parzelle/den Parzellen repräsentieren auch Fragmente des ergriffenen Niveaus der verfestigten Oberfläche. Sie wurden auf mehreren Stellen freigelegt und sind als Situation 3/09, 4/09, 10/09 und 12/09 bezeichnet. In der Zeit der zweiten Hälfte des 15. Jh. hat sich die Zahl der einfachen Gruben, und das vor allem in dem nordöstlichen Teil der Fläche (Objekt 4–6/10, 17/10, Situation 2/09, aber auch Objekt 10/10 und 16/10), erhöht. Das Objekt 3/10 hatte auch Charakter einer Grube, aber schon mit erhaltener Pfahlkonstruktion. Ein größeres quadratisches Objekt 7/10 mit einer Balkenkonstruktion der Wände repräsentiert schon eine höhere Qualität der Bauobjekte. Es signalisiert größere Änderungen des Gebietes, die Ursache in der Vermögensabgrenzungen der auf die Mäsiarska-Straße gerichteten Parzellen hatten, von ihren Mutterparzellen auf Hlavná 98 und Hlavná 100. Dieses Prozess kann für vollendet spätestens durch den Aufbau des Objektes 2/09, also eines gemauerten bürgerlichen Hauses, gehalten werden. Mit seiner Entstehung kann noch im Abschluss des 15. Jh. gerechnet werden. Irgendwann an der Wende des 15. und 16. Jh. kam wahrscheinlich noch ein größeres gemauertes Objekt in dem hinteren Teil der nördlicheren Parzelle (Objekt 1/10) dazu und die Entstehung des Ob-

jektes 10/09 gerade in dieser Zeit kann auch nicht ganz ausgeschlossen werden.

Das Bürgerhaus (Objekt 2/09) und ein weiteres gemauertes, wahrscheinlich ein Wohnbau in hinterem Teil seiner Parzelle (Objekt 1/10) sind gleichzeitig die markantesten Repräsentanten der Besiedlung der untersuchten Fläche in der Periode des 16. und 17. Jh. Die Existenz des Hauses auch auf der zweiten der Parzellen belegen schriftliche Quellen spätestens seit dem Anfang des 17. Jh. Es ist fraglich, ob die erfassten Fragmente des gemauerten Objektes 10/09 Reste dieser Wohnstätte sind, dies kann nicht ausgeschlossen werden. Eine vollwertige Besiedlung der südlichen Parzelle in der Zeit des 17. Jh. belegen die Objekte von Kühlgruben (Objekt 4/09, 5/09). Die Qualität des besiedelten Gebietes repräsentiert auch ein Fragment eines Exterieur-Pflasters aus Kieselsteinen, von der südlichen Seite durch zwei Reihen von größeren flachen Steinen (Situation 8/09) begrenzt. Das Bild der Entwicklung ergänzt teilweise ein ergriffener Teil eines größeren Grubenobjektes (Objekt 2/10) und eingetieftes Objekt der Jauchen- oder einer Mistgrube mit einer hölzernen Konstruktion der Wände (Objekt 1/09). Der gehört chronologisch schon in die Periode, als anhand der schriftlichen Quellen mit einem allmählichen Untergang der Residenzfunktion der Parzellen (Abb. 40) gerechnet werden muss.

Für die Feststellung einer möglichen Grenze zwischen der nördlichen und südlichen Parzelle gibt es in den archäologischen Quellen nicht viele Anhaltspunkte, die die Ausgrabung gewährte. Als ein Indiz kann auch die Verlängerung der Linie der Grenze zwischen Hlavná 98 und Hlavná 100 bis zur Straßenlinie von Mäsiarska-Straße dienen. Ungefähr in dieser Linie kann auch die Grenzscheide zwischen der Situation 8/09, die noch zur nördlichen Parzelle zufallen würde und den nördlichen Rändern der Objekte 4/09, 5/09 und 7/09, die mit ihr zeitgemäß mehr oder weniger gleichzeitig sind und die schon zu der südlichen Parzelle gehören (Abb. 40a), wahrgenommen werden. Zur Aufmerksamkeit gehört auch, dass das spätmittelalterliche Objekt 8/09 mit seiner nördlichen Grenze diese Linie auch nicht überschreitet (Abb. 39a). Die historische östliche Grenze beider Parzellen hat wahrscheinlich die gegenwärtige Katastralgrenze nicht kopiert, man kann sie um einige Meter östlich vermuten. In dieser Hinsicht können mehrere Eventualitäten nicht ausgeschlossen werden, weil keine Reste der Parzellengrenzen durch die archäologische Ausgrabung freigelegt werden konnten.

Der Untergang der Residenzfunktion auf beiden Parzellen kann irgendwann an der Wende des 17. und 18. Jh. vorausgesetzt werden. So wie die Häuser aus den zeitgemäßen Verzeichnissen der Eigentümer verschwinden, so sieht man klar auch in den archäologischen Quellen Rückzug der Siedlungsobjekte gegenüber der vorherigen Periode (Abb. 41). Für die erste Hälfte des 18. Jh. kann man noch irgendeine Form des Verlebens von verlassenen Objekten voraussetzen. Für die zweite Hälfte des 18. Jh. und für das 19. Jh. haben wir schon eine neue Situation belegt, wenn das Gebiet von beiden Parzellen zur Parzelle auf Hlavná 100 angeschlossen und auf einen freien Raum mit einer Parkausstattung transformiert wurde.

- Abb. 1. Košice. Nordwestlicher Teil von Staré mesto (Altstadt) mit Markierung der Parzellengrenzen. Die Parzelle Mäsiarska 57/A ist dunkelgrau bezeichnet.
- Abb. 2. Košice. Ausschnitt vom Stadtplan aus dem Jahr 1781 mit Markierung einer gemeinsamen Parzelle, bezeichnet als „K. k. Milltar Spital“ (N. 1. Plan... 1781).
- Abb. 3. Košice. Ausschnitt vom Stadtplan aus dem Jahr 1807, wo die Parzelle den Hausgarten mit der Nr. 140 bildet (gegenwärtige Hlavná 100; *Topographischer... 1807*).
- Abb. 4. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/09, Blick auf die südöstliche Ecke der unteren Rahmenkonstruktion des Objektes.
- Abb. 5. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/09, Blick auf die südwestliche Ecke der unteren Rahmenkonstruktion des Objektes und Reste der Bretterauszimmerung der Wände.
- Abb. 6. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekte 1/09 und 1/10 im nördlichen Profil der untersuchten Fläche.
- Abb. 7. Košice, Mäsiarska 57/A. Der Gesamtplan der archäologischen Ausgrabung.
- Abb. 8. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, Blick vom Südwesten.
- Abb. 9. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, Nordwand des Objektes im Profil der untersuchten Fläche.
- Abb. 10. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, östlicher Profil des Objektes.
- Abb. 11. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, Boden des Objektes mit Negativ der Pfahlkonstruktion.
- Abb. 12. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, Keramikfunde aus der Ausfüllung des Objektes.
- Abb. 13. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/09, Glasflasche und eine Halbe mit gemalter Verzierung.
- Abb. 14. Košice, Mäsiarska 57/A. a – Objekt 5/09, Südprofil; b – Objekt 6/09, Westprofil; c – Südprofil der Sonde 3/09 mit der Situation 9/09 und Objekten 7/09 und 8/09.
- Abb. 15. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/09, Blick von oben auf die Steinverkleidung im Objekt.
- Abb. 16. Košice, Mäsiarska 57/A. Steinmauer des Objektes 10/09 in der Superposition mit dem Objekt 11/09 (nach der Freilegung).
- Abb. 17. Košice, Mäsiarska 57/A. Situation 3/09, teilweise ergriffenes mittelalterliches Niveau der verfestigten Oberfläche.
- Abb. 18. Košice, Mäsiarska 57/A. Situation 8/09, teilweise ergriffenes Niveau des Kieferpflasters aus der älteren Frühneuzeit.
- Abb. 19. Košice, Mäsiarska 57/A. Situation 10/09, teilweise ergriffenes jungneuzeitliches Niveau des Kieferpflasters.
- Abb. 20. Košice, Mäsiarska 57/A. Gesamtblick auf die Fläche vom West in der Saison 2009.
- Abb. 21. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10 und Objekt 7/10, Blick vom Ost.
- Abb. 22. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10 mit einem Teil des gesäuberten Niveaus der Anhäufung der Fragmente von Bauholz.
- Abb. 23. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, Fund eines keramischen Fragmentes bisher unbekannter Funktion.
- Abb. 24. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, Fragment vom Bauholz mit einem Lager für eine Spreize aus der Ausfüllung des Objektes.
- Abb. 25. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, Fragment eines bearbeiteten steinernen Gliedes aus der Ausfüllung des Objektes.
- Abb. 26. Košice, Mäsiarska 57/A. Situation mit den Objekten 3–6/10.
- Abb. 27. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekte 7/10, 1/10, 1/09, 3/10 und teilweise 8/10, Blick vom oben vom Süd.
- Abb. 28. Košice, Mäsiarska 57/A. Westprofil des Objektes 7/10 und seine Beziehung zum Objekt 1/10.
- Abb. 29. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, Blick auf die Südwand des Objektes mit teilweisem Profil seiner Ausfüllung.
- Abb. 30. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, Funde von keramischen Fragmenten unbekannter Funktion, verwandt mit den Funden aus dem Objekt 7/09 und 1/10.
- Abb. 31. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/10, Blick von Nordwest.
- Abb. 32. Košice, Mäsiarska 57/A. a – Objekt 10/10, Grundriss und Südprofil; b – Objekt 11/140, Grundriss und Südprofil; c – Objekt 9/10, Grundriss und Ostprofil; d – Objekt 16/10, Grundriss und Nordprofil; e – Objekt 17/10, Grundriss und Nordprofil.
- Abb. 33. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 10/10. Blick vom Nord.
- Abb. 34. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 16/10, Blick vom Süd.
- Abb. 35. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, Fund eines Fragmentes von Delft-Geschirr oder seiner Imitation.
- Abb. 36. Košice, Mäsiarska 57/A. Gesamtblick auf die erforschte Fläche vom Südost im Jahr 2010.
- Abb. 37. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, Blick vom West, links unten hervortretendes Treppenhaus.
- Abb. 38. Košice, Mäsiarska 57/A in der Periode des hohen Mittelalters anhand der archäologisch festgestellten Objekte und Situationen.
- Abb. 39. Košice, Mäsiarska 57/A in der Periode des späten Mittelalters anhand der archäologisch festgestellten Objekte und Situationen.
- Abb. 40. Košice, Mäsiarska 57/A in der Periode der frühen Neuzeit anhand der archäologisch festgestellten Objekte und Situationen.
- Abb. 41. Košice, Mäsiarska 57/A in der Periode der jüngeren Neuzeit anhand der archäologisch festgestellten Objekte und Situationen.
- Taf. I. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, Auswahl der Funde. 1–3, 5, 7–9 Fragmente der keramischen Gefäße; 4a–g – Auswahl der Profile der Tischkeramik; 6a–o – Auswahl der Profile der Töpfe; 10 – Fragment eines Schmelztiegelchens.
- Taf. II. Košice, Mäsiarska 57/A. 1–13 – Objekt 2/09; 14 – Situation 4/09; Auswahl der Funde. 1–4, 7 – Keramik; 5, 6 – Glas; 8, 10 – Knochen; 9, 11 – eiserne Gegenstände; 12–14 – bronzene Gegenstände.
- Taf. III. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/09, Auswahl der Funde. 1–10 – eiserne Gegenstände; 11–13 Kacheln.
- Taf. IV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, Auswahl der Keramik.
- Taf. V. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, Auswahl der Keramik.
- Taf. VI. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, Auswahl der Funde. 1, 2 – Kacheln, 3, 4 – Keramik.

- Taf. VII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 5/09, Auswahl der Funde. 1–3 – Kacheln; 4–8 – Glas; 9–12 – eiserne Gegenstände.
- Taf. VIII. Košice, Mäsiarska 57/A. 1–6 – Objekt 8/09; 7–10 – Objekt 7/09, Auswahl der Funde. 1, 2, 6, 8–10 – Keramik; 3–5 – eiserne Gegenstände; 7 – bronzenener Gegenstand.
- Taf. IX. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/09, Auswahl der Funde, 1–9 – Fragmente von Gefäßen; 11a–k – Auswahl der Profile der Tischkeramik; 12a–p – Auswahl der Profile der Küchenkeramik.
- Taf. X. Košice, Mäsiarska 57/A. 1, 2 – Objekt 9/09; 3–10 – Objekt 11/09; 11 – Situation 9/09; Auswahl der Funde. 1–10 – Keramik; 5a–d – Auswahl der Profile; 11 – Baukeramik.
- Taf. XI. Košice, Mäsiarska 57/A. 1–4 – Objekt 10/09; 5 – Situation 9/09; Auswahl der Funde. 1 – Glas; 2, 3 – keramische Pfeifen; 4 – Metalldeckel der Petroleumlampe; 5 – Baukeramik.
- Taf. XII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, Auswahl der Funde. 1–6, 8 – Keramik, 7 – eiserne Fibel; 9, 10 – Kacheln.
- Taf. XIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, Auswahl der Kacheln.
- Taf. XIV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 1/10, Auswahl der Kacheln.
- Taf. XV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 2/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XVI. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XVII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XVIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XIX. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 3/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XX. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 4/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XXI. Košice, Mäsiarska 57/A. 1 – Objekt 10/10; 2–5 – Objekt 4/10; Auswahl der Funde. 1a–j – Auswahl der keramischen Profile; 2, 3 – Keramik; 4 – Knochen; 5 – Kachel. Maßstab: a – 1–3, 5; b – 4.
- Taf. XXII. Košice, Mäsiarska 57/A. 1–4 – Objekt 6/10; 5–11 – Objekt 7/10; Auswahl der Funde. 1–10 – Keramik; 11 – eiserner Gegenstand.
- Taf. XXIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XXIV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 7/10, Auswahl der Funde. 1 – Keramik; 2, 5 – eiserne Gegenstände; 3 – knöcherner Gegenstand mit eisernem Niet; 4 – eiserner Gegenstand mit hölzerner Verkleidung. Maßstab: a – 1; b – 2–5.
- Taf. XXV. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 8/10, Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XXVI. Košice, Mäsiarska 57/A. 1 – Objekt 8/10; 2–6 – Objekt 9/10; Auswahl der Funde. 1–6 – Keramik; 2a–e – Auswahl der Profile.
- Taf. XXVII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 10/10. Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XXVIII. Košice, Mäsiarska 57/A. Objekt 10/10. Auswahl der keramischen Funde.
- Taf. XXIX. Košice, Mäsiarska 57/A. 1–3 – Objekt 16/10; 4, 5 – Objekt 17/10; Auswahl der Funde. 1–5 – Keramik; 1a–f, 4a–c – Auswahl der Profile.

JUBILEÁ

Životné jubileum prof. PhDr. Jozefa Vladára, DrSc.

Sú ľudia, ktorých životná dráha sa kľukatí, sú takí, ktorých dráha poskakuje ako hodená kocka alebo smeruje rovno. A sú takí, ktorí si svoje prejdú a vôbec na nich nevidno, aká bola ich cesta ťažká a zložitá. Sú to slneční ľudia a kto sa v ich dosahu ocitne, zacíti blahodarne teplo a svetlo životodarných lúčov. Nie, tento úvod nie je príliš patetický či poetický, pretože presne sedí na istý typ exkluzívnych jedincov. Netýka sa mnohých životov. Totiž len zopár jednotlivcov má danosti, ktoré nakoniec tvoria životné koleso šťastia. A medzi nich patrí celkom určite prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc., (narodený 20. januára 1934), ktorého významné životné jubileum si tento rok pripomíname.

Nedá mi, aby som pri tejto príležitosti nepridal svoje osobné spomienky a skúsenosti súvisiace s jubilantom. Po prvýkrát som sa spolu aj s mojimi konškolákmi, stretol s profesorom Vladárom na

Katedre archeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave začiatkom 70. rokov minulého storočia, kde nám prednášal problematiku neskorého eneolitu a staršiu dobu bronzovú. Nie iba obsah, ale i spôsob ako nám dokázal priblížiť toto zložené obdobie európskeho praveku v nás vzbudilo o túto epochu mimoriadny záujem a zároveň si získal prednášateľ naše sympatie. Následne po ukončení štúdia, časť z nás mala to šťastie stať sa jeho priamymi kolegami v Archeologickom ústave SAV v Nitre, a tak z blízka spoznať Jozefa Vladára nie iba ako vedca, výskumníka, ale aj ako človeka. Napriek tomu, že bol v tom čase zástupcom riaditeľa ústavu a krátko na to i členom Predsedníctva SAV v Bratislave, jeho vzťah k nám mladým odborným pracovníkom sa nezmenil a zostal rovnako priateľský. Jubilant sa stal v roku 1976 mojím školiteľom v rámci internej vedeckej ašpirantúry, a tak som sa s ním odborných

konzultácií mal možnosť pravidelne stretávať. Naše stretnutia mali už vtedy charakter „minikolokvií“, pretože zakaždým som mal pocit, že som sa dozvedel veľa nového a zároveň som bol nasmerovaný na hľadanie súvislostí a štúdium ďalšej odbornej literatúry (týkajúcej sa najmä kultúry jamovej, katakombovej, abaševskej a kultúry Ginči). Profesor J. Vladár bol pri všetkých mojich odborných postupoch v priebehu celej mojej doterajšej vedeckej a vedecko-pedagogickej kariéry. Dialo sa to vždy s jeho typickou prajnosťou, ale aj s citom naznačeným odporúčaním, aby som sa nepokúšal podliezať latky náročnosti tak vedeckých ako aj formálnych kritérií.

Ako prevažná väčšina kolegov vie, základným ťažiskom vedecko-výskumnej špecializácie profesora Vladára bolo a je obdobie eneolitu a doby bronzovej v strednej, juhovýchodnej a východnej Európe vrátane eurázijskej oblasti a Kaukazu. Je pozoruhodné, že sa toto ťažisko jeho odborného záujmu, tak v terénnom ako aj v teoretickom výskume, v priebehu rokov postupne menilo a presúvalo od staršieho obdobia k obdobiám mladším, t. j. od eneolitu do staršej doby bronzovej. Aj v jej rámci venoval najprv pozornosť počiatku doby bronzovej (nitrianska a koštianska kultúra) a neskôr záveru staršej doby bronzovej a počiatku strednej doby bronzovej (otomansko-füzesabonyský kultúrny komplex).

Už vo svojej kandidátskej dizertačnej práci, ktorá bola publikovaná na stránkach časopisu Slovenská archeológia v roku 1966, ako prvý komplexne zhodnotil nálezy skupiny Kosihy-Čaka (dnes označovanej ako kultúra Kosihy-Čaka-Makó) z územia Slovenska. Dokázal jej úzku súvislosť s kultúrno-historickým vývojom v oblasti severného Balkánu a naznačil aj spojenia s oblasťou východnej Európy. Na tie osobitne poukázal v štúdiu v roku 1970, venovanej sekerkám s jedným ostrím, ktorých výroba bola úzko spätá práve s nositeľmi kultúry Kosihy-Čaka-Makó a ich najstaršie exempláre v Európe pochádzajú z oblasti severného Kaukazu, z prostredia majkopskej kultúry.

Následne sa ťažiskom jeho bádateľského záujmu stala kultúra zvoncovitých pohárov, ktorú taktiež ako prvý súborne zhodnotil na území Slovenska (svoje výsledky predniesol na konferencii v nemeckom Oberriede v roku 1974), pričom mu ako východisko poslužil hrobový nález zo Sládkovičova. V tejto súvislosti osobitnú pozornosť venoval tzv. sprievodnej keramike kultúry zvoncovitých pohárov, ktorá mu umožnila charakterizovať a zdôrazniť význam vnútrokarpatských kultúr pri formovaní keramickej náplne mladšej etapy vývoja kultúry zvoncovitých pohárov.

Vychádzajúc z terénnych výskumov v Branči a v Nitre-Čermáni, ktoré realizoval v rokoch 1962–1966, pri ktorých sa mu podarilo odkryť rozsiahle kostrové pohrebiská, sa nosnou témou jeho vedeckého bádania stáva starší a stredný úsek staršej doby bronzovej, t. j. nitrianska a únětická kultúra. Výrazom toho bola aj monografia *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči* (Bratislava 1973). Bez nadsadenia možno povedať, že ide o prvé komplexne vyhodnotené praveké pohrebiská na Slovensku, pri ktorých nechýba štandardná antropologická analýza.

Nedlho po ukončení výskumu uvedených pohrebísk profesor Vladár začal ďalší systematický výskum. Išlo o výskum opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej v Spišskom Štvrtku (1968–1975). Týmto sa jeho bádateľský záujem presunul do záverečného obdobia staršej a na počiatok strednej doby bronzovej, t. j. do obdobia, ktoré v rámci pravekého vývoja v severnej časti karpatského priestoru patrí k najzložitejším. To, že na výskume v Spišskom Štvrtku boli odkryté zvyšky kamenného opevnenia (múry, bastióny) z nasucho kladených lomových kameňov ako aj skutočnosť, že sa podarilo v rámci sídliska preskúmať akropolu, remeselnícko-výrobnú časť a sakrálny priestor, poskytol jubilantovi neobvyklú možnosť identifikovať cudzie komponenty v domácom kultúrnom prostredí, ku ktorým „ideové“ vzory možno nájsť vo východomediteránej oblasti. Práve výsledky výskumu v Spišskom Štvrtku tak tvorili základné východisko k jeho monografickým štúdiám základného významu, v ktorých bol po prvýkrát v slovenskej archeologickej spisbe kultúrno-historický vývoj v staršej dobe bronzovej na Slovensku začlenený do širokého európskeho dejinného kontextu. Pri tom boli charakterizované kultúrne spojenia územia Slovenska a severokarpatskej oblasti s oblasťou východného Stredomorja a východnej Európy. Napriek tomu, že išlo o výsledky podložené stratigrafickými pozorovaniami boli tieto časťou odbornej verejnosti prijímané iba s rezervou. Výsledky, najmä systematických výskumov opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej, v nasledujúcom štyridsaťročnom období tak na Slovensku ako aj v strednej Európe, však ukázali a potvrdili pravdivosť vtedajších záverov profesora Vladára, ktoré ako sám pripúšťa, vzhľadom na malú početnosť, mali čiastočne i intuitívny charakter. Ale intuícia patrí k základnej výskumnej „výbave“ vedca. Za pravdu mu dávajú aj dnešné výskumy, ktoré vďaka moderným prospekčným metódam a technickým prostriedkom ukazujú, že v záverečnom období staršej doby bronzovej musíme počítať nielen s kultúrnymi vplyvmi a kontaktmi medzi jednotlivými kultúrami a kultúrne vzdialenými

oblasťami, ale že možno pripustiť i priamu fyzickú prítomnosť časti nositeľov kultúr z euroázijskej oblasti i z východného Stredomoria.

Problematiku kultúrnych kontaktov územia Slovenska s bližšími či vzdialenejšími oblasťami v skúmanom období si Jozef Vladár udržal na trvalo v programe svojho vedeckého bádania aj v nasledujúcich rokoch a trvá až do súčasnosti. Táto skutočnosť sa pozitívne odrazila aj v jeho prácach zameraných na praveké umenie, ktoré v mnohom čerpalo inšpirácie najmä z oblasti východného Stredomoria. **Z takto zameraných prác možno spomenúť monografiu *Praveká plastika* (Bratislava 1979) a *Venuše slovenského praveku* (so sonetmi V. Turčániho; Bratislava 1979).** V prípade spomenutej práce ide o unikátne dielo nie iba v rámci Slovenska, ale i v európskom meradle, pretože sa v ňom spájajú kreatívnym spôsobom výsledky vedeckého bádania s vrcholnou básnickou tvorbou – sonetmi. Preto len s radosťou možno privítať, že v týchto dňoch vychádza reedícia tohto ojedinelého diela.

Napriek tomu, že jubilant bol takmer pätnásť rokov v službách vedy v Bratislave, celý čas bol úzko spätý s Archeologickým ústavom SAV. K tomu sa hrdo hlásil a hlási i doteraz. Potvrďuje to i jeho známy výrok: „*Za všetko čo som v odbore dosiahol, ďakujem Archeologickému ústavu SAV v Nitre.*“ Nezábúdaj na to, ani keď vykonával najvyššie funkcie v Predsedníctve SAV, paralelne bol aj riaditeľom Encyklopedického ústavu SAV a neskôr dekanom Filozofickej fakulty UK. Aj vtedy do popredia vyvstával jeho ľudský rozmer a nikdy sa nestal z neho byrokrat, úradník a nenechal v sebe potlačiť jemu príznačnú tvorivosť a kreativitu, ktorú má bytostne v sebe zakorenenu. Prejavilo sa to i po jeho návrate z Bratislavy na svoje materské pracovisko Archeologického ústavu SAV v roku 1990, keď nemal problém opätovne aktívne vstúpiť do procesu tvorivej vedeckej práce, ktorá zostala prirodzenou súčasťou jeho života. Svedčí o tom najmä syntetické dielo *Slovensko v dobe bronzovej*, ktoré v spoluautorstve s V. Furmánkom a L. Veliačikom vyšlo vo vydavateľstve Veda v roku 1991 a o niekoľko rokov neskôr, v roku 1999 jeho rozšírená verzia v nemeckom

jazyku v SRN. Potvrďuje to do súčasnosti svojím spoluautorstvom na prvom a štvrtom dieli *Starého Slovenska*, ktoré sú venované archeológii ako historickej vede (Nitra 2013) a *Slovensku v dobe bronzovej* (v tlači).

O jeho veľkom odbornom a organizačnom potenciáli po návrate do Nitry svedčí aj kreovanie Katedry archeológie na Filozofickej fakulte Konštantína Filozofa v Nitre (1996), kde viac rokov pôsobil aj ako interný pedagóg. Ale i jeho následné pôsobenie na Katedre muzeológie tej istej fakulty. V súvislosti s pedagogickým pôsobením je potrebné spomenúť i jeho súčasný stále aktívny podiel na výchove mladej generácie a vedeckého dorastu, či už ako školiteľ, alebo ako kreatívny prednášateľ, v rámci pravidelných jarných a jesenných doktorandských kolokvií, ktoré sa uskutočňujú v Archeologickom ústave SAV v Nitre.

Záverom si dovoľím byť opätovne osobný, pretože už viac rokov zdieľam spoločnú pracovňu s profesorom Vladárom v Archeologickom ústave SAV v Nitre. Mám tak neobvyklú možnosť byť často v blízkosti tohto vzácneho človeka, rozprávať s ním a viesť opätovne „minikolokviá“ a vracáť sa akoby obľúkom do čias mojej vedeckej aspirantúry spred niekoľko desiatok rokov. Priznám sa, že sa vždy teším na čas strávený s ním, pretože okrem odbornej špecializácie mi je blízka aj jeho životná filozofia. Mám rád jeho nekonvenčné myslenie a svojský, nenásilný spôsob jednanja, veľmi podobný diplomatickému, no bez ústupkov, ktoré by poškodzovali morálne princípy. To je fascinujúca existencia, ktorá mi je, ako jeho nasledovníkovi v odbornom zameraní, veľkým príkladom. Vždy pookrejem pri jeho veľkorysosti a žičlivosti, ktorá v dnešnej dobe nie je vôbec bežná.

Nášmu jubilantovi, profesorovi Vladárovi želim v mene priateľov, spolupracovníkov, ale i celej archeologickej obce, do ďalších rokov pevné zdravie, jasnú a tvorivú myseľ a stále trvajúcú charakteristickú „vladárovskú“ radosť zo života.

Ad multos annos!

Jozef Bátora

Životné jubileum PhDr. Zoji Benkovsky-Pivovarovej

V tomto roku oslávila popredná slovenská archeologička PhDr. Zoja Benkovsky-Pivarová významné životné jubileum. Jubilantka patrí ku generácii archeológov, ktorá mala v druhej polovici 20. storočia výrazný podiel na rozmachu modernej slovenskej archeológie a jej dôstojnom etablovaní v európskej a svetovej archeológii. Aj keď veľkú časť svojho doterajšieho života prežila mimo územia Slovenska, jej osobný aj odborný vzťah k tomuto prostrediu je zrejmý. Archeologické terénne výskumy, ktorých bola vedúcou a publikované teoretické práce z prvého obdobia jej profesionálnej činnosti sa významnou mierou podieľali na rozsahu nášho poznania o vzniku a vývoji osídlenia lužickej kultúry na Slovensku.

Jubilantka sa narodila 22. decembra 1934 v Zlíne na Morave. Koncom tridsiatych rokov 20. storočia získal jej otec zamestnanie na Slovensku a mladosť prežila v Bojniciach. Vzťah ku slovenskému prostrediu sa prejavil aj členstvom v zbere folklórneho súboru Lúčnica v rokoch 1953–1958.

V rokoch 1953–1958 študovala archeológiu na filozofickej fakulte UK v Bratislave. Bol to početne jeden z najsilnejších ročníkov (okrem jubilantky tu študovali I. Keller, M. Schmiedlová, S. Šiška, T. Štefanovičová, A. Vallášek, J. Vladár) a ako ukázali nasledujúce desaťročia, silným bol aj vysokou odbornosťou a entuziazmom pre archeológiu. PhDr. Z. Benkovsky-Pivarová ukončila štúdium prácou *Lužická kultúra na hornej Nitre*, viažucou sa k jej „rodnému“ kraju.

Už počas štúdia, v roku 1957, nastúpila do zamestnania do Vlastivedného (Hornonitrianskeho) múzea v Bojniciach, kde pracovala do roku 1960. Od roku 1960–1961 bola zamestnankyňou Archeologického ústavu SAV. V prvých rokoch, do roku 1963, pôsobila ako odborná pracovníčka vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach. Z tejto doby dnes už trochu zanikla informácia o jej krátkom výskume, dnes už svetoznámej lokality otomanskej kultúry, v Spišskom Štvrtku.

V roku 1963 prešla do centrálného pracoviska AÚ SAV v Nitre, kde sa jej základným odborným zameraním stal výskum lokalít lužickej kultúry na Slovensku. Realizovala výskumy na celom rade významných lužických pohrebísk, a to Diviaky nad Nitricou, Martin, Mikušovce, Partizánske a ďalšie. Svoje poznatky publikovala v odborných štúdiách (tiež pod menom Benkovská-Pivovarová, Pivovarová, Šuhajková), z ktorých viaceré sa stali už klasickou súčasťou odbornej literatúry slovenskej archeológie. Predovšetkým jej vyhodnotenie výskumov pohrebísk v Mikušovciach, Trenčianskych Tepliciach (K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. *Slov. Arch.* 13, 1965, 107–162) a v Martine (Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei im lichte der Grabfunde aus Martin. *Slov. Arch.* 20, 1972, 253–312) významnou mierou prispeli k poznaniu osídlenia lužickej kultúry na Slovensku a k jej vnútornej periodizácii.

V roku 1967 odišla za manželom do Rakúska, kde žije dodnes. Aj v Rakúsku pokračovala vo vedeckej

práci, najprv v Burgenländisches Landsmuseum v Eisenstadte (výskum lokality v St. Margarethen a ďalšie), potom v Österreichische Akademie der Wissenschaften a v rámci pracovných projektov. V roku 1969 získala titul PhDr. Výrazne sa venovala v širšom stredo európskom kontexte najmä osídleniu zo staršej a strednej doby bronzovej (Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich. *Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad.* 24, 1991). Nezabúdala však ani na slovenských a českých kolegov a bola častým účastníkom československých vedeckých sympózií zameraných na dobu bronzovú. Rád dodám, že vždy vítaným účastníkom.

Významné životné jubileum je príležitosťou na priateľské a kolegiálne pozdravy. Aj my sa pridávame k mnohým gratulantom a prajeme jubilantke do ďalších rokov veľa zdravia a osobnej pohody.

Rudolf Kujovský

BIBLIOGRAFIA

1959

1. Výsledky výskumu na popolnicovom pohrebisku v Handlovej, okres Prievidza. *Arch. Rozhledy* 9, 1959, 787–793, 807.
2. Žiarové pohrebisko v Diviakoch. *Slov. Arch.* 7, 1959, 317–327.

1961

3. Ďalšie nálezy z lužického pohrebiska v Diviakoch nad Nitricou. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 6, 1961, 237–240.
4. Halštatské hroby z Malých Krštenian. *Arch. Rozhledy* 13, 1961, 796–807.

1962

5. Súčasný stav bádania o lužickej kultúre na Považí a jeho prínos pre riešenie problematiky lužickej kultúry na Slovensku. *Referáty. Liblice* 1961, 1962, 119–127.

1963

6. Žiarový hrob z Poľova. *Nové Obzory* 5, 1963, 218, 219.

1965

7. K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. *Slov. Arch.* 13, 1965, 107–162.
8. Výskum v Mikušovciach, okr. Považská Bystrica, v rokoch 1961–1963. *Arch. Rozhledy* 17, 1965, 482–487.

1966

9. Dvojčepelové britvy lužickej kultúry na Slovensku. *Slov. Arch.* 14, 1966, 337–356.

1967

10. K kwestii słowackiej grupy kultury łuzyckiej. *Acta Arch. Carpathica* 9, 1967, 11–23.

1970

11. Ein urnenfelderzeitliches Grab aus Eisenstadt. *Burgenländ. Heimatbl.* 32, 1970, 56–63.

1972

12. Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei in Lichte der Grabfunde aus Martin. *Slov. Arch.* 20, 1972, 253–312.
13. Zur Problematik der Litzenkeramik in Österreich. *Praehist. Zeitschr.* 47, 1972, 198–212.

1974

14. Ein interessanter mittelbronzezeitlicher Keramikfund aus St. Margarethen im Burgenland. *Burgenländ. Heimatbl.* 36, 1974, 4–8.
15. Metodische Anmerkungen zur Forschung über die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Tschechoslowakei. *Arch. Rozhledy* 26, 1974, 152–159.

1975

16. Výskum pohrebiska lužickej kultúry v Partizánskom roku 1958. *Slov. Arch.* 23, 1975, 35–54.
17. Zur Genese der Urnenbestattung in der Lausitzer Kultur Mährens, des Slowakei und Südpolens. *Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M.* 1975, 61–75.

1976

18. Mittelbronzezeitliche Funde aus Schwadorf a. d. Fischa, NÖ. In: H. Mitscha-Merhaim/H. Friesenger/H. Kerchler (Hrsg.): *Festschrift für Richard Pittioni zum 70. Geburtstag. Arch. Austriaca. Beih.* 13. Wien 1976, 328–335.
19. Zur Enddatierung des Kulturkreises Mađarovce-Věteřov-Böheimkirchen. *Germania* 54, 1976, 341–359.
20. Zur kulturellen Stellung des „Rollerfundes“ von Mistelbach im Rahmen der entstehenden Hügelgräberkultur. In: B. Brukner (Red.): *Symposium über das Spätäneolithikum und die Frühbronzezeit im Donaugebiet. Istraživanja* 5. Novi Sad 1976, 17–25.

1977

21. Zum „Brotlaibidol“ vom Föllik, Gemeinde Grosshöflein, Burgenland. *Burgenländ. Heimatbl.* 39, 1977, 1–11.

1978

22. Zur Problematik der Hügelgräberkultur im Osten Österreichs. In: M. Strohschneider (Red.): *Archäologie des westpannonischen Raumes: Urgeschichte, Römerzeit, Mittelalter. Kurzfassungen der Referate anlässlich der von der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte und dem Burgenländischen Landesmuseum veranstalteten Tagung vom 14.–19. Juni 1978 in Eisenstadt. Wien 1978, 41.*

1979

23. Ein Gefäß der Vatyja-Kultur aus Poysbrunn, Niederösterreich. *Arch. Korrb.* 9, 1979, 179–182.

1980

24. Frühurnenfelderzeitliche Siedlungsfunde von Unterpullendorf, p. B. Oberpullendorf, Burgenland. *Burgenländ. Heimatbl.* 42, 1980, 22–31.

1981

25. Armschutzplatten der Glockenbecherkultur aus Nikitsch im Burgenland und Sitzendorf a. d. Schmida in Niederösterreich. *Fundber. Österreich* 21, 1981, 17–20.
26. Zu einigen terminologischen Fragen des Kulturkreises Mađarovce-Věteřov-Böheimkirchen. *Slov. Arch.* 29, 1981, 17–22.
27. Zum neuesten Forschungsstand über die Litzenkeramik in Österreich. In: N. Kalicz/R. Kalicz-Schreiber (Hrsg.): *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Budapest 1981, 29–38.*
28. Zur jüngsten Phase der Věteřov-Kultur in Niederösterreich. *Arch. Austriaca* 65, 1981, 71–74.
29. Zur kulturellen Stellung der Hügelgräberkultur in Osten Österreichs. In: H. Lorenz (Hrsg.): *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert von Brunn. Mainz am Rhein 1981, 3–20.*

1982

30. K otázkam terminológie predlužickej kultúry na Slovensku, na Morave a južnom Poľsku. In: M. Gedl (Red.): Południowa strefa kultury lużyckiej i powiązania tej kultury z południem. Kraków – Przemysł 1982, 135–151.
31. Zur Frage der Stufe Bronzezeit A3 und der älteren danubischen Mittelbronzezeit (MD I) in der Slowakei. *Germania* 60/2, 1982, 1–12.

1983

32. Další hrob z pohrebiska lužické kultúry v Dížine. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 20, 1983, 99–103.

1984

33. K otázke chronologického a kultúrneho postavenia kosákovitých ihlíc na Slovensku. In: E. Studeníková/L. Zachar (Zost.): Zborník prác Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, 30–37.

1985

34. Das Bronzeinventar des mittelbronzezeitlichen Gräberfeldes von Pitten in Niederösterreich. *Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad.* 21–22, 1982–1985, 23–126.
35. Novotná, M.: Die Nadeln in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde* XIII/6. München 1980 (rec.). *Arch. Austriaca* 69, 1985, 319, 320.

1986

36. Eine Pithosbestattung (?) des Kultur mit Litzenkeramik aus Mattersburg. *Burgenländ. Heimatbl.* 48, 1986, 185–190.
37. Furmánek, V.: Die Anhänger in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde* IX/3. München 1980 (rec.). *Arch. Austriaca* 70, 1986, 493, 494.
38. Gedl, M.: Die Dolche und Strabdolche in Polen. *Prähistorische Bronzefunde* VI/4. München 1980 (rec.). *Arch. Austriaca* 70, 1986, 494, 495.
39. Rittershofer, K. F.: Der Hortfund von Bühl und seine Beziehungen. *Bericht der Römisch-Germanische Kommission* 64. Frankfurt am Main 1983 (rec.). *Arch. Austriaca* 70, 1986, 492.
40. Říhovský, J.: Die Nadeln in Westungarn I. *Prähistorische Bronzefunde* XIII/10. München 1983 (rec.). *Arch. Austriaca* 70, 1986, 493.

1987

41. Der Beginn der Urnenfelderzeit in Ostösterreich im Lichte der Grabfunde von Pitten. In: E. Plesl/J. Hrala (Red.): Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. *Symposium Liblice* 21.–25. 10. 1985. Praha 1987, 107–109.
42. Krämer, W.: Die Vollgriffschwerter in Österreich und der Schweiz. *Prähistorische Bronzefunde* IV/10. München 1985 (rec.). *Arch. Austriaca* 71, 1987, 306.
43. Kubach, W.: Die Stufe Wölfersheim im Rhein-Main-Gebiet. *Prähistorische Bronzefunde* XXI/1. München 1984 (rec.). *Arch. Austriaca* 71, 1987, 306.
44. Zur Hügelbestattung der Frühbronzezeit im mittleren Donauraum. In: D. Srejović/N. Tasić (Eds.): Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan Zone während der äneolitischen Periode. *Internationales Symposium, Donji Milovac* 1985. Beograd 1987, 167–171.

1988

45. Neugebauer, J. W.: Die Bronzezeit im Osten Österreichs. *Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte* 13. Wien 1987 (rec.). *Arch. Austriaca* 72, 1988, 308, 309.
46. Stuhlík, S.: Únětické pohřebiště v Mušově. *Studie AÚ ČSAV v Brně* 14/2. Praha 1987 (rec.). *Arch. Austriaca* 72, 1988, 309, 310.
47. Zur Enddatierung des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Statzendorf in Niederösterreich. *Slov. Arch.* 36/1, 1988, 19–23.

1989

48. Gedl, M.: Die Nadeln in Polen I. Prähistorische Bronzefunde XIII/3. München 1983 (rec.). Arch. Austriaca 73, 1989, 227, 228.
49. Schumacher-Matthäus, G.: Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten in Karpatenbecken. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 6. Mainz 1985 (rec.). Arch. Austriaca 73, 1989, 228–230.
50. Zu Entwicklungsprozessen der mittleren Bronzezeit in Nordostungarn und dem anliegenden Teil der Slowakei. Arch. Austriaca 73, 1989, 49–56.

1991

51. Bertemes, F.: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Gemeinlebarn. Kulturhistorische und paläometalurgische Studien. Saarbrucker Beiträge zur Altertumskunde 45. Bonn 1989 (rec.). Arch. Austriaca 75, 1991, 307–309.
52. Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 24, 1991, 5–12.

1992

53. Neugebauer, J.-W.: Die Nekropole F von Gemeinlebarn, Niederösterreich. Untersuchungen zu den Besattungssitten und Grabraub in der ausgehenden Frühbronzezeit in Niederösterreich südlich der Donau zwischen Enns und Wienerwald. Römisch Germanische Forschung 49. Mainz 1991 (rec.). Arch. Austriaca 76, 1992, 256, 257.
54. Zum Beginn der Belegiš-Kultur. Balcanica 23, 1992, 341–349.
55. Zur Existenz von Lokalgruppen innerhalb des Maďarovce-Věteřov-Kulturkreises. Arch. Austriaca 76, 1992, 41–45.

1994

56. Neugebauer, J.-W.: Bronzezeit in Österreich. Mit Beiträgen von M. Lochner, Ch. Neugebauer Meresch und M. Teschler Nicola. Wissenschaftliche Schriftreihe Niederösterreichs. Niederösterreichisches Pressehaus, St. Pölten-Wien 1994 (rec.). Arch. Austriaca 78, 1994, 233, 234.
57. Zum bronzezeitlichen Gräberfeld von Dolný Peter in der Slowakei. Arch. Austriaca 78, 1994, 25–27.
58. Zur Lokalisierung des bronzezeitlichen „Depotfundes von Stockerau“. Arch. Austriaca 78, 1994, 21–23.

1995

59. Zum Verhältnis der Kulturgruppen Unterwölbling und Věteřov im Lichte der Grabfunde. Arch. Austriaca 79, 1995, 187–195.

1996

60. Zu Erkennungsmöglichkeiten von Migrationen am Beginn der mittleren Bronzezeit im mittleren Donaunraum. Arch. Austriaca 80, 1996, 157–164.

1998

61. Verzierter Dolch der Frühbronzezeit von Guttenbach im Burgenland. Wiss. Arbeiten Burgenland 100, 1998, 89, 90.
62. Zum Begriff Nitra Gruppe bzw.-Kultur. Pravěk (N. Ř.) 8, 1998, 141–150.
63. Zum Zeitpunkt des Vorstosses der Otomani-Kultur in die Süd- und Westslowakei. Vsl. Pravek 5, 1998, 33–38.

1999

64. Zum Vorkommen von inkrustierten Krügen der Tokod-Art in den frühbronzezeitlichen Gräberfeldern in Österreich und der Slowakei. Arch. Austriaca 82–83, 1998–1999, 127–133.
65. Zur Datierung des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Nové Zámky-Teheľňa. In: J. Bátor/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 197–200.

2000

66. K datovaniu severopanónskej kultúry na Slovensku. *Pravěk (N. Ř.)* 10, 2000, 195–204.

2001

67. Čižmář, M./Geislerová, K./Unger, J.: (Ed.): *Výzkumy-Ausgrabungen 1993–1998, Brno 2000 (rec.)*. *Arch. Austriaca* 84–85, 2000–2001, 409.

68. Datovanie konca nitrianskej kultúry vo svetle rádiokarbónových dát z Jelšoviec. *Pravěk (N. Ř.)* 11, 2001, 221–231.

69. Zu den Hügelgräbern der späten mitteldonauländischen Hügelgräberkultur in Velké Hostěradky. In: V. Vokolek (Red.): *Příspěvky z V. kolokvia: Období popelnicových polí a doba halštatská*. Pardubice 2001, 9–17.

2002

70. Zur Datierung des bronzezeitlichen Brunnens von Gánovce. *Slov. Arch.* 50/2, 2002, 229–243.

2004

71. K datovaniu krčiazka vĕteřovskej kultúry z Lednice, okr. Břeclav. In: E. Kazdová/Z. Měřinský/K. Šabatová (Ed.): *K počtĕ Vladimíru Podborskému*. Brno 2004, 275–279.

72. Krčiazok otomansko-füzesabonyského komplexu zo Želiezoviec. In: G. Fusek (Red.): *Zborník na počest Dariny Bialekovej*. Nitra 2004, 41, 42.

73. **Zum äneolitischen Körpergrab von Ivanka pri Nitre.** In: J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliáčik (Ed.): *Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*. Nitra 2004, 41, 42.

2005

74. Čižmář, M./Geislerová, K.: (Ed.): *Výzkumy-Ausgrabungen 1999–2004*. Brno 2006 (rec.). *Arch. Austriaca* 89, 2005, 334, 335.

75. Zum „Grab 3“ von Leobersdorf in Niederösterreich. *Vsl. Pravek* 7, 2005, 7–10.

76. Zur Absenz der Gräber der Vĕteřov-Kultur in Mähren. *Pravěk (N. Ř.)* 15, 2005, 155–262.

77. Zur Grabkeramik der Kosihy-Čaka/Makó-Kultur. *Arch. Austriaca* 89, 2005, 133–143.

2008

78. Reich, Ch.: Das Gräberfeld von Szeremle und die Gruppen mit inkrustierten Keramik entlag mittlerer und unterer Donau. *Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Neue Folge, Bd. 13*. Berlin 2006 (rec.). *Germania* 86, 2008, 776–778.

79. Zum Beginn der mittleren Bronzezeit in unterem Nitra-Tal in der Slowakei. *Slov. Arch.* 61, 2008, 255–267.

80. Zur bronzezeitliche Siedlung Buhuberg in Waidendorf. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 43, 2008, 23–41.

81. Zur Verwandtschaft einiger Keramikformen des Glockenbecherkultur und des Maďarovce (Vĕteřov) Böhemischen-Kulturkreises. *Pravěk (N. Ř.)* 18, 2008, 241–260.

2009

82. Zur Vĕteřov-Kultur in Niederösterreich. *Arch. Austriaca* 90, 2006, 179–189.

2010

83. Zur Problematik des Vĕteřov-Kultur. *Pravěk (N. Ř.)* 20, 2010, 39–60.

V spoluautorstve

84. Z. Benkovsky-Pivovarová/J. Gömöri/K. Kaus: Az álsinegdíszes (Litzen-) kerámia kultúrájához tartozó sírletek Nyugat-Magyarországon és Kelet-Ausztriában. *Arrabona* 24/25, 1988, 5–19.

85. Z. Benkovsky-Pivovarová/J. Gömöri/K. Kaus: Grabfunde der Kultur mit Litzenkeramik in Österreich und in Westungarn. *Arch. Austriaca* 71, 1987, 19–27.

86. Z. Benkovsky-Pivovarová/B. Chropovský: Grabfunde der frühen und der beginnenden Bronzezeit in der Westslowakei. Nitra 2014, v tlači.

87. Kolektív pracovníkov Výskumného pracovného strediska AÚ SAV v Košiciach: Archeologický výskum na východnom Slovensku roku 1961. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 288–304.
88. H. Maurer/Z. Benkovsky-Pivovarová: Ein Grab der älteren Urnenfelderkultur aus Straning, p. B. Horn, Niederösterreich. Unsere Heimat (Wien) 51, 1980, 149–154.
89. J. Paulík/Z. Pivovarová: K problematike mladšej doby bronzovej na Slovensku. Referáty. Liblice 1964, 88–94.

Podľa autorkiných podkladov zostavila *Miriama Nemergutová*

RECENZIE

Miroslav Dobeš: Měď v eneolitických Čechách. *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 16. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2013, 132 strán a 21 tabuliek. ISBN978-80-7308-476-9.

V úspešnej edícii *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque*, ktorú edituje Ján Klápště z Ústavu pro archeologii FF UK v Prahe a Zdeněk Měřinský z Ústavu archeologie a muzeologie FF MU v Brne, vyšla tlačou ďalšia z doktorandských dizertačných prác, ktorej autorom je Miroslav Dobeš. Práca prináša po vyše deväťdesiatich rokoch prvé komplexné spracovanie eneolitickej kovovej industrie v Čechách. Hneď na úvod možno konštatovať, že je významným obohatením našich doterajších poznatkov o tejto dôležitej historickej epoche.

Práca má logickú a pevne stanovenú štruktúru a v celom jej obsahu cítiť, že ju písal zrelý a skúsený bádateľ, ktorý sa dlhé roky zaoberá problematikou eneolitickej medenej industrie a metalurgie vôbec.

Za úvodnou kapitolou, ktorá je venovaná dejinám bádania eneolitickej medenej industrie v Čechách, nasleduje hlavná časť práce zaoberajúca sa jednotlivými skupinami kovových artefaktov. Autor ich prezentuje v chronologickej postupnosti, počnúc medenými sekeromlatmi z obdobia včasného eneolitu a končiac ozdobami kultúry zvoncovitých pohárov v neskorom eneolite. Nevynechal ani predmety funkčne a tvarovo neinterpretovateľné, ako i predmety nesprávne zaradené do eneolitu a mylne lokalizované na územie Čiech. Pri každej skupine predmetov sa venuje otázkam terminológie a typológie. Ďalej nasleduje súpis lokalít danej kategórie artefaktov z územia Čiech a pozornosť venuje aj ich nálezovým okolnostiam, zastúpeniu jednotlivých typov v Čechách ako aj ich datovaniu. Vďaka takémuto metodickému postupu sa Miroslavovi Dobešovi podarilo podať v syntetizujúcej podobe obraz premeny tvarového spektra jednotlivých kovových artefaktov v úzkej spojitosti s príslušnými chronologickými horizontmi. V týchto súvislostiach preukázal, že územie dnešných Čiech nebolo izolované od technologických inovácií týkajúcich sa metalurgie, ale naopak, bolo kultúrno-historicky úzko späté s oblasťou pokročilejšieho juhovýchodu, vrátane Karpatskej kotliny.

Napriek tomu, že u väčšiny medených predmetov z obdobia staršieho a stredného eneolitu z územia Čiech nie sú známe nálezové okolnosti, autor s veľkým nadhľadom poznajúc dobre materiál a literatúru zo susedných území, typologicky a chronologicky správne klasifikuje jednotlivé artefakty. Snáď iba v prípade „sekeriek s jedným ostrím“ (*einschneidige Schaftlochäxte*, Shaft-hole axes) možno zvažovať, či ich označenie ako „sekeriek s okom“ je vhodnejšie (?).

V lepšej situácii, čo sa týka nálezových okolností jednotlivých kovových artefaktov (prevažne ozdôb), bol autor pri spracovaní predmetov z neskoroneolitického obdobia, ktoré je reprezentované prevažne pohárovými

kultúrami, t. j. kultúrou so šnúrovou keramikou a kultúrou zvoncovitých pohárov.

V súvislosti s vyhodnotením medených dýk kultúry zvoncovitých pohárov možno súhlasiť s názorom, že pre ich II typ s dlhou rukoväťou a čepeľou, ktoré sú typické pre oblasť strednej Európy, je potrebné hľadať prototypy v severopontickej a v severokaukazskej oblasti východnej Európy. Tu sú charakteristické najmä pre kultúru jamovú (*Klochko 2001*, obr. 29: 6, 7). O kultúrnych spojeniach s uvedenými oblasťami svedčí, okrem Miroslavom Dobešom spomenutého hrobu kultúry so šnúrovou keramikou z Bleckendorfu vo východnom Nemecku, ktorý obsahoval dýku a kostenú ihlicu s kladivkovitou hlavicom, i medený predmet pochádzajúci taktiež z hrobu kultúry šnúrovej, z Morkúvek na Morave. Našiel sa v ňom prehnutý medený nožík – britva (?), ku ktorému najbližšie analógie nachádzame taktiež v oblasti jamovej kultúry na Ukrajine (Svatovo, hrob 1). S kultúrnym pôsobením východoeurópskej oblasti správne autor spája i technologickú novinku, t. j. zosilnenie stredovej časti medených šidiel, ktoré sa v Čechách po prvýkrát objavuje v kultúre zvoncovitých pohárov.

Vo viacerých prípadoch sa v hrobch kultúry zvoncovitých pohárov ukázal rozpor medzi pohlavím pochovaného jedinca a inventárom hrobu. Najvypuklejšie sa to prejavilo v prípade výskytu dýk v hrobch žien (napr. Radovesice, hrob 117), kde je to považované za znak súvisiaci nie s pohlavím, ale sociálnym postavením pochovaných. Uvedená skutočnosť však môže poukazovať i na ďalšiu možnosť a tou je biologická anomália, resp. pohlavná úchylka pochovaného jedinca. Mohlo ísť o pohlavný biformizmus, resp. transvestizmus. V prípade transvestizmu ide o fenomén, ktorý je početne doložený výskumami populácií blízkych pravekým spoločnostiam. Viacerí bádatelia predpokladajú, že s jeho existenciou možno počítať v praveku strednej Európy (*Lipp 1986*, 534–539).

Za osobitne dôležité považujem, že v práci autor využil výsledky chemických analýz, ktoré boli realizované rôznymi metódami vo viacerých európskych laboratóriách na značnej časti eneolitických medených artefaktov z územia Čiech. Vďaka tomu sa mu podarilo identifikovať nielen materiálové zloženie kovov jednotlivých typov predmetov, ale i miesto pôvodu suroviny na ich výrobu. Tak sa ukázalo, že v období staršieho eneolitu, oblasť dnešných Čiech mala intenzívne kultúrne spojenia najmä s meďorudnou oblasťou severnej časti Karpatskej kotliny (územie dnešného Slovenska) a Sedmohradskom. V období stredného a mladého eneolitu sa ťažisko kontaktov presúva do oblasti severoalpskej (meď typu Mondsee). V nasledujúcom období kultúry so šnúrovou keramikou a kultúry zvoncovitých pohárov sú už indicie poukazujúce na využívanie lokálnych ložísk na území Čiech, t. j. cínu v Krušných horách a zlata (ryžovanie zlatonosných potokov a riek).

Práca je napísaná dobrým a zrozumiteľným štýlom a na štandardnej úrovni sú zhotovené mapy umiestnené v texte ako aj tabuľky s materiálom, ktoré sa nachádzajú

na konci publikácie. Prácu, v ktorej nechýbajú ani analýzy materiálového zloženia jednotlivých kovových artefaktov, určite privítajú špecialisti zaoberajúci sa počiatkami farebnej metalurgie v strednej Európe.

LITERATÚRA

Klochko 2001 – V. I. Klochko: *Weaponry of Societies of the Northern Pontic Culture Circle: 5000–700 BC. Baltic-Pontic Stud.* 10. Poznaň 2001.

Lipp 1986 – W. Lipp: *Geschlechtsrollenwechsel. Formen und Funktionen am Beispiel ethnographischer Materialien. Kölner Zeitschr. Soziol. u. Sozialpsych.* 38, 1986, 529–559.

Jozef Bátora

Sebastian Müller: Smolenice-Molpír, Sered' und Ratkovce. Studien zu Siedlungen der frühen Eisenzeit in der Südwestslowakei. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie.* Band 220. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2012. Teil 1 – 526 strán, Teil 2 – 157 strán, 188 strán ilustrácií. ISBN 978-3-7749-3821-2.

Dvojdielna monografia z pera mladého nemeckého bádateľa Sebastiana Müllera je publikovanou verziou jeho dizertačnej práce, ktorú obhájil v roku 2010 na Freie Universität v Berlíne. Zameraná je na spracovanie nálezového materiálu z výskumom troch sídlisk z doby halštatskej z územia juhozápadného Slovenska, ktoré boli realizované v päťdesiatych až sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Molpír v Smoleniciach (výskum S. a M. Dušekových), Sered'-Mačianske vršky (výskum J. Paulíka) a Ratkovce (výskum L. Kraskovskej). Rozdelená je do dvoch častí. Prvá tvorí textovú časť (rozbor, vyhodnotenie a interpretácia nálezových štruktúr a materiálu) a druhá textový a obrázkový katalóg nálezov.

S. Müller nie je v slovenskom badaní o dobe halštatskej nováčikom. Problematikou lokalít juhozápadného Slovenska v staršej dobe železnej sa zaoberal vo viacerých štúdiách, počnúc analýzou pohrebiska vo Vrádišti, v zborníku venovanom jeho školiteľke B. Teržan (*Müller 2007*), pokračujúc dvoma príspevkami v Slovenskej archeológii (*Müller 2012a; 2012b*).

Nosnou témou recenzovanej práce je podrobná analýza, vyhodnotenie a interpretácia halštatského osídlenia troch sídlisk kalenderberskej skupiny halštatskej kultúry vo východoalpskej oblasti. Hoci ide na prvý pohľad o sídliská značne odlišného charakteru, spojenie sa ukázalo ako veľmi dobrá voľba, čo sa prejavilo najmä v záverečných kapitolách práce. Už samotné komplexné publikovanie, vyhodnotenie materiálu a informácií o nálezových štruktúrach z týchto sídlisk (v prípade Molpíra ide o vybrané objekty, ktoré tvoria približne 15% z celkového počtu preskúmaných objektov z doby halštatskej) je dôvodom, prečo je práca S. Müllera osobitne prínosnou. Väčšina sídlisk z doby halštatskej z územia juhozápadného Slovenska aj napriek tomu, že z viacerých z nich bola preskúmaná väčšia plocha, je totiž stále publikovaná

len vo forme krátkych predbežných správ, bez úplného zverejnenia materiálu. Výskum sídlisk v slovenskej časti kalenderberskej skupiny je preto v ostrom kontraste s badaním v Dolnom Rakúsku, kde v posledných dvoch desaťročiach vzniklo viacero publikácií, ktoré prezentujú sídliskové nálezy na podobne detailnej a komplexnej úrovni (napr. *Griebel 2004; Ranseder 2006*). Z tohto dôvodu mohol S. Müller porovnávať nálezové štruktúry a materiál zo skúmaných sídlisk predovšetkým s komplexne publikovanými lokalitami v Dolnom Rakúsku, prípadne na Morave. Slovenskú spisbu k problematike staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku a špeciálne k sídliskám má autor pomerne dobre zvládnutú (vzhľadom na jazykové limity). Dokazuje to v prehľade bádania od jeho vedeckých počiatkov po rok 2007 (s. 18–26) aj v kapitolách k badaniu na jednotlivých lokalitách, najmä na hradisku Molpír (s. 31–37).

Podstatná časť práce je logicky venovaná opevnenému výšinnému sídlisku Smolenice-Molpír (s. 27–301). Spracovanie a vyhodnotenie časti nálezov z dlhodobého systematického výskumu S. a M. Dušekových (AÚ SAV, výskum v rokoch 1963–1971) je súčasťou rozsiahlejšieho projektu S. Stegmann-Rajtárovej (AÚ SAV Nitra), ktorého cieľom je komplexné vyhodnotenie dokladov halštatského osídlenia tohto významného výšinného sídliska v Malých Karpatoch (porov. *Stegmann-Rajtár 2005*, 148). Okrem početných článkov a štúdií vedúcej projektu vyšlo monografické spracovanie bronzových, tzv. skýtskych hrotov šípov od A. *Hellmuthovej* (2006). V rámci pokračovania projektu bude v blízkej budúcnosti nasledovať detailné vyhodnotenie celých, resp. rekonštruovaných keramických nádob z výskumov na hradisku, ako aj rádiouhlíkové a dendrochronologické datovanie vybraných štruktúr.

S. Müller touto témou nadviazal na svoju diplomovú prácu, v ktorej sa podrobne venoval štruktúre z hradiska na Molpíri, označenej ako „dom 61a, b, c“ (s. 49). Aj v recenzovanej monografii z objektívnych dôvodov nespracoval celý nálezový fond z výskumu hradiska (vzhľadom na jeho objem), ale boli zvolené len vybrané štruktúry. K ich výberu využil viaceré kritériá, najmä existenciu pokiaľ možno detailnej dokumentácie nálezového kontextu, či dostupnosť príslušného materiálu v depozitári (s. 49). Takýmto spôsobom bolo zvolených 9 objektov pôvodne označených ako domy, resp. ich časti (z čoho jeden predstavuje tzv. kultové miesto) a jedna samostatne stojaca pec. Tieto štruktúry sa nachádzali na rôznych miestach najvyššej opevnenej časti hradiska, tzv. akropoly. Napriek starostlivému výberu objektov autor počas práce čelil aj mnohým problémom (nie vždy dostatočná úroveň dokumentácie nálezových kontextov, materiál nebol niekedy roztriedený podľa vrstiev, alebo absentovalo detailnejšie rozdelenie v rámci objektov). V dôsledku týchto nejasností autor nemohol zodpovedať niektoré podstatné otázky o konštrukcii stavieb, resp. v niektorých prípadoch nebolo možné s istotou vymedziť ani hranice objektu/stavby (napr. v prípade domov 5 a 46 – pozri napr. s. 80). Opis nálezových situácií a autorova snaha o ich interpretáciu môže dokonca čitateľa podnietiť k úvahám, čo všetko by bolo možné z pôvodnej nálezovej situácie zistiť, ak by bola dokumentácia na vyššej úrovni a ak by sa počas terénnych prác postupovalo

s väčším dôrazom na kvalitu výskumu než na kvantitu objaveného. Molpír je totiž výnimočný nielen zistenými nálezovými situáciami, ale aj obrovským množstvom získaného materiálu, ktorého identifikácia s konkrétnymi nálezovými kontextami mohla výrazne pomôcť k ucelenejšej interpretácii vývoja, ako aj depozičných a postdepozičných procesov na sídlisku (porov. s. 247–251).

Napriek týmto problémom sa autor snažil o čo najdetailnejšie analyzovanie a vyhodnotenie skúmaných štruktúr. S. Müller zhodnotil informácie o konštrukcii stavieb, štruktúr mimo stavieb (pece, priestranstvá pred/medzi domami), stručne aj opevnenia (s. 96–105) a na základe toho sa mu podarilo dospieť k veľmi zaujímavým zisteniam. Mnohé sa do určitej miery odlišujú od údajov prezentovaných v monografiách S. a M. Dušekových (*Dušek/Dušek 1984; 1995*). Napríklad kamenná podmurovka podľa zistení S. Müllera nebola základom pre konštrukciu stien po celom obvode stavby ako sa uvádza v zmieňovaných monografiách, ale zväčša len jednej (dlhšia stena) alebo dvoch stien (s. 96, 97). Hoci u väčšiny skúmaných domov indicie naznačujú zrubovú konštrukciu, v prípade niektorých z nich mohlo ísť o kombináciu zrubových a vypletaných stien s hrubou vrstvou mazanice (s. 97). Oslabené sú aj predstavy o existencii trojpriestorového domu, centrálnej stavby v rámci akropoly (s. 92; porov. *Dušek/Dušek 1995*). Nemožno však celkom súhlasiť s autorovou rekonštrukciou typického domu z Molpíra, konkrétne s jeho rekonštrukciou strechy (s. 98, obr. 46). Príklad sa k názoru M. Dušeka (*1986*, 314, obr. 3; 4), ktorý výzor domov pozdĺž opevnenia rekonštruoval s rovnou slamenou strechou, zafaženou plochými kameňmi. Podľa S. Müllera je veľmi pravdepodobná existencia vodorovnej alebo pultovej strechy s miernym sklonom (15–25°), vytvorenej z drevených dosák alebo šindľov. Pri klimatických podmienkach územia Slovenska (dážď, sneh) by však bola rovná či mierne naklonená strecha značne nevýhodná – historická architektúra domov z tejto oblasti jednoznačne indikuje konštrukciu strechy s výraznejším sklonom (okolo 42°) ako najvýhodnejšiu (ďakujem Ing. arch. Pavlovi Ižvotovi, PhD. za konzultáciu). Preto by pôsobila vierohodnejšie rekonštrukcia domu opatreného sedlovou strechou s podobným sklonom.

Nemenej dôležitou časťou vyhodnotenia lokality je spracovanie keramických nádob a ich fragmentov a drobných nálezov. Základom je detailne vypracovaný katalóg (2. diel monografie), teda zoznam nálezov využiteľných v práci. Z fragmentov keramiky ide o preukazné fragmenty, teda okraje, dná, uchá, fragmenty s výzdobou alebo s plastickým výčnelkom) s pokiaľ možno podrobnými údajmi o nálezových kontextoch. Dopĺňajú ich tabuľky s kresbami, ktoré sú v prípade neidentifikovateľných/nezistených artefaktov doplnené fotografiami. Pri analýze sú keramické nádoby klasicky členené na jednotlivé (funkčné) tvary a varianty. Každý z nich je podrobne vyhodnotený z hľadiska priestorového a chronologického výskytu. Okrem základných charakteristík prítomných keramických tvarov venuje autor osobitú pozornosť funkcii jednotlivých typov nádob. V prípade niektorých tvarov prehodnocuje doteraz zaužívané interpretácie ich funkcie, napr. v prípade mís a misiek okrem funkcie stolovej keramiky prichádza do úvahy, na základe nálezov *in situ*, aj funkcia mierky, resp.

naberačky na kontrolované vyberanie obsahu zásobníkových nádob (*Kegelhalsgefäße*), ktoré mohli slúžiť (aj) na skladovanie obilia. Zaujímavá je v tejto súvislosti úvaha o dôvode charakteristického tvaru tela halštatských zásobníč, ktorý mohol slúžiť na ochranu zásob obilia pred hlodavcami (s. 175). Detailnej typologicko-chronologickej a priestorovej analýze je podrobená aj výzdoba keramických nádob – jej spôsoby a motívy. Stručne sa venuje aj technológii výroby keramiky.

V prostredí výskumu doby halštatskej na Slovensku pôsobia inovatívne štúdie k materiálu a technológii keramiky, hoci v iných krajinách už patria k bežnému štandardu. Keramické fragmenty aj celé nádoby autor klasifikuje na základe viacerých kritérií do *Waren* (angl. *wares*), teda do keramických tried. Táto klasifikácia sa odlišuje od deskriptívnych systémov používaných v oblasti (užšej) strednej Európy (napr. *Šabatová/Vitula 2002*, 11 nn.). Hlavným kritériom je úprava povrchu, ku ktorej sa viaže typ keramickej hmoty (zrnitosť a pod.) a farba (spôsob výpalu). Takto vyčlenil päť keramických tried (úprava povrchu od starostlivo vyhladeného až lešteného – *Ware 1* – k drsnému až výrazne drsnému a mákkému – *Ware 5*), každú s viacerými variantmi. Vyhodnotenie keramiky na základe tejto klasifikácie je neskôr využité pri analýzach materiálu v rámci jednotlivých štruktúr.

Rovnakým spôsobom, ako jednotlivé typy keramických nádob a ich výzdoba, sú spracované drobné nálezy (kovové súčasti odevu, ozdoby, zbrane, súčasti konského postroja, pracovné nástroje a ďalšie). Komplexné publikovanie a vyhodnotenie materiálu z vybraných štruktúr je dôležitým krokom k ďalšiemu skúmaniu, ale aj k celkovému vyzdvihnutiu tejto lokality, ktorá má kľúčový význam v strednej Európe.

Ďalším z prístupov, ktoré v slovenskom bádani pôsobia inovatívne a ktoré sú veľmi prínosné, sú štúdie k formačným a transformačným procesom na sídlisku. Procesy súvisiace s existenciou skúmaných nálezov sú rozdelené do troch fáz. Prvá – život na lokalite/využívanie stavieb, druhá – opustenie stavby/lokality a tretia – obdobie po opustení lokality. Do každej z týchto fáz sa autor snažil zaradiť jednotlivé typy nálezov. S prvou fázou podľa neho súvisia predovšetkým zvyšky potrawy a časť predmetov z domov (časť keramiky – hlavne celé nádoby, niektoré drobné predmety). V prípade sídliskového odpadu uvažuje o priestore s jeho zvýšenou koncentráciou, ktorý bol situovaný mimo obytného areálu. Najväčšie množstvo materiálu súvisí s druhou fázou, teda so zánikom stavieb. Práve veľké množstvo materiálu (a najmä celých nádob, obilia a pod.) svedčí o náhlom zániku spojenom s katastrofou a na niektorých miestach pravdepodobne aj s požiarom. Dôležité sú úvahy o transformačných procesoch v tretej fáze existencie sídliska a jeho stavieb. K presunu materiálu mohli dôjsť jednak v súvislosti s eróziou (napr. v prípade kultového miesta z vyššie položených miest) a tiež k vyrovnaniu terénu v súvislosti s neskorším osídlením lokality (najneskôr v strednej dobe laténskej a potom aj v mladších obdobiach; porov. *Stegmann-Rajtár 2005*). Veľká časť nálezového fondu tak môže predstavovať sekundárne premiestnený materiál primárne nesúvisiaci s konkrétnym miestom nálezov (s. 250, 251), čo je pre skúmanie halštatských kontextov na Molpíri podstatné zistenie.

Z chronologického hľadiska autor nadväzuje na staršie práce a súhlasí s členením vývoja na hradisku do dvoch horizontov, Smolenice I a II. Toto delenie ešte precizuje, dokonca sa mu podarilo objaviť indície k využívaniu polohy už v závere doby bronzovej (s. 260–263, obr. 107; pozri aj *Stegmann-Rajtár 2005*, 152). Podrobne sa venuje obdobiu využívania jednotlivých spracovávaných štruktúr. S týmto súvisí aj náčrt stavebného vývoja sídliska. Na základe aktuálneho stavu bádania sa zdá, že jednotlivé stavby boli využívané súčasne (u niektorých boli doložené aj úpravy, napr. zistenie staršieho a mladšieho estrichu), a teda sídlisko vyzeralo porovnateľne v oboch fázach halštatského vývoja. Niektoré indície ale naznačujú, že nie všetky objekty museli byť súčasné. Na základe stavu nálezovej dokumentácie, ktorá sa na niektorých miestach javí ako problematická, autor nemohol k tejto otázke zaujať definitívne stanovisko a jeho názory je potrebné chápať ako hypotézu.

Záverečné kapitoly venované hradisku Molpír (s. 268 nn.) rozoberajú pozoruhodnú a veľmi prínosnú problematiku funkcie nálezov a hospodárstva na hradisku, vrátane sociálneho hľadiska. Napriek tomu, že rozsiahlejšie interdisciplinárne výskumy sídliska a jeho okolia zatiaľ chýbajú, S. Müllerovi sa podarilo z dostupných zdrojov rekonštruovať aspoň niektoré aspekty hospodárskeho života na lokalite. Rozčlenil ho na viaceré druhy aktivít, ktoré sú na sídlisku doložené rôznou mierou. Získavanie potravy, uskladnenie potravín, príprava potravy a remeselná činnosť. Z tohto hľadiska je veľmi dôležitá rekonštrukcia funkcie skúmaných stavieb. Autor pri tom vychádzal jednak z typu štruktúry, z jej umiestnenia v rámci sídliska, z nálezového spektra a z prítomných keramických tried. Takto sa mu podarilo vyčleniť viacero zrejme obytných domov (ktoré mali zároveň výrobnú funkciu) a niekoľko pravdepodobne hospodárskych stavieb a objektov (napr. sýpka a zároveň priestor na mletie obilia). V otázke interpretácie tzv. kultového miesta podľa neho prichádza do úvahy miesto zhromažďovania sa väčšieho množstva osôb (architektúra, dva vstupy, z toho jeden s kľúčom), ktoré môže byť vysvetlené v súvislosti s kultovo-rituálnymi praktikami (ohniská). Autor sa vyjadril aj k otázke spoločenskej štruktúry obyvateľov hradiska, respektíve k prítomnosti vyššie postavenej sociálnej vrstvy. Ďalším veľmi dôležitým výsledkom S. Müllera je koncept vnútornej štruktúry priestoru obytných domov na Molpíri, aj vnútornej štruktúry samotného hradiska. Interpretácia funkcie jednotlivých objektov spolu s priestorovou distribúciou artefaktov naznačuje rozdelenie areálu hradiska na viacero funkčných oblastí. Niektoré naznačujú ich využitie širšou komunitou (napr. sýpky, kultové miesta). Priestorová distribúcia nálezov, predovšetkým pracovných nástrojov, jednotlivých tvarov keramických nádob a ich výzdoby, tiež indikuje rozdelenie priestoru sídliska na menšie (spoločensko-organizačné?) jednotky. Hoci sú tieto tvrdenia vyslovené na základe štúdia iba menšej časti odkrytých štruktúr a s nimi súvisiaceho materiálu a budú potrebovať overenie podrobným vyhodnotením celej odkrytej plochy, sú podstatným príspevkom k rekonštrukcii života na hradisku doby halštatskej.

Rovnakú metodiku, akú autor zvolil pre analýzu a vyhodnotenie nálezov z Molpíra, využil aj pri skúmaní

otvorených nížinných sídlisk v Seredi a Ratkovciach. Sídlisko v Seredi situované na pieskovej dune v polohe Mačianske vršky bolo preskúmané záchranným výskumom počas viacerých sezón v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia pod vedením M. Buchvaldka, ale najmä Jozefa Paulíka. Práve nálezy z výskumu J. Paulíka z roku 1953 S. Müller začlenil do svojej práce. Vyhodnotených bolo 20 nálezových štruktúr. Už terénna dokumentácia je zaujímavým protikladom dokumentácie a spôsobu vedenia výskumu neskôr preskúmaného hradiska na Molpíri. Nielenže sa podarilo zistiť početné doklady kolových (stĺpových) jám, ale zdokumentované boli aj jednotlivé vrstvy v rámci objektov a niekedy aj viacero štádií ich odkrytia. Prirodzene, aj v tomto prípade sa vyskytli problematické prvky, ako nejednotná dokumentácia, podozrenie zo zjednodušovania zachytených situácií, selekcia materiálu už počas výskumu (absencia atypických fragmentov z tiel keramických nádob a väčšiny mazanice), netriedenie materiálu podľa odkrytých vrstiev.

Aj v prípade sídliska na Mačianskych vrškoch dospel autor detailným skúmaním objavených štruktúr a s nimi súvisiaceho materiálu k viacerým významným zisteniam. Existencia nadzemných kolových stavieb na sídlisku bola známa už z publikácie J. Paulíka (1954), avšak boli považované za stavby, ktoré sa na základe vtedajšieho stavu bádania zaraďovali do „neskorohalštatsko-laténskeho“ obdobia. Analýza S. Müllera však jednoznačne doložila súvislosť týchto kolových stavieb s halštatským osídlením (HaC–HaD1). Tento poznatok má zásadný význam pre výskum doby halštatskej. Z oblasti kalenderberskej skupiny halštatskej kultúry, resp. z jej okolia pochádzajú zatiaľ len ojedinelé doklady kolových stavieb, čo môže byť koniec koncov zapríčinené metodikou najmä starších terénnych výskumov (napr. *Hrubý, online*). Zahĺbené objekty na sídlisku predstavovali podľa autora hlavne hospodárske/pracovné jamy či pivnice, ktoré mohli byť aj priamo súčasťou konštrukcie nadzemných kolových stavieb, prípadne zahĺbené pece. V tejto súvislosti je podnetný exkurz k problematike zahĺbených obytných stavieb, v ktorom sú okrem archeologických prameňov prezentované informácie z historických a etnografických prameňov. Na základe nich sú definované základné rozdiely medzi obytnými a hospodárskymi zahĺbenými stavbami, pravda, s ohľadom na to, že mohli existovať aj extrémne výnimky (s. 355–358). V dlhodobejšej debata k téme zahĺbené verzus nadzemné obytné stavby sa S. Müller prikláňa skôr k bežnému využívaniu nadzemných domov. O existencii nadzemných konštrukcií uvažuje aj v prípade zahĺbených objektov bez ohniska a bez dokladov kolových jám z ich blízkosti – podľa autora mohli byť súčasťami nezistených nadzemných stavieb (s. 358).

Snáď ešte dôležitejšie sú zistenia k priestorovej štruktúre sídliska. Analýzou funkcie štruktúr (konštrukcia a distribúcia nálezov) autor dospel k názoru, že sídlisko pozostávalo z viacerých viac-menej samostatných hospodárskych jednotiek – dvorov/gazdovstiev. Ku každej nadzemnej kolovej stavbe (obytná funkcia) prislúchala pec situovaná mimo domu a prinajmenšom jeden väčší zahĺbený objekt (pivnica/zásobná jama). Tieto dvory spĺňali základné funkcie sídliska, teda obytnú, výrobnú a skladovacia funkciu (s. 404). Rozptýlené boli na väčšom

priestranstve (obr. 143). Na základe toho môžeme predpokladať, že otvorené halštatské sídliská v severovýchodoalpскеj halštatskej oblasti boli priestorovo rozsiahlejšie.

Aj materiálna náplň zo sídliska na Mačianskych vrškoch je podrobne vyhodnotená z viacerých aspektov, nechýba tiež zhodnotenie formačných a transformačných procesov na lokalite. Už v tejto kapitole sa ukazuje, aké unikátne možnosti na porovnávanie dvoch rozdielnych sídliskových lokalít poskytlo začlenenie vyhodnotenia tohto sídliska do jednej štúdie spolu s hradiskom na Molpíri. V Seredi predstavujú nálezový fond hlavne pozostatky (sekundárneho) odpadu v jamách, pričom pôvodný terén (a zrejme aj obsah nadzemných stavieb) s pozostatkami materiálnej kultúry bol zrejme poškodený eróziou, či zničený počas osídlenia v mladších obdobiach. Na druhej strane, na Molpíri tvorili pozostatky fázy „života na sídlisku“ zrejme oveľa väčší podiel. Rozdiely sú postrehnuteľné aj vo fáze zániku oboch sídlisk. Prevažná časť nálezového materiálu (medzi nimi množstvo celých nádob, šperku a iných kovových predmetov) na Molpíri naznačuje náhly zánik bez možnosti odniesť si majetok so sebou. Charakter nálezov zo Serede (fragmentácia, málo drobných nálezov) svedčí skôr o skutočnosti, že sídlisko nebolo opustené náhle, ale išlo evidentne o plánovaný odchod, s možnosťou presunu hnutelného majetku do nových priestorov. Predpokladané plánované opustenie sídliska (preskúmanej časti) má navyše vplyv aj na vnímanie sociálnej roviny – preto nedostatok drobných predmetov z kovu nemožno považovať za doklad o „chudobnom“ sídlisku (s. 403), čo môže platiť aj vo všeobecnej rovine.

Na základe podrobnej analýzy nálezového fondu autor prehodnotil datovanie štruktúr aj celej odkrytej plochy sídliska. Typologicko-chronologická analýza materiálu umožnila datovanie prevažnej väčšiny nálezov do rozvinutého obdobia halštatskej kultúry, teda do stupňov HaC2–HaD1. V prípade materiálu z doby laténskej ide len o nálezy z najvrchnejšej vrstvy zahĺbených objektov, ktoré nesúvisia s ich pôvodnou funkciou, ani s podstatnou časťou ich výplne (odpadom z doby halštatskej).

Tretie analyzované a vyhodnotené otvorené nížinné sídlisko v Ratkovciach ležalo na okraji riečnej terasy nad nivou Váhu. Z troch lokalít prezentovaných v práci bol preskúmaný najmenší areál s menej výraznými sídliskovými štruktúrami a zároveň aj s najmenším množstvom materiálu. Zaradenie tohto sídliska do práce tak pôsobí skôr doplnkovým dojmom, i keď aj v tomto prípade sa autorovi podarilo dospieť k zaujímavým zisteniam. S Müller spracoval nálezy z dvoch výskumných sezón z rokov 1947 a 1948. Analýza štruktúr nepriniesla k problematike nížinných sídlisk závažnejšie nové zistenia. Analýza materiálu bola znova sťažená selekciou fragmentov keramických nádob počas výskumu zameranou len na charakteristické exempláre. Okrem tvarov keramiky a ich výzdobných motívov známych aj z Molpíra a Serede sa práve v Ratkovciach vyskytli aj také typy keramiky, ktoré sa na predošlých dvoch sídliskách neobjavili. Ide o výnimočné fragmenty nádob s červeno-hnedým povrchom, zdobené maľovanými tuhovými ornamentmi, ktoré sú charakteristické pre mohyly východohalštatských elít, a nie pre sídliská (tab. 174: 31, 32; 176: 18–28). Preto autor uvažuje o vzťahu obyvateľstva vyššej sociálnej vrstvy pochovaného v mohylách kalenderberskej skupiny

k sídlisku v Ratkovciach (s. 451). Práca tak predstavuje ďalší príspevok do diskusie k otázke vzťahu nížinných a výšinných sídlisk k pochovávaní pod mohylami.

Záverečná syntéza práce predstavuje zhrnutie poznatkov k trom skúmaným sídliskám. Práve na nej sa ukazuje výhodné sklbenie analýzy troch súčasných, i keď značne rozdielnych sídlisk. Zaujímavé porovnania sa naskytujú jednak v chronologickej rovine – predovšetkým obdobiem a spôsobom svojho zániku (zániku objektov). Ide totiž o jeden horizont, ktorý sa podobne prejavuje aj na mnohých iných lokalitách v severovýchodoalpскеj halštatskej oblasti (HaD1). Napriek tomu spôsob zániku sídliska, resp. sídliskových objektov nebol jednotný. Katastrofický horizont hradiska na Molpíri je v ostrom protiklade k zrejme plánovanému opusteniu oboch otvorených nížinných sídlisk (resp. preskúmaných objektov). Porovnaním vnútornej štruktúry sídlisk a hospodárskych aspektov dospel autor k ďalším pozoruhodným záverom. Hradisko a jeho vnútorná zástavba sa na prvý pohľad zásadne odlišuje od rozptýlenej zástavby domov a k nim priliehajúcich hospodárskych objektov na nížinných sídliskách. Zaujímavé paralely poskytlo práve porovnanie situácie zistenej na Mačianskych vrškoch v Seredi so situáciou na Molpíri (Molpír: rozdelenie sídliska do viacerých hospodársko-spoločenských areálov, konštrukcie využívané širšou komunitou; Sered: samostatné usadlosti, niektoré hospodárske budovy spoločné pre väčšiu komunitu). Tieto pozorovania prispievajú výraznou mierou nielen k problematike vnútornej štruktúry halštatských sídlisk na juhozápadnom Slovensku, ale čiastočne aj k hospodárskym otázkam a k otázke spoločenskej organizácie ich obyvateľov. Napríklad Molpír môže podľa autora reprezentovať centrum zložené z viacerých jednotiek, pripomínajúcich štruktúru osád (t. j. sídlisko zložené z viacerých „osád“, ktoré pozostávali z viacerých „dvorov/gazdovstiev“, len v odlišnom priestorovom usporiadaní). Otázky výroby na Molpíri zase prispievajú k definovaniu jeho funkcie a významu tohto hradiska v regióne. Dokonca úvahami o existencii redistribúcie potravín, práca prispieva k zatiaľ málo diskutovanej problematike výmeny komodít v dobe halštatskej v tomto regióne. Porovnanie tvarov keramických nádob a ich výzdoby z troch skúmaných sídlisk (napr. prostredníctvom korešpondenčnej analýzy) zase podnecuje k interpretácii otázky členenia osídlenia kalenderberskej skupiny halštatskej kultúry na menšie územné (a spoločenské?) jednotky.

Na záver možno konštatovať, že obsiahla práca Sebastiana Müllera predstavuje dôležitý prameň k trom halštatským sídliskám, ale aj podnetný a v mnohom inšpirujúci príspevok k viacerým oblastiam bádania doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku, resp. v severovýchodoalpскеj halštatskej oblasti. Zistenia v súvislosti s konštrukciou stavieb a iných štruktúr na sídliskách, k ich funkcii, zániku, k postdepozíčným procesom na sídliskách, k problematike hromadenia odpadu, k materiálnej kultúre, či k vnútornej štruktúre obydli i sídlisk ako celku patria k témam, ktoré sú v mnohom inšpiratívne a podnecujú k ďalšiemu výskumu. Cez optiku sídliskovej problematiky sú skúmané aj otázky hospodárskeho života, organizácie sídiel a organizácie spoločnosti, prezentácie jednotlivých spoločenských jednotiek

a územného členenia väčších celkov. Recenzovaná kniha je tak dokladom, že aj skúmanie starších výskumov s nedostatočnou metodikou výskumu či dokumentáciou má stále veľký potenciál. Možno teda oprávnene predpokladať, že táto monografia sa dostane medzi „povinnú literatúru“ slovenských aj stredo európskych odborníkov na dobu halštatskú. Možno ju len odporúčať.

LITERATÚRA

- Dušek 1986* – M. Dušek: Bautechnik und Einrichtung des hallstattzeitlichen Fürstensitzes in Smolenice-Molpír, Slowakei. *Slov. Arch.* 34, 1986, 309–317.
- Dušek/Dušek 1984* – M. Dušek/S. Dušek: Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit I. *Mat. Arch. Slov.* 6. Nitra 1984.
- Dušek/Dušek 1995* – M. Dušek/S. Dušek: Smolenice-Molpír II. *Mat. Arch. Slov.* 13. Nitra 1995.
- Griehl 2004* – M. Griehl: Die Siedlung der Hallstattkultur von Göttlesbrunn, Niederösterreich. Rettungsgrabungen im Zuge des Ostautobahnbaus (A4) im Jahre 1989. *Mitt. Prähist. Komm.* 54. Wien 2004.
- Hellmuth 2006* – A. Hellmuth: Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpír. In: A. Hellmuth/D. Yallickli: Pfeilspitzen. *Univ. Prähist. Arch.* 128. Bonn 2006, 7–204.
- Hrubý, online* – P. Hrubý: Moravské Budějovice – Možnosti rekonstrukce nadzemních kůlových staveb na rovinném sídlišti doby halštatské. *Archaia Brno* o. p. s. http://www.archaiabrno.org/home_cs/?acc=mor_bud_sidl [2014-09-11]
- Müller 2007* – S. Müller: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Vrádište. Untersuchungen zur Grabausstattung und Beigabenstrukturierung. In: M. Blečić/M. Črešnar/B. Hänsel/A. Hellmuth/E. Kaiser/C. Metzner-Nebelsick (Ured.): *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*. *Situla* 44. Ljubljana 2007, 623–641.
- Müller 2012a* – S. Müller: Zeichen häuslichen Schutzes in der hallstattzeitlichen Höhensiedlung von Smolenice-Molpír, Südwestslowakei. *Slov. Arch.* 60/1, 2012, 37–44.
- Müller 2012b* – S. Müller: Monumente der Ahnenverehrung? Zur Deutung der hallstattzeitlichen Grabhügel von Nové Košariská. *Slov. Arch.* 60/2, 2012, 343–364.
- Paulík 1954* – J. Paulík: Výskum halštatskej a halštatsko-laténskej osady v Seredi. *Arch. Rozhledy* 6, 1954, 306–311.
- Ranseder 2006* – Ch. Ranseder: Eine Siedlung der Hallstattkultur in Wien 10, Oberlaa. *Monogr. Stadtarch. Wien* 2. Wien 2006.
- Stegmann-Rajtár 2005* – S. Stegmann-Rajtár: Smolenice-Molpír. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer (Hrsg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 29. Berlin – New York 2005, 146–156.
- Šabatová/Vitula 2002* – K. Šabatová/P. Vitula: Přešlavice. Díly pod dědinou, Kousky a kukličky II. Pohřebiště a sídliště z doby bronzové (katalog). *Arch. Reg. Fontes* 4. Olomouc 2002.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0598-10.

Petra Kmeťová

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Am. Journal Phys. Anthr. = American Journal of Physical Anthropology (Wiley)
- Ann. Naturhist. Mus. Wien = Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien. Wien
- Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Moravské muzeum v Brně. Ústav Anthropos. Brno
- Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
- Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
- Arch. Korrb. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Ur- und Frühgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- Arrabona = Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei. Győr
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Balkanica = Balkanica. Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques
- Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
- Burgenländ. Heimatbl. = Burgenländische Heimatblätter
- Carpatica – Karpatyka = Carpatica – Karpatyka. Užhorod
- Čas. Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc = Časopis Vlasteneckého Spolku Musejního v Olomouci. Olomouc
- Documenta Praehist. = Documenta Praehistorica. Ljubljana
- FUMA = Forum Urbes Medii Aevi. Brno
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Horn
- Geologia Folia = Folia Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis. Geologia. Brno
- Geologia Scripta = Scripta Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis, Geologia. Brno
- Geol. Práce = Geologické práce. Bratislava
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Hist. Carpatia = Historica Carpatia. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
- Homo = Homo. Internationale Zeitschrift für die vergleichende Forschung am Menschen. Stuttgart
- Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M. = Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.
- Journal Anthr. Res. = Journal of Anthropological Research. University of New Mexico. New Mexico
- Journal Arch. Scien. = Journal of Archaeological Sciences. London – New York
- Journal Lithic Stud. = Journal of Lithic Studies. Edinburgh
- Kölner Zeitschr. Soziol. u. Sozialpsych. = Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Köln
- Mesto a dejiny = Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Košice
- Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. = Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien
- Nové Obzory = Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Košice
- Obzor Praehist. = Obzor praehistorický. Orgán Společnosti československých praehistoriků. Praha
- Pam. a Múz. = Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava
- Praehist. Zeitschr. = Praehistorische Zeitschrift. Berlin – New York
- Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Časopis moravských a slezských archeologů. Brno
- Referáty. Liblice = Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok. Liblice – Praha
- Sbor. Národ. Muz. Praha. Hist. = Sborník Národního muzea v Praze. Historie. Praha
- Situla = Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani. Ljubljana
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Stud. AÚ ČSAV = Studie Archeologického Ústavu ČSAV. Brno
- Stud. Muz. Kroměříž = Studie muzea Kroměřížska. Gottwaldov – Kroměříž
- Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
- Unsere Heimat (Wien) = Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. Wien
- Veg. Hist. Archaeobot. = Vegetation History and Archaeobotany. Berlin
- Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra – Košice
- Wiss. Arbeiten Burgenland = Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Eisenstadt
- Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
- Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava
- Zprávy Čsl. Spol. Arch. = Zprávy Československé společnosti archeologické při ČSAV. Praha

EDÍCIE VYDÁVANÉ V ARCHEOLOGICKOM ÚSTAVE SAV NITRA

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE

FONTES

- I. Benadík, B./Vlček, E./Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957. –
- II. Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959. –
- III. Chropovský, B./Dušek, M./Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960. –
- IV. Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962. –
- V. Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964. € 4,00.-
- VI. Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966. € 5,00.-
- VII. Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966. € 5,00.-
- VIII. Bánesz, L.: Barca bei Košice – paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968. –
- IX. Novotná, M.: Die Bronzhortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970. –
- X. Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971. –
- XI. Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972. –
- XII. Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974. –
- XIII. Ambros, C./Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980. € 3,00.-
- XIV. Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980. –
- XV. Rejholecová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-23-7 –
Rejholecová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X –
Rejholecová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9 –
- XVI. Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6 € 23,00.-
- XVII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4 € 23,00.-
- XVIII. Varsík, V.: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-34-5 € 31,00.-

CATALOGI

- I. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968. € 6,00.-
- II. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968. € 4,00.-
- III. Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968. –
- IV. Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969. € 5,00.-
- V. Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973. –
- VI. Veliačik, L./Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6 –
- VII. Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0 –
- VIII. Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X –
- IX. Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2 € 20,00.-
- X. Kolník, T./Varsík, V./Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007. ISBN 978-80-88709-98-5 € 45,00.-
- XI. Lamiová-Schmiedlová, M.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-13-0 € 20,70.-
- XII. Kaminská, L.: Čičarovce-Veľká Moľva. Výskum polykulturného sídliska. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-28-4 € 22,50.-
- XIII. Březinová, G./Pažinová, N.: Neolitická osada. Hurbanovo-Bohatá. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-37-6 € 38,50.-
- XIV. Olexa, L./Nováček, T.: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Katalóg I (hroby 1–130). Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-46-8 € 81,00.-

STUDIA

- I. Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982. –
- II. Veliačik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983. –
- III. Fusek, G.: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2 –
- IV. Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9 –
- V. Pavúk, J./Bátora, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5 –
- VI. Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0 € 17,00.-
- VII. Ruttkay, A./Ruttkay, M./Šalkovský, P. (Eds.): Slovensko vo včasnოს sredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1 –
- VIII. Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5 –
- IX. Pieta, K./Ruttkay, A./Ruttkay, M. (Eds.): Bojná. Hospodárska a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007. Druhé vydanie. ISBN 978-80-88709-91-6 –
- X. Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007. ISBN 978-80-89315-01-7 € 28,00.-
- XI. Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-05-5; ISBN 978-80-224-1027-4 –
- XII. Pieta, K.: Die Keltische Besiedlung der Slowakei. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-31-4 € 36,00.-
- XIII. Horváthová, E.: Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-33-8 € 32,00.-
- XIV. Šalkovský, P.: Stredné Slovensko vo včasnოს sredoveku. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-39-0 € 22,50.-
- XV. Hunka, J.: Mince Arpádovcov z rokov 1000–1301. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-50-5 € 78,00.-
- XVI. Novotná, M./Soják, M.: Veľká Lomnica – Burchbrich urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-49-9 € 80,00.-
- XVII. Malček, R.: Lieskovec-Hrádok. Výšinné sídlisko badenskej kultúry. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-62-9 € 78,00.-
- XVIII. Robak, Z.: Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. VIII-X wiek. I część. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-51-2 € 40,00.-

COMMUNICATIONES

- I. Bátora, J./Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7 € 28,00.-
- II. Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5 € 25,00.-
- III. Friesinger, H./Pieta, K./Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und- Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2 € 28,00.-
- IV. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1 € 45,00.-
- V. Kuzmová, K./Pieta, K./Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X –
- VI. Bátora, J./Furmánek, V./Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9 –
- VII. Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7 –
- VIII. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0 € 55,00.-
- IX. Cheben, I./Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-06-2 € 47,00.-
- X. Beljak, J./Březinová, G./Varsik, V. (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-24-6 € 76,00.-
- XI. Furmánek, V./Miroššayová, E. (Eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-26-0 € 47,00.-
- XII. Kuzmová, K./Rajtár, J. (Zost.): Rímsky kastel v Iži. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-32-1 € 20,70.-
- XIII. Kujovský, R./Mitáš, V. (Eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012. ISBN 978-80-89315-41-3 € 82,00.-
- XIV. Březinová, G./Varsik V. (Eds.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012. ISBN 978-80-89315-42-0 € 80,00.-
- XV. Cheben, I./Soják, M. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-43-7 € 80,00.-

STARÉ SLOVENSKO

1. Bujna J./Furmánek V./Wiedermann E. (Zost.): Archeológia ako historická veda. Nitra 2013. ISBN 978-80-89315-44-4 € 48,00.-

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

- I. Furmánek, V.: Radzovce – osada ľudu popolnicových polí. Reprint. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-27-7 –
- II. Lamiová, M.: Zemlín – obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5 –
- III. Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8 –
- IV. Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6 –
- V. Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1 € 13,00.-
- VI. Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8 € 13,00.-
- VII. Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0 € 15,00.-
- VIII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1 –
- IX. Furmánek, V./Marková, K.: Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3 € 17,00.-
- X. Šalkovský, P.: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-14-7 –

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

- I. Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. storočí. Nitra 1979. –
- II. Furmánek, V./Stloukal, M.: Antropologický rozbor zárovňových hrobů piliňské a kyjatické kultury. Nitra 1982. –
- III. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984. € 9,00.-
- IV. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986. –
- V. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Tom. V. Nitra 1987. € 7,00.-
- VI. Súčasná poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989. € 6,00.-
- VII. Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8th Symposium Nitra – Nové Vozokany 1989. Nitra 1991. € 16,00.-
- VIII. Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4 € 9,00.-
- IX. Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8 € 13,00.-
- X. Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5 € 13,00.-

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

- I. Točík, A.: Výchapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980. –
- II. Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980. –
- III. Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I, II. Tabuľky. Nitra 1981. –
- IV. Točík, A.: Malé Kosihy – osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981. –
- V. Benadič, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. Nitra 1983. –
- VI. Dušek, M./Dušková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985. –
- VII. Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topofčianskeho múzea. Nitra 1985. –
- VIII. Budinský-Krička, V./Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986. –
- IX. Kuzmová, K./Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988. –
- X. Hanuliak, M./Kuzma, I./Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5 € 20,00.-
- XI. Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5 –
- XII. Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1 –
- XIII. Dušek, M./Dušková, S.: Smolenice – Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2 € 15,00.-

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20.-	Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. III.	€ 15.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20.-	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 13.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18.-	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau	
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15.-	des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 7.-
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 8.-	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B.	€ 1.-
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25.-	Europas mitte 1000.	€ 67.-
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28.-	Gerulata I.	€ 20.-
Archaeologia Historica 31/2006.	€ 30.-	Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der	
Archaeologia Historica 33/2008.	€ 30.-	historischen Osteologie. Sep. ŠZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 3.-
Archaeologia Historica 34/2009.	€ 26.-	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 2.-
Archaeologia Historica 35/2010.	€ 20.-	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 3.-
Archaeologia Historica 36/2011/1, 2.	€ 20.-	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov. Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.	€ 1.-
Archaeologia Historica 37/2012/1, 2.	€ 25.-	Ján Dekan. Život a dielo.	€ 5.-
Archeológia – História – Geografia (Archeológia).	€ 3.-	Kelemantia Brigetio. (ang.).	€ 10.-
Archeológia – História – Geografia (Geografia).	€ 3.-	Kelemantia Brigetio. (nem.).	€ 10.-
Archeológia – História – Geografia (História).	€ 3.-	Kolíška kresťanstva na Slovensku.	€ 98.-
Archeologická topografia Bratislavy.	€ 13.-	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum	
Archeologická topografia Košíc.	€ 13.-	der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13.-
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea		Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného	
v Zlatých Moravciach. Ruttkayová, J./Ruttkay, M.	€ 6.-	Slovenska. Pieta, K.	€ 13.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3.-	Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B.	€ 1.-
Archeologičeskije vesti.	€ 6.-	Neanderthals at Bojnice in the Context of Central Europe.	
AVANS v roku 1975.	€ 4.-	Neruda, P./Kaminská, L.	€ 16.-
AVANS v roku 1976.	€ 5.-	Numizmatika v Československu.	€ 3.-
AVANS v roku 1977.	€ 5.-	Pleistocene Environments and Archaeology of the	
AVANS v roku 1978.	€ 3.-	Dzeravá skala Cave, Lesser Carpathians, Slovakia.	€ 20.-
AVANS v roku 1979.	€ 3.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 1989.	€ 10.-	5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10.-
AVANS v roku 1990.	€ 10.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 1991.	€ 13.-	5. až z 13. stor. III. časť. Východné Slovensko.	€ 31,50.-
AVANS v roku 1995.	€ 15.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 1996.	€ 15.-	d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8.-
AVANS v roku 1997.	€ 18.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 1998.	€ 18.-	d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3.-
AVANS v roku 1999.	€ 19.-	Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeologie	
AVANS v roku 2000.	€ 20.-	za rok 1958, časť II.	€ 1.-
AVANS v roku 2001.	€ 32.-	Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Shmidtová, J.	€ 10.-
AVANS v roku 2002.	€ 22.-	Sádok – Cibajky – Šiance. Gogová, S.	€ 3.-
AVANS v roku 2003.	€ 23.-	Slovacchia. Crocevia delle civiltà Europee 2005.	
AVANS – register za roky 1984–1993.	€ 25.-	Furmánek V./Kujovský R.	€ 25.-
AVANS v roku 2004.	€ 27.-	Slovenská archeológia 1962/2.	€ 7.-
AVANS v roku 2005.	€ 27.-	Slovenská archeológia 1968/2.	€ 7.-
AVANS v roku 2006.	€ 29.-	Slovenská archeológia 1972/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2007.	€ 29.-	Slovenská archeológia 1984/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2008.	€ 33,50.-	Slovenská archeológia 1984/2.	€ 9.-
AVANS v roku 2009.	€ 84,50.-	Slovenská archeológia 1985/1.	€ 9.-
Bajč-Vlkanovo. Sep. ŠZ 12/1964. Točík, A.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1987/1.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980. Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1987/2.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981. Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1988/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986. Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1988/2.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987. Melicher, J.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1989/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.		Slovenská archeológia 1989/2.	€ 10.-
Melicher, J./Mačalová, H.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1990/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990.		Slovenská archeológia 1990/2.	€ 10.-
Mačalová, H.	€ 3.-	Slovenská archeológia 1992/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992.		Slovenská archeológia 1992/2.	€ 15.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1993/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994.		Slovenská archeológia 1993/2.	€ 15.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1994/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996		Slovenská archeológia 1994/2.	€ 15.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1995/1.	€ 16.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998.		Slovenská archeológia 1995/2.	€ 16.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1996/1.	€ 17.-
Bojná. Nové nálezy z počiatkov slovenských dejín. Pieta, K.	€ 5.-	Slovenská archeológia 1996/2.	€ 17.-
Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod	€ 15.-	Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).	€ 12.-
Castrum Bene 7.	€ 22.-	Slovenská archeológia 1997/1.	€ 18.-
Colloque International l'Aurignacien et le		Slovenská archeológia 1997/2.	€ 18.-
Gravettien (perigordien) dans leur Cadre Ecologique.	€ 13.-	Slovenská archeológia 1998/1.	€ 20.-
Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. II.	€ 13.-	Slovenská archeológia 1998/2.	€ 20.-

Slovenská archeológia 1999/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 26/1990.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1999/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 27/1991.	€ 15.-
Slovenská archeológia 2000/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 28/1992.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2000/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 29/1993.	€ 18.-
Slovenská archeológia 2001/1-2.	€ 44.-	Študijné zvesti 30/1994.	€ 15.-
Slovenská archeológia 2002/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 31/1995.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2002/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 32/1996.	€ 21.-
Slovenská archeológia 2003/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 33/1999.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2003/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 34/2002.	€ 23.-
Slovenská archeológia 2004/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 35/2002.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2004/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 36/2004.	€ 30.-
Slovenská archeológia 2005/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 37/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2005/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 38/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 39/2006.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 40/2006.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2007/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 41/2007.	€ 40.-
Slovenská archeológia 2007/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 42/2007.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2008/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 43/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2008/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 44/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2009/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 45/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2009/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 46/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2010/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 47/2010.	€ 32.-
Slovenská archeológia 2010/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 48/2010.	€ 35,80.-
Slovenská archeológia 2011/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 49/2011.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2011/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 50/2011.	€ 74.-
Slovenská archeológia 2013/2.	€ 79.-	Študijné zvesti 51/2012.	€ 74.-
Slovenská archeológia 2014/1.	€ 79.-	Študijné zvesti 52/2012.	€ 74.-
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-	Študijné zvesti 53/2013.	€ 74.-
Slovenská numizmatika X.	€ 3.-	Študijné zvesti 54/2013.	€ 74.-
Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-	Študijné zvesti 55/2014.	€ 74.-
Slovenská numizmatika XVII.	€ 8.-	Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti	
Slovenská numizmatika XVIII.	€ 8.-	Mostnej ulice v Nitre. Březinová, G./Samuel, M.	€ 20.-
Slovenská numizmatika XIX.	€ 7.-	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Stredné Slovensko 2.	€ 2.-	The Cradle of Christianity in Slovakia.	€ 98.-
Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.	€ 18.-	Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3.-	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ost-	
Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4.-	slowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Studie muzea Kromeřížska 88.	€ 5.-	Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen		Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V./Točík, A.	€ 13.-	Ve službách archeologie 2007/1.	€ 20.-
Študijné zvesti 7/1961.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2007/2.	€ 20.-
Študijné zvesti 8/1962.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2008/1.	€ 40.-
Študijné zvesti 10/1962.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2008/2.	€ 40.-
Študijné zvesti 12/1964.	€ 3.-	Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlogo Čechov i Slovakov.	
Študijné zvesti 13/1964.	€ 2.-	Katalog – Kiev.	€ 1.-
Študijné zvesti 14/1964.	€ 2.-	Východoslovenský pravek – Special Issue.	€ 28.-
Študijné zvesti 15/1965.	€ 3.-	Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Študijné zvesti 16/1968.	€ 5.-	Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Študijné zvesti 17/1969.	€ 5.-	Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Študijné zvesti 18/1970.	€ 9.-	Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Študijné zvesti 19/1981.	€ 7.-	Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Študijné zvesti 21/1985.	€ 8.-	Východoslovenský pravek VIII.	€ 20.-
Študijné zvesti 23/1987.	€ 9.-	Východoslovenský pravek IX.	€ 21,50.-
Študijné zvesti 24/1988.	€ 6.-	Východoslovenský pravek X.	€ 74.-
Študijné zvesti 25/1988.	€ 5.-		